

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING

[XCVII]

Stockholms Universitet

30001 005191384

GUSTAF LAGERBIELKE

OM MENED

NORSTEDTS

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Om mened

*Mit einer deutschen Zusammenfassung
Über den Meineid*

Akademisk avhandling
som för avläggande av juris doktorsexamen vid
Stockholms universitet
offentligen försvaras i hörsal 3, hus B, Frescati,
fredagen den 23 mars 1979
kl. 10.15

av

Gustaf Lagerbielke

Jur. kand.

Juridiska institutionen
106 91 Stockholm

Stockholm 1979
263 s. ISBN 91-1-787671-0

Abstract

On Perjury

This dissertation deals with perjury in Swedish law. Perjury is committed mainly in connection with the giving of evidence. The statutory rules in this area are to be found in Chap. 15 of the Criminal Code of 1962. According to Chap. 15, sec. 1, any person who under oath makes a false statement or withholds the truth shall be sentenced for perjury to imprisonment for not more than four years. The offence can also be adjudged to be petty or grave. In certain circumstances a party in a lawsuit can be heard under affirmation, such a hearing being under penal liability. If in such a case the party makes a false statement or withholds the truth he shall be sentenced under Chap. 15, sec. 2, for false statement by a party. For penal liability intent is required in both cases but under Chap. 15, sec. 3, the party can also be punished if he committed the acts owing to gross carelessness. In Chap. 15, sec. 4, it is laid down that if a statement such as is referred to in secs. 1–3 is proved to be without significance for the case no punishment shall be imposed. Sec. 4 further states that this is also the case if a person has given false information or withheld the truth concerning something about which he had the right to refuse to make a statement and the circumstances provide a reasonable excuse for his so doing. In the dissertation the provisions in Chap. 15, secs. 1, 2 and 4 of the Criminal Code are examined, and an analysis is made of the *travaux préparatoires*, judicial practice and legal writing which have formed a basis for the law now in force. Certain comparisons are made with corresponding legislation in other countries. The dissertation is written in Swedish with a summary in German.

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING
[XCVII]

GUSTAF LAGERBIELKE

OM MENED

MIT EINER DEUTSCHEN
ZUSAMMENFASSUNG
ÜBER DEN MEINEID

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG
STOCKHOLM

D

D: JUR II
Straff
Bearb

[Gelb-c]

Förord

Professor Hans Thornstedt har varit min handledare vid det avhandlingsarbete vars resultat här framlägges. Ett mycket varmt och uppriktigt tack riktas till honom för det alltid levande och positiva intresse han hyst för detta arbete och för alla kloka och sakliga råd han givit mig. Jag står i mycket stor tacksamhetsskuld till överåklagare B E Berndtsson för allt stöd han givit mig. Jag vill även tacka professor Erik Anners som välvilligt granskat det inledande rättshistoriska avsnittet av avhandlingen och gjort mycket värdefulla påpekanden. Professor Ivar Strahl har haft vänligheten att till mitt förfogande ställa korrekturet till den vid detta arbetes avslutande ännu inte utgivna fjärde upplagan av Brottsbalken jämte förklaringar, band II. Dr. jur. Hans Vogel har översatt sammanfattningen till tyska. Många andra har varit mig till stor hjälp, främst min kära hustru, och har därigenom underlättat detta arbete. Institutet för rättsvetenskaplig forskning, Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet och Emil Heijnes stiftelse för rättsvetenskaplig forskning har genom ekonomiska bidrag underlättat avhandlingens utgivning. Till alla framför jag min tacksamhet.

Stockholm i december 1978

Gustaf Lagerbielke

Förkortningar

a.a.	anfört arbete
Add	Additamentum, tillägg
Art	Artikel, Article etc.
B	Högsta domstolens domar i brottmål
BGE	Entscheidungen des schweizerischen Bundesgerichts
BGH	Tyska Bundesgerichtshof
BrB	Brottsbalken (1962)
BrB Kom I 4, II 3	Beckman N., Holmberg C., Hult B., Strahl I. Brottsbalken jämte förklaringar. Band I, 4 uppl. Band II, 3 uppl.
BSA	Beckman N., Bergendal R., Strahl I. Strafflagen jämte förklaringar till den nya lagstiftningen om brott mot staten och allmänheten, 2 uppl.
C	Högsta domstolens beslut och utslag — notisfall
Cap	Kapitel
Cass	Franska la Cour de Cassation
diss	dissens
DB	Dom brottmål
Dir	Direktiv
do	dito
DsJu	Départementsstencil Justitiedépartementet
E 1962	Tyska Entwurf eines Strafgesetzbuches
f.	följande sida
ff.	följande sidor
Finska RB	Finska rättegångsbalken
Finska SL	Finska strafflagen (1889)
FL	Förvaltningslagen (1971)
GB	Giftermålsbalken (1920)
H	Højesteretsdomme
HD B	Högsta domstolen slutligt beslut
HovR	Hovrätt(en)
HR	Häradsrätt(en)

jfr	jämför
JK	Justitiekanslern(ämbetet)
JO	Justitieombudsmannen
JO 19. .	Justitieombudsmannens ämbetsberättelse 19. .
JustR	Justitieråd(et)
K	Kunglig
kap	kapitel
KF	Kunglig förordning
KK	Kunglig kungörelse
KL	Konkurslagen (1921)
Kom	Kommentar
Kungl. Maj:t	Kunglig Majestät
K St	Kunglig stadga
LB	Förslag till Straffbalk (1844)
LK	Förslag till allmän Criminallag (1832)
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avdelning II
nr	nummer
NTfS	Nordisk Tidskrift for Strafferet
Prop	Proposition
RB	Rättegångsbalken (1942)
Rf	rättsfall
RG Hrr	Reichgericht, höchtrichterliche Rechtsprechung
Rpl	Danska Lov om Rettens Pleje (1916)
RR	Rådhusrätt(en)
Rt	Norsk retstidende
RÅ, RÅ-ämbetet	Riksåklagaren, Riksåklagarämbetet
s.	sida
SFS	Svensk författningssamling
SL	Strafflagen (1864)
SOU	Statens offentliga utredningar
sp.	spalt
Spl	Norska Lov om Rettergangsmaaten i Straffesager (1887)
SRK	Straffrättskommittén
SRK prot	Straffrättskommitténs protokoll och annat material (Riksarkivet komm. nr 798)
st	stycke
StGB	Tyska Strafgesetzbuch (1871)
Stl	Norska Almindelig borgerlig Straffelov (1902)

StPO	Tyska Strafprozessordnung (1877)
Strl	Danska Danmarks borgerlige straffelov (1930)
SvJT	Svensk juristtidning
TR	Tingsrätt(en)
TSA	Tidskrift för Sveriges advokatsamfund
Tvml	Norska Lov om rettegangsmaaten for tvistemaal (1915)
UfR	Ugeskrift for Retsvæsen Afdelning A. Dansk Doms- samling
Vol	Volym
ZPO	Österrikiska Ziwilprozessordnung (1895)
ÄB	Ärvdabalken (1958)
ÄRB	Rättegångsbalken enligt 1734 års lag

Innehållsförteckning

FÖRORD	III
FÖRKORTNINGAR	V
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	IX
KAPITEL 1	
1. Inledning	3
KAPITEL 2	
2. Om kriminaliseringsgrunderna, svensk rätt och rättsutveckling i komparativ belysning	7
2.1. <i>Allmänna synpunkter på uppfattningar angående menedsbrottet som angrepp på intresse. Skälen för kriminalisering</i>	7
2.2. <i>Några synpunkter på utvecklingen fram till tiden för början med strafflagens förarbeten</i>	8
2.3. <i>Några synpunkter på utvecklingen från tiden för början med strafflagens förarbeten</i>	16
2.4. <i>Positiv rätt</i>	21
2.4.1. Några främmande rättsordningar. Kriminaliseringsgrunderna sådana de framträder i lagkommentarer m.m. och brottets systematiska placering i rättssystemen	21
2.4.2. Svensk rätt	25
KAPITEL 3	
3. Undersökning av de objektiva huvudrekvisiten	29
3.1. <i>Inledning</i>	29
3.2. <i>Handlingen</i>	29
3.3. <i>Termer för handlingens uttrycksformer</i>	33
3.4. <i>Handlingens materiella innehåll</i>	36

3.4.1.	Den positiva handlingens materiella innehåll	36
3.4.2.	Underlåtenhetens materiella innehåll	45
3.5.	<i>Osanningsrekvisitet</i>	50
3.6.	<i>Edsrekvisitet</i>	59
3.6.1.	Under laga ed, relationen mellan bekräftelseformen och brottet	59
3.6.2.	Under laga ed, problematiken kring bekräftelseformens iakttagande och innehåll	62
3.6.3.	Särskilt om relationen till bekräftelseformen vid brott mot BrB 15:4a	71
3.6.4.	Verkan av att ed av misstag blivit avlagd bortsett från tvångslägesituationerna	72
3.7.	<i>Konsumtionen. Bekräftelseformen i förhållande till brottets fullbordan. Handlingens enhet</i>	75
3.8.	<i>Handlingens effekt</i>	85

KAPITEL 4

4.	Irrelevansproblematiken	89
4.1.	<i>Allmänna anmärkningar. Inledande synpunkter</i>	89
4.1.1.	Anmärkningar rörande problematiken kring de atypiska situationerna irrelevans och tvångsläge	89
4.1.2.	Inledande särskilda synpunkter på irrelevansen som atypisk situation	92
4.2.	<i>Irrelevansen och relationen till bekräftelseformen</i>	95
4.2.1.	Allmänna synpunkter	95
4.2.2.	Relationen till bekräftelseformen i äldre rättegångsbalken	96
4.2.3.	Straffrättslig återblick på irrelevansen	98
4.2.4.	Bergendal och praxis vid irrelevans före strafflagsreformen. Generaliaförklaringarna	100
4.3.	<i>Vissa utländska rättssystem</i>	104
4.3.1.	Övrig skandinavisk rätt	104
4.3.2.	Tysk rätt	105
4.3.3.	Engelsk och amerikansk rätt	106
4.3.4.	Fransk rätt	107
4.4.	<i>Irrelevansen i SL 13:4 st 1 – BrB 15:4 st 1</i>	108
4.4.1.	Sakbegreppet	108
4.4.2.	Positiv utsaga och förtigande, motiven, strafflagsreformen	110
4.4.3.	Brottsbalken	115

4.5.	<i>Rättspraxis efter strafflagsreformen beträffande irrelevans</i>	115
4.5.1.	Positiv utsaga	115
4.5.2.	Förtigande	119
4.6.	<i>Särskilda problem vid irrelevans</i>	122
4.6.1.	Irrelevansen objektiv straffrihetsgrund	122
4.6.2.	Saken och sakens utgång	124

KAPITEL 5

5.	Tvångsläge – intressekollision	128
5.1.	<i>Utgångspunkter</i>	128
5.1.1.	Inledande anmärkningar	128
5.1.2.	Tillbakablick	133
5.1.2.1.	Doktrinen	133
5.1.2.2.	Rättspraxis	137
5.1.3.	Utgångspunkter för analysen av positiv rätt	140
5.1.4.	Detaljfrågorna före strafflagsreformen. Thyréns utkast. Rättspraxis	143
5.1.5.	A. Kretsen av skyddade uppgiftslämnare	144
5.1.6.	B. Kretsen av närstående m.fl.	146
5.1.7.	C. Farans beskaffenhet	146
5.1.8.	D. Positiv utsaga – förtigande	148
5.1.9.	E. Utsaga utan utsagoplikt	148
5.1.10.	F. Straffriheten utesluten	149
5.1.11.	G. Tvångsläge av högre valör	152
5.1.12.	H. Tvångsläge av lägre valör	152
5.2.	<i>Vissa utländska rättssystem</i>	154
5.2.1.	Inledning	154
5.2.2.	Övrig skandinavisk och finsk rätt	154
5.2.3.	Tysk rätt	156
5.2.4.	Engelsk och amerikansk rätt	158
5.2.5.	Fransk rätt	159
5.3.	<i>Positiv svensk rätt</i>	159
5.3.1.	Rätt till vägran och skälig ursäkt i SL 13:4 och BrB 15:4. Förarbetena	159
5.3.2.	Detaljfrågorna efter strafflagsreformen. Rättspraxis	168
5.3.3.	A. Kretsen av skyddade uppgiftslämnare	170
5.3.4.	B. Kretsen av närstående m.fl.	173
5.3.5.	C. Farans beskaffenhet	176

5.3.5.1.	Faromomenten röjande av brottslig och vanärande handling. Tystnadsplikten. Rätt till vägran rekvisitet	176
5.3.5.2.	Faromomentet röjande av yrkeshemlighet	188
5.3.6.	D. Positiv utsaga — förtigande	189
5.3.7.	E. Utsaga utan utsagoplikt	189
5.3.8.	F. Ingen strafffrihet — skälig ursäkt rekvisitet ej uppfyllt	191
5.3.9.	G. Tvångslägen av högre valör. Rätt till vägran rekvisitet och skälig ursäkt rekvisitet uppfyllda	201
5.3.10.	H. Tvångslägen av lägre valör	207
ZUSAMMENFASSUNG ÜBER DEN MEINEID		212
CITERAD LITTERATUR		240
Lagförslag, betänkanden m.m.		240
Annan citerad litteratur		243
Åberopade rättsfall m.m.		253
SAKREGISTER		257

»Lying is for fools and the dishonest.
With so many other things working in
your favour, there is no need to resort
to such disreputable methods.»

F. Bresler, Punch, November 6 1974

1 Inledning

Det arbete som här framlägges behandlar menedsbrottet i svensk rätt. Ämnet har tills nu ej varit föremål för någon monografi, bortsett från en i slutet av 1800-talet av B. Wijk skriven kortare framställning. Denna är emellertid numera inaktuell och torde nog också för sin tid sannolikt ha framstått som förhållandevis ofullständig. Genom tillkomsten av den svenska strafflagen 1864 omskapades i rätt hög grad regleringen av menedsbrottet i svensk rätt. Tiden därefter och fram till det reformarbete som 1948 utmynnade i ändrade stadganden rörande brottet, inom ramen för den nya lagstiftningen om brott mot staten och allmänheten, karaktäriseras av en successiv utveckling. Hållpunkter i denna utveckling är skilda avgöranden av HD refererade i NJA, spridda rättsvetenskapliga inlägg i uppsats- och annan artikelform och kommentarer till strafflagen.

I sammanhanget skall även nämnas det avsnitt av förberedande utkast till strafflag av J. C. W. Thyrén, som rör falsk förklaring m.m., SOU 1929: 26. 1948 års reform medförde dels en kodifiering av viss praxis som hade utvecklats under tiden från tillkomsten av 1864 års strafflag men dels också vissa helt nya tillägg. Brottsbalken medförde inte några förändringar i den uppbyggnad av brottsbegreppet som gjordes genom reformen. Under reformarbetet fram till 1948 utformades brottsbeskrivningarna allmänt sett mer systematiskt än tidigare och med sikte på de till varje brottstyp hörande praktiskt betydelsefulla huvudfallen. Samtidigt överlämnades det åt rättstillämpningen att med ledning av motiven och lagens allmänna uppställning tolkningsvis lösa förekommande gränsfall eller uppkommande oförutsedda spörsmål.¹ En rad rättsliga avgöranden efter 1948 och viss diskussion inom doktrinen av flera bland dessa visar att utvecklingen inte heller därefter stått stilla.

Mot den sålunda tecknade bakgrunden har en rättsvetenskaplig undersökning av det berörda brottsbegreppets utveckling och nutida bestäm-

¹ SOU 1940:20 s. 66 f., SOU 1953:14 s. 111, Löfmarck s. 1.

ning tett sig motiverad. Härvid fästes uppmärksamheten dels på de förhållanden som gjort och alltjämt gör mened till ett i svensk rätt straffbelagt beteende, dels vid den rättstekniska uppbyggnaden av brottet i dess objektiva brottsrekvisit och tolkningen därav. De frågeställningar som framträder inom ramen för den undersökta materien är påfallande många. En prioritering och rationalisering har därför visat sig nödvändig för att inte undersökningen skall bli onödigt vidlyftig för sitt främsta ändamål, att analysera huvuddragen av innehållet i positiv rätt.

Vid undersökningen har valts att ta utgångspunkter någonstades i äldre svensk rätt allt beroende på vilken frågeställning som analyseras och tidpunkten för när frågeställningen framträder i ett klarare ljus kastat av lagstiftning och doktrin. Det skall anmärkas att i och för sig möjliga mer djuplodande rättshistoriska studier därvid inte bedrivits mot bakgrund av arbetets huvudsakligen positivrättsliga natur. Rättsutvecklingen och positivrättsliga ståndpunkter har granskats med hjälp av tillgängliga rättskällor. Då så bedömts vara fruktbart har jämförelser anställts med främmande främst nordisk, tysk och anglo-amerikansk rätt. Det har ibland bedömts vara av intresse att försöka utröna om svensk rätt kan ha påverkats av främmande rätt och i vad gäller positiv rätt hur vissa lösningsförsök erinrar om varandra eller uppvisar olikheter i svensk rätt och vissa främmande rättsordningar. Ett förråd av svenska rättsfall har begagnats vid undersökningen. Detta har framkommit vid en inventering av alla de i NJA från dess tillkomst 1874 till utgången av 1976 refererade rättsfallen rörande menedsbrott. Vidare har alla som B- och C-notiser i NJA upptagna fall av menedsbrott inventerats, som hänför sig till tiden efter den reformerade strafflagens ikraftträdande. Ett antal av de akter, som hänför sig till nämnda fall utom C-notisfallen har genomgåts. Likaså har vissa B-notisfall från tiden före strafflagsreformens ikraftträdande granskats beträffande vilka anteckningar påträffats i promemorior, »tryck», i dessa akter. Ytterligare har HDs beslut fr.o.m. 1970 t.o.m. 1976 att inte meddela prövningstillstånd i menessmål och till dessa fogade domar från underrätterna inventerats. C-notisfallen är att tolka såsom hovrättsavgöranden, särskilt eftersom de frågor vilka behandlats av HovR ofta inte varit aktuella då revision söktes. Några selektivt valda rättsfall från hovrätter, som refererats i SvJT, har också genomgåts. Visst ytterligare utvalt material av underrättsdomar har likaledes varit tillgängligt för analys.

Vid undersökningen uppnådda resultat och av dessa föranledda teser och antaganden redovisas successivt i den löpande framställningen. I kapitel 2 av avhandlingen behandlas synen på grunderna för brottets kriminalisering varvid svensk rätt och rättsutveckling ställs i historisk och kom-

parativ belysning. Planen för undersökningen och redovisningen av densamma ställes i övrigt i första hand i relation till den systematik, som framträder i lagens formulering av brottets objektiva rekvisit i BrB 15:1 st 1 och 4. Det förra lagrummet innefattar huvudstadgandet om mened i svensk rätt. Andra stycket i samma lagrum upptager regleringen av brottet som grovt. BrB 15:2 behandlar det som »osann partsutsaga» betecknade brott som äger rum då i tvistemål förhör sker under särskild sanningsförsäkran, RB 37. Någon skillnad beträffande de objektiva rekvisiten i 1 § st 1 och 2 § föreligger eljest inte. De i lagrummen uppställda begreppen ed och sanningsförsäkran framstår numera formellt sett som likvärdiga. Medan straffet enligt 1 och 2 §§ förutsätter uppsåtliga brott räcker det som bekant för ansvar enligt 3 § att samma brott begås av grov oaktsamhet. I BrB 15:4 begränsas på vissa objektiva grunder det ansvar som följer av de föregående lagrummen. De lägen som upptages i det 1975 nytilkomna lagrummet BrB 15:4 a, som gäller osann eller ovarsam utsaga inför nordisk domstol och där praxis saknas beröres endast parentetiskt.

Subjektiva rekvisit och straffsatser samt de bl a därmed sammanhängande kvalifikationsgrunderna för brottets karaktärisering som grovt respektive ringa undersökes ej annat än indirekt. Det i BrB 15:14 upptagna läget som gäller frivilligt tillbakaträdande efter gärningens fullbordan undersökes ej. Inte heller undersökes de i BrB 15:15 reglerade lägena, som avser förberedelse till mened och stämpling till mened som innebär att någon söker anstifta sådan gärning. Ej heller behandlas medhjälp till mened.

Vid bruket av juridiska och andra termer i redovisningen av undersökningen har jag strävat efter att använda dessa ord i deras i allmänt och juridiskt språkbruk gängse betydelser. Emellertid är de juridiska fackuttrycken till bestämmningen som bekant sällan entydiga. Detta kan ge upphov till missuppfattningar både hos en författare och dennes läsare. Här till kommer svårigheten att finna adekvata svenska ord för termer i främmande språk, särskilt om dessa betecknar begrepp som är ovanliga eller som endast delvis har svenska motsvarigheter. Vissa termer som kan antagas vara obekanta får i den löpande framställningen förklaringar varmed begreppen förhoppningsvis låter sig åskådliggöras. Orden utsaga och uppgift brukas i framställningen synonymt på det sätt som också sker i lagen och avser muntlig form. För att skilja den osanna utsagan som positiv handling från densamma som underlåtenhet, betecknas den förra som positiv osann utsaga medan den senare betecknas som förtigande. Jag betecknar likaledes den som handlar såsom uppgiftslämnaren oavsett om

dennes handling innefattat en utsaga eller ett förtigande.² Som en sammanfattande term för bekräftelseformerna ed och sanningsförsäkran begagnas ordet ed. Ordet bekräftelseform uppfattas som ej värdeladdat och brukas i övergripande mening. Det skiljs mellan löftesed ofta betecknad som promissorisk ed och bekräftelseed betecknad som assertorisk ed. Menedsregleringens utveckling visar att osann ed och osann vittnesutsaga under överblickbar tid uppfattas stå i nära samband med varandra. Relationen är såvitt gäller positiv rätt lättare att penetrera. Betydligt vanskligare ter det sig att analysera de rättshistoriska ofta disparata sammanhangen. Eftersom denna framställning i huvudsak berör positiv rätt kommer sådana samband endast glimtvis att belysas. Som gemensam beteckning för brottet begagnas ordet mened. Därvid förutsättes att en ed föreligger som omfattar en muntlig utsaga inför rätta och som garanterar dess sanningshalt oavsett om utsagan avges av part, vittne och därmed jämställd eller tidigare i rättshistoriskt sammanhang edgärdsman. Då den straffbara handlingen betecknas som mened eller menedsbrott inordnas i regel därunder brottsbeteckningar som osann partsutsaga och ovarsam utsaga med hänsyn till det subsidiära förhållande i vilket dessa handlingar står till det brott som betecknas som mened. Då vittnesutsagor diskuteras är resonemangen också i regel tillämpliga på utsagor av sakkunniga och av parter under sanningsförsäkran. Med ordet edstema avses edens ämne eller innehåll.

² För att sammanfatta den positiva handlingen och förtigandet kan det kanske te sig lämpligt att begagna termen »gärning» och beteckna gärningens förövare som »gärningsman». Nackdelen härmed sett från den utgångspunkt där jag befinner mig är emellertid dessa ords för många värdeladdade innehåll i den meningen att orden inte sällan förknippas med föreställningen att gärning är liktydigt med straffbar handling och gärningsmannen med den som förövar den straffbara handlingen. Med hänsyn till menedsbrottets många rekvisit inkluderande dem i BrB 15:4 framstår för mig en sådan värdeladdning som en belastning vid en analys, jfr Jareborg s. 96.

2 Om kriminaliseringsgrunderna, svensk rätt och rättsutveckling i komparativ belysning

2.1. Allmänna synpunkter på uppfattningar angående menedsbrottet som angrepp på intresse. Skälen för kriminalisering

Det kan med fog hävdas att straffrätten och dess vidmakthållande i samhället har en betydelsefull uppgift då det gäller skydd för enskilda och allmänna mänskliga intressen mot angrepp och kränkningar från andra människors sida. Mot denna bakgrund kan det vara av värde att i någon mån se, på vilket sätt menedsbrottet inordnas i straffrättsliga systembyggnader och uppfattas som angrepp på ett eller flera intressen, vilka ansetts förtjäna rättsordningens skydd.¹ I de sista seklernas doktrin möter som bekant fram till senare tid strävanden att se varje särskild brottsart som riktad mot ett visst bestämt intresse. Såsom föremål för angrepp betecknas detta intresse ofta såsom brottets angreppsobjekt. Såsom föremål för skydd uppfattas det som straffbudets skyddsobjekt. Terminologin som inte är enhetlig framkallar lätt oklarhet och missuppfattningar.² Detsamma torde också gälla den tyska termen »Rechtsgut» motsvarande de svenska uttrycken skyddsintresse, skyddsobjekt.³

Agge menar att i likhet med andra former av positivt mänskligt handlande riktar sig ett brott ofta mot ett visst objekt av materiell beskaffenhet. Ett misshandelsbrott innebär således fysiskt våld på annan persons kropp. Ett tillgreppsbrott avser en viss lös sak. Förfalskningsbrottet består i otillbörliga åtgärder med en urkund o.s.v.⁴ Vid exempelvis mened har emellertid objektet för gärningen inte »samma fysiska påtaglighet utan

¹ Agge SAD II s. 206 f., Agge Förfalskningsbrotten s. 13.

² Agge Förfalskningsbrotten s. 13 ff.

³ Schultz s. 3 f., Agge Förfalskningsbrotten s. 60, Thornstedt Festskrift Herlitz s. 354 f.

⁴ Agge SAD II s. 207.

kan närmast betecknas som ett immateriellt objekt». Vid detta brott framstår således den beedigade utsagan som objektet för gärningen, av Agge karaktäriserat som brottets handlingsobjekt.⁵

Angreppsobjektet (skyddsobjektet) anses emellertid vara något annat »än det i brottets gärningsbeskrivning direkt eller indirekt bestämda föremål, som den brottsliga verksamheten har till objekt». I stället åsyftas vanligen härmed »ett individuellt eller socialt intresse eller värde som kränkes eller utsättes för fara genom brottet». Angreppsobjektet (skyddsobjektet) utgör en ideell företeelse, som i regel anses ha betydelse i det normsystem, som präglar en samhällsordning.⁶ Således ser både SRK och Thyréns förberedande utkast till strafflag detta objekt för menedsbrotten vara statens judiciella funktion.⁷

Man har främst i den tyska straffrättsdoktrinen inte minst under 1800-talet lagt ner betydande tankemöda på att söka så exakt som möjligt definiera och precisera skyddsintressenas närmare innebörd också vid mened. Feuerbachs insatser har härvid till en början varit av stor betydelse lika väl som för diskussionerna om förfalskningsbrottens väsen. Meneden uppfattades tidigt liksom förfalskningsbrotten höra till brotten i falsumgruppen och ansågs senare riktad mot den s.k. publica fides, den allmänna tilliten.

Det finns naturligtvis skäl att framhålla att värdet av publica fides-läran är begränsat lika väl som värdet av andra naturrättsligt påverkade uppfattningar av straffrättens skyddsobjekt såsom individualiserade intressen.⁸ Om skyddsintresseresonemangen nu i allmänhet påverkar lagstiftningen utgör de dock därmed betydelsefulla rättsliga realiteter. Det finns därför anledning att undersöka hur dessa tankesätt medverkat till den utveckling som synen på menedsregleringen undergått.

2.2. Några synpunkter på utvecklingen fram till tiden för början med strafflagens förarbeten

Undersökningen visar hur den svenska synen på menedsregleringen väsentligen vilar på uppfattningar som till en början framträtt i främmande rätt. Den kanoniska rätten spelar därvid från Sveriges kristnande en huvudroll,

⁵ A.a. s. 208.

⁶ A.a. s. 208.

⁷ SOU 1929:26 s. 15, SOU 1944:69 s. 313, jfr Prop 1948:80 s. 256.

⁸ Se härom Agge Förfalskningsbrotten s. 59 ff., Thornstedt a.a. s. 355 ff., Löfmarck s. 12 f.

som från reformationen stegvis övertages av tyskromersk rätt. Tysk rätt visar sig därefter och särskilt under 1800-talet ha haft ett påtagligt inflytande på den svenska uppfattningen rörande menedsbrottet.

I medeltida svensk menedsreglering, som i denna framställning inte skall behandlas närmare, träder brytandet av eden i förgrunden. Om Gud och hans heliga ord återopas i eden till styrkande av dess sanning torde Gud ha uppfattats som särdeles närvarande vid edsavläggandet. Då sådan ed användes synes det som om edsavläggaren uppfattas sätta själens salighet på spel i händelse av falsk ed eftersom han genom avläggandet av den falska eden begår en utomordentligt svår synd. Uppfattningarna om konsekvenserna av falsk ed synes rimligen hänga samman med edernas innehåll. Både före och efter kristendomens seger har skilda typer av mer eller mindre förpliktande eder varit i bruk.⁹ Det för dock för långt att i detta sammanhang diskutera därmed sammanhängande frågor.

Liksom i Danmark vid samma tid är beivrandet av meneden en i första hand kyrklig angelägenhet och enligt kyrkans uppfattning förbehållen dess domsrätt¹ med hänsyn till dess uppfattning om sitt ansvar för människornas salighet. Den kanoniska rätten var därvid grundläggande för

⁹ I femte Mosebok 6:13 och 10:20 sägs att ed skall avläggas vid Guds namn. Den kanoniska rättsens vanliga edsformel anges av Ericsson, s. 91, ha varit: »Sic me Deus adiuuet et haec sancta Evangelia», Decretales Gregorii Cap. 4 Liber Extra 2, 24. I Yngre Västgötalagen Add. 13:2 § heter det: »Må vi handhava dessa eder så att vårt samvete och vår själ ej måtte förgå det give vår fru Sankta Maria Amen», jfr Yngre Västgötalagen Add. 11:9 § och 12:1 § där det nämns att Gud skall vara edsavläggaren nådig, Holmbäck-Wessén Västgötalagarna – Smålandslagen s. 387 f., 391, 393. I Tingmålalbaken 22 kap. till Christofers landslag heter det, Abrahamsson s. 635, att vittnena i eden skall »bidhia sigh swa Gudh hielpa . . . som de wilia witna rätt och sant». Almqvist finner i Stockholms stads tänkeböcker 1479–1520 uttryck som »sig så sant Gud till hjälp både till liv och själ att de ville säga sant och icke osant», Almqvist Med hand å bok SvJT 1937 s. 240 ff. Nielsen nämner i Kulturhistoriskt lexikon sp. 502 ff. eder bl.a. av typ »Numquam orationes, preces, quas per os meum dixeram in uita mea mihi ad salutem animae ualeant, si falsum dixero in hoc iuramento», sv. aldrig skall de åkallanden och böner, jag sagt med min mun i mitt liv, kunna bli till min själs frälsning, om jag säger falskt i denna ed». En rad edsformulär nämns av Beet, som också utvecklar synpunkter på föreställningar i skilda kulturer rörande farliga risker med osanna eder, Beet Encyclopaedia of Religion and Ethics s. 430 ff. Jfr även nedan s. 63 f.

¹ Nordström s. 644, Tamm-Jørgensen s. 40, 138 f., SOU 1929:26 s. 128 ff. Se t.ex. Smålandslagens kyrkobalk 13:8 där det heter om mened (meen^z ethae): »Dessa skola gå till kyrkobot men inte till böter.» Ytterligare många stadganden finns. Böterna till de fattiga vid mened enligt 1734 års lag är en erinran härom. Det är enligt min mening av intresse att konstatera hur den synnerligen ålderdomliga Äldre Västgötalagen inte rymmer någon bestraffning för osann utsaga under ed eller antydan därom, vilket kan peka på den kanoniska rättens betydelse i sammanhanget. Jfr Wilda s. 980 ff., v Amira Todesstrafen s. 44–86, Beckman passim.

regleringen.² Plöchl, som behandlar bl.a. den katolska kyrkliga straffrätten under medeltiden, säger om relationen mellan brott och synd, att brottsbegreppet, (crimen, delictum, flagitium, scelus) av dekretisterna skiljdes från begreppet den svåra synden och på ett grundläggande sätt skrevs om av den klassiska kanonistiken. Den svåra synden (peccatum grave) är inte i sig brott men brottslingen begår vid sidan av rättskränkningen genom sin gärning också en svår synd. Han tillägger »Das Verbrechen, um als solches im Rechtsbereich verfolgbar zu sein, setzte eine ausserlich wahrnehmbare Tat voraus, durch die in schuldhafter Weise eine kirchliche Norm verletzt wurde. Das Gesetz enthielt entweder eine eigene Strafsanktion, oder die Untat konnte von der zuständigen Strafgewalt mit vorhergehender Warnung – im Ausnahmefall auch ohne diese – vom kirchlichen Obern geahndet werden».³

Begreppet perjurium skiljdes från begreppet falsum testimonium men bedömningen därav blev likartad mot bakgrund av vittnesutsagans regelmässiga beedigande.⁴ Påföljden för mened var, som landskapslagarna visar, penitens och då i regel böter till biskop och kyrka.⁵ I botsakramentet uppfattade man syndaren såsom ställd inför en av Gud själv inrättad domstol. Genom botsakramentet erhöll syndaren Guds förlåtelse för sina synder, blev löst från de eviga syndastraffen och åter upptagen i nådens tillstånd.⁶

Men den kanoniska straffrättens grundsats »Ecclesia non sitit sanguinem»⁷ var inte aktuell för den statliga rättskipningens vidkommande. Kyrkan hade andra intressen än staten och det är inte uppseendeväckande att kyrka och stat råkade på kollisionkurs såvitt avsåg den kyrkliga domsrätten. Stridigheter vid den svenska landslagens tillblivelse mellan kyrkliga och världsliga jurister ledde till att lagen inte fick någon kyrkobalk.⁸ Istället kom med tiden Upplandslagens kyrkobalk att mer allmänt inflyta i lageditionerna och det är denna balk med däri i 19 kap upptagen menedsreglering, som ännu återfinnes i Abrahamssons utgåva⁹ av landslagen före

² Jfr också Beet Encyklopaedia of Religion and Ethics s. 435.

³ Plöchl s. 339 f.

⁴ Lauterburg s. 38.

⁵ Se lättast sammanfattningen i SOU 1929:26 s. 128 ff. Jfr Liszt Meineid s. 42 ff., Lauterburg s. 40.

⁶ Inger s. 18 ff.

⁷ Berner s. 53.

⁸ Holmbäck-Wessén Magnus Erikssons landslag s. XXVII ff.

⁹ Abrahamsson s. 847 f.

det däri likaledes intagna Carl IXs Appendix med den mosaiska rättens stadganden om bl a. mened.¹

Det kan iakttagas hur särskilt den världsliga straffrättsskipningen under högmedeltiden i Europa varit påtagligt hänsynslös. Annars säger att orsaken var en allmänt utbredd grov brottslighet, som bemöttes med en kombination av vedergällning och avskräckning. Kunde man sällan fånga in och lagföra brottslingarna statuerades istället så drastiska exempel som möjligt.² Också straffen för mened på kontinenten och särskilt i Sydtyskland kunde vara oerhört grymma innefattande skilda speglade straff.³ Straffutvecklingen i Sverige tog sig mer moderata banor. Så extrema metoder för vedergällning och avskräckning som de, vilka brukades på kontinenten, var främmande för svensk uppfattning. Den kanoniska rätten förlorade med reformationen sin betydelse i Sverige.⁴ Beträffande meneden kom protestantisk teologi bl.a. med stöd av mycket bokstavligt uppfattade mosaiska rättsföreställningar⁵, i linje med tidigare utvecklingstendenser, att leda till att man såg brottet begånget inför rätta som en av flera svåra former av hädelse. Gärningen ansågs framkalla Guds vilda vrede och drabbande hämnd, som överheten måste försöka avvärja genom drastiska straff för menedaren.⁶ Under slutet av 1500-talet och under hela 1600-talet förelåg inte minst från teologiskt intresserade härskares sida en strävan att för svenskt bruk recipiera mosaiska rättsbud med hot om omänskliga straff för gärningsmännen.⁷ Med användande av en terminologi som tillskapades under 1800-talet skulle man kunna säga att angreppsobjektet⁸ för meneden enligt det teologiskt-juridiska tänkande, som här antytts i första hand förefaller vara en Guds vilja att det förbund består, som Gud knutit med folket. Gud är laggivare och domare. Om någon svär falskt vid Gud (och/eller hans ord) hotar han förbundet mellan Gud och folket. För att Guds vrede skulle användas och Guds förbund

¹ A.a. s. 851, 854.

² Annars Huvudlinjer s. 87, Annars Straffrättshistoria s. 8.

³ Jfr His s. 5 ff.

⁴ Jägerskiöld s. 208.

⁵ Jfr Lauterburg s. 3, 7 ff.

⁶ Jfr Schmidt G. Richterregeln s. 260, Almquist Karl IX s. 4 f., Kjällerström s. 18, 20 f., 29, 69 ff., Dahlgren s. 248 f., Tamm-Jørgensen s. 41, Malmström Minnesskrift s. 127, Rålamb s. 90.

⁷ Forsman s. 314 f., Munktelh Lychnos 1936 s. 131 ff., Wedberg s. 81.

⁸ Agge SAD II, s. 208.

med folket bestå måste därför brottet straffas.⁹ Härvid torde ingen skillnad inträda för de fall att antingen vittne eller edgårdsman eller part avgivit den osanna edfästa utsagan. Den av mosaisk rätt mycket påverkade Kloot placerar på 1670-talet mened- perjurium bland de brott som sker mot Guds bud.¹ I Appendix till landslagen finns intagna stadganden ur tredje Mosebok 24:16 och femte Mosebok 19:16–21. Olin som gått igenom tryckta rådsprotokoll och domböcker från 1600-talet säger att man där möter hänvisningar till »Guds lag», »Guds laga stadgar» eller »de utdrag av den heliga skrift som finnas efterst i lagboken» men också uttryckligt åberopade bibelställen ur andra, tredje och femte Mosebok varvid man i stor utsträckning ådömde dödsstraff.² Vid 1600-talets mitt finner Rålamb meneden ha den farligheten med sig att man därmed »sin Siäl och Saaligheet sampt timmelige wälfärd prostituerar».³ En på snarlika äldre uppfattningar om edens vikt återfallande syn och som innebär att meneden anses som en straffvärd handling även då den sker utom processens ram kommer till uttryck i de kungliga stadgorna 1665 och 1687 om eder och sabbatsbrott⁴, vilka ställer osanna uppgifter under ed utom rätta i intim relation till svordomar i gemen. Också de som bröt krigsmans ed och rymde kunde uppfattas som menedare. Föreställningen om meneden som ett religionsbrott och en gärning på vilken Guds straff kunde följa, levde vidare under 1700-talet.⁵

Parallellt med uppfattningen om meneden som ett religionsbrott framträder under 1600-talet i svensk rätt under inflytande av naturrättslig tyskromersk rätt åsikten att falskt vittnesbörd är ett slags *crimen falsi*.⁶ Carpzov, som utövade ett mycket starkt inflytande på dåtida svensk rättsbildning⁷, räknade säger Munktell till *falsum* också mened.⁸ Indelningen

⁹ Man kan anställa jämförelser med bibelställen sådana som Femte Mosebok kap 5 vers 20, kap 11, kap 19 vers 16–21, kap 27 vers 26, kap 29 vers 1 o. 9. Jfr Anners Straffrättshistoria s. 7, 14 f.

¹ Kloot s. 256.

² Olin Minnesskrift s. 821.

³ Rålamb s. 97.

⁴ K. St. 2 okt 1665 I:11 och 17 okt 1687 8 § Schmedeman s. 441 ff., 1138 ff., Abrahamsson s. 638, se också SOU 1929:26 s. 148.

⁵ Jfr även vad Munktell säger om synen på Mose lag under 1700-talet, Munktell Lychnos 1936 s. 146 ff.

⁶ Munktell Minnesskrift s. 776 ff.

⁷ Anners Straffrättshistoria s. 17 ff.

⁸ Munktell Minnesskrift s. 778, jfr Jägerskiöld s. 14 f., 58 f. Rålamb citerar på tal om ed »Carpzovius» s. 99.

av falsum gjordes i tre grupper, in scriptis, in verbis och in factis.⁹ Redan tidigare synes dock europeiska lagar peka hän mot att mened och falsum legat nära varandra.¹ I de svenska landskapslagarna och landslagarna liksom i domarreglerna möter också en kombination av orden falsk och ed.²

Ett visst spänningsförhållande kan vid 1600-talets slut väl tänkas ha förelegat mellan den religiösa synen på meneden som brott mot Gud, en syn som stöddes av företrädarna för den ortodoxa teologin, och å den andra sidan ett då modernt naturrättsligt betraktelsesätt, som ville inordna brottet under falsum. Olin påpekar t.ex. att den israelitiska lagstiftningen, som vid mitten av århundradet fått träda något i bakgrunden, under det karolinska enväldets tid istället kom att tillämpas i hela sin stränghet.³ Kloot placerar inte falskt vittnesbörd bland vad som betecknas som »fals». I gruppen »fals» inräknas istället med stöd av en rad angivna lagrum från stads- och landslag fallen att man »falskar» vikt och mått, avlägsnar annans märke från föremål och sätter dit sitt eget, »falskar» gods och »skylar ondt under godo», flyttar »Råå», förfalskar mynt samt att guldsmeder förfalskar sitt arbete och »sällier Flärd för skärdt».⁴

Den omfattande falsumgruppen synes säger Agge ha innefattat alla med verkliga kriminalstraff belagda gärningar vid vilka det oriktiga och vilseledande i tillvägagångssättet fallit samtiden i ögonen. Tre huvudrekvisit uppställdes i anslutning till Farinacius, sanningens vanställande, skademöjligheten och det svikliga uppsåtet.⁵

I 1643 års förslag »Om straff i missgerningom» talas i 11 kap »Om falss och flärdh (De crimine Falsi)». Ett sammanförande sker av falskt vittnesbörd med förfalskning och bedrägeri på grundval av dåtida syn på falsumbegreppet. I förslaget heter det därom bl.a.: »Förderfvar man annan medh falsk wittnesbördh, ständin tolckin samma Rätt som han honom gjorde, gåår the saak å goottz eller penninga gjälld» etc.⁶ Ett allmänt bedrägeri-

⁹ Agge Förfalskningsbrotten s. 12 not 8, Jacobsen s. 9 ff., jfr vad Thyrén nämner om sammanförandet av mened med förfalskning i »Constitutio criminalis Carolina», Thyrén Förfalskningsbrotten s. 42.

¹ Feuerbach Lehrbuch s. 596., Jacobsen s. 9 ff., Lauterburg s. 48 ff. Jfr Liszt Meineid s. 64 ff., 100, 105 f., Thyrén Förfalskningsbrotten s. 35 ff.

² Jfr nedan s. 51 noterna 8, 9, 4.

³ Olin Minnesskrift s. 842.

⁴ Kloot s. 295.

⁵ Agge a.a. s. 13, Jacobsen s. 12. Farinacius definition löd: »Falsitas est veritatis mutatio dolose et in alterius praejudicium facta.» Jfr vidare Thyrén Förfalskningsbrotten s. 44.

⁶ Thyrén Speciella delen IV s. 114, SOU 1925:22 s. 114, Wahlberg s. 111.

begrepp framträder som motsvarar falsum.⁷ Abrahamsson anmärker: »Crimen falsi skier med ordom. . . då ett wittne in för Domaren wettandes aflägger ett falskt vittnesbörd». . .⁸ Eljest definierar Abrahamsson falsumbrottet: »Crimen falsi warder det kallat när någon på bedrägeligt wijs förändrar något til en annans förfång och skada.»

Någon annan syn på falskt vittnesbörd såsom falsum synes inte ha inträtt med 1734 års lag även om falsumbrotten delas upp mellan olika balkar.⁹ Den iakttagelsen kan göras att bötespåföljden vid falskt vittnesbörd i ÄRB 17:18, böter 40 daler, återkommer vid bestämningen av påföljden för två andra traditionella falsumbrott nämligen att flytta rå och rör, Jordabalken 13:3, och urkunds förfalskning enligt Missgärningsbalken 8:3.

Man skiljer i ÄRB mellan falskt vittnesbörd, (17:18), och mened i annat fall, (17:19). Påföljden blir i båda fallen vid positiv osann utsaga böter 40 daler »the fattigas ensak». I det förra fallet tillkommer vittnesinhabilitet, i det senare ärelöshet. Vittnet som förtiger något bötar 20 daler, 17:27 men drabbas inte av inhabilitet eller ärelöshet. Den som uppsåtligt såsom vittne sanningslöst anklagar annan för brott drabbas dock av talion, Missgärningsbalken 60:1. Det saknar inte intresse att denna reglering fått sin plats i slutet av Missgärningsbalken, nästan så långt som möjligt bort från första kapitlets reglering av »försmädelse» mot Gud och tredje »om swordom och sabbatsbrott». Det kan ju rimligen med tidens föreställningar om meneden som brott mot Gud respektive falsumbrott antagas att menedsregleringen skulle ha infogats antingen i de första kapitlen eller i samband med sjunde kapitlet om falskmyntare och åttonde om den »som förfalskar och missbrukar annans namn och skrifter». Placeringen kan te sig som en markering av en oenighet, som lett till att regleringen hamnat utanför båda brottsgrupperna.

I 1734 års lag upptages menedsregleringen således inte i Missgärningsbalken utan i Rättegångsbalken under 17 kap »Om laga bewis i hwarje handa mål». Det hade under förarbetena också framstått som angeläget att formulera ett juridiskt menedsbegrepp som skiljde sig från det teologiska. Detta torde inte ha varit helt lätt mot bakgrund av den traditionellt intima religiösa relationen till begrepp som ed och mened. Det antecknades i protokollet för Lagkommissionen den 23 november 1699. »Discourerades om de måge hållas för meenedare, som fly fahnan och rymma,

⁷ Jfr Agge a.a. s. 33, Thyren Förfalskningsbrotten s. 44., 47 f., Merkel s. 59.

⁸ Abrahamsson s. 521.

⁹ Jfr Munkteall Minnesskrift s. 798. Jfr Thyren Förfalskningsbrotten s. 68.

att de skola stå oppenbahra skriff, och påmintes, at meenedare är den, som emot sitt wett och samwete för domare swär och berättar någon wetterlig osanning, men slijke afrymbde bryta wäl sin eed, äro dock ej meenedare, med mindre man skulle kalla dem meeneedare, som falla och bryta emot sitt löfte och eed.»¹ Placeringen av menedsregleringen i Rättegångsbalken ter sig som ett understrykande av denna uppfattning och bör kunna betraktas som en bekräftelse av åsikten att menedsbegreppet skulle reserveras för osann utsaga under ed inom processens ram.²

Med den infallande upplysningstiden förlorade Mose lag sin aktualitet som rättesnöre för positiv rätt. Det är kännetecknande att påföljden för mened enligt 1734 års lag stannar vid böter och vittnesinhabilitet respektive ärelöshet både i civilmål och brottmål såvida inte den sanningslösa utsagan leder till att oskyldig anklagas för brott. Det är i och för sig inte hotet om världslig bestraffning av meneden som anses skänka den bedigade utsagan dess bevisvärde utan »witnessmålets styrcka och förnämsta kraft beror», som Nehrman uttrycker saken, »på witnets dygd och Gudsfruchtan».³ Nehrman rubricerar fjärde kapitlet i sin *Jurisprudentiam Criminalem*⁴ »Om falskhet list och bedrägeri, samt flera brott, som thermed gemenskap hafwa». Som utmärkande anges »at sanningen är worden i lögn förwänd, at sådant skedt upsäteligen och til egen förmon och andras skada»⁵ och Nehrman inordnar också bland förfalskningsbrotten bl.a. »falsa wittnesmål».⁶

I Beccarias år 1770 på svenska utkomna arbete »*Dei delitti e delle pene*» framträder alltså uppfattningen att Gud blir förtörnad på menedaren.⁷ Flintberg förefaller inte heller vara kritisk mot den gamla uppfattningen att meneden ej kan ses annorlunda »än såsom et upsäteligt Guds smädande eller gäckande»⁸ fastän Nehrman framhållit att teologin och inte juridiken borde behandla »*expiatione delictorum*» och Guds straff

¹ Sjögren s. 162. »*Constitutio criminalis Carolina*» hade inskränkt den straffbara meneden till ed inför rätta, Berner s. 392, Liszt Lehrbuch s. 830.

² I förslagen till Högmålabalk 1713 och 1723 placeras meneden bland religionsbrotten, jfr SOU 1929:26 s. 148, jfr Abrahamsson s. 638 f.

³ Nehrman *Processum Civilem* s. 236.

⁴ Nehrman *Jurisprudentiam Criminalem* s. 357 f.

⁵ A.a. s. 360.

⁶ A.a. s. 364, 370.

⁷ Beccaria s. 254 f.

⁸ Flintberg s. 525.

eller hämnd.⁹ Liszt nämner liknande exempel ur det senare 1700-talets kontinentala doktrin.¹

2.3. Några synpunkter på utvecklingen från tiden för början med strafflagens förarbeten

I 1700-talets rättsvetenskap anges de skilda facken inte vara skarpt åtskiljda; rättsliga problem blev på många sätt bestämda av behov i tid och rum. Med skiftet till 1800-talet skedde dock en specialisering och förutsättningar tillkom för en nydaning av straffrättsvetenskapen. Som dess grundare på basis av Kants filosofi står Anselm Feuerbach. Han företrädde en generalpreventionsteori om det psykologiska tvånget som med hot om straff vill hindra brottets begående. Härav följde grundsatsen »nulla poena sine lege» och en strävan efter klarast möjliga uppfattning om vad som var straffrättsligt »Tatbestand».² Under 1800-talet fortsatte man att klassificera brotten inte minst inom det vidsträckta falsumbegreppets ram. Mittermaier menar att ju mer straffrättsvetenskapen utbildades desto mer försökte man göra lagböckerna systematiska och fullständiga, varvid den straffrättsprincip som författaren till ett lagverk omfattade fick inflytande.³ Brotten skulle ges sin logiska plats i straffsystemet vilket såvitt avsåg falsum förutsatte en mer inträngande analys av de olika brottstyper som dolde sig under begreppet. Här skall för menedsbrottets del därav föranledda frågor endast behandlas i största korthet, men problematiken har en betydande räckvidd. Klassificeringssträvandena mötte svårigheter. Frågeställningar kring obestämdheten hos begrepp som t ex »Betrug», »Fälschung im weiteren Sinne», »formelle wage Verbrechen» och »publica fides» finns behandlade av Agge i monografin över förfalskningsbrotten.⁴ En behandling av publica fides-teorierna och kritiken av dem finns i Jacobsens monografi över »Dokumentförbrydelserne».⁵

Den år 1811 tillsatta Stora lagkommittén började efter 1826 att utarbeta den nya kriminallagen. I förslaget till Allmän Criminallag 1832⁶ har

⁹ Nehrman a.a. s. 61 ff. jfr beträffande den danska utvecklingen, Tamm-Jørgensen s. 44.

¹ Liszt Meineid s. 131 f.

² Schmidt Eb. Einführung s. 232 ff., Schwerin-Thieme s. 277, Liszt Lehrbuch s. 62.

³ Feuerbach Lehrbuch s. 16.

⁴ Agge Förfalskningsbrotten s. 13 ff., Feuerbach Lehrbuch s. 553 ff.

⁵ Jacobsen s. 22 ff.

⁶ Förslag till Allmän Criminallag Motiver s. 45, jfr Lag-Committeens tablå s. 113.

den religiösa aspekten på angreppsobjektet fått helt ge vika.⁷ Den förblivande falsumaspekten redovisas dock, »att lagstiftaren här liksom i en del andra länder, betraktat mened som en art af bedrägeri, och derwid afsett den åsyftade enskilda skadan, såsom det hufwudsakliga moment, hwaraf brottets straffbarhet wore beroende». Franska Code Pénal (texte officiel 1832) t.ex. inordnade »Faux témoignage», Art. 361–366, bland »crimes et délits contre les particuliers».⁸

Det heter hos Feuerbach⁹: »Meineid im weitem Sinne ist Verletzung einer durch feierlichen Eid bestärkten oder übernommenen Verbindlichkeit». Feuerbach inordnar också »Meineid» under »von den Gesetzen besonders benannten oder ausgezeichneten Betrügereien».

Ännu Lindblad synes efter Feuerbachs mönster i sina föreläsningar ha inordnat mened och falsk ed under »crimen falsi in verbis» såsom bedrägeri, vilket antingen kunde vara positivt, »immutatio veritatis», att uppge något osant, eller negativt »oppressio», då man döljer sanningen förutsatt att man var pliktig att uppge den.¹

Kommittén fann en sådan åsikt alltför inskränkt.² Dess uppfattning är att edgången utgör ett av staten sanktionerat bevismedel i rättegång. »Mened är följaktligen ej ett blott på det enskilda fallet verkande bedrägeri.³ man har därigenom i allmänhet kränkt edens witsord, emedan ett ohelgadt medel för sanningens upptäckande alltid förlorar något af sitt värde.» Meningens åskådliggör hur falsumläran ger vika för publica-fidesläran.⁴ Under rubriken »Wahrer Gesichtspunkt der Strafbarkeit des Mein-

⁷ Detta väckte missnöje i konservativa kretsar, se härom Wijk s. 3, not 1 och närmare Betänkandet, Skandia. Det är intressant att se hur abstrakt den religiösa synen på angreppsobjektet blivit. Här sägs »mened sårar den sedlighet, som af religionen bör vara rotfästad och förrycker den säkerhet, som borde kunna påräknas, under anklagande av den sedlighetskänsla, hvilken i religionen finner sitt yttersta och kraftigaste stöd» etc. Borta är både den frälsande och den hämnande Guden!

⁸ Bourguignon, Royer-Collard Code Pénal s. 1, 62 f.

⁹ Feuerbach Lehrbuch s. 588. Liszt räknar upp namnen på en rad författare som delar denna uppfattning och karaktäriserar Feuerbach som deras »Chorführer», Liszt Die Falsche Aussage s. 7, jfr Jacobsen s. 14.

¹ Lindblad s. 67 f., jfr Agge Förfalskningsbrotten s. 39 f.

² Förslag till Allmän Criminallag Motiver s. 45.

³ Synen på meneden som bedrägeri utvecklas också i inledningen till bedrägerikapitlet, a.a. s. 76, där det heter: »Hwar gerning, derigenom man, medelst falsk uppgift eller sanningens döljande, kränker annans rätt, eller sådan kränkning åsyftar, är bedrägeri i ordets vidsträcktaste bemärkelse». Som exempel på »bedrägeri» nämns mened, falsk angivelse, förgiftning av saluhållna varor och »falska eldar till sjöfarandes förledande».

⁴ Jfr Agge Förfalskningsbrotten s. 15 ff., Löfmarck s. 9.

eids» formulerar Mittermaier sin uppfattning bl.a. på följande sätt:⁵ »Es muss vielmehr eine Ansicht angegeben werden, nach welcher der Meineid eine unmittelbare Beziehung auf den Staat erhält und so in der Reihe der öffentlichen Verbrechen gestellt werden kann».

Eden framstår som statens hjälpmedel. Utsagan och sanningsplikten förbinds genom de religiösa föreställningarna och staten förklarar sig vilja tro den som knyter det religiösa bandet till sin utsaga. Den blir ett medel för sanningens upptäckande.⁶ Eden blir liksom en stämpel (Gepräge) som tillerkänner utsagan en fullkomlig trovärdighet. Därför har för tilltron till utsagan eden samma betydelse som prägeln har för myntet. Den som svär falskt bryter tilltron. Edens anseende undergräves och förloras i värde till statens förfång.⁷

Den på sin tid mycket ansedde⁸ tyske rättsvetenskapsmannen Mittermaier säger:⁹ »das Verbrechen, welches der Meineidige begeht, ist daher gegen den Staat gerichtet, und so ist es auch ein öffentliches Verbrechen, und gehört in die Klasse der Verbrechen wider öffentliche Treue und Glauben».

Det är betydelsefullt att parallellt med denna nya uppfattning om menedsstraffets skyddsintresse framträder ofta, som t.ex. för svensk del, önskemål om kraftig straffskärpning, enligt LKs förslag 3–9 års straffarbete. Likvärdighet inträdde mellan förtigande och positivt ljugande, talionsstraffet för falskt vittnesbörd mot oskyldig utsträcktes från brott på liv och ära till att gälla generellt, blott den oskyldige till någon del undergått straffet. Men å andra sidan föreslogs införandet av återkallelseinstitutet.¹ Även den slutliga utformningen av strafflatituden i huvudstadgandet i SL 13:1,² straffarbete två–sex år, kontrasterar värtaligt mot bötesstraffet i

⁵ Mittermaier s. 97, jfr Thyren Förfalskningsbrotten s. 48.

⁶ Carlén s. 215.

⁷ Mittermaier s. 98 ff., Feuerbach Lehrbuch s. 590.

⁸ Liszt Lehrbuch s. 63.

⁹ Mittermaier s. 100. Den som först uppställde en publica fides-teori var säger Jacobsen, s. 25 f., Gaetano Filangieri i dennes arbete »Scienza della legislazione» 1788. Filangieri såg dock inte mened som riktad mot »la fede publica». Liszt nämner andra vetenskapare vid samma tid som också var inne på samma eller liknande tankegångar Liszt Meineid s. 129 ff., De synes ha legat »i tiden».

¹ I SOU 1929:26 s. 155–160 återfinns en närmare redogörelse för behandlingen av strafflatituderna under förarbetena till strafflagen, se även Lag Committeens tablå s. 113 f.

² Carlén s. 215. Tyska StGB straffbelade ursprungligen mened med »Zuchthaus» upp till tio år.

ÄRB 17:18. Straffmätningen anpassade sig också hastigt till det nya betraktelsesättet.³

Mittermaiers citerade arbete synes epokgörande⁴ och hans uppfattning torde sedan kommit att förbli dominerande i den kontinentala doktrinen fram till den svenska strafflagens tillkomst. Mittermaiers åsikt blev föremål för Liszts hårdhänta kritik.⁵ »Öffentliche Treue und Glauben», av Liszt kallad »unsere verunglückte deutsche Zwitterbildung» för det klingande publica fides⁶, ses av honom blott som det medelbara angreppsobjektet för meneden.

Tillämpningen av publica fides-resonemanget aktualiserades då strafflagsförslaget 1862 remitterades till HD och det blev fråga om kriminaliseringsgrunden vid obetänksamt förtigande (SL 13:4). Synsättet pekar mot framtida föreställningar:⁷ »då grunden för straffbarheten i det fall, varom i 4 § af förslaget vore fråga icke är edens vanhelgade utan störande af den säkerhet, som måste tilläggas lagligt vittnesmål». . . Med samma uppfattning fanns också en straffgrund för de fall av osann utsaga då eden var eftergiven (SL 13:5).

Betraktandet av meneden som riktad mot publica fides leder flera författare att i anslutning till Merkel hänföra brottet till förfalskningsbrotten genom att det utgör missbruk av en viss »Beglaubigungsform».⁸ Merkel uppfattas i begreppet publica fides tolka in den allmänna tillitens anknytning till äkthetsformen. Det heter hos honom:⁹ »Es handelt sich dabei um den Kredit gewisser Beglaubigungsformen für rechtlich relevante Thatsachen, ohne welchen ein normales Verkehrsleben sich nicht entwickeln und nicht erhalten kann.» Ett missbruk av sådana former eller tecken säger han karaktäriserar förfalskning av urkunder och mynt men också »sind diejenigen Fälschungen, welche das gerichtliche Zeugniß betreffen, hierherzuziehen».

³ NJA 1876 s. 393, 1883 s. 103, 1888 s. 21, m.fl.

⁴ Liszt Lehrbuch s. 831.

⁵ Liszt Die falsche Aussage s. 9–16, jfr även SOU 1929:26 s. 14.

⁶ Liszt a.a. s. 10.

⁷ HD:s protokoll den 30 april 1862 s. 21. Lagutskottet delade HD:s uppfattning, Lagutskottets betänkande 1862–63 nr 35 s. 25, jfr SOU 1929:26 s. 157 och Wijk s. 34 f.

⁸ Se härom Forsman s. 320, Binding s. 127, Liszt Lehrbuch s. 831.

⁹ Merkel s. 15.

Agge framhåller betydelsen av den bestämning Merkel gav åt publica fides-begreppet¹ och citerar honom något annorlunda måhända efter Binding: »Der Kredit (der Beweiskraft) gewisser Beglaubigungsformen oder Zeichen für rechtlich bedeutsame Thatsachen». Agge hävdar bl.a. att Merckels teori har bestående värde »genom att den skänker ett mer konkret och för brottstypernas fixerande brukbart innehåll åt begreppet publica fides». Det understrykes också att den allmänna tilliten har »egenskap av socialt värde», något som enligt Agge inte är en fiktion utan något reellt. Den definition av publica fides-begreppet, som således vunnit Agges bifall, framträder senare i svensk doktrin jämsides med Liszts uppfattning.²

Synen på meneden som förfalskningsdelikt kan inte godtagas av Liszt. Förfalskningsbrotten och meneden kan inte jämföras eftersom vid den senare formen är äkta och oförfalskad. Det är blott beroende säger Liszt av innehållet om eden blir mened.³ Forsman delar denna kritiska uppfattning.⁴ De tillfogar att lagstiftaren inte skyddar edsformen i sig eftersom den obehöriga utsagan i vissa fall bestraffas i likhet med den beedigade. För Liszt framstår brottet istället som riktat mot främst »die Handhabung der Rechtspflege» och ytterst »die öffentliche Verwaltung». Om den osanna utsagan är begränsad till att avläggas inför rätta kan Liszt instämma med andra samtida författare som ser brottet som »ein Delict gegen die staatliche Rechtspflege». ⁵ Åsikten har blivit bestående i tysk doktrin. Wijk delar Liszts uppfattning dock utan att härvid hänvisa till denne.⁶ Wijk sammanfattar⁷ »ty hvarje falsk utsaga, såvidt den inför domstol till-

¹ Agge Förfalskningsbrotten s. 17, jfr Merkel s. 15, 56 ff. Se också Binding s. 127, Jacobsen s. 10.

² Jfr Stjernberg s. 82, Thyren Förfalskningsbrotten s. 5 f. not 3.

³ Liszt Lehrbuch s. 831.

⁴ Forsman s. 320.

⁵ Liszt Die falsche Aussage s. 13–21. Liszt nämner tidiga upplagor av Berners samtida lärobok i straffrätt. Den 8:e upplagan av detta verk som han annars citerar är mer oklar i detta stycke. Han hänvisar också till engelsk och italiensk rätt. Se också Liszt Lehrbuch s. 831, Binding s. 133 not 1. Liszt gav ökad tyngd åt denna uppfattning genom att förmena dess klassiska romerskrättsliga traditioner. Således skulle romarrätten redan med Lex Cornelia de falsis ha lagfäst tanken att det osanna vittnesbördet inte hotade och skadade blott den enskilde utan även och i första rummet det offentliga intresset av rättskipningens orubbliga handhavande, Liszt Meineid s. 31. Inte heller Merkel tycks emellertid ha varit främmande för att åberopa romarna till stöd för sin uppfattning! , Jacobsen s. 10, Merkel s. 13 f. Det torde dock anses finnas goda skäl till försiktighet vid sådana jämförelser, jfr Jacobsen s. 10 f., Agge Förfalskningsbrotten s. 11 ff.

⁶ Wijk citerar i andra sammanhang Liszt ganska ofta, Wijk s. 42, 44, 47, 53 o.s.v.

⁷ Wijk s. 9.

lägges bevisande kraft, stör rättsskipningens gilla gång och i detta störande ligger dess kriminella karakter». Definitionen kan jämföras med Liszts: »Jede falsche Aussage gefährdet die Sicherheit der Entscheidung und in dieser Gefährdung liegt ihr chrimineller Charakter».⁸

Det finska strafflagsförslaget av 1875 delar enligt Forsman⁹ den av Liszt företrädde uppfattningen i det att motiven förklarar att meneden ansluter sig till brotten mot den allmänna rättsordningen inom staten. Den falska uppgiften inför rätta »vileleder eller söker vilsledda domstolar-nas lagskipning».

Goos inordnar för sin del i dansk rätt mened och falsk angivelse i gruppen brott mot »Statens indre Magtudøvelse». . . »for hvilke Midlet er Fram-sættelse af Usandhed eller Svig til eller for offentlige Myndigheder eller i offentlige Retsforhold».¹ I de brottsliga handlingarna ligger enligt Goos uppfattning ett åsidosättande av den respekt staten har rätt att fordra. Brotten uppfattas emellertid också utgöra angrepp på de offentliga myndigheternas handlingsfrihet. Ett sådant angrepp anges föreligga redan genom den osäkerhet osanningen framkallar även om en påverkan icke i verkligheten ägt rum eller varit avsedd. Angreppet föreligger i förhöjd grad när en sådan följd inträtt.

2.4. Positiv rätt

2.4.1. Några främmande rättsordningar. Kriminaliseringsgrunderna sådana de framträder i lagkommentarer m.m. och brottets systematiska placering i rättssystemen

Den systematiska placeringen av menedsregleringen visar sig rätt naturligt endast återspegla en vid lagens tillkomst i respektive land gängse uppfattning rörande kriminaliseringsgrunden.

Thyrén fann vid sin genomgång av positiv rätt beträffande menedsregleringen att publica fides-tankens då alltså återspeglade sig i »väl hälften av alla lagars uppställning (de anglikanska oräknade)», bl.a. i Sverige, Belgien och Spanien, medan bl.a. österrikisk och fransk rätt hade bibehållit den systematik som såg brottet som en form av »bedrägeri». Endast ett fåtal nyare lagar hade då fört upp institutet bland brott mot statsförvaltningen.

⁸ Liszt Die falsche Aussage s. 20.

⁹ Forsman s. 316.

¹ Goos s.59 f. Redan Bornemann hade enligt Goos sett meneden som en kränkning av samhällsmakten.

Några lagar bl.a. den italienska förklarade det vara uttryckligen riktat mot den judiciella funktionen. Flera lagar slutligen bland dessa den tyska, den danska och den finska betecknade inte uttryckligen menedsbrottet som riktat mot staten men uppställde »intet hinder i vägen för en sådan uppfattning».²

I den norska strafflagen från 1902 påträffas regleringen av »falsk förklaring» i femtonde kapitlet om »Forbrydelser mod den almindelige Orden og Fred» och sextonde kapitlet om »Falsk anklage». I norsk rätt inordnar Skeie »falsk förklaring» under rubriken »Forbrytelser og forseelser mot jurisdiksjon og eksekusjon».³

1930-års danska strafflag placerar »Falsk Forklaring» och »Falsk Anklage» jämsides i sjuttonde kapitlet efter det sextonde rörande tjänstefel och före det artonde om »Forbrydelser vedrørende penge». I den nyligen utgivna danska kommentaren av Greve-Larsen-Lindegaard återges Goos sammanfattning. Det sägs att »retsbrudet i meneden ligger i den krænkelse af samfundsmagtens handlefrihed, som usandfærdige bevisudsagn indebærer».⁴ Det anges att bakgrunden till kriminaliseringen är samhällets intresse av att kunna lita på de upplysningar som meddelas domstolarna och administrationen, i det de tjänar som grundval för domstolarnas avgöranden och förvaltningens åtgöranden. Oriktiga utsagor innefattar risk för oriktiga avgöranden. Straffbarheten är därför knuten till avgivandet av de oriktiga upplysningarna oavsett om risken i det enskilda fallet realiserar.⁵

I finska strafflagen från 1889, som såvitt avser regleringen av menedsbrotten genomgick förändringar 1948, återfinnes bestämmelserna liksom tidigare i strafflagens sjuttonde kapitel numera under rubriken »om osann utsaga» omedelbart efter det sextonde kapitlet »om brott emot offentlig myndighet och allmän ordning». Uppfattningen att den osanna förklaringen under ed riktar sig främst mot statens judiciella funktion framträder, som Forsman påpekar, för finskt vidkommande redan i 1875 års finska strafflagsförslag.⁶

Tyska StGB från 1871 placerar »Falsche uneidliche Aussage» och »Mein-eid», §§ 153–163, bland brott som är riktade mot stats- och rättsordning

² SOU 1929:26 s. 14. Thyren Förfalskningsbrotten s. 5 f. not 3. Forsman menar dock att uppfattningen att meneden riktar sig mot den judiciella funktionen »kan sägas genomgå» den finska strafflagen, Forsman s. 317.

³ Skeie s. 497.

⁴ Goos s. 61–62. Hurwitz synes ha samma uppfattning s. 84.

⁵ Greve s. 102.

⁶ Forsman s. 316.

efter »Münzdelikte» och före »Falsche Anschuldigung». Straffansvaret knyts inte till eden. Istället skiljs mellan »Falsche uneidliche Aussage» och »Meineid», »Eidesgleiche Beteuerung» samt »Falsche Versicherung an Eides Statt». Förr gjordes distinktion mellan »Meineid» och »Eidesbruch» varvid med det förra begreppet avsågs brottet vid assertorisk ed, d.v.s. bekräftelseed, medan den senare termen avsåg brottet vid promissorisk ed, d.v.s. löftesed.⁷

I Schönke-Schröders lagkommentar anges f.ö. med hänvisning till Liszt:⁸ »Geschütztes Rechtsgut der Aussagedelikte ist die Rechtspflege, die auf die Aussagen als Beweismittel angewiesen und durch sie gefährdet ist, sofern sie nicht den Tatsachen entsprechen».

Tyska E 1962⁹ betecknar det som »allmänt erkänt» att meneden riktar sig »gegen den Staat, und zwar im wesentlichen gegen die staatliche Rechtspflege». Zipf, som diskuterar frågan rätt ingående, menar likaså att utsagan genom sin bristande sanningshalt utgör en fara för »die Rechtspflege». Den faran blir särskilt stor när utsagan får avgörande betydelse för sakens utgång.¹

Schwander ser för nutida schweizisk del »falsches Zeugnis» och andra »Beweisdelikte», artiklarna 306–309, som riktade mot »die Rechtspflege». De utgör »Rechtsgefährdung durch unbefugten Eingriff in die Justiz». Han förklarar vidare saken så: »Das Strafwürdige dieser Delikte liegt weniger darin, dass ein Beamter der Justiz hintergangen wird, als darin, dass dieser Beamte infolge des Irrtums Gefahr läuft, dem Berechtigten das Recht zu verweigern oder den Pflichtigen zu Unrecht zu entlasten.»²

Engelsk rätt reglerar »perjury» i The Perjury Act, 1911. Sedan lång tid dessförinnan hade gärningen varit ett brott som var åtalbart enligt common law. Den osanna utsagan under ed förutsattes för att vara straffbar ha avgivits »in (or for the purposes of) a judicial proceeding before a competent tribunal».³ Dessa förutsättningar vidmakthålles i The Perjury

⁷ Feuerbach Lehrbuch s. 596, Liszt Die falsche Aussage s. 66.

⁸ Schönke-Schröder s. 930. Termen Rechtsgut motsvarar »skyddsintresse, skyddsobjekt». Thornstedt Festschrift Herlitz s. 355, Löfmarck s. 10 not 2.

⁹ E 1962 s. 615. Andra uppfattningar har dock kommit till uttryck, framför allt Grosse Strafsenats starkt kritiserade avgörande 24.10.1955, BGH 8 s. 301 ff., vari den osanna utsagan betecknas som »das die Strafbarkeit begründende Element». Jfr härom Schultz s. 6 ff., 26 ff. och Zipf Festschrift Maurach s. 415 ff.

¹ Zipf Festschrift Maurach s. 426 f.

² Schwander s. 497.

³ Russel s. 323, 326, se också Cross-Jones s. 261, Harris s. 183, Kennys s. 436.

Act. Både Russel och Cross-Jones ser »perjury» som brott »against the administration of justice»⁴ medan Harris i sin systematisering bryter ut »perjury and offences akin to perjury» ur »offences against the administration of justice» till »offences against the Perjury Act».⁵ Criminal Law Revision Committee uppfattar »perjury» som »an offence particularly related to the administration of justice».⁶

Amerikanska Model Penal Code 1962 tar i artikel 241 upp »perjury and other falsification in official matters» bland »offences against public administration»⁷ medan Study Draft 1970 för in brottet bland dem som hotar »Integrity and effectiveness of government operations».⁸

Franska Code pénal från 1810, art 361–367, inordnar som redan antytts mot bakgrund av dåtida uppfattning »faux témoignage» både i brottmål, civilmål och administrativ process liksom »faux serment» i civilmål, art 366, formellt under titeln »crimes et délits contre les particuliers» och kapitelrubriken »des crimes et délits contre les personnes». Lambert uttalar nu »Cette infraction a, d'évidence, également le caractère d'un crime ou d'un délit contre la justice». . .⁹ Vouin har samma uppfattning i det att han ser »le faux serment» och »le faux témoignage» som »infractions contre la justice».¹

Sovjetunionens strafflag av år 1960 placerar osann vittnesutsaga och därmed besläktade brott, art 179–183, under begreppet brott mot rättsskipningen bland andra till synes olikartade brott som t.ex. olovligt återvändande efter förvisning.²

I italienska »Il codice Penale Italiano» av 1938 ses både »falso giuramento della parte», art 371, och »falsa testimonianza», art 372, som »delitti contro l'Amministrazione della Giustizia».³

⁴ Russel s. 323, Cross-Jones s. 261 ff. Så också för kanadensisk del Martin s. 190.

⁵ Harris s. 183.

⁶ Revision Committee 1972 s. 130.

⁷ Model Penal Code s. XVI och s. 204.

⁸ Study draft s. XI och s. 121.

⁹ Lambert s. 1055, jfr också Goyet s. 561 ff., som tar upp brotten under titeln »Alteration de la vérité et divulgations».

¹ Vouin s. 432 ff.

² Berman s. 178 ff.

³ Riz s. 268 f.

2.4.2. Svensk rätt

I anslutning till synsättet i den tyska doktrinen under senare hälften av 1800-talet framträder i den svenska två uppfattningar. Brottet ses således som riktat mot statens judiciella funktion eller mot den allmänna tilliten till avgivna förklaringar i rättslivet. Vi möter som redan nämnts den förra uppfattningen hos Wijk.⁴ Den uppträder likaså hos Thyrén⁵ och hos Bergendal.⁶ Den senare anmärker. »Fastmer är utgångspunkten för bestraffningen av mened ett behov av skydd för statens rättskipningsverksamhet. Denna råkar tydligen i fara, om de bevismedel, för vilka edgång utgör något väsentligt, nämligen utsagor av vittnen och i vissa fall av part, missbrukas, så att genom ed skaffas tilltro åt oriktiga framställningar, vilka avgivas för att ligga till grund för avgörandet av en rättegång.»

Den andra uppfattningen framträder hos Hagströmer⁷ och hos Stjernberg.⁸ Den senare förklarar: »Angreppsobjektet vid detta brott är liksom vid brott enligt kap 12 den s.k. publica fides, d.v.s. det allmännas intresse av allmän tillit till vissa bevismedel. Men medan dessa bevismedel enligt kap 12 bestå i beskaffenheten av vissa yttre föremål, utgöras de enligt detta kapitel av utsagor inför offentlig myndighet.»

Åsikterna låter sig såsom hos Agge mycket väl förenas. Det heter i den uppsats om mened såsom lagstiftningsproblem:⁹ »Genom att en osann eller på ett missledande sätt ofullständig förklaring avgives skadas icke blott statsfunktionen in concreto utan sättes också den allmänna tilliten till avgivna förklaringar i rättslivet i fara; det blir icke möjligt att med någon större säkerhet bygga rättsliga och praktiska avgöranden på utsagor och förklaringar ens om dessa avgivits i högtidlig form. Vad särskilt domstolarnas verksamhet beträffar löper man dessutom risken att deras domslut komme att vila på felaktiga premisser och medföra kränkningar av enskild rätt och säkerhet.» Det kan i sammanhanget tilläggas vad Agge enligt min mening med rätta anser om den historiska bakgrunden till att redan en osann utsaga som medför abstrakt fara för rättskipningens utövande och resultat belägges med straff. Synen på bestraffningen hänger samman

⁴ Wijk s. 9.

⁵ Thyrén Principerna II s. 103, SOU 1929:26 s. 15, jfr SOU 1944:69 s. 313.

⁶ Bergendal s. 261 f.

⁷ Hagströmer II 2 s. 881.

⁸ Stjernberg s. 82.

⁹ Agge Mened NTfS 1942 s. 43 f., jfr Agge Förfalskningsbrotten s. 17, 21, 55 f., 70 f. jfr Binding s. 125 f., Agge SAD II s. 214.

med vittnesbevisets och partsedens tidigare dominerande ställning i processen och den betydelse man tillmäter värdet av dessa bevis. Nyare tiders rön rörande iakttagandets, minnets och återgivandets felkällor har som bekant lett till en försiktigare syn på värdet av muntliga utsagor från vittnens och parterers sida.¹

Vid strafflagsreformen 1948 sammanfördes menedsbrotten i SL 13 med andra brott som enligt BSA alla — utom bevisförvanskning i 8 § — innebär avgivande av osann utsaga. Regleringen placerades liksom tidigare varit fallet efter förfalskningskapitlet, SL 12. I samband med ikraftträdandet av nya RB som beredde möjlighet att höra part under sanningsförsäkran tillkom straffbestämmelsen angående osann partsutsaga under sådan försäkran.²

Mot bakgrund av sin uppfattning om falskt åtal, falsk angivelse och närstående brott såsom angrepp på statens judiciella funktion hade Thyrén i sitt utkast sammanfört dessa med menedsbrotten, där betecknade som falsk förklaring.³ Vid strafflagsreformen 1948, överfördes också till SL 13 från SL 16 bestämmelser om falskt åtal och falsk angivelse m.m. Det avgörande därvid säger SRK har varit att brotten innefattade utsagor⁴ och tillägger: »Falskt åtal och falsk angivelse eller anmälan äro, även om egentligt bevisvärde icke tillmätas dem, dock ägnade att läggas till grund för ett förfarande av myndighet för utredning angående beskyllningens riktighet och förete därför sådan likhet med mened och osann partsutsaga, att det synes naturligast att brotten behandlas i samma kapitel.» De vidare förarbetena inom strafflagsreformens ram liksom de till brottsbalken innehåller inga principiella intresseresonemang beträffande menedsbrotten⁵ annat än vad som antydes av departementschefen i uttalandet i 1948-års proposition att kriminaliseringen spelar en mycket stor roll för rättskipningen.⁶

¹ Agge Mened NTFS 1942 s. 45 f.

² SOU 1944:69 s. 324, BSA s. 426.

³ SOU 1929:26 s. 7 ff., SOU 1944:69 s. 313, BSA s. 427.

⁴ SOU 1944:69 s. 313, BSA s. 427, BrB Kom II 3 s. 120.

⁵ SOU 1944:69 s. 313 ff., Prop 1948:80 s. 254 ff., 420 ff., SOU 1953:14 s. 284 ff., Prop 1962:10 s. B 217 ff., B 453 ff.

⁶ Prop 1948:80 s. 256. I departementspromemorian DsJu 1973:8 s. 15 nämns som skyddsintresse statens judiciella funktion i formuleringen »samhällets intresse av att upprätthålla respekten för vittneseden och därmed bevara vittnesmålet som tillförlitligt bevismedel». Skrivningen är knappast täckande eftersom meneden ju omfattar också andra utsagor under ed än vittnesutsagor. Därtill anges att ett intresse föreligger »i det särskilda målet». Detta intresse förklaras vara »av allmän eller enskild natur, beroende på arten av den fråga som skall avgöras i målet». Det hävdas sålunda att i brottmål ett intresse skulle vara ett »samhällets krav på straffansvar

Emellertid påpekas så sent som i propositionen den 26 april 1974 med förslag till lag om nordisk vittnesplikt att mened utgör ett brott mot statens judiciella funktion.⁷

Skyddsintressena bärs enligt Agge upp av samhällsmedlemmarna i gemen och meneden kan då sägas vara riktad såväl mot statens direkta intresse av de offentliga funktionernas gilla gång som mot den allmänna tilliten till avgivna förklaringar inom rättslivet, d.v.s publica fides.⁸ Om nu statens judiciella funktion eller den allmänna tilliten till avgivna förklaringar i rättslivet uppfattas som skyddsobjekt eller »Rechtsgut» för menedsregleringen så framstår detta ändå allenast enligt modernare uppfattning som ett abstrakt intresse som straffbudet är avsett att skydda och är alltså som Thornstedt säger⁹ »varken det omedelbara objektet för den straffbara handlingen eller det konkreta mänskliga intresse som kränkes genom ett brott». De angivna skyddsobjekten är som ofta framhålles garanterade av ett flertal straffrättsliga regleringar,¹ men ändå till sin natur särdeles svåra att precisera. Utan den bestämning som en reglering i lag bildar blir ett intresse diffust och därigenom knappast tjänligt för en begreppsbildning. Kan ett intresse, vilket ofta är fallet, sägas vara skyddat av ett flertal lagrum medger detta knappast tillfredställande möjligheter att definiera intresset. Men detta, som bildar ett ideellt värde, torde ändå enligt min mening existera hos var och en som har en föreställning därom och synes ej gripbart med mindre alla dessa föreställningar är kända. Emellertid torde intresset sträcka sig än vidare i det att det ej blott omfattar alla existerande föreställningar därom utan även de som har existerat, vilka bl.a. kan ha påverkat lagstiftningen. Emellertid blir intresset också underkastat förändringar så snart en ny framtida föreställning därom bildas. Det bör också mot denna bakgrund stå klart hur vanskligt det är att med säkerhet

för den tilltalade eller dennes intresse att inte fällas till ansvar» och att i civilmål »tvistefrågan» skulle utgöra ett skyddsintresse. Sammanfattningsvis anses i annat sammanhang, s. 40, det senare ledet kunna definieras som »parts intresse av målets utgång» vilket i sin tur påstås kunna »definieras som sakens vikt i målet». Än mer frågande blir betraktaren som, s. 25, upptäcker ytterligare en definition där det sägs att skyddsintresset i det särskilda fallet »bestämts som partens eller det allmännas intresse av sakens utgång, d.v.s. sakens vikt». Förhoppningsvis avser promemorian med dessa förklaringar intresset av en allmän tillit till avgivna förklaringar i rättslivet.

⁷ Prop 1974:95 s. 103.

⁸ Agge Mened NTfS 1942 s. 43 f., jfr Agges uttalande härom i ett senare avgivet responsum, HD:s akt 471/1947.

⁹ Thornstedt Festskrift Herlitz s. 355, jfr Agge Förfalskningsbrotten s. 50 ff.

¹ Agge SAD II s. 209 ff.

såga något mer om skyddsobjektet än att det utgör en på viss erfarenhet grundad konstruktion, som ett straffbud uttryckligt förklarats vara avsett att värna. Med en så diffus innebörd i begreppet synes det utan stöd av en av lagen given förklaring vara äventyrligt att därav dra bestämda slutsatser rörande lagens innebörd och tillämpning eftersom dessa slutsatser nu inte kan vila preciserbart på annat än subjektiva uppfattningar om skyddsobjektet.²

Ju snävare på subjektiva uppfattningar vilande slutsatser formuleras ju mer kommer det att brista i överensstämmelse mellan skilda uppfattningar. Ges formuleringarna åter mer generell innebörd för att täcka vidare begrepp ter de sig som meningslösa. Ett uttryck som »allmänhetens tillit» blir så vagt att det strängt taget, som Löfmarck formulerar saken, endast räcker till för att peka på »den vid all strafflagstiftning fogade förhoppningen, att denna genom sin existens skall verka preventivt».³

² Jfr Thornstedt a.a. s. 355 ff. Jfr Agge Förfalskningsbrotten s. 17.

³ Löfmarck s. 14.

3 Undersökning av de objektiva huvudrekvisiten

3.1. Inledning

I den föreliggande analysen av menedsbrottens objektiva rekvisit undersökes det i lagen upptagna utsagobegreppets form och innebörd samt relationen mellan begreppen utsaga – uppgift och förtigande som uttryck för den brottsliga handlingen. Likaså undersökes den brottsliga handlingens materiella innehåll både för det fall handlingen framstår som positiv handling och som underlåtenhet. Av intresse i detta sammanhang är att veta om någon skillnad föreligger dem emellan vid den straffrättsliga bedömningen. I sammanhanget granskas de brukade termerna för handlingen.

Till handlingens materiella innehåll är i lagen fogat ett krav på osanning för att straffbarhet skall föreligga. Detta osanningskrav analyseras från flera i det följande angivna utgångspunkter.

Emellertid är som bekant inte vilka osanna utsagor som helst föremål för straffrättslig reglering. Den närmare innebörden därvidlag undersökes mot bakgrund av de utsagors ändamål, som om de är osanna blir bestraffade. Dessa utsagor framträder i lagen som åtskilda från andra utsagor genom ett särskilt formkrav här betecknat som edsrekvisitet, vilket likaledes undersökes närmare.

Problemen kring brottets konsummation undersökes. Betydelsen av bekräftelseformens relation till konsummationen analyseras och den senare betraktas också i förhållande till handlingens enhet.

Slutligen undersökes i detta kapitel vilken verkan handlingens yttre resultat, effekt, kan ha på uppfattningen om det brottsliga i densamma.

3.2. Handlingen

Det synes finnas fog för att nämna den begreppsmässiga skillnad som bör råda mellan en pågående aktivitet – här kallad handlande och vad denna aktivitet utmynnar i vilket kan betecknas som handlingen. Den beedigade

utsagan kan beskrivas med Agges ord såsom menedsbrottets handlingsobjekt. Brottet riktar sig vid mened mot den beedigade utsagan en företeelse som inte har samma fysiska påtaglighet som exempelvis den persons kropp som är utsatt för misshandel. Agge kallar därför utsagan ett immateriellt begrepp.¹ Det i sammanhanget använda uttrycket handlingsobjekt vilket han, också enligt min mening med fog, säger sig föredra framför det ibland olyckligt brukade begreppet angreppsobjekt har emellertid den nackdelen att det inbjuder till förväxlingar. I själva verket är ju som påpekades den utförda handlingen inte sitt eget objekt utan istället objektet för eller om man så vill produkten av en aktivitet, ett handlande, något som Agge också har fullt klart för sig.² Med de företagna bestämningarna kan det aktiva handlandet vid menedsbrottet, som kan sägas ske i relation till en verbal uttrycksmöjlighet, betecknas som lämnande av en utsaga eller en uppgift, medan åter produkten av denna aktivitet är handlingen, utsagan, som således inbegriper resultatet av handlandet. Jag tillåter mig således att i denna framställning använda ordet handling i så vid mening att däri kan inbegripas också utsaga.³

Vad som betecknas som handling framträder ofta i litteraturen som en handling i trivial bemärkelse, vad någon gör. Som Jareborg så riktigt anmärker följer av BrB:s förbudsbestämmelser inte annat än att allt mänskligt beteende, som kan beskrivas med de ord som förekommer i straffbuden, kan föranleda ansvar.⁴ För egen del tillåter jag mig notera att handlingen med en truism kan beskrivas som produkten av ett aktivt handlande. Andenæs menar att man i juridiskt språkbruk bara brukar tala om en handling »när en bevegelse blir foretatt i bevisst tillstand og fri for ytre tvang».⁵ Påståendet kan givetvis diskuteras.⁶ Jareborg använder för att tolka vad han kallar »handling i strikt mening» en utgångspunkt som om jag förstår honom rätt inte är alltför avlägsen från Andenæs definition i det att han säger att en handling »måste ha sin grund i ett utövande av en persons förmåga till kontrollerad kroppsrörelse».⁷ Agge åter säger att med

¹ Agge SAD II s. 207 f.

² Agge a.a. s. 247.

³ Jfr Jareborg s. 84 och 88. Jareborg nämner Austins iakttagelse »the senses in which to say something may be to do something, or in saying something we do something», Austin How to do things with words s. 92.

⁴ Jareborg s. 88.

⁵ Andenæs Unnlatelse s. 5.

⁶ Jareborg s. 67 ff.

⁷ A.a. s. 88.

yttre handling i allmänhet förstås en kroppslig rörelse, som uppbäres av en viljeakt, ett beslut hos den handlande.⁸ Mot bakgrund av den utsagoplikt som grundar sig på edsteman sådana som de i svensk rätt kan man för det i denna framställning behandlade speciella fallet tala om ett handlingsåtagande. Bortser man från åtagandet i edstemat kan man med den inskränkning som följer av den särskilda handlingens karaktär beteckna utsagan som en viljemässigt företagen och med språkets hjälp möjlig återgivning av vissa föreställningar som utsagolämnaren hyser. Men vad som betecknas som handlingen kan också vara en underlåtenhet. Denna kan på samma sätt ses som produkten av ett underlåtande eller med Andenæs ord som »ikke-foretagelsen av en bestemt handling».⁹ Han säger vidare att man kan tala om »unnlatelse hvor handling var mulig». Straffbarhet menar han förutsätter en handlingsmöjlighet.¹ När man talar om underlåtenhet ger man alltså bara i positiv form uttryck för det negativa faktum, som består i att »en tenkt aktivitet ikke er blitt til virkelighet».²

Wennberg använder det bättre »förväntad handling» istället för tänkt aktivitet men det förefaller inte vara lätt att hitta rätt uttryck.³ Med tanke på det nämnda handlingsåtagandet kan detta negativa faktum sägas bestå i att en handling, trots åtagande därom, inte blir utförd. Bortser man från åtagandet i edstemat kan man beteckna förtigandet som en förväntad viljemässig och med språkets hjälp möjlig men inte företagen återgivning av vissa föreställningar som den förtigande hyser. Från principiell ståndpunkt kan man menar Andenæs säga att både handling och underlåtenhet är en »kvalifikation av menneskelig opptreden».⁴ Skillnaden är att beteckningen handling tar sikte på ett positivt beskrivet uppträdande och beteckningen underlåtenhet på ett negativt beskrivet uppträdande. Skillnaden ger uttryck för det förhållandet att det som är av intresse i det ena fallet är vad som har gjorts och i det andra fallet vad som inte har gjorts. Det är heller inte ovanligt att sammanfatta positiv handling och underlåtenhet i ett övergripande begrepp, handling i vidare mening,⁵ och så görs i detta arbete. På samma sätt kan som utsaga betecknas både den positiva utsagan

⁸ Agge SAD II s. 267.

⁹ Andenæs a.a. s. 3, 10.

¹ Andenæs a.a. s. 5.

² Andenæs a.a. s. 10.

³ Wennberg s. 240, jfr också Jareborg s. 83 ff.

⁴ Andenæs a.a. s. 11.

⁵ Andenæs a.a. s. 10. Jfr Jareborgs synpunkter på det mindre lämpliga häri, Jareborg s. 96 f.

och det förtigna. Detta har också sina fördelar mot bakgrund av att menedsbrottet mer sällan i praktiken framstår som en enbart aktiv, positiv, handling eller en enbar underlåtenhet.⁶ Den saken beror dock i stor utsträckning på hur det förhör sker under vilket gärningen förövas.

BrB 15:1 upptager objektiva rekvisit för menedsbrottet som faller tillbaka på motsvarigheter i SL:s lydelse från 1864. Ett rekvisit rör handlingen och dess innehåll, ett avser särskilt egenskapen hos innehålllet att vara osant—falskt och ett gäller handlingens form. Den brottsliga handlingen beskrives efter reformen 1948 i SL 13:1 så att »någon under laga ed eller försäkran som avgives i eds ställe lämnar osann uppgift eller förtiger sanningen». Också före reformen reglerades den positiva handlingen i SL 13:1, varvid handlingen beskrevs som att »någon emot bättre vetande burit falskt vittnesbörd eller eljest avgivit falsk utsaga». Brottet uppfattades också innefatta underlåtenhet. Detta anmärkes inte uttryckligt i SL 13:1 men antydes i 13:4. Ordet »förtiger» ingår också i edstemat i ÄRB 17:16. Kravet på egenskapen osann—falsk hos handlingens innehåll anges bestå i att den uppgift som lämnas skall vara »osann» respektive att vad som förtiges skall vara »sanningen». Samma krav på utsagan preciseras ursprungligen i SL 13:1 som »falskt» och »falsk». Det som förtiges i ursprungliga SL 13:4 anges vara »vad honom till upplysning i målet vederligt är». Handlingen karaktäriseras emellertid också av ett formkrav här betecknat som ett krav på bekräftelseform. Som bekant förekommer numera två typer av i svensk rätt reglerade bekräftelseformer som står i relation till svensk menedsreglering, ed och sanningsförsäkran av part. Institutet för försäkran som avgives i eds ställe infördes med nya RB i 36:12 och 40:9 men utmönstrades med införandet av de nya edsformulären i 36:11 och 40:9 den 1 januari 1976. Begreppet försäkran som avgives i eds ställe behandlas liktydigt med begreppet ed om inte annat anmärkes eller annars framgår. Formkravet relateras före reformen 1948 i SL 13:1 som att utsagolämnaren »bekräftat» den avgivna utsagan »med laga edgång inför domstol, eller annorstädes efter domstols förordnande». Formkravet kunde enligt SL 13:5 uppfyllas så, att den vars religion inte tillät ed, bekräftade utsagan »på annat, istället för ed, vedertaget sätt». Men formkravet kunde också enligt samma lagrum efterges, s.k. eftergiven ed. Skedde så presumades vid bedömningen av straffansvaret vederbörande vara »så ansedd som hade han ed gått». Formkravet beskrives numera så att uppgiftslämnandet skall ske: »under laga ed eller försäkran som avgives i eds ställe», SL 13:1—

⁶ Jag är inte omedveten om att uttryck som positiv handling har sina vedersakare.

BrB 15:1 före 1976; »under laga ed», BrB 15:1 därefter; och »under sanningsförsäkran», SL 13:2 – BrB 15:2.

Handlingen vid mened har i svensk rätt muntlig form.⁷ Denna egenskap framträder tidigt.⁸ I straffbestämmelsen rörande mened, ÄRB 17:19, uppställs dock som alternativ till vanlig, »liflig» d.v.s. muntlig, ed skriftlig sådan. Skälet härtill torde ha varit möjligheten att som mened kunna straffbelägga osanna uppgifter i de enligt Thyren två fall då skriftlig ed var föreskriven i 1734 års lag men där muntlig ed också kunde fordras⁹ nämligen äldre ärvdabalken 9:1, bouppteckning efter avliden, och handelsbalken 16:1 och 6. Men Carlén säger i sin strafflagskommentar på tal om bekräftelse av falsk utsaga med laga edgång att det »lärer få antagas såsom ovedersägligt, att till laga edgång icke bör räknas någon annan ed, än den muntligen aflagda». Han tillägger bl.a. att ett skrivet intyg avslutat »med edeligt bekräftelseformulär ej kan betinga menedsstraff».¹ Skriftlig utsaga under edlig förpliktelse eller på heder och samvete har under strafflagens tid inte bedömts som mened.² Med 1948 års svenska strafflagsreform infördes den som bekant i SL 13:10 (BrB 15:10) intagna regleringen om osann försäkran för de fall att någon lämnat osann uppgift eller förtagit sanningen i skriftlig utsaga, som jämlikt lag eller författning avgives under edlig förpliktelse eller på heder och samvete eller under annan dylik försäkran. Eftersom tolkningen av innebörden i kravet på handlingens muntliga form inte synes kunna bereda svårigheter behandlas inte denna sak i vidare mån.

I undersökningen granskas annars de problem närmare som uppkommer vid tolkningen av dessa rekvisit. Analysen inpassas härvid inom de ramar som kan uppställas kring varje rekvisit.

3.3. Termer för handlingens uttrycksformer

Uttrycksformerna för handlingen förefaller entydiga. Det sedan strafflagsreformen 1948 i SL 13:1 – BrB 15:1 använda uttrycket för den positiva handlingen »lämnar (osann) uppgift» bör utan tvivel uppfattas som synonymt med de tidigare i SL 13:1 begagnade uttrycken »burit (falskt) vittnesbörd» och »eljest avgivit (falsk) utsaga». Redan Forsman använder orden

⁷ SOU 1929:26 s. 29 f. Norska straffeprocessloven anger i § 181 uttryckligen att »Avhörelsen sker muntlig».

⁸ Jfr Abrahamsson s. 636, Nehrman Processum Civilem s. 241.

⁹ SOU 1929:26 s. 153, Flintberg s. 523 f., Nehrman Jurisprudentiam Criminales s. 138.

¹ Carlén s. 217.

² Jfr SOU 1944:69 s. 345 f., BSA s. 465.

utsaga och uppgift synonymt³ och SRK uttalar. »Handlingen beskrives i paragrafen såsom lämnande av osann uppgift eller förtigande av sanningen. I sak åsyftas med detta uttryckssätt detsamma som gällande lag beskriver såsom falskt vittnesbörd eller falsk utsaga.»⁴

Thyrén använder i sitt förslag både uttrycket »avgivit förklaring» och ordet »utsagor».⁵ Det förra uttrycket ansluter nära till det samtida danska »aflægger (falsk) Forklaring»⁶ och det norska »afgiver (falsk edelig) Forklaring».⁷

Den gällande regleringen av menedsbrotten använder som framgår av rubriken till BrB 15 »Om mened, falskt åtal och annan osann utsaga» jämförd med BrB 15:1 orden »utsaga» och »uppgift» synonymt. Vid en granskning visar det sig att orden inte är ovanliga i BrB 15 och att de där även i övrigt måste fattas som liktydiga och så vitt famnande att de båda inrymmer såväl muntligt som skriftligt handlande. Således kan som framgår av BrB 15:10 en utsaga vara skriftlig. »Om någon i skriftlig utsaga» etc. Men så är också fallet med en uppgift enligt BrB 15:11. »Lämnar någon i intyg eller annan urkund osann uppgift» etc. Det är inte bara i 15:1 som en handling beskrivs med orden »lämnar (osann) uppgift». Så sker också i 15:2, 15:4 st 2 och 15:4 a. Emellertid betecknas samma lämnade uppgift i 15:4 st 1 istället som »utsaga» liksom den brottsliga gärningen i 15:2 och 15:3 som bekant kallas »osann partsutsaga» respektive »ovarsam utsaga». Det är inte uteslutet att det skulle vara bättre att förbehålla det talade ordet beteckningen utsaga medan ett som det förefaller mer oprecist uttryck, uppgift, skulle kunna beteckna både det talade och det skrivna ordet.⁸

Det torde finnas skäl att erinra om vad i Sverige både Hagströmer, Stjernberg och Thyrén påpekar nämligen att ett direkt förnekande av ett visst sakförhållande uppfattas som en positiv utsaga.⁹ Förhållandet blir

³ Forsman s. 332.

⁴ SOU 1944:69 s. 316. Rätteligen borde väl verben »burit» respektive »avgivit» ha varit med i kommitténs beskrivning. BSA s. 430 och BrB Kom II3 s. 123 återger SRK:s uttalande; jfr Bergendal s. 265, Stjernberg s. 85.

⁵ SOU 1929:26 s. 7, 8, 11.

⁶ A.a. s. 182.

⁷ A.a. s. 181.

⁸ Jfr Carlén s. 217 som förmodar att lagstiftaren i SL 13:1 använt ordet utsaga just för att utmärka »muntligt föredrag».

⁹ Hagströmer II 2 s. 882, Stjernberg s. 86. Thyrén säger: »Att uttryckligt förnekande av sannt faktum är fullt likvärdigt med bejakande av falskt faktum säger sig själv (om ock lagarne stundom ansett sig böra påpeka detta)», SOU 1929:26 s. 31. Se också Prop 1948:80 s. 421.

inte annorlunda om det är vetskapen om sakförhållandet som förnekas.¹ Förnekandet framstår lika fullt som en handling. Det behöver väl knappast påpekas att en vägran att utan giltigt skäl avlägga ed eller att under ed besvara en fråga inte kan uppfattas som ett menedsbrott. I själva verket saknas ju handlingen.² De svenska termerna utsaga—uppgift motsvaras i tysk menedsrätt ofta av termen »Aussage»³. Uttrycket »statement» framstår som den anglosaxiska motsvarigheten.⁴ Den franska motsvarigheten är »deposition».⁵ Dansk och norsk rätt använder uttrycken »Udsagn» och »Forklaring». Den senare termen omfattar enligt Skeie utsaga både av vittnen och sakkunniga och av parter då dessa skall bekräfta utsagan med ed.⁶ Den språkliga innebörden i begreppet »Aussage» utredes av Schneider, som för ett resonemang vilket inte saknar värde som belysning av hur innebörden i det svenska ordet »utsaga» kan tolkas. Han säger.⁷ »Ausgehen ist vom Wortlaut. In »Aussage» steckt zunächst das Tätigkeitswort »sagen». Das heisst: einen Gedanken durch Sprachlaute wiedergeben, sprechen, reden. Der Vernommene muss also jedenfalls etwas »sagen». Er sagt aber nicht nur (z.B. etwas vor sich hin), sondern er soll »aus»-sagen. Damit ist die Richtung auf einen anderen hin bezeichnet. Er spricht zu jemandem, er teilt etwas mit. Aussage wäre somit die Kundgabe eigener Gedanken an einen anderen mit Hilfe der Sprache.»

Enligt bekräftelseformen, eden, (RB 36:11) föreligger en plikt till handlande för uppgiftslämnaren. Han kan handla fel, d.v.s. lämna en osann uppgift antingen spontant eller i form av ett förnekande av ett påstående. I båda fallen är det en fråga om handling. Men han kan också som nämnts underlåta att handla, d.v.s. förtiga vad han bort säga.

¹ Liszt Die falsche Aussage s. 58, jfr Hurwitz s. 87, Paillard s. 167, Andenæs Unnatelse s. 438. Andenæs synes ha rätt då han säger att denna form av osann utsaga av allmänheten uppfattas som mindre allvarlig än ett direkt osant svar på en fråga. En sådan allmänhetens uppfattning torde dock inte kunna godtagas utan betänkligheter.

² Jfr Andenæs Unnatelse s. 437 f., Celebi s. 41. Vouin framhåller för fransk del att det därvid är likgiltigt om vägran att svara gäller hela frågekomplexet eller en särskild fråga s. 436.

³ StGB §§ 153–154. Schweiziska Strafgesetzbuch §§ 307–308, jfr t.ex. Liszt Die falsche Aussage passim, Schneider Goltdammers Archiv 1956 s. 337 ff., Schönke-Schröder s. 930 ff., Schwander s. 497 ff.

⁴ The Perjury Act 1911, Section 1. Jfr t.ex. Cross-Jones s. 261 ff., Harris s. 183 ff., Kennys s. 438 ff., Russel s. 323 ff., Model Penal Code Section 241.0., Model Penal Code s. 204 ff., Study Draft §§ 1351–1352 s. 121 ff., Entwurf Honig s. 133.

⁵ Jfr t.ex. Vouin s. 434 f., Lambert s. 1057, Goyet s. 562, Celebi s. 13.

⁶ Danska Strl §§ 158–160, norska Stl §§ 163–167, Skeie s. 498.

⁷ Schneider Goltdammers Archiv 1956 s. 338.

Uttrycket för underlåtenheten i SL 13:1 – BrB 15:1 är »förtiger (sanningen)».

Något motsvarande uttryck påträffas inte i Förslaget till Straff Balk 14:1 eller den sprungliga lydelsen hos SL 13:1 men att underlåta att handla beskrivs i förslaget, 14:4, och i SL 13:4, som bestraffar culpöst brott, så att vederbörande »förtiger» vad honom till upplysning i målet vederligt är, etc.⁸

Lagtexten i SL 13:1 – BrB 15:1 st 1 jämställer förtigandet med den positiva utsagan. Det heter »Om någon» etc »lämnar osann uppgift eller förtiger sanningen, dömes» etc.⁹

3.4. Handlingens materiella innehåll

3.4.1. Den positiva handlingens materiella innehåll

Den positiva utsagan framstår som identisk med handlingen. Här ovan be-tecknades utsagan som en viljemässigt företagen med språkets hjälp möj-lig återgivning av vissa föreställningar som utsagolämnaren hyser.¹ Kan då utsagans innehåll preciseras ytterligare?

Schneider säger för tysk del.² »Was prozessual keine Aussage ist, ist es auch materiell-rechtlich nicht. Denn dieses Tatbestandsmerkmal ist nichts anderes als die Kurzformel für einen prozessualen Vorgang. Die Aussage in §§ 153, 154 StGB³ ist identisch mit dem was in der Beweisaufnahme geschieht».

Det förefaller vara svårt att invända något mot påståendet att den utsa-ga som avses vid menedsregleringen i svensk rätt är identisk med vad som sker i bevisupptagningen, om det senare begreppet inskränks till den bevis-upptagning som sker vid avgivandet inför domstol av den individuella ut-sagan under ed eller försäkran. Vid bevisvärderingen dras som bekant från existensen av bevisfakta slutsatser rörande ett faktum som skall bevisas, factum probandum, eller med Ekelöfs terminologi bevistemat. Utgångs-punkterna för slutsatserna i detta förlopp är vissa förefintliga fakta. Varje sådant faktum är bevisande, (factum probans), d.v.s. har betydelse genom sitt bevisvärde. De utgör vad som kallas bevisfakta.⁴ Är då den nyss näm-

⁸ Förslag till Allmän Criminallag s. 25 f., Carlén s. 216.

⁹ Jfr BSA s. 430 f., BrB Kom II 3 s. 123.

¹ Se ovan s. 31.

² Schneider Goltdammers' Archiv 1956 s. 341.

³ D.v.s. de lagrum i tysk rätt som reglerar »falsche uneidliche Aussagen» och »Meineid».

⁴ Gärde s. 57 och 166, Ekelöf Rättegång I s. 19, Rättegång IV s. 10 f.

da individuella utsagan bevisfaktum? För att besvara frågan ställs utsagens innehåll i relation till edstemat. Vid t.ex. bouppteckningsed i konkurs utgöres edstemat av gäldenärens ekonomiska förhållanden. Lämnar gäldenären en osann uppgift under ed av innebörd att bouppteckningen är riktig fastän han har en inte nämnd skuld på 100.000 kronor är detta en osann utsaga. Om han i bouppteckningen utlämnat en tillgång på 100.000 kronor och under ed betygar att bouppteckningen är riktig är denna utsaga lika osann. Edstemats snäva precisering ger här i regel inte utrymme för någon egentlig tveksamhet beträffande den edgångspliktiges uppgiftsskyldighet samtidigt som edstemat inte medger möjlighet till förtigande av viss uppgift. Vederbörande betygar med ed att bouppteckningen är riktig så att gäldenären vederligen inte utelämnats någon tillgång eller skuld, ej heller upptagits någon tillgång eller skuld som ej hör till boet (med reservation för av honom inför rätten gjorda tillägg och förändringar), KL 91 §. Genom en annorlunda formulering av edstemat kan det förhålla sig på annat sätt. Bekräftelseformer som t.ex. ett vittnes ed medför vidare mer svårpreciserade åtaganden. Vittnesutsagan skall, säger Engströmer, för att fylla sin uppgift innehålla ett uttalande om existensen eller icke existensen av ett omedelbart relevant faktum eller ett indicium och Kallenberg menar att ett vittnes uttalanden angår vad vittnet iakttagit om fakta som äger omedelbar eller medelbar relevans i målet.⁵

Det är naturligt att edstemat får den formuleringen att vittnet skall tillkännagiva allt han vet i den sak förhöret omfattar. Edstemat i ÄRB 17:16 fick kort efter SL:s ikraftträdande formuleringen »Jag N.N. lovar och svär, vid Gud» etc., »att jag skall vittna och giva tillkänna allt, vad jag vet i denna sak hänt och sant vara, så att jag ej något förtiger, tillägger eller förändrar; så sant mig Gud» etc. I edstemat tillkännagives vittnespliktens om-

⁵ Engströmer s. 20, Kallenberg Civilprocess 2 V s. 1015, 1028. Vad som är omedelbart respektive medelbart relevanta fakta d.v.s. indicier kan definieras. »Omedelbart relevant är ett faktum, som utgör förutsättning för tillämpning av en rättssats varpå det i rättegången kommer an. Indicier äro sådana fakta, vilkas betydelse i rättegången allenast beror därpå, att man från dem kan sluta till ett omedelbart relevant faktum», Kallenberg a.a. 2 IV s. 541.

Ekelöf definierar begreppen hjälpfaktum och indicium enligt följande:

Hjälpfaktum: omständighet, från vilken man varken direkt eller indirekt kan sluta till bevisstemats existens utan som endast förstärker eller försvagar ett annat bevisfaktums bevisvärde (fact affecting the weight of evidence). »Bevisvärdet av »vittnets utsaga» för »vad denne menat härmed» är beroende av bl.a. vittnets bildningsgrad och förmåga att uttrycka sig, bevisvärdet av »vad vittnet menat» för »hans minnesbild» av hans sanningsenlighet, bevisvärdet av »minnesbilden» för »vittnets iakttagelse» influeras av hans minnesförmåga och den påverkan han utsatts för under mellantiden». . . , Ekelöf Rättegång IV s. 12.

Indicium: det vittnet iakttagit utgör ett ytterligare led i beviskedjan, från vilket man sedan kan sluta till bevisstemat, Ekelöf a.a. s. 12 f.

fattning. Den omfattar saken. Kallenberg berör frågan om tolkningen av uttrycket »saken» i ÄRB 11:6, som avser stämning, och visar med hänvisning till äldre rätt att sakbegreppet i ÄRB är så obestämt att det medger vilken tolkning som helst. Han menar att man för att komma till ett mer bestämt resultat vid tolkningen av ÄRB 11:6 måste utgå från de ändamål som stämningen avsetts skola tjäna. Stämningens innehåll måste vara sådant att den ej förfelar sitt syfte.⁶

Ett motsvarande resonemang i förevarande fall torde utgå från det ändamål som utsagan avses skola tjäna. Vi betraktar utsagan som bevisfaktum (factum probans). Ändamålet med bevisningen blir att påvisa existensen av ett annat faktum, nämligen det faktum som skall bevisas (factum probandum). Härav skulle följa det antagandet att »saken» i ÄRB 17:16 och RB 36:17 sammanföll med factum probandum eller med Ekelöfs terminologi bevistemat.⁷

Den betydelsefulla innebörden av det sagda blir, enligt min mening, att den uppgiftsskyldighet som formuleras i t.ex. vittneseden begränsas av bevistemat.⁸ Det är inom bevistemats ramar t.ex. vittnets lämnande av uppgifter skall äga rum. Och det är inom samma ramar innehållet i den utsagauppgift bör återfinnas som avses i gällande svensk menedsreglering. I sammanhanget synes mig ett uttalande i straffrättskommitténs motivutkast i stencil, som inte finns med i de tryckta förarbetena eller i korrekturet till dessa, vara av intresse.⁹ Där sägs: »Av själva edens avfattning följer väl i viss mån en begränsning, så att osanna utsagor vilka äro helt ovidkommande i sammanhanget näppeligen kunna anses avgivna under edsansvar». Uttalandet kan jämföras med vad som säges i Thyréns strafflagsutkast om att ifall bekräftelseformeln går ut på ett åtagande från vittnets sida att uppenbara vad han vet i denna sak eller dylikt, »lösa yttranden av vittnet utan sammanhang med »saken» eller svar på dylika frågor, icke kunna anses ingå under den genom eden åtagna förpliktelsen».¹ Det förtjänar i samman-

⁶ Kallenberg Civilprocessrätt 2 II s. 346.

⁷ Ekelöf Rättegång IV s. 11.

⁸ Samma uppfattning kommer tydligt till uttryck i positiv tysk rätt, jfr Schönke-Schröder s. 934, Welzel s. 528, Maurach s. 498. Ekelöf har framhållit angelägenheten av att vid användning av partsförhör under sanningsförsäkran avfordra den som begär förhöret ett klart specificerat bevistema, RB 42:8, samt att med stöd av RB 35:7 förhindra att temat utsträcker till andra förhållanden, Ekelöf Rättegång IV s. 145 f.

⁹ SRK Prot. Vol. 16, häfte 8, s. 360.

¹ SOU 1929:26 s. 47.

hanget påpekas att det naturligtvis kan vara mycket svårt för vittnet att inse huruvida ett påstående om en omständighet faller inom bevistemats ram. Emellertid torde nog ofta svaret på en direkt fråga till vittnet om omständigheten falla inom bevistemats ram förutsatt att frågan tillåtes bli ställd, eftersom rätten enligt RB 36:17 st 3 skall avvisa frågor som ej hör till saken eller är förvirrande eller eljest otillbörliga. Det är uppenbart att ju mer osäker ett vittne är ju mindre värde har det att pressa honom för att få ytterligare upplysningar, något som också Andenæs påpekar.²

Det finns skäl att framhålla det krav på fullständighet som upptages i edstemat och som i t.ex. RB 36:11 kommer till uttryck i formuleringarna »hela sanningen» och »intet förtiga» och som i ÄRB 17:16 formulerades »giva tillkänna allt» och »ej något förtiger». Ett motsvarande krav på fullständighet uppställs också i flertalet undersökta rättsordningar.³ Man kan också tolka uttrycken som krav på kvaliteten hos handlingens innehåll så att innehållet i utsagan som enhet i varje hänseende skall vara sant. Förutsättningen för mened blir då på motsvarande sätt att innehållet som enhet i något hänseende skall vara osant — falskt (jfr nedan s. 84).

Några reflexioner kan i sammanhanget vara berättigade om förhållandet mellan edstemat och bevistemat. Den iakttagelsen kan göras att edstemats innehåll påverkas av bevistemat. Har en utsaga formen av ett fast edstema som fallet t.ex. är i KL 91 § så sammanfaller edstemat med bevisstemat. Vad som skall bevisas är ju inte mer än att bouppteckningen med eventuella tillägg och ändringar är riktig. Å andra sidan innehåller inte heller edstemat någon omständighet utöver förklaringen att bouppteckningen med tillägg och ändringar är riktig och varje annan upplysning saknar för övrigt i det sammanhanget intresse. Påverkan framträder med ett edstema som det i t.ex. vittneseden i RB 36:11 som anger att »hela sanningen» skall sägas och att »ej något» skall »förtigas».

Det visar sig att bevistemat inte påverkar edsformuläret som sådant men däremot edstemats innehåll eftersom »hela sanningen» knappast är något mer eller mindre än just sanningen om saken, vilket begrepp antogs sammanfalla med bevistemat, jfr RB 36:11 andra stycket och 36:17 tredje stycket.

² Andenæs Straffeprosessen s. 187.

³ Se t.ex. StPO § 66c, finska RB 17:29, norska straffeprosessloven § 182, jfr Schönke-Schröder s. 932, Löwe-Rosenberg Die Strafprozessordnung s. 465.

I tysk rätt betecknas i regel vad som är föremål för vittnes- och partsförhör, »Aussagegegenstand»,⁴ såsom »Tatsachen», ett ord som ordböcker översätter som »faktum» och »sakförhållande». Utläggningen av begreppet »Tatsache» har vållat åtskilliga problem.⁵ Det torde också stå klart att de nämnda översättningarna inte är helt lyckade. Rittler säger:⁶ »Der Zeuge sagt falsch aus, wenn sein Bericht den Tatsachen nicht entspricht» och fortsätter på tal om den osanna utsagan: »Der Widerstreit besteht also zwischen der Aussage und dem *wirklichen Stand der Dinge*.» Schöнке-Schröder definierar:⁷ »Darunter sind alle konkreten, nach Raum und Zeit bestimmten, vergangenen oder gegenwärtigen Geschehnisse oder Zustände der Aussenwelt und des menschlichen Innenlebens zu verstehen, d.h. alles konkret Wirkliche».

Vittnet behöver i regel inte göra en värdering av det skildrade faktiska händelseförloppet i rättsligt eller övriga hänseenden. Därför uppfattas brott inte föreligga om ett vittne, som riktigt skildrat ett sakförhållande (»Sachverhalt»), oriktigt drar slutsatsen att han fallit offer för en stöld då i verkligheten ett bedrägeri föreligger.

»Tatsachen» kan vara »äussere» eller »innere (psychische)».⁸ Som exempel på den förra kategorin nämns ett objektivt skeende som t.ex. att X var på brottsplatsen. Denna händelse är »Aussagegegenstand». En »innere (psychische) Tatsache» är istället en iakttagelse, en känsla, en övertygelse. Motsvarande exempel blir »Jag har sett X på brottsplatsen». Händelsen kan som i exempen hänföras till förfluten tid men kan också hänföras till ett nuvarande tillstånd t.ex. i uttalandet »jag känner att det gör ont». I fallet NJA 1951 B 28 befanns T ha gjort sig skyldig till mened bl.a. genom att uppge sig »icke kunna förklara hur N:s näsblod uppkommit, oaktat han *insett* (min kursiv.) att näsblodet orsakats av slag från B».

Fallet SvJT 1951 rf. s. 262 är ett exempel på hur lätt det är för en inför rätta under ed eller försäkran hörd person att inte särskilja gjorda iaktta-

⁴ Det stora område som rör vittnespliktens omfattning i tysk rätt behandlas inte här. En lättillgänglig framställning finns hos Löwe-Rosenberg Die Strafprozessordnung s. 413 ff.

⁵ Liszt Lehrbuch s. 514.

⁶ Rittler s. 424.

⁷ Schöнке-Schröder s. 933 f.

⁸ Jfr Schöнке-Schröder s. 931 f. Rittler kallar dem »Tatsachen der Aussenwelt» och »Tatsachen seines Innenlebens» s. 425. Rittler nämner två fall vid vilka ett vittne ansetts sanningslöst ha redogjort för sådana »Tatsachen seines Innenlebens». I det ena fallet förklarade vittnet att han inte kunde utesluta möjligheten av att han fällt ett yttrande fastän han säkert visste att han sagt så. I det andra fallet hade ett vittne angivit sömn drunkenhet som grund för sitt handlande under det att han handlat på grund av vrede. Jfr även Hurwitz s. 87, Kjerschow s. 441.

gelser från därav dragna slutsatser och i vart fall hur lätt det är för den hörde att inte inse den betydelse som skillnaden däremellan kan få. V hade enligt åtal för osann partsutsaga hörd under sanningsförsäkran uppgivit sig ha sett J överlämna en orderbok till O. Själv menade V efter åtalet att han blott gjort gällande att han av andra omständigheter dragit slutsatsen att så skett. Hur det i verkligheten förhöll sig förblev ovisst men omständigheterna tydde på att vad V verkligen sagt innefattade att V sett ett överlämnande och att uppgiften tillkommit som svar på en mera i förbigående framställd fråga vars innebörd V inte fullt förstått. HovR framhöll särskilt i sin på bristande bevisning grundade friande dom att det i sådana fall tillkommer rätten att tillse att de närmare omständigheter blir klarlagda under vilka iakttagelsen gjorts.

Uttryck som »wirklichen Stand der Dinge» och »alles konkret Wirkliche» vilka alltså anges motsvara »Tatsache» förefaller mig helt överenstämma med det av Stjernberg och Bergendal använda uttrycket »verkliga förhållandet»⁹ och beteckningen »objektivt sakförhållande» som möter i brottsbalkskommentaren.¹ Beteckningarna torde med hänsyn till de sammanhang vari de står böra uppfattas som översättningar av termen »Tatsache».

Schwander menar för schweiziskt vidkommande att den osanna utsagan »zur Sache» är straffbar. Därmed menas varje utsaga som hänger samman med det sakförhållande, »Sachverhalte», som skall bedömas. Han använder därvid termerna »Tatsachen» och »Hilfstatsachen». De senare hänför sig till utsagans tillförlitlighet eller bevisvärde.²

Schönke-Schröder likställer med »Tatsachen» vad som kallas »einfache oder allgemein bekannte Rechtsbegriffe».³ Härunder sammanfattas »typische Lebensvorgänge» som egendom, hyra, köp, lån, såvida det inte råder tvist om begreppets rättsliga egenskap. Likaså behandlas »einfache Bewertungsvorgänge» som »Tatsachen». Som exempel nämns att en utsaga innehåller påståenden om ett kärleksförhållande eller otrohet. Därvid skall fastställas om utsagor som språkligt och logiskt uppträder som värdeomdömen har ett innehåll, som är »tatsächlich» eller inte. Säger t.ex. vittnet att en av käranden köpt häst är ett mycket vackert djur är detta visserligen ett värdeomdöme men är djuret mindervärdigt och behäftat med fel är utsagan också osann »in tatsächlicher Hinsicht». Det anges att

⁹ Stjernberg s. 87, Bergendal s. 265.

¹ BrB Kom II 3 s. 123.

² Schwander s. 498.

³ Schönke-Schröder s. 933.

man vid en sådan situation får oavhängigt av ordvalet tolka huruvida utsagan innehåller »Tatsachen».

Det blir mer tveksamt vad som är »Aussagegegenstand» när uppgiftslämnaren gör sin övertygelse eller sin minnesbild rörande en objektiv tilldragelse till innehåll i utsagan. En rimlig uppfattning härvid torde böra vara att en tolkning får ske med hänsyn till övriga uppgifter. Frågan blir om det för uppgiftslämnaren gällde att blott uttrycka en diffus förmodan om närvaron eller frånvaron av en viss minnesbild eller om en språkligt sett mindre precis formulering givits för ett verkligt påstående rörande inträffade »Tatsachen». Det förra fallet synes mig inte kunna klassificeras som »innere Tatsache». Ett vittnes oklara förmodan t.ex. faller rimligen utom ramen för bevistemat och är ingen omständighet av betydelse i målet.⁴ I det senare fallet är det däremot fråga om »innere Tatsache».⁵

Så har väl läget bedömts i t.ex. fallet NJA 1950 C 687 i vilket den åtalade dömdes för mened i både HR och HovR. Vittnet konstaterades ha ägt vetskap om särskild spritförtäring och aldrig ha sett en viss bil men förklarade att han »mindes icke hur mycket A drack till maten» och att de »på hemvägen mötte en personbil som *nog* (min kursiv.) bländade av».

Problemställningen illustreras rätt väl av fallet NJA 1959 C 490 i vilket den för mened åtalade Å gjorde gällande att han som vittne endast haft att uttala sig om vad han verkligen hört och sett och inte om de misstankar han hyst om att T druckit sprit. HovR anförde att Å inte kunde anses skyldig att ange obestämda misstankar om T:s spritförtäring. Emellertid framgick det av målet i övrigt att Å erhållit en på objektiva iakttagelser grundad uppfattning om att T före ifrågavarande tidpunkt druckit sprit. Detta hade Å inte uttalat sig om fastän han blivit tillfrågad om T varit spritpåverkad vid tillfället. Å ansågs i detta hänseende ha begått mened.

Det är dessa omständigheter som brottsbalkskommentaren skildrar då den säger att det understundom kan vara svårt att skilja mellan å ena sidan vad som är att anse som ett objektivt sakförhållande om vilket edsavläggaren avger en utsaga under edsansvar, och å andra sidan vad som är att anse såsom endast edsavläggarens uppfattning åt vilken han kan ge uttryck

⁴ För svensk del förklarar redan Nehrman att om vittnet endast säger sig tro eller mena så vara hänt som han berättat, kan detta inte anses såsom ett vittnesmål, vilket kan antagas som bevis. Nehrman tillägger att det samma gäller om vad vittnet säger mer är ett omdöme än en riktig berättelse om saken och vittnet inte äger något »giltigt» skäl för sin mening, Nehrman *Procesum Civilem* s. 242 f.

⁵ Schönke-Schröder s. 932, jfr Löwe-Rosenberg *Die Strafprozessordnung* s. 413.

utan att för den skull anses avge en utsaga under edsansvar.⁶ När kommentaren fortsätter med att konstatera, att det är klart att en utsaga om vad edsavläggaren vid ett visst tillfälle tyckte eller tänkte är en utsaga om ett objektivet sakförhållande så är detta just en »innere Tatsache». Likadant är fallet med exemplet att ett vittne mot rätta förhållandet säger sig ha iakttagit en viss händelse, som dock faktiskt ägt rum.

Man kan i sammanhanget nämna det av Lambert och Goyet påtalade fallet i vilket la Cour de Cassation bedömde en utsaga som »faux témoignage» i vilken vittnet sagt sig ha sett en händelse »qui ne résulterait que des déductions ou interprétations du témoin».⁷

De sakkunnigas utsagoplikt kan uppfattas vara mer vittgående än vittnens och parter. Kategorin ses som rättens medhjälpare⁸ och skall därvid ge upplysning om tillämpliga erfarenhetssatser och konkreta fakta som kan konstateras tack vare sakkunskapen.⁹ Det rör sig i dessa fall uppenbarligen om »Tatsachen» som kan vara både yttre och inre eller med brottsbalkskommentarens härför gemensamma term »objektiva sakförhållanden». Emellertid tillkommer för den sakkunniges del, som det förefaller att hävdas i kontrast härtill, rena värdeomdömen som föremål för utsagan (»Aussagegegenstand»). På tal om den köpta hästen anfördes ovan att påståendet att den var ett vackert djur kunde uppfattas som ett rent värdeomdöme, d.v.s. fränsett dess övriga egenskaper t.ex. dåliga skick, som kunde hävdas göra påståendet »tatsächlich». Påståendet synes kanske än mer framstå som ett värdeomdöme om det gäller en häst som återfinns målad på en tavla. Om en sakkunnig konstexpert som har att uttala sig om tavlans äkthet på samma sätt förklarar djuret vara vackert är detta likaledes ett värdeomdöme. Fråga är emellertid om inte expertens förklaring kan ske »in tatsächlicher Hinsicht», han vill med det omdöme som innefattas av utsagan kanske argumentera för att tavlan är väl målad och därför sannolikt äkta. Om så sker innefattar utsagan likafullt i denna del ett värdeomdöme. Det sagda får belysa hur vanskligt det är att draga upp någon markerad skiljelinje mellan objektiva sakförhållanden av nämnda inre natur och vad Schönke-Schröder kallar »reine Werturteile».¹ Vid be-

⁶ BrB Kom II 3 s. 123 f.

⁷ Lambert s. 1058, Goyet s. 562 not 8, Cass 27 janvier 1960, B 49.

⁸ Ekelöf Rättegång IV s. 163 f., Schönke-Schröder s. 934, Löwe-Rosenberg Die Strafprozessordnung s. 484.

⁹ Ekelöf a.a. s. 170.

¹ Jfr Schönke-Schröder s. 934, 942 f., jfr Rittler s. 425.

dömningen av påståendets sanningshalt måste denna, om den s.k. objektiva edsteorin omfattas,² prövas mot det objektiva sakförhållandet oavsett om detta har yttre eller inre karaktär. I det senare fallet bildar exempelvis en sakkunnigs övertygelse t.ex. om riktigheten av sitt omdöme det objektiva »Aussagegegenstand» mot vilket påståendets sanningshalt får prövas.

Något fall då sakkunnig i Sverige dömts för mened har inte påträffats. Man brukar bland vittnen avskilja s.k. sakkunniga vittnen d.v.s. personer som inte är sakkunniga men vilkas fackkunskap är en nödvändig förutsättning för de iakttagelser om vilka de skall höras. Med sakkunniga vittnen förstås enligt Kallenberg personer som höres i rättegången för att berätta om fakta som de redan iakttagit och på grund av sin sakkunskap kunnat iakttaga.³ Andra regler än de vilka gäller för vittnen tillämpas inte. Men ett sakkunnigt vittne kan på samma gång fullgöra en sakkunnigs funktion eftersom vittnet också kan lämna upplysning om en erfarenhetssats eller med tillämpning av en sådan bedöma en funktion. Såsom fakta om vilka det sakkunniga vittnet uppfattas ha att uttala sig bör enligt Ekelöf de reflexioner betraktas som t.ex. en ingenjör gjorde rörande en maskins beskaffenhet då han iakttog densamma.⁴ Reflexionerna, som gjordes före förhöret med vittnet, framstår enligt min mening tydligt såsom »innere Tatsachen». Ekelöf torde emellertid mena att besvarandet av en domares fråga, om samma slutsats kan dragas i närvarande tid som den, vilken det sakkunniga vittnet tidigare gjort, faller utanför vittnets utsagoplikt. Vittnet kan då invända att han först efter att ha erhållit sakkunnigförordnande är skyldig att besvara frågan. Frågans besvarande förutsätter att vittnet uttalar sig om den reflexion han gör på grund av frågan. Reflexionen sker i närvarande tid och framstår därför som ett värdeomdöme och inte som »innere Tatsache».⁵ Distinktionen förefaller mig subtil. Åtminstone kan enligt min mening rimligen ingen skillnad anses föreligga i straffrättsligt ansvarshänseende mellan en i fallet av en sakkunnig eller av ett vittne lämnad osann utsaga. Ses ett sådant värdeomdöme i närvarande tid som osant inträder emellertid den konsekvensen att det objektiva osannhets-

² Se om den objektiva edsteorin s. 53 f.

³ Kallenberg Civilprocessrätt 2 V s. 1014.

⁴ Ekelöf Rättegång IV s. 170 f., Löwe-Rosenberg Die Strafprozessordnung s. 486.

⁵ Jfr Löwe-Rosenberg s. 413, som synes mena att vittnesplikten inskränker sig till »Tatsachen aus der Vergangenheit».

krav som svensk rätt uppställer kommer att sammanfalla med ett subjektivt osannhetskrav.

3.4.2. *Underlåtenhetens materiella innehåll*

Handlingen—uppgiftslämnandet kan vid mened i svensk rätt som nämnts vara både positiv och innefatta en underlåtenhet.

På samma sätt som den positiva utsagan framstår som identisk med den positiva handlingen kan förtigandet sägas vara identiskt med underlåtenheten. Denna underlåtenhets innehåll kan beskrivas såsom en förväntad viljemässig och med språkets hjälp möjlig men inte företagen återgivning av vissa föreställningar som den förtigande hyst.⁶

I båda fallen föreligger ett fullständighetskrav. Den positiva handlingen innebär enligt edstemat att »vittna och giva tillkänna allt», som hör till bevisemat och som vittnet »vet» »hänt och sant vara» (ÄRB 17:16). I RB 36:11 innefattas ett åtagande om fullständighet i tre hänseenden, inte förtiga något, inte tillägga något, inte förändra något.⁷ Dessa åtaganden hänför sig till vittnesutsagans karaktär av bevisfaktum och därmed till dess innehåll. Skulle vittnet medvetet eller omedvetet brista i sitt åtagande blir innebörden att en därmed i förhållande till »sanningen» skiljaktig utsaga om »sanningen» framträder som bevisfaktum – utsagoinnehåll. Med det antagandet att några andra medel inte står till buds att förvanska »sanningen», innehållet, än att förtiga något, tillägga något eller förändra något, konstateras att de två senare möjligheterna till förvanskning hänför sig till det positiva uppgiftslämnandet. Det förhåller sig däremot annorlunda med den första möjligheten till förvanskning. I ett tänkt fall vid vilket man från ett bevisfaktums, A, närvaro hade kunnat dra en viss slutsats medför förtigandet istället bevisfaktumet A:s »inte närvaro». Följden blir att A såsom i sammanhanget inte närvarande ej kan beaktas vid bevisvärderingen. Det anförda torde belysa att förtigandet av vissa omständigheter vid t.ex. ett vittnesmål kan sägas medföra lika stora vådor vid en där efter företagen bevisvärdering som om den lämnade uppgiften varit positivt osann.

Lagkommitténs förslag till stadgande, straffbalken 14:1, lyder. »Har någon, emot bättre vetande, burit (falsk) vittnesbörd eller eljest afgiwit (falsk) utsaga.» Motiven uttalar sig inte direkt om kommitténs syn på förtigandesituationen. Det förhållandet att förtigande på grund av culpa av

⁶ Jfr ovan s. 31.

⁷ Jfr om fullständighetskravet i tysk rätt nedan s. 69.

sådant som »honom till upplysning i målet är wetterligt» anses i 14:4 böra bestraffas med fängelse,⁸ berättigar måhända till antagandet att kommittén inte såg någon principiell skillnad föreligga mellan den dolöst positivt osanna utsagan och det dolösa förtigandet. Detta framgår kanske tydligare av ett uttalande från kommittén i samband härmed där det heter: »Eden förpliktar den, som derå höres, till synnerlig uppmärksamhet och noggrannhet vid afgifwandet af vittnesmål eller annat förklarande.» I sammanhanget är det resonemang av intresse som lagberedningen för i anledning av det culpösa förtigandet i 14:4. Det sägs där att det i lagrummet, betecknat 15:4, omtalade förtigandet ofta kan härröra ur bristande förmåga att inse, att de förtigna omständigheterna kunde lända till upplysning i målet. Beredningen menar att gränsen mellan en sådan oförmåga och den i § som grund för förtigandet antagna obetänksamheten i vissa fall kan vara svår om inte omöjlig att bestämma. Beredningen förordar därför den ytterligare modifiering av straffet som återspeglar sig i den slutliga lydelsen av SL 13:4 »böter eller fängelse i högst sex månader».⁹ SL 13:1 uttalar sig från början liksom Lagkommittén efter ordalagen endast om positivt osanna utsagor. »Har någon (emot bättre vetande) burit (falsk) vittnesbörd eller eljest avgivit (falsk) utsaga. . .» Carlén skiljer inte i princip mellan positivt osann utsaga, »att uppgifva sig hafva iakttagit hvad man ej iakttagit» och förtigande, »att fördölja hvad man iakttagit».¹ Wijk och Bergendal delar Carléns uppfattning.² Även Thyren framhåller förtigandets likvärdighet med den positiva utsagan enligt svensk rätt.³ En rättsfallsgenombång visar att praxis under tiden för strafflagen före reformen 1948 i menedsmålen inte gör någon skillnad mellan sådana vittnesmål då förtigande sker och sådana då positivt osanna utsagor avges. Se t.ex. fallen NJA 1888 s. 21, 1890 s. 366, 1892 s. 76, 1894 s. 409, 1902 s. 243, 1916 s. 451, 1918 s. 517, 1919 s. 336, 1945 s. 623 och särskilt NJA 1924 s. 233. Då

⁸ Förslag till Allmän Criminallag s. 25, Motiver s. 46.

⁹ Motiver för Förslag till Straff-Balk s. 34 f., Carlén s. 220 f.

¹ Carlén s. 216. Så ej heller Lindblad s. 67.

² Wijk s. 56, Bergendal s. 265. Den senare anmärker bl.a. härom: »En utsaga kan vara falsk antingen så, att den innehåller oriktiga påståenden om uppdiktade fakta o.s.v. eller också på det sätt, att den genom att förtiga något, som verkligen förelupit, lämnar en ofullständig och därigenom oriktig föreställning om ett förlopp eller en situation, varav särskilda delar återgivis på ett sanningsenligt sätt. Mened kan begås på vare sig det ena eller andra sättet.»

³ SOU 1929:26 s. 171. »Ett särskilt framhållande, rörande vittnesmål, av den negativa formens (förtigandets) likvärdighet med den positiva har icke ansetts nödvändigt, då denna ståndpunkt varit rådande åtminstone från och med 1864 års strafflag och någon tvekan därom hos oss icke lär vara att befara (om det ock finnes länder, där en motsatt tolkning gjort sig gällande).»

strafflagen före reformen i SL 13:1 som objektivt rekvisit inte nämnde förtigande, drog Stjernberg därav slutsatsen att ett blott förtigande av ett sakförhållande ej kunde grunda menedsansvar, eftersom vid ett rent förtigande ingen utsaga skulle föreligga.⁴

Det låter sig kanske sägas att termer som uppgift, utsaga, förklaring, måste tolkas snävt i den bemärkelsen att om gärningsmannens handlande innefattar ett förtigande, förtigandet i sig ej är någon utsaga (uppgiftslämnande, förklaring) och därigenom ingen del av handlingen. Häremot kan sägas att handlandet i detta sammanhang torde böra uppfattas så att det består i att lämna en fullständig utsaga.⁵ Kravet på *fullständighet* i utsagolämnandet såsom det formuleras i t.ex. vittnesedens uttryck »säga hela sanningen» blir genom förtigandet inte uppfyllt. Den handlingsmöjlighet som tidigare omtalades såsom förutsättning för straffbarhet vid underlåtenhet är här genom fullständighetskravet förstärkt till ett handlingsåtagande från edsavläggarens sida, som svarar mot en handlings-skyldighet. Så uppkommer istället för det fullständiga något ofullständigt. Förtigandet, underlåtet, åstadkommer en verkan. Samma verkan uppnås som den vilken inträffar genom det positiva handlandet, ljugandet, nämligen att uppgiftslämnarens föreställning om ett visst förhållande inte blir rätt återgiven. Ofullständigheten gör att framställningen ger en oriktig bild av föreställningen, som utsagolämnaren hyser.⁶

Ett på edstemat grundat fullständighetskrav sådant som det vilket uppställes både i tysk och i svensk rätt bildar som bl.a. Liszt ser det en likvärdighet mellan den positiva osanna utsagan och förtigandet.⁷ Nutida tyskspråkiga kommentarer synes också ha en syn på relationen mellan utsaga och förtigande som i huvudsak överensstämmer härmed.⁸ Çelebi, som redogör för schweizisk rätt, anser för sin del detsamma.⁹ För fransk del säger t.ex. också Lambert »toute altération volontaire de la vérité pour induire les juges en erreur constituera le faux témoignage, telle une simple

⁴ Stjernberg s. 85 f. Stjernberg förefaller rätt ensam om denna uppfattning. Han har dock visst stöd hos Hagströmer II 2 s. 882 f. Stjernberg anser inte att man mot den av honom själv företagna strikta tolkningen av SL 13:1 kan åberopa att vittneseden i ÅRB 17:16 innehåller en försäkran att bl.a. inte förtiga något eftersom »för frågan om straffansvars inträde strafflagens stadganden ensamt» är »avgörande».

⁵ Jfr definitionen ovan s. 39.

⁶ Jfr Andenæs Unnlatelse s. 438.

⁷ Liszt Die falsche Aussage s. 60.

⁸ Schöнке-Schröder s. 936, Schwander s. 498, jfr Krabbe s. 414, Hurwitz s. 88.

⁹ Celebi s. 62.

réticence».¹ Rittler som betraktar saken i förhållande till hur förtigandet uppfattas säger: »Verschweigt der Zeuge Umstände so ist die Aussage falsch, wenn er einen Eindruck erweckt der der Wahrheit nicht entspricht.»² Det kan finnas anledning påpeka vad Andenæs anser³ att om som fallet är i bl.a. norsk (och tysk) rätt eden avges efter utsagan (det fullbordade) brottet mot eden alltid äger rum genom en positiv handling, nämligen den att edsformuläret uttalas. Ett förtigande dessförinnan grundar ju inte i och för sig straffansvar för avgivande av osann ed även om förtigandet är av avgörande betydelse för om eden när den väl avgives är osann. Ändå föreligger en möjlighet och enligt bekräftelseformen som nämnts också en plikt för uppgiftslämnaren att utföra den förväntade handlingen, d.v.s. att i utsagan rätt återge vad han vet inom bevisstemats ram.

SRK fastslår också att när en ed såsom fallet är exempelvis med vittnesed enligt sin avfattning innebär ett löfte att tala om vad man vet i det ifrågavarande avseendet så är ett förtigande av något sådant rätteligen att fatta som en osann uppgift. Kommittén framhåller det sagda som förklaring till att SL 13:1 ursprungligen inte uttryckligen nämnde förtigandet. Det framstår dock som angeläget för kommittén att i lagtexten med klara ord ange omfånget av den straffrättsligt sanktionerade sanningsplikten.⁴ Med hänsyn härtill jämföras, säger man, i förslagens huvudregel uttryckligen positiv osann uppgift med förtigande.⁵

Departementschefens ursprungliga förslag till särbehandling av positivt osanna utsagor och förtigande av sanningen vid tvångslagen föranledde lagrådsmajoriteten att utveckla sina synpunkter på de betydande svårigheter som ansågs vara förenade med att skilja ett förtigande från en positiv osann uppgift.⁶ Med rätta anmärker lagrådsmajoriteten att det ofta beror på processuella tillfälligheter om någon skall anses ha lämnat positiv oriktig uppgift eller bara gjort sig skyldig till förtigande.⁷ Ju noggrannare förhören sker och ju mer observant processen leds ju mer utgallras möj-

¹ Lambert s. 1057 f., se även Goyet s. 562.

² Rittler s. 426.

³ Andenæs Unnlatelse s. 439.

⁴ SOU 1944:69 s. 317, jfr s. 319.

⁵ SOU 1944:69 s. 24, 317.

⁶ Prop 1948:80 s. 257, 373, 420 f. Departementschefen anslöt sig sedermera till lagrådets uppfattning a.a. s. 477.

⁷ Prop 1948:80 s. 421, jfr SOU 1940:20 s. 130 f.

ligheterna att relevanta omständigheter förtigs.⁸ Lagrådsmajoriteten pekar också på vad den betecknar som ett positivt moment i förtigandet, nämligen det förhållandet att förtigandet »genom att vilseleda rörande ut-sagens bevisvärde kan komma att påverka domstolens uppfattning och därmed målets utgång».⁹

Strafflagsreformen kom att följa SRK:s linje.

Förarbetena till BrB kan ej anses ha medfört någon principiellt annor-lunda inställning. Lagrådet har därvid dock som det torde få uppfattas gjort uttalanden till förtydligande av frågan om ansvar för underlåtenhet att spontant lämna vissa måhända relevanta uppgifter.¹ Dessa uttalanden kommenteras i samband med behandlingen av irrelevansproblematiken.²

Vid meneden som positiv handling ställs som nämnts krav på kvaliteten hos handlingens innehåll i så motto att innehållet som enhet i något hän-seende skall vara osant – falskt. Består åter handlingen i en underlåtenhet innebär motsvarande krav att underlåtenheten betecknad som det förtigna förlämnar ett osant innehåll åt utsagan som enhetlig handling. Underlåten-heten torde likaså, för att dess innehåll skall kunna preciseras, därvid stäl-las i relation till en inom hela utsagens ram mot densamma svarande möj-lig positiv handling.

Då den likställighet konstateras som framträder vid bedömningen av menedsbrottet vid positiv handling och underlåtenhet i svensk rätt finns anledning att sammanfattningsvis åter understryka att bevistemat måste anses begränsa uppgiftsskyldigheten under straffansvar. Detta torde inne-bära att en underlåtenhet från vittnets sida att uttala sig beträffande en omständighet som han inte tillfrågas om och som faller utanför bevis-temat inte kan föranleda straffansvar. Att inse att en omständighet faller inom bevistemats ram kan naturligtvis te sig mycket svårt för vittnet om bevistemat vari omständigheten ingår inte tillkännages för honom och han inte heller tillfrågas om omständigheten. Så är fallet fastän vittnet före utsagens avgivande försäkrat att i densamma inte förtiga något.³

⁸ Se härom också Hurwitz s. 88.

⁹ Prop 1948:80 s. 421.

¹ Prop 1962:10 s. B 453 f.

² Se s. 119 f.

³ Jfr BrB Kom II 3 s. 124. Jfr fallet NJA 1923 B 671, i vilket HD frikände en person, som inte ansågs övertygad om att uppsåtligen ha förtegit något han visste och som han ansåg vara av beskaffenhet att kunna tjäna till upplysning i målet.

De frågor bl.a. rörande straffansvaret som kan föranledas av dessa teser behandlas också i det särskilda avsnitt av avhandlingen som belyser irrelevansproblematiken vid menedsbrotten.

3.5. Osanningsrekvisitet

I den svenska menedsregleringen uppställs såsom objektivt rekvisit ett krav på utsagan (uppgiften) som rör innehållets kvalitet. Den positiva utsagan skall vara »osann» som termen lyder efter strafflagsreformen eller »falsk» som det dessförinnan heter i SL. Den negativa utsagan åter, förtigandet, anges efter strafflagsreformen uttryckligen avse »sanningen»⁴ medan regleringen före reformen ej uttryckligen begagnar termen för att formulera detta innehållskrav. Emellertid tedde sig osanningskravet lika oavsett om det var fråga om en positiv utsaga eller ett förtigande.⁵

Två problem framträder vid en granskning av detta osanningsbegrepp i svensk rätt. Det ena formuleras. Motsvarar osanningskravet tillfullo ett före strafflagsreformen uppställt falskhetskrav och vilken innebörd har då dessa ord? Det andra formuleras. Hur skall osanningskravet uppfattas? Skall osanningen ses objektivt, d.v.s. skall den uppfattas som inte överensstämmande med verkliga förhållandet, eller skall osanningskravet uppfattas subjektivt, d.v.s. skall osanningen ställas i relation till uppgiftslämnarens uppfattning om vad som är sant? Till en början skall det första nämnda problemet behandlas. Det torde ha sitt intresse för bedömningen av kontinuiteten i rättsutvecklingen på det undersökta området.

Det hävdas allmänt att det gällande osanningskravet tillfullo motsvarar ett före reformen uppställt falskhetskrav.⁶ SRK anför: »Handlingen beskrives i paragrafen såsom lämnande av osann uppgift eller förtigande av sanningen. I sak åsyftas med detta uttryckssätt detsamma som gällande lag beskriver såsom falskt vittnesbörd eller falsk utsaga. Ordet osann har emellertid ansetts vara mera tydligt än falsk, som företrädesvis användes för att beteckna att ett bevismedel icke alls eller icke i föreliggande skick härrör från den, som enligt dess lydelse utställt detsamma.»

Som Löfmarck framhållit äger ordet falsk enligt Svenska Akademiens ordbok tre huvudbetydelser i svenskt språkbruk:⁷

⁴ Jfr BSA s. 430, BrB Kom II 3 s. 123.

⁵ Stjernberg s. 87, Bergendal s. 265.

⁶ SOU 1944:69 s. 316, jfr Prop 1948:80 s. 254, BSA s. 430, BrB Kom II 3 s. 123.

⁷ Löfmarck s. 233 f., Akademiens ordbok band 8. sp. 204 ff.

1. »Oriktig, felaktig» i en inte värdeladdad bemärkelse.
2. »Svekfull, bedräglig, opålitlig». Som exempel härpå nämns en falsk människa och falskt vittne.
3. »Förfalskad, eftergjord, icke äkta-genuin, skenbar».

Som Löfmarck säger är det vanligt att förknippa ordet falsk med den andra huvudbetydelsen. SRK å sin sida hävdar som nämnts att den tredje huvudbetydelsen varit vanlig.

En tillbakablick på det svenska rättsliga språkbruket beträffande ordet falsk i förbindelse med vittnesutsagor synes också mycket riktigt visa att ordet ägt den andra av de i ordboken anmärkta huvudbetydelseerna. Det förtjänar anmärkas att synonymer till ordet falsk med en inte värdeladdad innebörd i likhet med en eventuell inte värdeladdad innebörd av ordet falsk lätt synes kunna glida över mot betydelse 2., om man ser ett svikligt motiv skymta bakom den oriktiga utsagan.

Då uttrycket »falzeper» framträder i Yngre Västgötalagens tillägg 13:1 och 2 avses därmed enligt Holmväck-Wessén en ed som är ogill såsom inte lagligen gången.⁸ Uttrycket »falz at epe» finns också i Södermannalagen Byggningsbalken 23 och översattes av Holmbäck-Wessén som »brister han åt eden».⁹

I medeltidslagarna läses ibland termen »skrokvitni» (skrok witnij, skruk-witnit, scroksocker).¹ Enligt Schlyter är innebörden i uttrycket »skruk» osanning, dikt (skrock). »Skrokvitni» får enligt honom betydelseerna falskt vittne och falskt vittnesbörd och »skroksokn», »skruk sokn», vad som på grund av falska berättelser och framställningar blivit orätt dömt.² Så småningom förefaller det svenska »skrok» att utmönstras till förmån för latinets »falsum».³

Jag har tidigare framhållit hur meneden uppfattats som en form av falsum.⁴ Abrahamsson säger mycket riktigt »crimen falsi skier ock med or-

⁸ Holmbäck-Wessén Västgötalagen – Smålandslagen s. 393, 403 not 9.

⁹ SOU 1925:22 s. 105, Schlyter Södermannalagen s. 114, Holmbäck-Wessén Södermannalagen – Hälsingelagen s. 127.

¹ Södermannalagen Tingmålalbalken 9, Kyrkobalken 15:3, Östgötalagen Kyrkobalken 13:3, Västmannalagen Tingmålalbalken 19, Magnus Erikssons Landslag Tingmålalbalken 38.

² Schlyter Ordbok s. 568. Holmbäck-Wessén översätter ordet »skrok» som falsk, Holmbäck-Wessén Magnus Erikssons Landslag s. 171, 186, men också med lögnaktigt, do Södermannalagen – Hälsingelagen s. 234, not 103, do Dalalagen – Västmannalagen s. 180 not 68.

³ Schlyter a.a. s. 147. Jfr i SOU 1925:22 s. 106 ff. anmärkta lagrum.

⁴ »at monge falsk Edher skee» (Domarreglerna 34), se även Dahlgren s. 248 f., Wahlberg s. 111, Abrahamsson s. 854, 863 (jfr ovan s. 12 f).

dom» och kallar detta »falskt vittnesbörd»,⁵ då det »sker wettandes». Det synes också stå klart vid förarbetena till 1734 års lag att det falska vittnesbördet inför rätta knappast har annan innebörd ifråga om uttrycket falsk än att därmed avses medveten osanning. Meneden inträffar om någon berättar en »vetterlig osanning». ⁶ Hos Nehrman framträder en på falsumläran uttalat grundad tolkning. ⁷ »Men the straffas såsom menedare hwilka emot bättre wett bestyrcka osanning och lögn, och dölja sanningen androm till skada och förfång.» Eden anges därvid vara »falskt aflagd». Den som avlagt den har »swurit falskt».

1800-talets syn på menedsbrottet som riktat mot publica fides torde enligt min mening ha lett bort från den gamla tolkningen av falskhetsbegreppet vid falskt vittnesbörd. ⁸

Carlén intar en ambivalent hållning som både återspeglar den gamla tolkningen av falskhetsbegreppet motsvarande ordbokens andra huvudbetydelse och en i sammanhang med mened nyare uppfattning som ligger nära ordbokens första huvudbetydelse. Hos Carlén heter det också först beträffande »menedsbrottets karakteristik» bl.a.: »Det är sanningens fördöljande eller vanställande i och för sig, som straffas, afsigten må för öfrigt vara hvilken som helst. . .» Carlén är dock inte konsekvent i det att han vid tolkningen av lagens termer falskt vittnesbörd och falsk utsaga, kanske med stöd av svensk rättstradition, faller tillbaka på skademomentet i falsumbegreppet. I uttryck som falskt och falskeligen innefattar Carlén således ett subjektivt dolöst moment, en »medveten osannfärdighet», som gör att han t.o.m. särskilt påpekar att han finner tillägget emot bättre vetande i SL 13:1 överflödigt. ⁹

Om falskhetsbegreppet får en inte värdeladdad betydelse motsvarande oriktig — felaktig — osann uppstår lätt frågan, står kravet på osanning i relation till verkligheten eller till en föreställning om verkligheten. Den frågan torde enligt min förmodan knappast bli påträngande med ett traditionellt falsumbegrepp koncentrerat kring ett svikligt uppsåt att ljuga och möjlighet till skada. Det visar sig också att frågan inte tas upp i grundtex-

⁵ Abrahamsson s. 521.

⁶ Sjögren s. 162.

⁷ Nehrman *Jurisprudentiam Criminalem* s. 138 f., jfr s. 370, jfr hos Jacobsen s. 12 Farinacius definition: »falsitas est veritatis mutatio dolose et in alterius praejudicium facta.»

⁸ Jfr Agge *Förfalskningsbrotten* s. 14 ff., Thyren *Förfalskningsbrotten* s. 48 f.

⁹ Carlén s. 215 f., jfr ledamotens i lagberedningen Spens reservation mot uttrycket »emot bättre vetande» som denne önskade ersatt med ett likvärdigt »hvad han vetat icke sant vara», Lagberedningens protokoll den 25 nov. 1844, Förslag till Straff-Balk s. 105 f.

ten till Feuerbachs Lehrbuch, utan först i Mittermaiers kommentar därtill, där denne publica fideslärans anhängare framhåller att meneden blott kan vara straffbar när edsavläggaren uppsåtligen svär »*das wirkliche Unwahre*».¹

Det förefaller mig som om problemet låter sig lättast förklaras genom en hänvisning till det historiska utvecklingsförloppet som här inte kan annat än ytligt antydast. Jag skall bara peka på det förhållandet att det ofta uppfattades inte vara meningen att edgärds Männens ed skulle uppfylla något krav på objektiv sanning. Dessa ansågs i regel ju endast böra gå ed på att de trodde att huvudmannen talade sanning.² Annorlunda har det förhållit sig med t.ex. vittneseden som i högre grad omfattat en utsaga direkt om själva saken.³ Varken Rålamb eller Kloot, Abrahamsson, Nehrman och Flintberg diskuterar såvitt jag kunnat finna sanningsbegreppets närmare innehåll ur den i vårt sammanhang aktuella aspekten.⁴

Skall då osanningskravet uppfattas objektivt eller subjektivt? Svaret på frågan synes kunna ställas i relation till om den beedigade utsagan bekräftar något såsom objektivt sant, en objektiv verklighet, eller såsom subjektivt riktigt motsvarande en övertygelse. Man kan då tala om en »Wahrheits-eid» respektive en »Überzeugungseid».⁵

Läran att osanningskravet skall uppfattas objektivt betecknas i tysk doktrin som »die objektive Eides-(Aussage-)theorie». Enligt denna är en utsaga »falsch»⁶ när den inte överensstämmer med sitt föremål.⁷ Föremålet för utsagan (Aussagegegenstand) kan alltefter utsagans individuella form vara ett yttre eller ett inre — psykiskt — sakförhållande (Tatsache).⁸ Det heter hos Welzel. »Ist die Aussage objektiv richtig, so wird die Reinheit der Beweisführung, welche das Schutzobjekt des § 154 ist» (d.v.s. menedsparagrafen) »objektiv nicht verletzt, auch wenn der Täter irriger-

¹ Feuerbach Lehrbuch s. 594, not II.

² Afzelius s. 70 f., 76 ff., Engströmer s. 33, 37 ff. Hos Rålamb heter det exempelvis »sedan skole hans Eedgärdsmän swäria at the tro honom hafwa swurit sant», s. 102.

³ Engströmer s. 33 f.

⁴ Den närliggande frågan om brottets subjektiva rekvisit blir dock en sak som naturligtvis väcker uppmärksamhet.

⁵ Liszt Lehrbuch s. 833.

⁶ Angående nutida betydelse av det tyska ordet »falsch», se Löfmarck s. 236. En riktig svensk översättning anges av Löfmarck vara »oriktig, felaktig».

⁷ Schönke-Schröder s. 931, Pfäffli s. 58.

⁸ Jfr s. 40.

weise eine andere »Überzeugung hatte«. ⁹ Som exempel nämns hos Schöнке-Schröder att om gärningsmannen uttalar sig angående en objektiv tilldragelse i det förflutna t.ex. »X var på brottsplatsen», så är detta föremål för utsagan »falsch» om den skildrade tilldragelsen återges »objektiv unrichtig». Motsvarande gäller om uttalandet avser tidigare »psychische Sachverhalte» som iakttagelser, känslor, övertygelser, t.ex. »Jag har sett X på brottsplatsen». Här är utsagan »falsch» då den psykiska tilldragelsen i verkligheten inte utspelat sig eller utspelat sig annorlunda. ¹

Vid bedömningen av en positiv utsagas sanningshalt och om den objektiva edsteorin omfattas provas alltså sanningshalten mot det objektiva sakförhållandet oavsett om detta har yttre eller inre (psykisk) karaktär. Någon principiell skillnad torde enligt min mening därvid inte råda i fall av förtigande. Förtigandet förlämnar utsagan ett osant innehåll, då uppgiftslämnaren genom förtigandet åstadkommer ett intryck som inte motsvarar tilldragelsen i verkligheten (eller eventuellt en erfarenhetssats eller dess tillämplighet) på samma sätt som uppgiftslämnaren skulle ha åstadkommit samma intryck genom en positiv utsaga.

Gentemot denna objektiva edsteori står en ofta omfattad teori, »die subjektive Eidestheorie», som inte vilar på motsägelsen mellan utsaga och verklighet utan på motsägelsen mellan utsaga och vetande och det oavhängigt av det egentliga föremålet för förnimmelsen (Vernehmungsgegenstand). ² I ett flertal rättsordningar fordras därmed för att ett brott skall föreligga att utsagan subjektivt sett är osann. Avgörande för straffbarheten är den uppfattning uppgiftslämnaren hyser om utsagans sanning. Diskussionens vågor har i doktrinen gått höga om vilken av de två teorierna som är att föredra.

Hos Liszt sägs det uttryckligt att »ein falsches Zeugnis» föreligger »wenn die in Frage stehende Thatsache in Wirklichkeit sich anders zugetragen hat als nach der Aussage des Zeugen». ³ Vid »Wahrheitseide» blir det således för att »Meineid» skall föreligga erforderligt att de sakförhållanden som omfattas av uppgiftslämnarens förklaring inte överensstämmer med den objektiva verkligheten. ⁴ En sådan uppfattning anammats helhjärtat i

⁹ Welzel s. 528.

¹ Schöнке-Schröder s. 931, Welzel s. 528.

² Schöнке-Schröder s. 933. Binding framstår som en temperamentsfull anhängare av denna teori s. 134. Se också Liszt Lehrbuch s. 831, Liszt Die falsche Aussage s. 54 ff., Pfäffli s. 58.

³ Liszt Die falsche Aussage s. 57.

⁴ Liszt Lehrbuch s. 833.

den svenska doktrin, som synes ha tjänat som grund för lagstiftningen. Kravet i SL 13:1 att utsagan skall vara falsk har enligt såväl Wijk som Hagströmer, Stjernberg och Bergendal en rent objektiv innebörd, d.v.s. uttrycket falsk tolkas som inte överensstämmande med verkliga förhållandet.⁵ Härmed anknyts till osanningskravet sådant det framträder efter strafflagsreformen. Utsagan skall för att kunna föranleda straffansvar enligt SRK vara objektivt sett osann,⁶ d.v.s. inte överensstämmande med verkliga förhållandet.

Den andra inledningsvis ställda frågan kan därmed bejakas. Osanningskravet skall ses objektivt. Det i svensk rätt nu uppställda kravet att utsagan skall vara objektivt sett osann för att mened skall kunna föreligga överensstämmer säger SRK med den ståndpunkt svensk rätt av gammalt intagit.⁷ Det är i varje fall helt riktigt att denna uppfattning föreligger sedan slutet av 1800-talet. För att enligt svensk uppfattning brott skall vara för handen anges i alla fall sedan dess att det krävs en objektiv osanning innefattad i utsagan och att utsagans avgivare varit medveten om detta. Därav följer att också den första frågan kan besvaras jakande såvitt gäller de sedan samma tidpunkt rådande förhållandena. Osanningskravet vid mened motsvarar tillfullo det tidigare falskhetskravet i svensk rätt. Denna objektiva syn på osanningskravet dominerar också i tysk och österrikisk rätt⁸ liksom i schweizisk.⁹

Men också den subjektiva synen på osanningskravet omfattas av flera rättsordningar. Rörande förhållandet i dansk rätt anmärkte redan Goos:¹ »Enhver bevidst Uoverensstemmelse mellem hans Udsagn og hans virkelige Opfattelse er derfor den fuldbyrdede Forbrydelse». Enligt Goos mening föreligger blott försök till mened när ett vittne mot sin övertygelse svär att något förhåller sig så som han har uppgivit men inte trott. Det riktiga är för Goos, att utsagan alltid gäller ett »indvortes faktum», att för-

⁵ Wijk s. 53, 55, Hagströmer II 2 s. 882, Stjernberg s. 86 f., Bergendal s. 265. Även Forsman synes ha samma uppfattning även om detta inte uttalas lika direkt, Forsman s. 328 ff.

⁶ SOU 1944:69 s. 317, jfr BSA s. 431, BrB Kom II 3 s. 123.

⁷ SOU 1944:69 s. 317, Jfr JustR Mannerfelts dissens i fallet NJA 1972 s. 532, se också Agge Mened NTFS 1942 s. 48.

⁸ Schönke-Schröder s. 931, Welzel s. 528, Rittler s. 424, som säger att berättelsen är »falsch» när den »den Tatsachen nicht entspricht».

⁹ Schwander säger att utsagan är falsk »wenn sie der Wirklichkeit nicht entspricht», Schwander s. 498, se också Celebi s. 63 f.

¹ Goos s. 75.

klaringen alltså ger uttryck för uppgiftslämnarens uppfattning.² Uppfattningen kommer till uttryck också i positiv dansk rätt så att den av Karnov citerade Hurwitz tolkar »falsk» som »bevidst uriktig» och den likaledes citerade Krabbe anser förklaringen »falsk» »om der er uoverensstemmelse mellem forklaringen og det den paagældende efter sin overbevisning anser for det rigtige».³ Även Greve-Larsen-Lindgaard deklarerar i sin 1975 utgivna straffelovskommentar att en utsaga är falsk när det för den hörde står klart att hans utsaga innehåller ett oriktigt återgivande av hans »egen subjektive viden».⁴

För norsk del uttalar Kjerschow att »forklaringen» är falsk när den på någon punkt inte stämmer överens med vad vederbörande erfarit eller iakttagit.⁵ Han uppger att det är omtvistat huruvida den som meddelar något som är riktigt men som han själv håller för oriktigt avger »falsk forklaring». Kjerschow åberopar Binding och ansluter sig till den subjektiva edsteorin och säger att vad det kommer an på är om »forklaringen» motsvarar vad vederbörande menar sig ha erfarit. I det norska rättsfallet Rt 1934 s. 55 slogs fast att det ett vittne skall uttala sig om är vad vittnet vet eller tror. Andenæs säger att vittnets »forklaring» därför är falsk, när den går ut på att vittnet har iakttagit en händelse som han inte har iakttagit eller att han kommer ihåg en händelse som han inte kommer ihåg, även om händelsen i verkligheten har gått till precis på det sätt som »forklaringen» beskriver.⁶

Också engelsk och amerikansk rätt omfattar den subjektiva edsteorin. I amerikanska Model Penal Code, Section 241.1. heter det⁷ således att den gör sig skyldig till »perjury», som lämnar osann uppgift under edsansvar. . . »when the statement is material and he does not believe it to be true». Likaså anges det i Section 241.2. beträffande »false swearing» att osannhetsrekvisitet är uppfyllt. . . »when he does not believe the statement to be true». I Study Draft⁸ sägs det i § 1351 att rekvisitet är uppfyllt . . . »when the statement is material and he does not believe it to be true».

² Goos s. 75 f.

³ Karnov s. 1648, Hurwitz s. 87, Krabbe s. 414.

⁴ Greve s. 105.

⁵ Kjerschow s. 442 f.

⁶ Andenæs Alminnelig strafferett s. 329, Spesiell strafferett s. 165.

⁷ Model Penal Code s. 204 ff.

⁸ Study Draft s. 121. Kommentaren härom lyder. »Under the draft culpability is sufficiently established by proof that the defendant did not believe the statement to be true.»

Saken formuleras i Section I av engelska Perjury Act från 1911 som att någon »wilfully makes a statement. . . which he knows to be false or does not believe to be true».⁹ Konsekvensen blir naturligtvis att den som i strid mot sin övertygelse lämnar en sann uppgift gör sig skyldig till straffbar handling. Russel säger bl.a. » . . it does not matter whether the fact deposed to is in itself true or false; even if the thing sworn may happen to be true, yet, if it were known to be so by him who swears to it, his offence is as great as if it had been false. . . ».¹

Före strafflagsreformen hävdade Agge att den svenska brottsbeskrivningen borde avfattas så att den dolösa meneden skulle komma att bestå i en subjektivt oriktig förklaring, d.v.s. att den utsaga skulle anses brottslig som inte överensstämmer med avgivarens egen insikt om vad som är sant.² SRK avvisade dock tanken. Men anförde bl.a.: »Att övergå till denna ståndpunkt och sålunda straffbelägga s.k. subjektiv mened har kommit emellertid icke ansett påkallat. För svensk rättsuppfattning skulle det säkerligen vara stötande, om straff skulle utkrävas i ett fall. . . i vilket den effekt som lagen avser att motverka icke uppkommit.» Brottsbalkskommentaren ger alltså uttryck för denna uppfattning.³

Det kan finnas skäl att erinra om att dansk och norsk rätts subjektiva syn på osanningskravet synes kunna få betydelse vid prövning av huruvida brott föreligger mot BrB 15:4 a med hänsyn till kravet på s.k. dubbel straffbarhet i BrB 2:2. Bestämmelserna i detta lagrum, som trädde i kraft den 1 juli 1973 innebär ju bl.a. att en gärningsman inte kan dömas här för gärning som han har begått utomlands, om gärningen som sådan var straffri där den begicks.⁴

Det förhållandet att man t.ex. i dansk rätt straffbelägger subjektiv mened torde sannolikt hänga samman med den av dansk rätt omfattade försökläran. Enligt gällande dansk rätt skall vid försök en handling ha företagits säger Waaben⁵ som »sigter til at fremme eller bevirke udførelsen

⁹ Russel s. 323. Synsättet går tillbaka på common law s. 336, jfr Martin s. 190 f., SOU 1929:26 s. 38.

¹ Se härom Russel s. 336.

² Agge Mened NTfS 1942 s. 49 ff., där även skälen för Agges uppfattning utvecklas.

³ SOU 1944:69 s. 317. SRKs skrivning återges ordagrant både i BSA s. 431 och BrB Kom II 3 s. 124. Frågan diskuterades i SRK där Agges uppfattning hade förespråkare, SRK Prot. Vol 17 PM 3.4.1943.

⁴ Prop 1974:95 s. 104 f.

⁵ Waaben s. 293. Jfr Agge Mened NTfS 1942 s. 49.

af en forbrydelse», Strl. 21 § st 1. 1866 års strafflag § 45 st 1 sa ungefär detsamma. Regleringen ses som ett uttryck för ett i princip mycket vidsträckt försöksområde. Bakgrunden är som Waaben säger att söka i den kanoniska rättens skuldlära som sysselsätter sig med viljans och sinnelagens betydelse.⁶ Man ställer sig frågan om inte blott tanken eller beslutet om ett brott medför ett moraliskt-religiöst och ett rättsligt ansvar. Så småningom stadfästes uppfattningen att beslutet skall ha yttrat sig i handling för att brott skall anses föreligga.⁷ Motiven till 1866 års danska strafflag betonade »den onde hensigt hvori den i og for sig ikke retskrænkende virksomhed udøves» framhåller Waaben.⁸ Den norska försöksdefinitionen i Stl. 49 § uttryckes i orden »handling, hvorved dens (brottets) utførelse tilsiktedes påbegynt». »Utførelse» säger Andenæs⁹ står här i motsats till »förberedelse» och han menar att när de rent förberedande handlingarna inte gjorts straffbara så torde grunden främst vara att dessa handlingar inte ger ett tillräckligt tillförlitligt uttryck för en fast brottslig vilja. Om nu t.ex. ett förhör äger rum inför rätta med ett vittne som beslutat sig för att tala osanning och viljan att begå brottet »falsk förklaring» i det läget anses räcka för att brottet skall komma till stånd, är det rimligt att betrakta den gärning som brott, vilken består i att efter »sandhedsformaning», Rpl. § 181, ge den utsagas innehåll sken av sanning som vittnet tror är osann. Skälet till att vittnet lämnar uppgiften, den må vara sann eller osann, är ju viljan att utföra brottet.

Emellertid möter hos Goos också en annan förklaring byggd på uppfattningen om meneden som riktad mot »Samfundsmagtens handlefrihed»¹ i det att Goos hävdar att den objektivt riktiga men subjektivt oriktiga bevisutsagan är helt utan värde för »den offentlige Myndigheds Overbevisning». Om övertygelsen rörande ett faktums objektiva riktighet grundar sig på en subjektivt oriktig utsaga så menar Goos² att »den offentlige Myndigheds Overbevisning» skulle vara vilseledd.

⁶ Plöchl s. 340, se särskilt Lauterburg s. 38 ff.

⁷ Se också Torp s. 211 ff., 503.

⁸ Waaben s. 293.

⁹ Andenæs Alminnelig strafferett s. 321.

¹ Goos s. 59.

² Goos s. 76.

3.6. Edsrekvisitet

3.6.1. *Under laga ed, relationen mellan bekräftelseformen och brottet*

Vid en analys rörande kriminaliseringen av osanna utsagor uppkommer frågan vilka osanna utsagor som bestraffas. Redan för länge sedan segrade i svensk rätt den uppfattningen att menedens bestraffning var begränsad till att skydda rättsväsendets funktion. Som följd härav uppfattas straffansvaret vara inskränkt till sådana utsagor av bevismedelskaraktär, som avges inför judiciell myndighet.³ En bestraffning av ett löftesbrott i största allmänhet kan i och för sig tänkas, men har såvitt jag kunnat finna traditionellt inte i svensk rätt uppfattats som motiverad, såvida inte löftet ansetts stå i konflikt med religiösa eller allmänna intressen av viss styrka. Jag har tidigare framhållit⁴ att med införandet av 1734 års lag den uppfattningen vann bekräftelse att menedsbegreppet skulle reserveras för osann utsaga (under ed) inom processens ram. Man har sedan i linje härmed nöjt sig med att genom kriminalisering skydda utsagan under ed i egenskap av bevismedel och därmed domstolens funktion.

Synsättet kommer till uttryck även i Förslag till Allmän Criminallag där det i texten uttryckligen talas om laga edgång inför domstol eller anorstädes efter domstols förordnande.⁵ I motiven heter det att edgången är »af Staten sanctionerad såsom ett *bevisningsmedel* (min kursiv.) i *rättegångsmål av alla slag* (min kursiv.)⁶ ».

Förslaget blev i detta hänseende också lag vilket synes ge Carlén anledning framhålla att menedsbrott ej förövas genom »sådant falskeligt förfarande som står i strid med på förhand afgivna förpliktelser af . . . allmän beskaffenhet, som t.ex. tro och huldhetsed, embetsmannaed, domareed, jurymannaed». . .⁷ Carlén understryker också karaktären av bevismedel hos utsagan under ed till skillnad från tro- och huldhetseden, domareden och andra dylika eder. Man har därefter under hela strafflagens och brottsbalkens tid nöjt sig med att begränsa kriminaliseringen av muntlig osann utsaga till de fall då utsagan avges under ed eller liknande försäkran inför

³ Se angående menedsbrottet som angrepp på intresse ovan s. 16–28. Jfr Stjernberg s. 82. Förhållandet är ofta likartat i främmande rätt, jfr t.ex. tyska StGB §§ 153–154, schweiziska strafflagen art 307.

⁴ Jfr ovan s. 15.

⁵ Förslag till Allmän Criminallag s. 25.

⁶ A.a. Motiver s. 45.

⁷ Carlén s. 214.

domstol i syfte att tjäna som bevismedel. Under ÄRB:s senare tid fanns däri bestämmelser om vittnesed och partsed. Till de senare räknades värjemålsed och fyllnadsed. Bjuden ed och vrångeod, ÄRB 17:34 och 14:10, medgavs ej i brottmål och var överhuvud taget nästan alldeles ur bruk. Analogivis tillämpades vanligen reglerna om vittnesed på sakkunnig.⁸ Numera hör hit vittnesed och sakkunniged samt sanningsförsäkran men också liksom tidigare och under strafflagens tid ed vid sjöförklaring, bouppteckningsed enligt ÄB och GB samt bouppteckningsed och borgenärsed i konkurs, gäldenärsed enligt ackordslagen, utmättningsed och gäldenärsed efter kallelse å okända borgenärer.⁹

Man kan givetvis utan att frånga kravet att utsagan skall tjäna som bevismedel vidga det skyddade området till att avse muntliga utsagor även inför myndigheter liksom man kan lösgöra straffansvaret från bekräftelseformen. Åtskilliga främmande rättsordningar ger exempel härpå. Thyren beträdde sådana vägar i sitt förberedande utkast till strafflag.¹ Emellertid avfärdade SRK Thyrens förslag på denna punkt såsom en alltför långtgående utvidgning av det straffbara området. SRK förordade istället ett vidhållande av kravet på viss högtidlig form hos utsagan.² Denna uppfattning kom också att ligga till grund för det fortsatta lagstiftningsarbetet i denna fråga.³ Följden härav har blivit den nämnda att straffansvaret vid muntlig osann uppgift alltjämt kommit att knytas till i lag stadgad ed eller försäkran och därigenom förblivit inskränkt till muntliga utsagor lämnade inför domstol i syfte att tjäna som bevismedel.

Enligt min mening äger svensk menedsrätt rent lagtekniskt en värdefull tillgång genom att den vidmakthållit kravet på edgång eller motsvarande bekräftelseform som straffrättsligt rättsfaktum. Genom relationen mellan bekräftelseformen och den muntliga osanna utsagan framträder på ett relativt okomplicerat sätt preciserbara kännetecken på det straffbara handlandet. På så vis undviks ett flertal grundläggande svårigheter, vilka, liksom fallet är i flera främmande rättsordningar, kunde uppträda vid bestämmandet av straffbarhetens gränser i relation till utsagens tillkomst, innehåll, form och ändamål. Således är det förhållandevis enkelt att avgöra om

⁸ Jfr Bergendal s. 263, Matz-Bäärnhielm del 1 s. 107 f., del 2 s. 131 f. Hos Flintberg, s. 523 f., finns en omfångsrik förteckning över de lagrum i vilka då för tiden edgång ålägges.

⁹ BSA s. 430, BrB Kom II3 s. 123, Prop 1974:95 s. 103.

¹ SOU 1929:26 s. 7, 166 f.

² SOU 1944:69 s. 315.

³ Prop 1948:80 s. 254 ff., 420.

bekräftelseformen iakttagits eller ej och häri ligger, anser jag, dess oavvisliga berättigande.

En med edgången lagstiftningstekniskt jämförbar lösning finns efter 1965 i dansk rätt beträffande vissa former av »falsk förklaring» i och med att edsavläggandet därstädes utmönstrades. Således knyts sanningsplikt och straffansvar till en »sandhedsformaning» från rättens sida, Rpl § 181, Strl § 158.⁴ Detta system har också förordats för svensk del.⁵

Mycket talar för en sådan lösning. Om emellertid, såsom ju också är fallet med meneden, ett beteende inte kunnat godtagas inom det nutida samhället⁶ lika litet som i äldre tider uppkommer frågan om inte det kan vara motiverat att alltjämt falla tillbaka på rättsliga traditioner och etiska föreställningar vars krav sammanfaller med det nutida samhällets krav. Enligt min mening bör sådana möjligheter inte lämnas outnyttjade. Man kan förvisso hysa tvekan om ett straffhot blott och bart är tillräckligt som garanti för den sanningsplikt inför domstol⁷ i vissa fall som motsvarar erkända nutida sociala behov. Det är till och med inte osannolikt att straffhotet utgör en metod som då det gäller att upprätthålla rättsliga föreställningar i vissa fall kan vara underlägsen i språket inbyggda uttryck för etiska föreställningar.⁸

Ekelöf har erinrat om att vittnesedens nytta är omstridd och att det inte är nödvändigt att låta avläggandet av ed eller försäkran utgöra en förutsättning för det straffrättsliga ansvaret för utsagans sanningsenlighet.⁹ Detta är ju som konstaterats i och för sig riktigt.¹ Emellertid ter det sig för mig svårförståeligt varför man inte kan begagna sig av i språket inbyggda föreställningar som rättsligt instrument i detta liksom i andra fall. Ord som ed, försäkran, heder, samvete, etc. torde för många fungera som signaler från en väckarklocka. De är dock genom den betydelse de uppfat-

⁴ Greve s. 104, Karnov s. 1648, not 509, v Eyben s. 92. Jfr Prop 1974:95 s. 61.

⁵ Jfr remissyttrandena Prop 1974:95 s. 63.

⁶ Jfr Agge SAD II s. 157, 198 ff.

⁷ Uppfattningen förefaller inte ha varit helt främmande för processlagberedningen, jfr SOU 1938:44 s. 396.

⁸ Det har hävdats av Ekelöf, Rättegång IV s. 131, att en del vittnen tar så stort intryck av edgången att de försagda inte vågar redovisa sina iakttagelser. Det är möjligt att denna uppfattning har fog för sig såvida en religiös person avger ed under återopande av Gud, något som ju dock numera inte sker. Jag föreställer mig att det snarare kan vara det förhållandet att utsagan sker inför domstolen som kan framkalla rädsla och osäkerhet.

⁹ Ekelöf a.a. s. 130.

¹ Jfr SOU 1929:26 s. 33 ff. och Andenæs Straffeprosessen s. 183.

tas ha ägnade att mobilisera etiska föreställningar som om de ställs i relation till en förväntan om en sanningsenlig utsaga gör den inte helt sociala uppgiftslämnaren benägen att motsvara denna förväntan.

3.6.2. Under laga ed, problematiken kring bekräftelseformens iakttagande och innehåll

Den 1 januari 1976 trädde den ändringen i kraft i svensk rätt att eden upphörde att avges med handen på bibeln »inför Gud den allsmäktige och vid hans heliga ord». Alltjämt bibehålles dock benämningen ed och den därtill anslutande benämningen mened utan någon som helst anknytning till religiösa värderingar.²

Härigenom har ett rättsligt religiöst samband för svensk del klippts av vars rätts- och kulturhistoriska betydelse varit ofantlig. Eden påverkade till en början hela rättslivet och särskilt rättegången. Överallt tjänade eden till bekräftelse av utsagan och utgjorde med hänsyn till skillnaden i innehåll och ändamål utsagans sammanhållande länk. Det understrykes också allmänt i kultur- och rätthistorisk litteratur hur höggradigt begreppet ed är religiöst rättsligt värdeladdat.³ Begreppet har emellertid sekulariserats och i och för sig möter naturligtvis inget hinder mot att begagna ordet ed som term för ett straffrättsligt rekvisit men förändra be-

² Vid både 1948 och 1966 års riksdagar hade motioner väckts om byte av ed mot försäkran. Yttranden avgavs över motionerna. Vid den sista av riksdagarna avstyrkte de flesta remissinstanserna förslaget att vittneseden skulle ersättas av försäkran. Häradsbördingeföreningen ansåg övervägande skäl tala för en utmönstring av de religiösa inslagen i edsavläggelsen men ville bibehålla benämningen ed och därtill anknytnande ord såsom bl.a. mened och edgång. Man skulle härigenom bibehålla »något av den speciellt högtidliga form, som ingår i det nuvarande edsformuläret, och markera skillnaden mellan vittnesmålen och de skriftliga försäkringar på heder och samvete, som i många sammanhang krävs och som – ehuru i och för sig allvarliga och förbindande – dock är av annan valör än vittnesmål och annan edsavläggelse inför domstol», Prop 1975/76:64 s. 78 ff. 1968 års beredning om stat och kyrka berörde i sitt slutbetänkande, SOU 1972:36 s. 100 ff., frågan om ed och försäkran. Vid remissbehandlingen av betänkandet ville de flesta instanserna, så även de kyrkliga, avskaffa edsavläggelsen. Frågan togs upp i riksdagen ånyo 1974 vilket ledde till att justitieutskottet i ett uttalande förklarade den då gällande ordningen i fråga om avläggande av ed vara mindre tillfredsställande. I departementspromemorian Ds Ju 1975:1 kom så den utmönstring av det religiösa inslaget i edsformuläret att förordas, som kom att ingå i den av riksdagen antagna Prop 1975/76:64, vari försäkran på heder och samvete i stället betecknas som ed.

³ Kulturhistoriskt lexikon 3 sp. 489–519, Afzelius s. 13–87, Almquist Processrätt s. 42 f., v Amira Grundriss s. 270, Binding s. 128 f., Carlquist s. 7 ff., Hjärne s. 9, Schultz s. 13, Wilda s. 980 ff., 984 (jfr s. 9 not 1). Ds Ju 1975:1, Prop. 1975/76:64 s. 93, har av allt att döma fel då det sägs att en allmänt rådande föreställning om ett samband mellan ordet ed och begreppet försäkran som har viss religiös prägel beror på edsformulären. Orsakerna är mer djupgående.

greppets innehåll så att det inte motsvarar ed i vanlig religiös mening. I t ex amerikansk rätt förefaller också termen »oath» ofta uppfattas ej ha någon religiös betydelse.⁴ Därmed skulle Schönke-Schröders definition av ett inte religiöst edsbegrepp kunna godtagas:⁵ »Beteuerung der Wahrheit in einer feierlichen, gesetzlich festgelegten Form vor einer zuständigen Behörde.» Definitionen torde numera kunna gälla också för svenskt straffrättsligt vidkommande. Den engelske filosofen J.L. Austin präglade i början av 1950-talet uttrycket »performative utterances», en term avsedd att beteckna uttalanden varigenom något utföres. Olivecrona har bidragit till att göra svenska jurister bekanta med Austins teser.⁶ Austin nämner som exempel på performativa satser redarhustruns yttrande då hon döper fartyget vid stapelavlöpningen och säger »Ditt namn skall vara Queen Elisabeth» eller brudgummens ord vid vigseln »Jag tager dig till min äkta hustru». Den performativa satsen uttrycker att redarfrun döper fartyget, att mannen tar kvinnan till hustru, genom att uttala en formel. Olivecrona framhåller att en mängd juridiska uttryck hör till gruppen performativer, såsom Austin också påpekat utan att själv närmare undersöka det rättsliga språket. Olivecrona påvisar två utmärkande drag i det performativa uttalandet. Det har en »imperativisk form» och det är »inriktat på åstadkommande av en viss effekt». För att inte imperativet skall framstå som meningslöst förutsättes att en effekt inträder »genom att den säges skola inträda».⁷ Olivecrona nämner det i den romerska tolv tavlornas lag, tabula VIII, upptagna fallet att en patronus enligt imperativet blir »sacer» om han förfar svikligt mot en klient. Därav följde att han fick och borde dödas. Med att vara sacer menas att vara utlämnad åt andliga väsens vrede och det är förutsättningarna härför som beredes genom vad Olivecrona betecknar som imperativet.⁸ Engelska Criminal Law Revision Committee anför:⁹ »The oath was an imprecation to heaven calling upon the supernatural powers to bring disaster on the speaker if he uttered falsehood». Liknande

⁴ SOU 1929:26 s. 33, jfr Zipf Festschrift Maurach s. 415, jfr Model Penal Code 241.1.(3) s. 205. Än så länge synes så dock vara fallet i engelsk rätt, se Revision Committee s. 163 f.

⁵ Schönke-Schröder s. 935, jfr Welzels definition s. 529, »Eid ist die in den gesetzlichen Formen vorgenommene feierliche Beteuerung der Wahrheit und Vollständigkeit der Aussage».

⁶ Olivecrona Rättsordningen s. 344 ff., Austin Philosophical Papers s. 333 f., How to do things with words s. 4 ff.

⁷ Olivecrona a.a. s. 234.

⁸ Olivecrona a.a. s. 238, jfr Binding s. 129.

⁹ Revision Committee s. 163.

uppfattningar påträffas i germansk rätt där vapnet, skeppet eller hästen som eden avgavs vid blev verkytet för straffet i händelse av osann utsaga.¹ Olivecrona framhåller att performativerna, av honom kallade både performativa och performatoriska imperativer, har sitt ursprung i en urgammal tro att man kan åstadkomma effekter genom att högtidligt säga att effekterna skall inträda.² Orden får en magisk effekt. Sambandet i detta hänseende mellan å ena sidan religionen och magin och å den andra rättsordningen torde på få områden ligga och ha legat i så öppna dager som vid bruket av eden.³ Revision Committee säger härom på tal om eden:⁴ »Its use has been traced back to times when man believed that a verbal formula could itself produce desired results as in the case of the curse. Curses were operative magic performances, and the oath was a conditional self-curse.»

Den som tror på edens magiska verkan blir med största sannolikhet trogen sitt löfte. Är å andra sidan löftet formlöst så är det inte förbundet med risken för makternas ingripande och således inte bindande. Menedsbrottet och synen därpå förefaller mig tydligt och intressant visa hur de magiska⁵ föreställningarna efter hand förlorat sitt grepp över sinnena.⁶ Denna utveckling markeras av att brottet mot eden förses med sanktioner. Dessa får det fyrdubbla syftet att förmå den inte troende att uppfylla eden, att skydda en uppgiftslämnare från av översinnliga makter utgående verkningar av edsbrottet genom att låta honom undergå jordiska straff, att skydda samhället från av översinnliga makter utgående verkningar av edsbrottet,⁷ samt slutligen att garantera rättssäkerhet i vid bemärkelse.

Till slut kvarstår som vi kunnat konstatera endast det sist nämnda syftet.

¹ Carlquist s. 7 ff., Lårusson Kulturhistoriskt lexikon 3 sp. 517 ff.

² Olivecrona Rättsordningen s. 238 f., 243.

³ Wilda s. 980 ff., v Amira Grundriss s. 270, Carlquist s. 7 ff., Lårusson Kulturhistoriskt lexikon sp. 517 ff. – I fallet NJA 1966 B 26 nämnde L dock utan att därigenom sedan kunna undgå världsligt straff för mened, att han vid edens avgivande hållit fingrarna några centimeter ovanför bibeln.

⁴ Revision Committee s. 163.

⁵ Det finns skäl framhålla att ordet här inte användes i någon nedsättande bemärkelse.

⁶ Jfr även Binding s. 129.

⁷ Om dessa andra och tredje syften framför allt för svensk del se Almquist Karl IX s. 4 f., Kjölnerström s. 12 ff., Schmidt G. Richterregeln s. 260.

Då den medvetet magiska förankringen helt upphört, i detta fall för att bruka departementspromemorians ord,⁸ »det religiösa inslaget i edsformuläret sålunda föreslås utmönstrat» förblir likväl det performativa imperativet i bl.a. RB 36:11 utan adressat och blott inriktat på att åstadkomma resultat.⁹

Genom att bibehålla ordet ed och i sammanhanget tala om »högtidlig form»¹ synes lagstiftaren, måhända medvetet, vilja anknyta just till erinringar av magisk karaktär för att säkerställa åstadkommandet av resultaten.

En minoritet inom Revision Committee som för engelsk straffrätts del vill behålla den religiösa eden ser saken så att ». . . there are many persons to whom the oath, administered properly and in complete silence, serves to bring home most strongly the solemnity of their obligation to tell the truth and to be careful about what they say in giving their evidence».²

Det torde vara en rent subjektiv uppfattning i hur hög grad eden kan antagas mobilisera etiska föreställningar. Zipf säger med rätta »Der Einfluss der Beeidigung auf die individuelle Aussage ist nicht messbar, der konkrete Wahrheitszuwachs durch den Eid ist nicht bestimmbar».³

Majoriteten inom Revision Committee är resignerad.⁴ »The oath has not prevented an enormous amount of perjury in the courts. A witness who wishes to lie and who feels that the oath may be an impediment can easily say that taking an oath is contrary to his religious belief.»

Med tillämpning av en legal bevisteori framträder edens bevisvärde som absolut.⁵ Vid en konsekvent tillämpning av den legala bevisteorin får således performativa imperativ i t.ex. vittnesedernas form den effekten att två samstämmiga vittnesmål under ed blir fullt bevis.⁶ Med en fri bevisprövning blir effekten av utsagor under ed vida mer osäker men de är alltså jämt inriktade på att åstadkomma ett resultat nämligen att ge ökad tyngd åt de bevisfakta till vilka eden är knuten.

⁸ Ds Ju 1975:1. Prop 1975/76:64 s. 93.

⁹ Jfr Olivecrona a.a. s. 243.

¹ Prop 1975/76:64 s. 93.

² Revision Committee s. 166.

³ Zipf Festschrift Maurach s. 423.

⁴ Revision Committee s. 165.

⁵ Schultz s. 13 f., Zipf Festschrift Maurach s. 421.

⁶ ÄRB 17:29, Nehrman Processum Civilem s. 244.

Emellertid finns vid sidan av eden, ytterligare faktorer med samma målsättning. Dessa utgöres av de rättsregler som ersätter de magiska effekterna och innefattar straffrättsliga sanktioner som inträder under särskilda låt vara, till följd av främst bevisvärigheter, ovissa förutsättningar. Mot denna bakgrund synes det ligga nära till hands att edens avläggande förutsättes såsom objektivt rekvisit vilket skall vara uppfyllt för att den straffrättsliga sanktionen skall kunna inträffa. Så är också fallet i bl.a. svensk rätt. Mot bakgrund av edens ursprung i verbal magi är det knappast överraskande att den föreställningen kan uppkomma att eden ej skulle vara förpliktande och därför ej heller straffansvar inträda för de fall att en eller annan formell förutsättning ej skulle föreligga vid dess avgivande eller eden ej skulle vara avlagd i föreskriven form. Redan Rålamb diskuterar för svensk del edens verkan och menar att efterstävandet av eden »bör vara så granlaga / at ther ett Ord ther aff förändras / är Eden *kräftlös* (min kursiv.) / och som han icke wore gången /».⁷

Den magiska förankringen blir liksom hängande i luften med 1800-talets publica fides resonemang. Samtidigt framträder som hos Mittermaier den tidigare nämnda bilden av eden som en slags stämpel, vilken tillerkänner utsagan en fullkomlig trovärdighet liksom den vilken prägeln skänker åt myntet.⁸ Men vad inträffar om stämpeln är ofullständig? Mittermaier anmärker i Feuerbachs Lehrbuch: »Es kann nicht gemeint sein, dass wegen des Mangels irgend einer Formalität bei der Eidesleistung der Thatbestand des Meineids wegfällt». Han håller dock före att det är nödvändigt att eden fullgöres »förmlich».⁹

Detta senare krav tonas under 1800-talet ner. När Liszt undersöker frågan finner han den härskende uppfattningen vara »dass die Beobachtung der *wesentlichen* Feierlichkeiten zum Vorhandensein eines Eides mithin auch zur Straffbarkeit eines etwa begangenen Meineides nothwendig sei, dass bei Ausserachtlassung derselben weder von einem Eide noch von einem Meineide gesprochen werden kann».¹

Enligt Forsman krävs det i finsk rätt för mened att det väsentliga iakttages av föreskrifterna om edens avläggande. Förekommer inte ett åbero-

⁷ Rålamb s. 99. Emellertid framlägger Rålamb också rent praktiska synpunkter på saken. Ett skäl för att iakttaga formalia blir således: »Sedan then något Ord förbyter eller utbelåter /blifwer misstänkt/ at han skal willia bruka något Swek / anten uthi sielfwa Eeden / at swäria falskt / eller at bedraga then som Eden tilbudit.»

⁸ Mittermaier s. 98 f.

⁹ Feuerbach Lehrbuch s. 593 not II.

¹ Liszt Die falsche Aussage s. 139 f. En rad författare citeras till stöd härför.

pande av »det högsta väsendet» i en försäkran kan denna inte anses vara en ed som kan konstituera mened. Annat än åberopande av Gud anses mindre väsentligt och hindrar inte att ett brytande av eden kan bedömas som mened.² Också för Goos räcker det med att »det Väsentlige ved den edlige (eller højtidelige) Bekræftelse, foreligger».³ Nauman intar för svensk rätts del en liknande hållning.⁴

För Liszt ter sig ett sådant tal om väsentliga formaliteter oriktigt. För honom framstår istället anropande av Gud som vittne till sanningen såsom »Das Wesen des Eides». Har Gud åberopats föreligger en ed oavsett vilka formaliteter som i övrigt iakttagits eller underlåtit och därmed också »Meined» om den utsaga är osann, som sker under åberopande av Gud.⁵ Hos Hagströmer möter en likartad uppfattning.⁶ »Hvad formen angår, behöfver ej allt vara iakttaget som lagen fordrar i formelt afseende, men naturl. måste de väsentl. förutsättningarna för en ed föreligga nämligen försäkran om uttalandets sanning under åberopande af den Högste.»

Wijk förefaller för sin del något osäker på verkningarna av att formalia ej blivit uppfyllda.⁷ »Att domaren ej erinrat vittnet om edens vikt och betydelse samt varnat det för mened, att eden ej avlagts med handen å bibeln eller lagboken, eller att den konfessionella formen ej iakttagits, allt detta är ju formella brister, men att dem skall tillräknas så stor betydelse, att eden derigenom blir af noll och intet värde, är icke därför så alldeles säkert.» Men han intar slutligen Liszts ståndpunkt att iakttagandet av dessa formaliteter ej är förutsättningar för edens giltighet. Han säger sig sakna stöd i positiv lag för uppfattningen men finner den riktig eftersom

² Forsman s. 344.

³ Goos s. 73. Han tillägger. »Mangel ved de ydre Former, Undladelse af Formaning eller ikke det Väsentlige berørende Afgivelser fra det Foreskrevne ved selve Edsaflæggelsen komme ikke i Betragtning.»

⁴ Naumans tidskrift 1877 s. 186, se också Wijk s. 81.

⁵ Liszt a.a. s. 140 f. Frågeställningarna kring relationen mellan trosbekännelse och ed, som bl.a. Liszt uppehåller sig vid, tas ej upp till behandling i min framställning. Se härom Liszt a.a. s. 142, Wijk s. 82 f., Afzelius s. 133. Det förvånar inte att Wijk anser det likgiltigt för straffansvar om edsavläggaren säger sig t.ex. vara ateist. Denna inställning är inte oförenlig med t.ex. Afzelius att bristande kristendomskunskap är ett hinder för användandet av eden till dess denna brist blivit avhjälpt. Den senare uppfattningen grundar sig ju på intresset av att kunna tillmäta den under ed avgivna berättelsen något bevisvärde, jfr NJA 1939 s. 363 där vittnesförhören avbröts för att vittnena skulle få kristendomsundervisning. Jfr också innehållet i Kungl. Resolution 7/8 1753 om förvisning till själasörjare av vittne, som finnes vara »okunnig i kristendom» för erhållande av undervisning om edens vikt.

⁶ Hagströmer II2 s. 886 f.

⁷ Wijk s. 81.

den är »grundad i sakens natur». Wijk hävdar så ståndpunkten att en ed ej kan anses äga någon betydelse om orden »vid Gud» eller »så sant mig Gud hjälpe till lif och själ» skulle saknas eftersom »man ej gerna kan tala om att en ed föreligger, der Gud ej tagits till vittne på utsagans sanning».⁸ Synsättet går av allt att döma tillbaka på tysk doktrin. Det heter hos Binding: »Jeder Eid im Rechtssinne ruft heute ausdrücklich Gott als den Allwissenden zum Zeugen der Echtheit der beschworenden Aussage an und erschöpft sich in dieser Anrufung.»⁹ Det saknar inte sitt intresse att notera Wijks osäkerhet inför det »performativa imperativets» eventuella verkan i det hänseendet att en rättslig bundenhet kanske eller kanske inte inträder för det fall den påbudna formen inte begagnats.¹

En granskning av SL 13:1 i dess ursprungliga lydelse ger vid handen att såsom objektivt rekvisit för meneden uppställts kravet att en utsaga skall vara bekräftad med »laga edgång» inför domstol. Enligt Carlén avses med uttrycket »laga» också att eden är avlagd i lagbestämd form.² Härav skulle den slutsatsen indirekt kunna dras att Carlén, till skillnad från vad bl.a. Wijk velat göra, såsom förutsättning för straffbarhet med stöd av lagen velat uppställa det kravet att den i ÄRB 17:16 uppställda formen för »svärjandet» blivit iakttagen.³

Stjernberg tar som ett av de objektiva rekvisiten för mened upp att utsagan skall ha bekräftats med »laga edgång» och anger att det för att edgång skall vara »laga» fordras att eden är avlagd enligt i lag föreskriven form såvida inte SL 13:5 är tillämplig och bekräftelsen av utsagan antingen sker på annat, istället för ed, vedertaget sätt eller eden varit eftergiven.⁴

Bergendal ansluter sig till Liszt, Goos och Wijk. Han menar att om edgången varit till sin allmänna karaktär laglig, d.v.s. att eden varit stadgad i lag och bekräftat en utsaga inför domstol eller efter domstols förordnan-

⁸ Wijk s. 81.

⁹ Binding s. 139. Kjerschow, som åberopar Binding har samma uppfattning s. 442.

¹ Jfr. Wijk s. 11. »Om nu en dylik beedigad utsaga på grund af något formfel möjligen skulle blifva straffri». . .

² Carlén s. 217.

³ Lagrummet lyder: »Vittnen skola, i bägge delomännens, eller deras ombudsmäns, närvaro, denna ed, med hand å bok, svärja: Jag N.N. lovar och svär, vid Gud och hans heliga evangelium, att jag skall vittna och giva tillkänna allt, vad jag vet i denna sak hänt och sant vara, så att jag ej något förtiger, tillägger eller förändrar; så sant mig Gud hjälpe till liv och själ.» KF 5.11.1867.

⁴ Stjernberg s. 88.

de, så är det inte erforderligt för menedsansvaret »att allt gått i detaljerna riktigt till väga».⁵

SRK berörde inte frågan mer ingående utan nöjde sig med noteringen att det för att menedsstraff skall ifrågakomma enligt förslaget till SL 13:i liksom tidigare fordras att utsagan avgivits under laga ed eller på visst däremot svarande sätt.⁶ Med det senare uttrycket avsågs den möjlighet som öppnades genom 16 § KF 13 oktober 1873 angående främmande trosbekännare och deras religionsutövning att i vissa fall ersätta eden med en högtidlig försäkran på heder och samvete. Bestämmelsen kom att i praxis tillämpas också på medlem av svenska kyrkan, som av samvetsbeaktligheter ansåg sig förhindrad att avlägga ed.⁷

För positiv tysk rätts del hävdar Schönke-Schröder och Welzel alltså att de väsentliga yttre formerna för fullgörandet av eden måste vara beaktade för att en ed skall föreligga i StGB:s, § 154, mening.⁸ De former anses väsentliga som ger eden egenskapen att vara en medveten högtidlig till viss grad formell bekräftelse av sanningen försedd med bestämda »Rechtsfolgen». Med åberopande av diverse rättsfall anföres av Schönke-Schröder: »Unumgängliche Voraussetzung ist daher der Ausspruch der Worte »Ich schwöre«; allein die Wiederholung der religiösen Beteuerungsform »so wahr mir Gott helfe« ist keine wirksame Eidesleistung». Löwe-Rosenbergs processrättskommentar faller tillbaka på det förhållandet att lagstiftaren bestämt edens ordalydelse så att det lagliga edsformuläret måste bli uttalat av den svärjande utan ändringar eller inskränkningar. Dock medges särskilda bekännelsestroga tillägg så länge de blott tjäna syftet att förstärka den i eden innefattade förpliktelsen. Emellertid anges särskilt det i StPO § 66 c (3) föreskrivna höjandet av höger hand vid edsavläggandet inte bilda någon obetingat väsentlig beståndsdel.⁹

Det finns i sammanhanget skäl att påpeka att edfästelsen enligt StPO § 66 c tillgår så att domaren till vittnena riktar orden »Sie schwören bei Gott den Allmächtigen und Allwissenden, dass Sie nach bestem Wissen die reine Wahrheit gesagt und nichts verschweigen haben» varpå vittnet

⁵ Bergendal s. 263 f. Som exempel nämns att eden skett inför domstol, som inte varit behörig att handlägga det särskilda målet, att något mindre fel gjorts vid edens förestavande eller att någon på ed hörts som vittne som enligt SL 2:19 ej borde ha fått vittna.

⁶ SOU 1944:69 s. 315, jfr Prop 1974:95 s. 24.

⁷ NJA 1906 s. 419.

⁸ Schönke-Schröder s. 935, Welzel s. 529.

⁹ Löwe-Rosenberg Strafprozessordnung s. 465 f., jfr Binding s. 139 som framhåller samma sak.

blott svarar »Ich schwöre es, so wahr mir Gott helfe». I § uttalas emellertid att eden också kan fullgöras utan religiös bekräftelse.

Det sagda visar att det också i svensk rätt kan uppfattas råda viss osäkerhet rörande vilka förutsättningar som skall vara uppfyllda för att en utsaga skall anses vara bekräftad med »laga ed». Krävs det som Carlén och Stjernberg synes mena för att det objektiva rekvisitet under laga ed i menedsregleringen skall vara uppfyllt att eden skall vara avlagd enligt i lag föreskriven form? Eller kan, såsom Liszt och i Sverige Wijk, Hagströmer och Bergendal menar, avvikelser tolereras i detaljerna blott vissa som väsentliga uppfattade former iakttagits?

Själva uppställandet av en sådan frågeställning kan förefalla att röja en bundenhet vid det performativa imperativets formulering. Frågan blir vilka detaljer som kan undvaras utan att akten förlorar sin verkan. Enligt t.ex. Liszt och Wijk förutsattes åberopandet av Gud och hans heliga ord för att verkan inte skulle gå förlorad. Man undrar kanske då om vid ersättningen av Guds åkallan med formen betydande på heder och samvete denna skall uppfattas som ett minimikrav eller om endera av hedern och samvetet går att undvara för att det ifrågavarande rekvisitet ändå skall vara uppfyllt. Emellertid framstår saken som mer seriös än så. Enligt min mening bör vid en analys den relation uppmärksammas som finns mellan bekräftelseformen och utsagan. De kan inte uppfattas som isolerade från varandra. Med de brukade edsformulären framgår, för den som avger utsagan, av bekräftelseformen vad hans härigenom gjorda åtaganden går ut på. Det antagandet görs att det till följd av formfel inte framgår av bekräftelseformen att ett förtigande inte är tillåtet. Ytterligare antages att ett vittne genom förtigande bryter mot den sanningsplikt som enligt lagen föreligger och som skulle ha skildrats i den rätt formulerade bekräftelseformen. Den sålunda uppkomna bristande relationen mellan bekräftelseformen och utsagan kan som hos Binding leda till uppfattningen att brott inte föreligger. Denne anmärker således:¹ »Versäumt der Richter, den Zeugen schwören zu lassen, dass er nichts verschweigen werde, und der Zeuge delinquent grade durch Verschweigen, so fehlt der Widerspruch zwischen dem Eide des Zeugen und seiner Aussage.»

På så sätt närmar vi oss en modell, som bör kunna förena de nyare till synes skilda meningarna om hur formkravet skall preciseras. Det väsentliga vid den positivrättsliga bedömningen av om det objektiva straffrekvisitet laga ed föreligger, blir därmed enligt min bedömning inte bekräftelse-

¹ Binding s. 139.

formens relation till formalia eller immateriella begrepp som heder och samvete utan istället dess relation till två konkreta företeelser, nämligen ett löfte från uppgiftslämnarens sida och detta löftes innehåll. Frågan om laga ed föreligger ställs med en sådan lösning i förhållande till i vad mån eden innehåller dessa element och återfaller på en insikt hos uppgiftslämnaren om vad som förväntas av honom i och med att han avlägger eden, en insikt som han vinner genom att tillgodogöra sig edens innehåll. Ett hjälpmedel vid detta avgörande synes mig kunna påträffas i den domstols uppfattning inför vilken eden äger rum. Har domstolen funnit att laga ed avlagts finns starka skäl för att anse att så skett.

För de fall då frågan är om ed av vittne och sakkunnig eller försäkran av part skall domstolen enligt RB 36:14, 40:9 och 37:3 erinra om vikten härav och vid ed av vittne också om den inträdda sanningsplikten. I och med att så sker bekantgör domstolen också för uppgiftslämnaren att den anser ed vara avlagd. Därtill kommer att domstolens protokoll i regel torde innehålla uppgift om att utsagolämnaren avlagt ed eller försäkran och erinrats om vikten därav, något som synes kunna ytterligare belysa den föreliggande situationen i händelse av mened.

Skulle den härstädes presenterade lösningen avvisas synes det vara vanskligt att finna en mätbar norm för att konstatera om rekvisitet »under laga ed» i menedsregleringen är uppfyllt för de fall eden skulle i något hänseende avvika från sin i lag givna form.

Vid rättsfallsgenomgången har inget fall påträffats där saken prövats, vilket talar för att problemet i praktiken är ovanligt. Min egen erfarenhet är också den att domstolarna vid edens efterstävande fäster stor uppmärksamhet vid att edsavläggaren håller sig exakt till edsformuläret. Problem torde dock kunna uppkomma om edsavläggaren saknar förtrogenhet med det svenska språket och eden avlägges på detta språk eller om eden vid tolkning mellan skilda språk skulle bli oriktigt återgiven.

3.6.3. Särskilt om relationen till bekräftelseformen vid brott mot BrB 15:4a

Det kan finnas anledning att något stanna vid den situation, som uppkommit genom lagstiftningen om nordisk vittnesplikt m.m. Lagarna, som gäller rättegångsförfarande vid nordiska domstolar, har tillkommit för att underlätta handläggningen av mål, i vilka förhör åberopas med personer som uppehåller sig i annat nordiskt land.² Denna lagstiftning har också medfört tillkomsten av 4 a § i 15 kap BrB rörande osann resp. ovarsam

² Jfr Lag 22 nov. 1974 om nordisk vittnesplikt m.m., nr 752.

utsaga inför nordisk domstol utom riket.³ Två förutsättningar för brott⁴ enligt denna §, som enligt lydelsen äger rum inför domstol i Danmark, Finland, Island och Norge, förtjänar att framhållas. Enligt den ena förutsättningen skall gärningen, den osanna eller ovarsamma utsagan, vare sig den är positiv eller innefattar ett förtigande ske under straffansvar i ifrågavarande land.⁵ Därvid saknar det betydelse om ed avlägges eller inte.⁶ Enligt den andra förutsättningen skulle utsagan, om den hade avgivits här i riket, ha avlagts under laga ed eller vara utsaga av part i tvistemål.⁷ Den situationen uppkommer således att man enligt 4 a § inte kräver laga ed respektive försäkran som objektivt rekvisit såsom fallet är enligt BrB 15:1 och 2. Istället undersökes om laga ed skulle ha avkrävts uppgiftslämnaren för den händelse utsagan avgivits i Sverige och denna förutsättning framstår som objektivt rekvisit.⁸ Givetvis krävs därvid inte att förhöret i det främmande landet tillgått i annan form än vad som där är brukligt. Enligt lagtexten torde straffansvaret ifråga om partsutsagor i tvistemål enligt lagrummet märkligt nog sträcka sig längre än om utsagan lämnats inför svensk domstol.⁹ Enligt 15:4 a st 2 äger regleringen i bl.a. 4 § motsvarande tillämpning på gärning som avses i 15:4 a st 1.

3.6.4. Verkan av att ed av misstag blivit avlagd bortsett från tvångsläges-situationerna.

En fråga som vållat vissa svårigheter är den att kategorier som är obehöriga att vittna eller att vittna under ed ändå till följd av processuellt fel avlägger ed och sedan under eden avger osann utsaga. Gör de sig skyldiga till mened bortsett från eventuellt tvångsläge?

Enligt RB 36:1 är som bekant parterna obehöriga att vittna liksom i brottmål målsäganden inte får vittna även om han ej för talan.¹ Parterna

³ SFS 1974 nr 753, som enligt SFS 1975 nr 297 trätt i kraft 1 juli 1975.

⁴ En annan fråga är den här inte behandlade om tillämpligheten av svensk lag på utom riket förövat brott, jfr BrB 2 kap.

⁵ Prop 1974:95 s. 105.

⁶ Jfr Prop 1974:95 s. 24 f., 60. Så sker ju vid t.ex. vittnesförhör inte i Danmark och inte heller alltid i Norge.

⁷ Prop 1974:95 s. 103.

⁸ Prop 1974:95 s. 104 f. Den som enligt RB 36:13 här i landet inte skulle ha fått avlägga ed eller försäkran kan följaktligen som departementschefen framhåller inte straffas.

⁹ Se likaså departementschefens uttalande. Prop 1974:95 s. 105.

¹ Det torde observeras att domare, åklagare, rättegångsombud och försvarare i rättegång kan höras som vittne i denna, RB 4:13, 7:6, 36:2, Ekelöf Rättegång IV s. 116.

och målsäganden skall istället höras upplysningsvis. Det är osannolikt att parterna i strid mot RB 36 av rätten medvetet skulle åläggas att avge vittnesed. Om detta ändock sker kan det som Ekelöf påpekar medföra en svår intressekollision. Frågorna kring intressekollision — tvångsläge berörs i denna framställning i särskilt sammanhang.

Sannolikare är emellertid att målsäganden skulle kunna försättas i en motsvarande situation. Så var fallet i ett av JO granskat ärende² i vilket två polismän hördes som vittnen fastän de på grund av mot dem riktad missfirmelse intagit ställning som målsägande i målet. Det inträffade hade enligt av domstolen avgivet yttrande skett av förbiseende, men åklagaren hade åberopat dem som vittnen.

Liszt ställer i dessa fall frågan om straffansvar i relation till om den osanna utsagan hotar skyddsintresset, i hans fall »die Sicherheit der Entscheidung öffentlicher Behörden» och anser det ej råda någon skillnad om myndigheten varit berättigad att överhuvud taget kräva en utsaga eller en viss form hos denna. Genom att avkräva utsagan förklarar myndigheten att utsagan synes viktig för avgörandet och därigenom har faran uppkommit för att en osann utsaga skulle kunna leda till ett oriktigt avgörande.³ Schönke-Schröder är i princip av samma uppfattning men menar att förmildrande omständigheter regelmässigt föreligger⁴ vid fråga om straffansvaret. Den praktiska konsekvensen av ett resonemang sådant som det vilket Liszt för torde också bli att menedsansvar inträder. Oberoende av om omständigheterna i det konkreta fallet varit sådana att ed bort avläggas eller inte. Stjernberg hyser ej någon tvekan om att straffansvar inträder och Bergendal förefaller ha samma uppfattning.⁵ Kravet att utsagan skall vara avgiven under *laga ed* synes i svensk rätt uppfattas stå i relation till om eden är avlagd enligt i lag föreskriven form,⁶ inte till om eden bort avläggas.

Frågan om straffansvar föreligger då vederbörande hörts som vittne fast han varit att anse som part och inte jämlikt RB 36:1 bort avlägga vittnesmål besvarades jakande av HD i fallet NJA 1960 s. 210. Frågan pröva-

² JO 1954 s. 191 ff., jfr Cars SvJT 1956 s. 655 ff.

³ Liszt Die falsche Aussage s. 112 ff.

⁴ Schönke-Schröder s. 935 f. Kommentaren påpekar att en annan uppfattning också framförts som vill koppla det straffrättsliga skyddet endast till de utsagor som tillkommit i den ordning som föreskrivs för processen.

⁵ Stjernberg s. 90, Bergendal s. 263 f.

⁶ Carlén s. 217, Hagströmer II2 s. 882, Stjernberg s. 88, jfr BSA s. 430, BrB Kom II 3 s. 123.

des med samma utgång i fallet NJA 1963 s. 377 i vilket en befälhavare på fartyg, som vid sjöförklaring lämnat med vittnesed bekräftade oriktiga uppgifter, dömdes för mened fast han enligt då gällande 316 § Sjölagen såsom befälhavare ej skulle ha beedigt sin utsaga. JustR Karlgrens uppfattning i fallet NJA 1960 s. 210 är av intresse i sammanhanget. Enligt denna är det ingalunda självfallet att de straffrättsliga konsekvenserna av ett förbud för part att vittna måste korrespondera med de processuella såsom att utsagan kommer att sakna den processuella rättsverkan som är förbunden med vittnesmålet. Karlgren anmärker vidare att förarbetena till 1948 års ändringar i SL inte ger stöd för att rättegångsfelet skulle ha mer vittgående verkan till förmån för den tilltalade än den som jämlikt stadgandet inträder då utan att förhållandet framgått för domstolen vederbörande varit delaktig i brottet eller eljest intagit ställning av part i målet samt alltså enligt RB 36:6 ägt rätt att vägra yttra sig.

Situationen är likartad om ed skulle komma att avläggas av någon den tilltalade närstående som avses i RB 36:3.

Straffansvaret kan enligt min uppfattning i princip inte bedömas annorlunda för de i RB 36:4 upptagna fallen att det åberopade vittnet är underårig eller lider av rubbning i själsverksamheten om vederbörande felaktigt skulle åläggas att avlägga ed.⁷ En annan sak är att regleringen av menedsbrottet måste ställas i relation till bestämmelserna i BrB 33:1 om straffbarhetsåldern samt att vid en rubbning av själsverksamheten hos uppgiftslämnaren situationen ifråga påverkar prövningen av åtalsfrågan respektive det eventuella påföljdsvalet om nu över huvud taget påföljd skall ådömas, jfr BrB 33:4.

Beträffande de s.k. inkompetenta vittnena,⁸ d.v.s de personer som enligt RB 36:5 har att iakttaga tystnadsplikt, torde saken ur nu påtalad straffrättslig synpunkt rimligen inte te sig kontroversiell. Dessa kategorier skall ju om de höres avlägga ed, jfr RB 36:13, med därav följande konsekvenser i straffrättsligt hänseende.

Den tvångslägesproblematik, som kan uppkomma i dessa sammanhang behandlas i kapitel 5.

⁷ Wijk s. 67, Stjernberg s. 90.

⁸ Kallenberg Civilprocessrätt 2 V s. 1067 ff., Ekelöf Rättegång IV s. 120 ff.

3.7. Konsumtionen. Bekräftelseformen i förhållande till brottets fullbordan. Handlingens enhet

Frågan när handlingen-utsagan under ed är att anse som fullbordad har som det är lätt att inse sin stora betydelse för avgörandet av om menedsbrott föreligger. Först sedan det noterats att så är fallet uppkommer anledning att pröva om någon av de situationer är för handen som regleras i BrB 15:4 men likaså om tillbakaträdande föreligger enligt BrB 15:14.⁹ Den muntliga bekräftelseformen – eden – får, vid sidan av sin processuella betydelse som stöd åt sanningshalten hos utsagan som bevismedel¹ och sin straffrättsliga betydelse som signal för att straffansvar inträder,² den både processrättsliga och straffrättsliga betydelsen att den kan ange var en utsaga under straffansvar av bevismedelskaraktär börjar respektive sluta.

Tre former av muntligt beedigande påträffas.

- 1) Beedigandet föregår utsagan.
- 2) Beedigandet följer efter utsagan.
- 3) Utsagan innefattas i edsformuläret.

Den första formen, – den promissoriska eden – löfteseden, består således i en edlig utfästelse lämnad före utsagans avgivande. Den andra formen, – den assertoriska eden – bekräftelseeden, följer efter utsagans avgivande. Den tredje formens natur synes kunna vara antingen promissorisk eller assertorisk men framstår i svensk rätt som av assertorisk karaktär.³ Alla formerna kommer till användning i svensk rätt. Den promissoriska eden (försäkran) brukas vid vittnesed enligt RB 36:11, sanningsförsäkran enligt RB 37:3 och sakkunniged enligt RB 40:9. Den assertoriska eden begagnas vid förhör under sammanträde för sjöförklaring enligt 310 § Sjölagen.⁴ Den tredje formen förekommer t.ex. såsom bouppteckningsed en-

⁹ Jfr SOU 1929:26 s. 51 ff., SOU 1944:69 s. 354 f. De frågor som kan knytas till tillbakaträdandet – återkallelsen – i BrB 15:14 betecknat som det frivilliga avvärjandet av fara för vidare olägenhet och som utgör ett betydande område inom straffrätten har emellertid ansetts böra falla utom ramen för detta arbete. I sammanhanget torde uppmärksammas också bestämmelsen i SL 13:3 före strafflagsreformens tid, enligt vilken den menedare ägde åtnjuta straffminskning, som av egen drift återkallade sin falska utsaga förrän annan lidit skada därav.

¹ Lauterburg s. 136.

² Welzel s. 34.

³ Jfr Liszt Die falsche Aussage s. 208, Stjernberg s. 88, Forsman s. 321, Lauterburg s. 138. I äldre tysk doktrin möter man distinktionerna Meineid och Eidbruch för att beteckna menedsbrottet i relation till assertorisk respektive promissorisk ed, se bl.a. Feuerbach Lehrbuch s. 418 ff., Lauterburg s. 138.

⁴ Jfr § 305 Sjölagen, se NJA 1963 s. 377.

ligt ÄB eller GB, såsom bouppteckningsed och borgenärsed i konkurs och gäldenärsed enligt ackordslagen. Dess assertoriska karaktär framgår av det sätt på vilket edgången förknippas med bouppteckningen med däri gjorda tillägg eller ändringar eller med fordringen.⁵ Den promissoriska eden vid vittnens hörande har gammal hävd i svensk rätt. Den återfinnes i landslagens bestämmelser i Tingmala-Balker 21 kap⁶ och behövs i ÄRB 17 kap varigenom den också kommit att överföras till finsk rätt.

Frågan om var punkten ligger för den sedermera eventuellt brottsliga gärningens påbörjan vid av promissorisk ed föregången utsaga synes rätt problemfri.⁷ Det torde stå klart att denna sammanfaller med det osanna momentets början inom utsagan. Vid assertorisk ed åter synes brottets början inträda först med efterstavandet av edsformuläret.⁸ Punkten för brottets början kan ses som sammanfallande med punkten för början av det i vissa rättsordningar straffbara försöket. Liszt uttrycker saken så att förberedelsestadiet har överskridits »sobald das erste Wort des Eidessatzes gesprochen wurde».⁹ Modellen med den assertoriska eden har obestriddligen ur straffrättslig synpunkt den fördelen att avläggandet av eden innebär en klart urskiljbar gräns över vilken den beedigade utsagan inte kan sträcka sig efter det att eden avlagts.¹ Möjligheten för uppgiftslämnaren att före edgången ändra eller komplettera utsagan framstår också som mer iögonfallande. Liszt ser fullbordandet inträda »mit der Beendigung des Nachsprechens der Formel, mit dem letzten gesprochenen Worte derselben».² Schönke-Schröder anmärker: »Vollendet ist der Meineid erst, wenn der ganze Eid einschliesslich der Beteuerungformel geleistet ist.»³

⁵ Jfr ÄB 20:6 där det heter: »Den som uppgivit boet skall å handlingen teckna försäkran under edlig förpliktelse att hans uppgifter till bouppteckningen äro i allo riktiga och att ej något är med vilja och vetskap utelämnat; och skall detta av honom med ed bestyrkas, där talan om sådan edgång föres» etc; jfr motsvarande bestämmelser i GB 9:9 och 11:12. Förhållandet framträder ännu tydligare i KL § 91: »Då eden skall avläggas, göre gäldenären först de tillägg till bouppteckningen eller de ändringar däri, som han må finna påkallade, och betyge *därefter*» (min kursiv.) »med ed, att bouppteckningen (med däri av honom gjorda tillägg eller ändringar) är riktig» etc. Se likaså KL § 116 och Ackordslagen 25 §.

⁶ Abrahamsson s. 635 och 637.

⁷ Jfr Welzel s. 529.

⁸ Jfr Schönke-Schröder s. 944, Welzel s. 529.

⁹ Liszt Die falsche Aussage s. 209.

¹ Jfr Andenæs Speciell strafferett s. 169, Stjernberg s. 97.

² Liszt Die falsche Aussage s. 211, Lehrbuch s. 834.

³ Schönke-Schröder s. 944.

Hos Welzel⁴ heter det att brottet vid assertorisk ed fullbordas »mit Abschluss der Eidesformel».⁵ Ett motsvarande resonemang synes kunna föras för de fall utsagan innefattas i edsformuläret. Det finns i detta sammanhang anledning framhålla att SL, lika litet som nu är fallet med BrB, aldrig straffbelagt försök till mened⁶ sannolikt mot bakgrund av den assertoriska edens synnerligen obetydliga roll i svensk rätt. Inte heller i tysk rätt straffas försök till »Falsche uneidliche Aussage».⁷ Beriktigas utsagan före förhörets avslutande uppfattas blott ett straffritt försök föreligga.⁸ Det straffbara försöket framstår i tysk rätt dock blott som en marginell företeelse eftersom det endast föreligger då edsavläggandet påbörjats men inte nått sin avslutning. Däremot räcker det inte för straffbart försök att t.ex. parten förklarar sig beredd att låta höra sig under ed.⁹ Andenæs redovisar för norsk rätts del ett rättsfall Rt 1940 s. 42.¹ Frågan gällde om gärningsmannen kunde dömas för »försøk på falsk ed». Denne hade avgivit osann utsaga och förklarat sig villig bekräfta utsagan under ed men hindrades av rätten härifrån. Försvaren hävdade en uppfattning, i överensstämmelse med den som tysk rätt intar. Dock dömdes gärningsmannen eftersom det ansågs föreligga försök enär han förklarat sig villig avlägga eden och blott hindrades däriifrån genom att rätten nekade till edsfästandet. Något svenskt rättsfall som belyser frågan när utsagan anses avslutad vid andra fall än promissorisk ed har inte påträffats. Men Carlén hävdar² att brottet uppkommer i och med att vittneseden avlagts »om nu den till vittne åberopade får afgifva sin falska utsaga, innan eden affordras». . . I och för sig skulle ju mycket väl en situation kunna uppkomma där frågan blev aktualiserad, såsom vid förhör under sammanträde för sjöförklaring.

Det förhållandet att den promissoriska eden avges före utsagan har medfört problem vid avgörandet av när en osann utsaga under sådan ed anses fullbordad.

⁴ Welzel s. 529.

⁵ Rittler s. 426 f.

⁶ SOU 1944:69 s. 321.

⁷ Schönke-Schröder s. 939.

⁸ Welzel s. 527.

⁹ Liszt Die falsche Aussage s. 198 f., Schönke-Schröder s. 944.

¹ Andenæs Spesiell strafferett s. 169.

² Carlén s. 221.

I Nehrman Processum Civilem heter det »Sedan witnet således är wordet afhördt, bör thess utsaga utur Protocollet för honom upläsas, innan han går från Rätten, och witnet ytterligare tilfrågas, om thess ord och mening äro rätteligen införde, cfr. Kongl Bref then 9 Apr. 1689. Vidgår han thet: inryckes sådant i Protocollet, 17 Cap 28 § RB. Ändrar han sina förra ord eller är ostadig i sin berättelse, gifver Rätten honom råderum at betänka sig. Säger han likafult sedan, nu ett, nu annat, jakar och nekar thet samma, mer af oförstånd, än arghet; bör jemväl sådant i Protocollet anföras, Cap 17:26 RB, och Eden honom påminnas; at han, genom tjenliga frågor och förestälningar, om möjligt är, må bringas på rätta vägen, och til en stadig berättelse».³

Mot denna processuella bakgrund ligger det nära till hands att uppfatta varje protokollerad utsaga som en i sig avslutad enhet. Problemet uppmärksammas av Carlén, som skriver:⁴ »Det händer understundom, att vittnen höras mer än en gång, vid skilda rättegångstillfällen, i samma sak, och gifvet är, att hvad de vid *senare tillfällen* (min kursiv) vittna, såsom det brukar benämnas, på den förut aflagda eden, är att anse såsom *en* (min kursiv) beedigad utsaga.» Carléns något oklara formulering torde också mot bakgrund av ÄRB 17:28 enligt min mening tolkas så att han sannolikt menar att varje utsaga lämnad vid ett rättegångstillfälle är att se som en i sig avslutad utsaga. Det enda påträffade fall under 1800-talet som kan tillämpas på läget, NJA 1878 s. 328, ger stöd för en sådan tolkning. I fallet hördes O som vittne i mål mot P åtalad för hemfridsbrott. O avgav en berättelse som var friande för P och vidhöll berättelsen fastän han varnades för mened. Sedermera, sedan ett annat vittne hörts och förklarat att P i dennes och O:s närvaro begått brottet, hördes O på nytt vid samma förhandling och tillhölls att tala sanning varvid han omsider vidgick att han vittnat falskt. Det framgår ej klart av domen om utsagan justerades omedelbart efter förhöret men med hänsyn till innehållet i ÄRB 17:28 kan antagas att så skett. Det synes inte ha rätt någon tvekan om att O:s första osanna påstående betraktas som en avslutad utsaga. Han åtalades och dömdes för mened. Läget bedömdes inte lika enhetligt i fallet NJA 1905 s. 235. E och John P hade varit i slagsmål och åtalades för detta. Henning P och William P hördes såsom vittnen i brottmålet och vitsordade därvid John P:s uppgifter. Vid fortsatt förhör med Henning P vid samma förhandling visade denne osäkerhet och återtog sin berättelse. Se-

³ Nehrman Processum Civilem s. 243, jfr Flintberg s. 534.

⁴ Carlén s. 218.

dan man framhållit motsägelsen mellan hans uppgifter och de ett annat vittne, S, lämnat ledde detta till att också William P återkallade sin berättelse och till att båda instämde i S' berättelse. Då Henning P och William P sedermera åtalades för mened bestred de brott. De friades också av RR (diss), som ansåg att de »under omedelbar fortsättning av vittnesförhöret i målet återtagit sagda uppgifter» varför de genom sina utsagor inte »gjort sig skyldiga till fullbordat menedsbrott». HovR:s majoritet fällde dem dock till ansvar och anmärkte därvid bl.a. »att Henning P och William P, sedan deras vittnesmål blifvit för dem upprepade, vidkänt deras riktighet. . .». Den segrande meningen i HD delade uppfattningen att utsagan varit avslutad men inte mindre än tre ledamöter ville fastställa RR:s beslut.

Såsom Liszt redogjort för fanns i tysk 1800-talsdoktrin tre uppfattningar om när det inte beedigade osanna utsagobrottet ansågs fullbordat.

Enligt den mest restriktiva av dessa inträffar brottets fullbordan med det första osanna yttrandet inom ramen för den totala utsagan.

Den andra uppfattningen, som framstår som strikt formell, uppfattar brottet som fullbordat genom utsagolämnarens respektive domarens underskrift på det protokoll vari utsagan upptagits.⁵

Den tredje uppfattningen slutligen, vars talesmän återfinns också inom fransk doktrin,⁶ och som av Liszt, som delar den, betecknas som förhärskande, ser brottet som fullbordat i det ögonblick förhöret avslutas.

Nutida tyskspråkiga kommentatorer synes alltså dela den tredje uppfattningen. Schönke-Schröder, som ansluter sig till den tredje uppfattningen under åberopande av flera rättsfall, säger således på tal om uneidliche Aussage: »Vollendet ist die Tat, wenn die Aussage abgeschlossen ist». Så anses vara fallet, »wenn der Richter das Fragen und der Zeuge seine Bekundung zum Gegenstand der Vernehmung beendet haben».⁷ En snarlik uppfattning framträder hos Welzel.⁸ Rittler säger för österrikisk del: »Im allgemeinen erscheint die Aussage beendet, wenn der Richter die Vernehmung für geschlossen erklärt oder den Zeugen entlässt, im zivilgericht-

⁵ Liszt Die falsche Aussage s. 199 ff., jfr Feuerbach Lehrbuch s. 595 not V, vari Mittermaier koncentrerat men rätt utförligt behandlar saken.

⁶ För fransk rätts del heter det hos Vouin med åberopande av flera rättsfall. »Le faux témoignage réside dans la déposition mensongère. Il n'est cependant consommé et punissable que lorsque cette déposition est devenue définitive et irrévocable. . . » »Jusque là le témoin garde la possibilité de se soustraire à la poursuite en rétractant son faux témoignage», Vouin s. 437.

⁷ Schönke-Schröder s. 939.

⁸ Welzel s. 527.

lichen Verfahren gemäss § 343 ZPO mit dem Abschluss der Protokollierung».⁹

Både Hurwitz och Greve säger att enligt dansk rätt den falska förklaringen är fullbordad i det ögonblick förklaringen är avgiven. Men Hurwitz tillägger att man i praxis dock som regel knappast skulle »regne med noget tidligere tidspunkt end afhøringens afslutning».¹

Det förtjänar att i sammanhanget anmärkas att den andra och tredje uppfattningen framstår som ofta nog sammanfallande under förutsättning att inte förhöret kan påbörjas på nytt efter en justering.

Den andra och den tredje uppfattningen anges av Liszt båda i motsats till den första vila på åsikten att utsagan bildar en oskiljbar helhet, »ein untrennbares Ganzes». Att utsagan kommer till stånd beror inte blott på uppgiftslämnaren själv utan också på domarens och parternas agerande under förhöret. Under utsagans gång belyses dunkla punkter, luckor ifylles, motsägelser undanröjes. Utsagan framstår därmed som avslutad först då den hörde, t.ex. vittnet, avträder, »wenn der Richter ihn entlässt. . . , einen anderen Zeugen aufruft» etc. Mot denna bakgrund menar man sig inte enligt Liszt kunna tala om ett fullbordat brott förrän förhöret är slut.²

Det sagda belyser det ur samhällssynpunkt angelägna förhållandet att rättelser i utsagan medges, som kan underlätta att felaktiga avgöranden undviks som beror på att utsagan är osann.³ Men också från uppgiftslämnarens synpunkt förefaller mig betraktelsesättet te sig tillfredställande med hänsyn till att straffansvaret blir mer avlägset inte minst vid en culpöst osann utsaga.

Emellertid kan det förhålla sig så att förhöret pågår en stund och utsagan sedan justeras, varpå av skilda orsaker förhöret fortsätter efter justeringen. I sådant fall kan den andra uppfattningen ligga närmare den första i det att justeringen uppfattas som en definitiv avslutning av förhöret. Uppfattningen kallas här 2b.

I fallet NJA 1905 s 235 synes RR:s majoritet och HD:s minoritet ge uttryck för den tredje av de av Liszt angivna uppfattningarna medan HovR och HD:s majoritet i linje med 1878 års fall däremot hävdar uppfattning 2b. Jag har vid denna jämförelse likställt vidkännandet av de av rätten ur protokollet upprepade berättelserna med underskrift.

⁹ Rittler s. 426 f.

¹ Greve s. 105, Hurwitz s. 98.

² Jfr Liszt Die falsche Aussage s. 200 f.

³ Jfr Maurach s. 699.

I svensk doktrin företräder Stjernberg med åberopande av 1905 års fall uppfattning 2b då han hävdar att vittnets mened är fullbordad när vittnets utsaga blivit justerad jämlikt stadgandet i ÅRB 17:28.⁴

Bergendal anser att meneden som fullbordat brott inte föreligger så snart den osanna uppgiften blivit uttalad utan först vid avslutandet av berättelsen i dess helhet.⁵ Detta mindre formella synsätt synes mig motsvara den tredje uppfattningen.

Prövningen av de mål där före SRK:s arbete med strafflagsreformen HD tangerat frågan i samband med om återkallelse skett av egen drift, tidigare SL 13:3, NJA 1924 B 187, 1929 B 755 och 1930:124 ger ingen ledning för bedömningen av vilken åsikt som var förhärskande i domstolen. Fallet NJA 1939 s. 363 är av intresse. Någon annan tolkning synes emellertid knappast kunna göras än att den då traditionella restriktiva meningen segrade liksom i fallet NJA 1905 s. 235. Bakgrunden var följande. H, L och S hade alla alkoholpåverkade färdats i en av L förd bil. Senare samma dag förde L bilen ånyo med S som passagerare. L åtalades för rattfylleri och S och H hördes vid huvudförhandlingen som vittnen. De lämnade därvid osanna uppgifter om S spritkonsumtion. Med hänsyn till att uppgifterna var svävande och i strid med övrig utredning i målet och till att H ändrade sina uppgifter under förhöret avbröt HR förhören för att vittnena skulle erhålla kristendomsundervisning⁶ fram till HR:s nästa sammanträde. Efter undervisningen återkallade S och H sina osanna uppgifter. De åtalades för mened och fälldes, dock med tillämpning av SL 13:3 i underinstanserna. De invände utan framgång i HovR att HR avbrutit förhöret och hänvisat dem till deras själasörjare varpå det avbrutna förhöret fortsatt c:a en månad senare. Vittnesmålet hade inte blivit upprepat av domaren och inte vidkänt av vittnet.⁷ De menade att fullbordat brott inte kunde föreligga på grund härav. Målet föredrogs därpå i HD, som enhälligt inte fann skäl att göra ändring i HovR:ns utslag.

Schönke-Schröder betecknar i sin kommentar till StGB § 153 (Falsche uneidliche Aussage) det läge, vilket innefattar utsagan, som en rättslig handlingsenhet »eine rechtliche Handlungseinheit» och hävdar att denna äger bestånd inom en instans också vid en mångfaldig förnyelse av kränk-

⁴ Stjernberg s. 97.

⁵ Bergendal s. 266.

⁶ Jfr innehållet i Kungl. Resolution 7/8 1753 om förvisning till själasörjare av vittne, som finnes vara »okunnig i kristendomen» för erhållande av undervisning om edens vikt.

⁷ Hur det förhöll sig härmed har ej kunnat bekräftas.

ningen.⁸ Som ett exempel på gränsdragningen kring handlingsenheten nämns fallet att ordföranden föranstaltar om ytterligare efterforskningar efter bevis för att förelägga ett vittne resultaten därav. I ett sådant fall hävdas förhandlingen ej vara avslutad.

1939 års fall erinrar som synes något om det av Schönke-Schröder anmärkta exemplet. Fallet kritiseras av Strahl,⁹ som finner det »ur kriminalpolitisk synpunkt lämpligt att tillåta ett vittne att riskfritt rätta sin utsaga så länge förhören med honom ännu skall anställas». Strahl har naturligtvis fog för sin uppfattning men invändningar kan resas mot synsättet. Många osanna utsagor framstår således som uppsåtliga och anstiftade och det bör inte vara omöjligt för gärningsmännen att i ett sådant läge och om de noterat att den osanna utsagan förefallit att inte ha »gått hem» utnyttja en vid ram för handlingsenheten för att på lämpligt sätt justera utsagan åtminstone så att straffansvar därigenom kan undgås.¹

1939 års avgörande måste rimligen ha tilldragit sig SRK:s uppmärksamhet. Men kommittén förefaller också ha gjort den av Bergendal företrädde meningen till sin. Det heter således:² »Mened är icke fullbordad, så snart en oriktig uppgift blivit lämnad. Det bör fordras, att uppgiftslämnaren avslutat sin berättelse i dess helhet.³ Om uppgiftslämnaren rättar sin utsaga innan detta skett går han fri från straff. Enligt kommitténs uppfattning bör ett vittnesförhör ej anses avslutat, förrän det för vittnet givits tillkänna att ytterligare frågor icke finnes att framställa. På grund av intresset att genom vittnesmålet få fram sanningen är det nämligen önskvärt, att vittnet äger möjlighet att utan risk rätta sitt vittnesmål så länge detta ännu icke framstår som definitivt.»

Ungefär vid tiden för publiceringen av SRK:s betänkande prövades i underdomstolarna fallet NJA 1945 s. 349, som återfaller på samma synsätt. Omständigheterna var följande. Två vittnen, makarna N, hade i ett mål avgivit medvetet oriktiga utsagor men var och en hade innan förhöret avslutats med vederbörande återkallat den osanna utsagan. HR (ordföranden var skiljaktig), noterade i sin dom att makarna N hade återkallat sina osanna utsagor under målets fortsatta handläggning och fällde dem till an-

⁸ Schönke-Schröder s. 939.

⁹ Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1945 s. 48.

¹ Snarlika möjligheter har inte blivit ouppmärksammade under förarbetena till strafflagsreformen. Materialet medger dock inga långtgående slutsatser, SRK Prot. Vol. 14, protokoll över diskussioner s. 34.

² SOU 1944:69 s. 317.

³ Bergendal s. 266.

svar för mened eftersom de inte vid återkallelsen »handlat av egen drift». HovR antecknade i sitt utslag att enär makarna N hade återkallat sina ut-sagor innan vittnesförhören avslutats kunde de inte anses ha gjort sig skyl-diga till menedsbrott.⁴ Omvänt gäller såsom fallet NJA 1961 C 867 ger exempel på att den som lämnar en motstridig utsaga men som före vitt-nesmålets slut stannar för oriktiga uppgifter gör sig skyldig till brott. Frå-gan är ej behandlad i övriga tryckta förarbeten till SL och BrB. SRK:s ut-talande återfinns alltså ordagrant citerat i brottsbalkskommentaren.⁵

Har domstolen funnit förhöret vara avslutat synes parternas handlande därefter varigenom vittnet höres ånyo under förhandlingen inte kunna förändra det av domstolen noterade förhållandet. I fallet HD 1972 B 1090 var omständigheterna följande. J hade såsom vittne lämnat osanna uppgifter. När vittnesförhöret var slut blev J enligt egen utsaga förd till en polisstation där åklagaren hade uppgett sig inte tro på uppgifterna och att det kunde bli fråga om menedsutredning. På grund härav ändrade sig nu J och kom efter ingripande av åklagaren att höras på nytt samma dag som vittne i målet, varvid han nu lämnade en sann utsaga. J åtalades och fälldes för mened. Han yrkade frikännande i Svea HovR och anförde att han fick anses ha frivilligt rättat sin utsaga innan vittnesmålet varit helt avslutat varför fullbordat menedsbrott inte förelåg. HovR uttalade att det vittnesmål, vid vilket J lämnade de oriktiga uppgifterna, var att bedö-ma som en avslutad berättelse – oavsett att efter ingripande av åklagaren förhöret med J fortsattes samma dag – och HovR fann invändningen om ofullbordat brott ej förtjäna beaktande.⁶

I regel torde det tyvärr inte gå till så vid domstolarna att det tillkänna-gives särskilt för den hörde att ytterligare frågor inte finns att framställa. Vanligare är att parterna till rättens information upplyser att de inte har ytterligare frågor till ett vittne. Likväl brukar rätten i regel förklara förhö-ret vara avslutat och om inte förr så framgår detta förhållande klart vid t.ex. vittnesförhör av att rätten tar upp frågan om ersättning åt den hörde. Mot denna bakgrund och eftersom RB ej innehåller några regler om för-klaring att förhöret är slut framstår det enligt min mening inte som berätt-igat att hävda att för straffbarhet en uttrycklig formell förklaring skulle krävas från rättens sida att förhöret är avslutat, när förhållandet ändå framstår som uppenbart.⁷

⁴ Målet fördes i denna del ej vidare till HD.

⁵ BSA s. 432, BrB Kom II 3 s. 124 f.

⁶ Svea HovR I:B 147 dom 19.12.1969. Ej prövningstillstånd.

⁷ Jfr Liszt Die falsche Aussage s. 203.

En i sammanhanget kanske inte helt orimlig fråga är den om handlingsenheten möjligen skall anses omfatta flera instanser så att utsagan ej betraktas som avslutad i och med att förhandlingen är avslutad i den instans där utsagan avges. Någon sådan uppfattning har emellertid ej påträffats redovisad i doktrin eller praxis. Detta är inte överraskande mot bakgrund av vad som anförts ovan.⁸ Hur utsagan uppfattas som avgränsad till varje instans⁹ framgår för svensk rätts del tydligt av fallen NJA 1958 C 21, 1969 C 888 och HD 1973 B 854. Vederbörande uppgiftslämnare hade i samtliga fall avgivit osann utsaga under ed såväl i underrätt som i HovR och åtalades för bådadera. De blev fällda för mened i den lägre instansen men de ansågs vid rättegångstillfällena i HovR ha ägt vägra yttra sig eftersom de inte kunnat avge sanningsenliga berättelser utan att röja i underrätt begångna menedsbrott.¹

Det kan finnas skäl att erinra om vad som nämnts här ovan (s. 39) om det krav på fullständighet, som framträder i edsteman sådana som det i RB 36:11 och vilka formuleras i ord som »hela sanningen» och »intet förtiga». Man kan tolka uttrycken som krav på kvaliteten hos handlingens innehåll så att innehållet i utsagan som enhet i varje hänseende skall vara sant. Förutsättningen för mened blir då på motsvarande sätt att innehållet som enhet i något hänseende skall vara osant. Vid en genomgång av rättspraxis visar det sig också rätt snart att vid t ex osanna vittnesutsagor vilka bedömts som mened rätt sällan hela utsagan är osann. Det räcker ju dock för ansvar att den är osann i någon del. Det skulle väl kunna tänkas att två uppgifter förekommer inom en vittnesutsaga, som är oförenliga och där ingen av dem återtages eller blir ändrad innan förhöret avslutas. Vi antar att den slutsatsen kan dragas att den ena uppgiften är osann. Jag har svårt att se att någon skillnad i just ett sådant fall skulle föreligga vid bedömningen av vad som är osant inom ramen för handlingens enhet. Man o förblir uppgiften som jag ser det osann oaktat den motsäges av en annan uppgift som är sann. Om såsom i norsk rätt t.ex. sanningskravet uppfattas subjektivt kan situationen bli komplicerad. Två objektivt motstridiga uppgifter kan ju vara subjektivt sanna som Skeie anmärker² eftersom uppgiftslämnaren vid närmare eftertanke kan ändra mening. Detta gäller särskilt uttalanden som innefattar bedömningar t.ex. av sakkunniga.

⁸ Jfr Carlén s. 218, Flintberg s. 535.

⁹ Schönke-Schröder s. 939.

¹ (Jfr rättsfallen tolkade ur annan aspekt s. 203.)

² Skeie s. 501.

3.8. Handlingens effekt

Ofta utmynnar ett såsom brottsligt betecknat handlande i ett yttre resultat, en brottslig effekt, som ibland framträder som ett betydelsefullt rekvisit i brottsbeskrivningen.³ Vid sådana s.k. effektbrott krävs således som rekvisit för brottet en som Agge uttrycker det »utanför själva handlandet liggande skadlig verkan eller risk för en dylik verkan, vilket resultat står i orsakssammanhang med just detta handlande. . .»⁴ Vid andra brott åter, är en yttre skadlig effekt inte väsentlig. Istället lägger brottsbeskrivningen vikt endast vid handlandet eller underlåtenheten. Dessa brott kan betecknas som handlingsdelikt eller handlingsbrott.⁵ Emellertid föreligger tvivels utan olägenheter som resultat också av ett handlingsdelikt även om de är mer svåra att precisera. De behöver såsom är fallet med effektdelikten inte direkt påvisas som följd av gärningen. Ändå kan de som handlingsdelikt straffbelagda beteendena vid lagstiftningen uppfattas vara skadliga eller farliga för allmänna eller enskilda intressen.⁶ Exempel härpå erbjuder 1900-talets svenska uppfattning om meneden som ett angrepp på statens judiciella funktion och ibland den allmänna tilliten till avgivna förklaringar inom rättslivet. Agge ser skadan resp. faran som rättspolitiska skäl för en kriminalisering. Skadan, faran, brukar vara förbundna med gärningen. M.a.o. är det »gärningstypen in abstracto som är skadlig eller farlig».

I det konkreta fallet kan det förhålla sig annorlunda. Det är som Thyren anmärker fullt möjligt att följderna av en osann utsaga inte alls blir skadliga eller ovälkomna.⁷ En oskyldig kan räddas genom en mened från att dömas till straff på falska indicier. Men det kan också vara så att den osanna utsagan kanske i sig har saknat relevans eller den har kommit att sakna betydelse med hänsyn till övrig bevisning eller också har osannheten uppdagats av domstolen eller genom vad som betecknas som tillbakaträdande, d.v.s. att uppgiftslämnaren själv avvärjt fara för vidare olägenhet. I det första av exemplen kan följderna av den osanna utsagan uppfattas inte anses vara varken skadliga eller ovälkomna i den konkreta situationen och möjligen inte heller mer allmänt sett.

³ Jfr Agge SAD II s. 271.

⁴ A.a. s. 275.

⁵ A.a. s. 272.

⁶ A.a. s. 275.

⁷ SOU 1929:26 s. 45.

I de senare fallen kan det vara så att följderna av den osanna utsagan i den konkreta situationen inte uppfattas som skadliga. Den osanna vittnesutsagan har exempelvis med hänsyn till övrig bevisning kommit att sakna praktisk betydelse. Sådana fall behöver emellertid ej innebära att inte en mer svårgripbar verkan av allmän natur inträder, som t.ex. att det osanna vittnesmålet är ägnat att minska tilltron till vittnesutsagor under ed i allmänhet.

Här ovan har påtalats den traditionella synen på meneden som ett slags falsumbrott och den därmed följande synen på skademöjligheten som ett huvudrekvisit.⁸ Det betraktelsesättet avvisas emellertid redan av Feuerbach som säger »Nicht aber wird ein durch den Meineid gestifteter Schade erfordert, indem es schon genügt, dass bei assertorischen Eiden der wesentlich falsche Schwur wirklich abgelegt, bei promissorischen, der eidlich gegebenen Versicherung wissentlich und freiwillig entgegen gehandelt worden ist». Och Mittermaier slår fast: »Dass Schaden beabsichtigt war, gehört nicht zum Meineide, daher ist auch ein zum Vortheil eines Inquisiten oft aus Mitleiden geschwornen falscher Eid strafbar.»⁹ Än mindre skulle enligt Rittler »Gelungene Täuschung des Gerichtes» ha krävts.¹ Frågan om skadan av brottet tas inte upp i StGB och förefaller inte väcka något intresse i nyare positivrättslig tysk litteratur. Läget ter sig likartat i nordisk och anglosaxisk rätt.² Å andra sidan kan alltså det förhållandet att den osanna utsagan *bidragit till* att annan dömts strängare än eljest eller till att oskyldig dömts, anges vara straffförhöjande, jfr finska SL 17:2.

Traditionellt har också i svensk straffrätt inträffad skada framträtt som kvalifikationsgrund för att betrakta brottet som allvarligare än vad eljest var fallet. Särskilt nämns att någon oskyldig till följd av osant vittnesmål kommit att undergå straff. Straffet var därvid under landslagarnas tid liksom f.ö. i tysk rätt vid samma tid talion.³ Liszt nämner på tal härom den lätt iakttagbara analogin med »calumnia», den falska angivelsen.

Förhållandet förblev detsamma med 1734 års lag genom stadgandet i Missgärningsbalken 60:1,⁴ där det om straffet för falsk angivelse för sak

⁸ Se ovan s. 12 ff.

⁹ Feuerbach Lehrbuch s. 594 f.

¹ Rittler s. 427 not 39.

² Russel s. 326.

³ Se härom SOU 1929:26 s. 136 ff., Edsöresbalken 38, Abrahamsson s. 715. Samma uppfattning möter i 1643 års förslag, Wahlberg s. 171, Liszt Die falsche Aussage s. 222.

⁴ Jfr om förarbetena SOU 1929:26 s. 147 ff.

som »går å lif eller ära» heter »stående samma straff, som then angifne bordt undergå, om han brottslig warit». I samma lagrum anges att påföljden för falskt vittne i sådant mål »ware lag samma». Kopplingen till falsk angivelse kvarstod i Lagkommitténs förslag och Missgärningsbalkens talionsstraff utsträcktes i modifierad form till allt falskt vittnesbörd mot oskyldig där effekten hade blivit att den oskyldige till någon del hade undergått straffet.⁵ Förslaget kom att som lag inflyta i SL 13:2. Straffet skulle således ådömas också enligt SL 16:3 eftersom en oskyldig hade blivit med orätt bestraffad. Därvid skulle konkurrensreglerna i SL 4:1 tillämpas. Vad som fordrades för det i SL 13:2 uppställda strängare straffet var att den osanna utsagan hade haft de effekter att den medverkat till att en person fällts till straff och att han delvis hade undergått detsamma. Effekterna behandlades som objektiva överskott och medförde således straffskärpning oavsett om effekternas inträde berodde på menedaren eller inte.⁶

Thyréns förslag har, för övrigt i likhet med vad som synes ha varit fallet i flertalet lagar från 1800-talets senare hälft,⁷ övergivit talionstanken.⁸ Alltjämt kvarstår dock hos Thyréns förslag den falska angivelsen som kvalifikationsgrund för att bedöma menedsbrottet, betecknat som falsk förklaring, som betydligt allvarigare om det »bidrager» till en skadlig effekt för den oskyldigt utpekade. Jag föreställer mig att det inte särskilt stringent uttrycket »bidrager» kan ha tillkommit mot bakgrund av de av Liszt påtalade svårigheterna att om ett kausalsammanhang krävs mellan utsaga och fällande dom påvisa detta sammanhang.⁹

SRK fann, f.ö. med departementschefens gillande, det inte motiverat att såsom skett i SL 13:2 låta en straffskärpning vara beroende av menedens effekt, »beroende av skada som faktiskt skett» på grund av meneden. Någon begränsad koppling ansågs inte böra ske till fall i vilka meneden *bidragit till* att oskyldig fått undergå straff. Istället framträdde meneden nu som ett handlingsdelikt i det att man såsom förutsättning för den strängare straffsatsen fick stadgandet om grovt brott varvid till ledning för bedömandet uppställdes de alltjämt i lagtexten upptagna fallen att menedaren *haft uppsåt* att oskyldig skulle fällas till urbota straff

⁵ Förslag till Allmän Criminallag s. 25, SOU 1929:26 s. 155.

⁶ Carlén s. 219, Stjernberg s. 97 f., Bergendal s. 267, SOU 1944:69 s. 319.

⁷ Liszt Die falsche Aussage s. 222 f.

⁸ SOU 1929:26 s. 9.

⁹ Liszt a.a. s. 222.

eller att synnerlig skada skulle tillfogas annan.¹ Att det första fallet uttryckligen nämns återspeglar onekligen den kontinuitet som präglar lagstiftningsutvecklingen på menedsregleringens område.

Att meneden numera framstår som ett handlingsdelikt hindrar alltså inte att uppsåt till skada anses ha betydelse som kvalifikationsgrund för när brottet skall anses som grovt och i övrigt äga betydelse med hänsyn till straffmätningen. En granskning av påföljderna vid menedsbrott visar dock att domstolarna i regel utmäter påfallande snarlika påföljder för brottet.² I både BSA och brottsbalkskommentaren framhålls också att det för att grovt brott skall anses föreligga inte krävs att något skaderekvisit måste vara uppfyllt, något som för övrigt, som ju nämnts, framgår av lagtexten. I kommentarerna heter det: »Avgörande är icke i och för sig den skada som faktiskt orsakats genom meneden. Skada, som väl är åsyftad men ej inträffat, kan föranleda att meneden anses som grov, och omvänt bör ej skada som meneden orsakat föranleda att brottet bedömes som grovt om skadan inte är täckt av uppsåt.»³

¹ SOU 1944:69 s. 319 f., Prop 1948:80 s. 258.

² DsJu 1973:8 s. 36–44 och bil. 7–15.

³ BSA s. 433, BrB Kom II3 s. 127.

4 Irrelevansproblematiken

4.1. Allmänna anmärkningar. Inledande synpunkter

4.1.1. *Anmärkningar rörande problematiken kring de atypiska situationerna irrelevans och tvångsläge*

Svensk rätt uppställde genom 1948 års reform av menedsbrottens reglering de i SL 13:4, nu BrB 15:4, upptagna straffrihetsgrunderna. Enligt dessa skall det som bekant ej dömas till ansvar för menedsbrott i två fall. Det ena är det i vardera lagrummets första stycke på likalydande sätt reglerade fallet att den osanna utsagan prövas vara utan betydelse för saken. Det andra i vardera lagrummets andra stycke på samma sätt likalydande fallet är att någon lämnar osann uppgift eller förtiger sanningen om sådant varom han ägt vägra yttra sig och omständigheterna tillika inneburit skälig ursäkt för honom. De aktuella straffrihetsgrunderna saknade före reformen någon motsvarande uttrycklig reglering i lag men hade istället stöd i rättspraxis och doktrin. Frågeställningarna kring det förra fallet betecknas här som irrelevansproblematiken, de kring det senare som fråga om intressekollision och tvångsläge (tvångssituation).

I den föreliggande analysen undersökes begreppet utan betydelse för saken.

Några reflexioner görs inledningsvis som utgångspunkt för analysen av BrB 15:4 med hänsyn till de reservationer lagrummet uppställer och som utesluter straffrättsligt ansvar – fall vilka kan betecknas som atypiska situationer. Förutsättningen för att en gärning skall anses brottslig och straffbar, betecknad som krav på materiell typicitet hos gärningen¹ och som uppställs utöver kraven att brottets objektiva och subjektiva rekvisit är uppfyllda, anges av Agge utgöra ett negativt moment, »nämligen att det icke föreligger någon särskild grund för att undantaga det konkreta fallet från straffbudets tillämpningsområde». M.a.o. innebär kravet på

¹ Jfr Agge SAD III s. 328 f., Andenæs Unnlatelse s. 196 ff. Den traditionella till betydelsen likartade termen är som bekant rättsstridighet. Jfr Hagströmer I s. 97 ff., Thyren Principerna II s. 124 ff.

materiell typicitet en begränsning av straffbudets verkningskrets i undantagssituationer, som ej kommit till uttryck i själva brottsbeskrivningen.²

Man kan som formell lagtypicitet beteckna överensstämmelsen mellan lagens brottsbeskrivning å den ena sidan och de objektiva och subjektiva omständigheterna i det särskilda fallet å den andra innefattande att de särskilda straffbetingelserna är för handen.³ Vid begagnande av Agges bild med två cirklar, som begränsar ett genom straffbuden kriminaliserat område utgöres den yttre vidare cirkeln av den formella lagtypiciteten medan den inre snävare betecknar fältet för den materiella typiciteten. Området mellan cirklarna upptages med detta synsätt av de atypiska situationerna.⁴

Bestämmelserna i BrB 15:4 torde enligt min mening få ses som strävanden att ge regler för sådana atypiska situationer vid menedsbrottet med innebörd att draga upp ramarna för strafffrihet vid dessa fall av »undantag» från huvudreglerna i BrB 15:1–3.⁵ Termen strafffrihet kan därvid lämpligen brukas för att beteckna omständigheter som föranleder att en gärning inte betraktas som brott fastän lagens brottsrekvisit formellt är eller synes vara uppfyllda.⁶ Vid bruket av termen »undantag» måste den reservationen göras att det atypiska fallet, »undantaget», kan vara resultat av »en naturlig tolkning av huvudregelns yttergränser»⁷ och ej undantag i egentlig mening från huvudregeln.

I sammanhanget kan finnas anledning att nämna distinktionen mellan objektiva och subjektiva strafffrihetsgrunder varvid de objektiva anges hänföra sig till gärningsinnehållet medan de subjektiva sägs röra gärningsmannens psykiska relation till sin gärning.⁸ Anledning finns att nämna denna distinktion vid tolkningen av 15:4 st 1 där termen »prövas» ger uttryck åt irrelevansens karaktär av objektiv strafffrihetsgrund i det att för frågan om utsagan är av betydelse för saken gärningsmannens psykiska förhållande till den osanna utsagan framstår som en i positiv rätt ovidkommande faktor.⁹

² Agge a.a. s. 330.

³ Agge a.a. s. 326, Andenæs a.a. s. 196.

⁴ Agge a.a. s. 334.

⁵ Jfr Agge a.a. s. 335.

⁶ Jfr Agge a.a. s. 340.

⁷ Se Agge a.a. s. 330, not 11.

⁸ Agge a.a. s. 340 såsom t.ex. är fallet vid medverkan till brott genom tvång eller svek.

⁹ Jfr Prop 1962:10 s. B 454, se nedan s. 122 f.

Det är givetvis av många skäl allmänna önskemål att en reglering i lag av atypiska situationer har klarast möjliga avfattning och att reglerna har en samlad eller i vart fall lättöverskådlig placering.¹ För- och nackdelar får härvid vägas mot varandra. Att infoga en reservation sådan som regleringen av irrelevansen i huvudreglernas brottsbeskrivningar på sätt departementschefen föreslog i propositionen med förslag till BrB² kan måhända sägas ge en samhällsnormerande funktion,³ några rättstekniska fördelar har denna teknik knappast i vad gäller menedsbrottens reglering.

I själva verket torde de atypiska situationernas skilda karaktärer enligt min mening göra att varje rättsteknisk modell för deras placering blir i vart fall i något hänseende mindre lyckad. Sålunda blir den av lagstiftaren valda modellen att sammanfoga de straffrihetsgrunder som uteslutande rör menedsbrotten i ett lagrum i så motto missvisande som den mer utsträckta situationen, vilken innefattar s.k. tillbakaträdande, har sin reglering i 15:14. Än tydligare kan i detta sammanhang nämnas den allmänna och för menedsbrott ej inaktuella straffminsknings- och straffrihetsgrunden i BrB 23:5 som ju fått sin placering helt utanför kapitel 15.⁴

Även straffrihetsgrundernas detaljreglering i lag förefaller mig erbjuda svårigheter, något som inte minst BrB 15:4 ger belägg för. Uttryck avsedda att karaktärisera de föreliggande situationerna sådana som »utan betydelse för saken» i 15:4 st 1 och »omständigheterna innebära skälig ursäkt» i 15:4 st 2 är vagt formulerade. Uttrycken är kanske inte i sig helt lämpade att tillrättalägga den samhällsnormerande funktion, som varit ett skäl för deras intagande i den skrivna lagen.⁵ En väsentlig rättsteknisk fördel synes de mig dock ha; de utgör ett slags ställningar till stöd och stadga för de straffrihetsgrunder som i menedsbrottens fall utbildats inom sedvannerätten och på doktrинens grunder. Å andra sidan är det inte uteslutet att sådana undantagsregler genom en generell utformning kan bli utgångspunkt för nya rättsbildningar som inte nödvändigtvis har traditionell förankring. Agge har menat att ett lagfästande av den ena eller den andra straffrihetsgrunden inte i och för sig ger en fullständig garanti för ett till-

¹ Jfr Agge a.a. s. 342 f.

² Prop 1962:10 s. B 217 f.

³ D.v.s. bidra till att bringa relationen mellan straffbart och straffritt i samklang med exempelvis den allmänna rättsuppfattningen.

⁴ Detta är icke sagt som någon kritik av den av lagstiftaren härvidlag valda metoden.

⁵ Jfr SOU 1944:69 s. 326.

godoseende av legalitetsprincipens likformighetskrav. Här beror det menar han »på domstolarnas och åtalsmyndigheternas vidsyn, skicklighet och yrkesmoral, om legalitetsidéerna förverkligas i rättsstatlig anda». Som Agge framhåller vinner utvecklingen i praxis på området både i stabilitet och konsekvens om den äger rum »inom ramen för lagens undantagsregler eller åtminstone i nära anslutning till den typisering av de olika reservationerna som kommer till uttryck i skriften lag». Agge varnar i detta sammanhang för att ge praxis rätt till fri avvägning av varandra motstående intressen och att statuera strafffrihet »enligt någon slags 'allgemeines Güterabwägungsprinzip'». ⁶ Han framhåller att det dock skulle vara accepterat i doktrin och rättspraxis att i atypiska situationer iakttaga mycket stor försiktighet vid antagande av »någon objektiv strafffrihetsgrund, som ej äger hemul i lag eller fast tradition i doktrin och rättstillämpning» medan för de subjektiva ursäkternas del praxis skulle vara än mer restriktiv. ⁷

Jag har funnit anledning att något uppehålla mig vid Agges uppfattning mot bakgrund av den tänjbara avfattning strafffrihetsgrunderna erhållit i BrB 15:4 och den osäkerhet, som därmed kan antagas ha inträtt beträffande tolkningen av 4 §. Dess något vaga formulering torde — i förening med den ovanliga rekommendationen, som återges i BSA och brottsbalkskommentaren, ⁸ att åklagaren ej bör väcka åtal om han finner omständigheterna vara sådana att gärningen på grund av förevarande paragraf ej föranleder ansvar — ha undandragit rätt många fall av mened från domstols prövning. I själva verket är det ju självklart att åklagaren har att iakttaga legalitetsprincipens krav också vid sådana fall. ⁹

4.1.2. Inledande särskilda synpunkter på irrelevansen som atypisk situation

Utsagans innehåll har tidigare ställts i relation till edstemat (s. 36 f., 49 f.). Det har hävdats att den uppgiftsskyldighet som formuleras i eden begränsas av bevistemat. Därvid har påståtts att det är inom bevistemats ramar som t.ex. vittnets lämnande av uppgifter skall äga rum (s. 38) och att det är inom samma ramar innehållet i den utsaga bör återfinnas som avses i gällande svensk menedsreglering. Det har framhållits (s. 39, 49 f.) att vid

⁶ Se Agge a.a. s. 349 f.

⁷ A.a. s. 351.

⁸ BSA s. 443, BrB Kom II 3 s. 136. Uttalandet går tillbaka till SRK:s betänkande, jfr SOU 1944:69 s. 325.

⁹ Jfr JO 1953 s. 98 f.

meneden som positiv handling ställs krav på kvaliteten hos handlingens innehåll i så motto att innehållet som enhet skall vara osant och att om handlingen utgör en underlåtenhet det förtigna på samma sätt förläna ett osant innehåll åt utsagan som enhetlig handling. Detta osanningskrav innebär självfallet inte mer än att det är tillfyllest att utsagans innehåll i något hänseende är osant. En likställighet har vidare noterats föreligga vid bedömningen av menedsbrottet som positiv handling och underlåtenhet i svensk rätt (s. 49). Den praktiska innebörden av det sagda såvitt avser den positiva utsagan, t.ex. såsom vittnesutsaga, torde ligga i öppen dag. Ett osant påstående om en omständighet inom bevistemats ram föranleder straffansvar vare sig det fälles spontant eller på fråga därom. Ett osant svar på en fråga beträffande en omständighet kan ofta falla inom bevistemats ram (jfr s. 38 f.). Läget är inte mycket mer komplicerat beträffande underlåtenheten. Ett förtigande från vittnets sida av en omständighet framstår som föranledande straffansvar om denna underlåtenhet faller inom bevistemat men som liggande utanför straffansvaret om det gäller ett förhållande utom bevistemat. Att inse att en omständighet faller inom bevistemats ram kan som nämnts (s. 49) naturligtvis te sig mycket svårt för vittnet om bevistemat inom vilket omständigheten faller inte tillkännagives för honom. Situationen torde därvidlag knappast underlåttas för vittnet genom ett avlagt löfte »att intet förtiga». Dessa teser skall nu prövas mot innehållet i stadgandet i SL 13:4 — BrB 15:4 st 1. Stadgandet benämnes därvid fortsättningsvis 4 § st 1 om inte av skilda skäl en distinktion ter sig angelägen mellan stadgandet sådant det framträder i SL och i BrB. I detsamma heter det som bekant: »Prövas utsaga som avses i 1—3 §§ vara utan betydelse för saken, skall ej dömas till ansvar.» Härmed torde kunna åsyftas det ena av tre lägen. Antingen vill lagen tydligt uttrycka enbart den begränsning av straffansvaret som är motiverad av det nämnda kravet på relation mellan utsaga och bevistema så att den vill uttryckligt förklara den osanna utsaga för straffri som faller utanför bevistemat. Eller också vill lagen, som finner denna begränsning föreligga, vid sidan därav förläna straffrihet åt vissa utsagor fastän de faller inom bevistemats ram. En tredje möjlighet återstår, nämligen att lagen inte anser begränsningen så självklar att den inte bör påpekas men därutöver vill öppna möjligheten för att inordna ytterligare lägen inom det straffria området. Vid de två senare fallen kan lägena inom det straffria området antingen vara sådana som lagstiftaren särskilt åsyftat och anvisat och som då möjligen återfaller på äldre rätt eller också har lagstiftaren velat, utan närmare anvisningar, åt rättstillämpningen överlämna möjligheten att lösa dessa frågor om straffrihet och därvid precisera det straffria om-

rådet. I sammanhanget finns naturligtvis skäl att fråga sig varför lagen vid uppställande av objektiva brottsrekvisit skall tillägga undantag från tillämpningen av straffbestämmelsen i de fall rekvisiten är uppfyllda om undantagen går så långt som till att stadga frihet från straff.

Enligt min mening visar undersökningen otvetydigt att 4 § st 1 uppfattas avsedd att reglera den första av de tre möjligheterna. För menedsbrottens del ter det sig inte uppseendeväckande att undantag från annars vanligt straffansvar kan te sig påkallade i så motto att en lindrigare påföljd är motiverad om den osanna utsagens betydelse är ringa för sakens prövning.

Den osanna utsagan under ed synes allmänt sett i de fall den rör förhållanden som »saknar betydelse för saken» antingen kunna betraktas som en straffri handling eller som en handling, vilken inte kan betraktas som straffri, men vid vilken förmildrande omständigheter föreligger. Äldre rätt förefaller i regel ej göra någon distinktion häremellan. Skillnaden kan antagas bero på olika uppfattningar om grunden för kriminaliseringen av menedsbrotten.¹

Redan italienska praktiker såsom Clarus och Farinacius skulle enligt Liszt ha hävdad att utsagan måste vara oriktig i väsentliga punkter för att grunda straffrättsligt ansvar. Liszt visar att synsättet i regel godtagits inom äldre doktrin såväl i Tyskland som Österrike, Frankrike och England.² Den konkreta tolkningen av vad som avsetts med väsentliga punkter kräver dock åtskilliga preciseringar. Mot bakgrund av den föreliggande framställningens i huvudsak positivrättsliga natur måste dock relevansproblematikens rätthistoriska utveckling här lämnas åsido. Det kan dock erinras om att det för en religiöst medveten person torde te sig främmande att lämna osanna uppgifter under ed med åberopande av Gud om dessa uppgifter ändå är betydelselösa.

Det torde vara ett rimligt antagande att uppmärksamheten fästs vid frågan hur långt straffansvaret sträcker sig vid irrelevans på ett helt annat sätt om ett stadgande av typen 4 § st 1 införes i strafflagen än om saken ej uttryckligt regleras i lagen. Dock kan med styckets nuvarande utformning som ovan antytts kanske ifrågasättas om SRK:s målsättning blivit nådd, att i lag närmare ange hur långt straffansvaret sträcker sig i föreva-

¹ Mittermeiers uppfattning härom kan illustrera situationen: »Da, wo die Aussage auf ganz irrelevante Punkte (z.B. Alter eines Zeugen) ausgedehnt wurde, muss auf jeden Fall die Strafe geringer seyn (badicher Entwurf art. 448). . . » Feuerbach Lehrbuch s. 593 not V.

² Liszt Die falsche Aussage s. 61 f.

rande hänseende.³ Ett stadgande av ifrågavarande slag, lösrivet från sitt traditionsbundna sammanhang, kan möjligen börja leva sitt eget liv på gott eller ont.⁴

Vid en undersökning av irrelevansbegreppets innehåll vid menedsbrottet i svensk rätt finns anledning att antyda några processuella förändringar, som utvecklingen medfört från 1800-talet och fram till nya RB. Tidigare byggde ju bevisprövningen i svensk rätt på den legala bevisteorins grund.⁵ I rättegången förekom också instituten värjemålsed och fyllnadsed.⁶ I en inkvisitorisk straffprocess där utsagor lämnas efter att ed avlagts under de facto högtidliga former och där utsagor protokollföres och referat därav läses upp framstår det som mindre sannolikt att utsagorna innefattar irrelevanta uppgifter än vad som blir fallet med dagens fonetiska upptagning av utsagorna och mindre värdiga processföring präglad av parternas ökade inflytande över processen. Redan på grund av de anförda omständigheterna kan enligt min mening förmodas att irrelevansfrågan knappast tett sig som något stort problem.

4.2. Irrelevansen och relationen till bekräftelseformen

4.2.1. *Allmänna synpunkter*

Redan i det föregående har utsagan ställts i relation till edstemat.⁷ Det kan vara fördelaktigt att som utgångspunkt för analysen ställa också irrelevansens innehåll i relation till edstemat. Har förklaringen formen av ett fast edstema som bejakas eller förnekas så bortfaller, påpekar Thyren, frågan om relevans.⁸ Vid bouppteckningsed i konkurs utgör förnekandet av ett visst sakförhållande en beståndsdel av edstemat.⁹ En bouppteckningsed vid konkurs har således som edstema allenast gäldenärens ekonomiska förhållanden. Mot denna bakgrund kan självfallet gäldenärens osanna påståenden angående exempelvis sin förträffliga hälsa aldrig falla under edstemat för bouppteckningseden och heller inte därför utgöra en relevant

³ SOU 1944:69 s. 326.

⁴ Som den fortsatta framställningen visar finns tendenser i denna riktning.

⁵ Jfr härom Engströmer s. 219–260. ÄRB 17:28, se också Nehrman Processum Civilem s. 243.

⁶ Matz-Bäärnhelm del 1 s. 106 ff., del 2 s. 131 f.

⁷ (Ovan s. 36 ff.)

⁸ SOU 1929:26 s. 47.

⁹ KL 91 §, jfr Stjernberg s. 86.

omständighet. Men de tillgångar eller skulder varom det är fråga måste ha ett ekonomiskt värde.¹

I regel förhåller det sig annorlunda med de bekräftelseformer som medför åtaganden från vittnens sida. Vittnesutsagan skall innehålla uttalanden om, som Engströmer säger, ett faktums eller indiciums existens eller icke existens.² En naturlig följd härav synes bli att edstemat får den formuleringen att vittnet skall tillkännage allt han vet i den sak förhöret omfattar. Edstemat kan därvid naturligtvis formuleras på olika sätt i sina detaljer³ och dessa detaljutformningar påverkar också den straffrättsliga reglering, som bl.a. tjänar till skydd för vittnesbevisningens tillförlitlighet. Syftet med bouppteckningseden är att betyga bouppteckningens riktighet. Syftet med vittneseden är ett annat nämligen att betyga riktigheten av innehållet i en vittnesutsaga, som spänner över ett vidare mera svårbegränsat fält där edstemat är avsevärt mer svårbestämt.⁴

Skulle vi således tillfråga vår gäldenär i dennes egenskap av vittne om hans hälsotillstånd och få svaret att detta – i strid mot verkliga förhållandet – var förträffligt så kommer frågan om relevans i annan dager. ger.

4.2.2. Relationen till bekräftelseformen i äldre rättegångsbalken

En senare antagen bekräftelseform i ÄRB 17:16 innehåller uttrycket »vad jag vet i denna sak hänt och sant vara».⁵ Som Thyren påpekar har en gräns härmed dragits upp för irrelevansen.⁶ Vittnesplikten anges omfatta »saken». Kallenberg berör som anmärkts frågan om tolkningen av

¹ Har gäldenären t.ex. underlåtit att i bouppteckningen upptaga en tidning är detta ej brott. Här kan på anförda skäl ej heller vara fråga om relevans.

² Jfr Engströmer s. 20 f., Kallenberg Civilprocessrätt 2 V s. 1015.

³ Stjernberg uttalar: »Utsagan skall vara osann i något avseende, i vilket den är av rättslig betydelse med hänsyn till det ändamål, för vilket den avgivits. I fråga om andra utsagor än vittnesutsagor är detta krav av ringa praktisk betydelse, enär i sådana fall utsagans innehåll är genom lag eller domstolsmyndighets beslut vederbörligen fixerat, och därvid i densamma givetvis icke inbegripits annat, än sådant, som i nämnda avseende äger rättslig betydelse. Annorlunda i fråga om vittnesutsagor, där utsagans avgivare har full frihet att efter egen önskan bestämma utsagans innehåll.» Stjernberg s. 87.

⁴ Det förefaller knappast vara en fördel för analysen att såsom tycks föreslå Wijk dela upp begreppet på så sätt att man dels sammanfattar vad som skulle falla utom utsagopliktens omfattning, dels som irrelevanta och därmed straffria karakteriserar vissa fakta som saknande vikt, Wijk s. 53 ff.

⁵ Jfr även ÄRB 17:24 »vittnen skola vittna om det de själva sett eller i saken hört hava».

⁶ SOU 1929:26 s. 47.

uttrycket »saken» i ÄRB 11:6, som avser stämning, och visar att sakbegreppet i ÄRB är obestämt. Han menar att man för att komma till ett mer bestämt resultat vid tolkningen av ÄRB 11:6 måste utgå från de ändamål som stämningen avsetts skola tjäna. Stämningens innehåll måste vara sådant att den ej förfelar sitt syfte.⁷

Ett motsvarande resonemang i vårt fall har utgått (s. 38) från det ändamål, som den edliga utsagan avses skola tjäna. Säkert är det mer frestande att bruka en sådan metod än att förlora sig i begreppsjurisprudens och semantiska utredningar.

Begreppet denna sak kan konstateras ej ha vidare täckning än att omfattas av målet vari utsagan avgives. Ovan har föremålet för utsagan betecknats som »objektivt sakförhållande» eller »verkliga förhållandet» (s. 41) (»Tatsache»). Det har sagts att detta objektiva sakförhållande kan vara yttre, d.v.s. ett objektivt skeende, eller inre, en iakttagelse, en känsla, en övertygelse.

Enligt Kallenberg skall vittnesutsagan företrädesvis innehålla uttalanden om fakta medan den sakkunnige i sin utsaga lämnar upplysning om erfarenhetssatser. Ser vi till vittnets uttalanden finner vi att Kallenberg med stöd av ÄRB 17:24 menar att dessa angår iakttagelser om fakta som äger omedelbar eller medelbar relevans i målet. Lagrummets första stycke lyder: »Vittnen skola vittna om det de själva sett, eller i saken hört hava, och ej det de av andras sägn veta. . .» Detta relevansbegrepp tolkas av Kallenberg så att relevans saknas då berättelsen är fullständigt betydelselös eller då vittnet förklarar sig inte veta något alls.⁸ Vi anknyter till den antydda utgångspunkten för resonemanget och utgår från det ändamål som den edliga utsagan avses skola tjäna. Vi kan därvid betrakta den edliga utsagan som ett bevisande faktum (factum probans). Ändamålet med bevisningen är att påvisa existensen av ett annat faktum, nämligen det faktum som skall bevisas (factum probandum). Härav följer antagandet

⁷ Kallenberg Civilprocessrätt, 2 II s. 346.

⁸ Kallenberg Civilprocessrätt 2 V s. 1015, 1028. Vad som är omedelbart respektive medelbart relevanta fakta (d v s indicier) definieras sålunda: »Omedelbart relevant är ett faktum, som utgör förutsättning för tillämpning av en rättssats varpå det i rättegången kommer an. Indicier äro sådana fakta, hvilkas betydelse i rättegången allenast beror därpå, att man från dem kan sluta till ett omedelbart relevant faktum», a.a. 2 IV s. 541.

Med edsformuläret i ÄRB 17:16 synes ej heller som Kallenberg framhåller, omdömen, meddelanden om erfarenhets- eller rättssatser eller utsagor om vad vittnet tror eller håller för sannolikt höra till ett vittnesmål i juridisk teknisk mening, fastän frågor härom både förekommer och tjänar till upplysning, a.a. 2 V s. 1028.

att »saken» i ÄRB 17 svarar mot factum probandum, bevistemat, inom målets ram.⁹ Ett motsvarande straffrättsligt sakbegrepp skulle därmed kunna antagas. Det formuleras så att bevistemat gäller »saken» inom målets ram. Härav följer att endast osanna utsagor under ed, som gäller »saken» inom målets ram, uppfattas som brott.

4.2.3. *Straffrättslig återblick på irrelevansen*

Därmed uppkommer frågan hur detta antagande överensstämmer med uppfattningen av irrelevansen vid menedsbrott i tidigare svensk rätt. Som antytts har Thyréén hävdad att en »viss irrelevansgräns» dragits upp genom att bekräftelseformen – eden – i ÄRB 17:16 bl.a. går ut på ett åtagande från vittnets sida att uppenbara vad han vet i denna sak. Härav framgår, menar Thyréén, att »lösa yttranden av vittnet utan sammanhang med 'saken' eller svar på dylika frågor, icke kunna anses ingå under den genom eden åtagna förpliktelsen».¹

Abrahamsson berör inte irrelevansproblematiken direkt. Anledning torde också ha saknats att med dåtida processföring se saken som ett problem eftersom vittnets möjligheter att framställa osanna irrelevanta påståenden varit begränsade genom processledningens karaktär och respekten för eden i ett av sträng religiositet präglat samhälle.² Någon större förändring härvidlag uppkommer ej genom 1734 års lag. Den stadgar ursprungligen i ÄRB 17:16³ sanningsplikt »i thenna sak» innefattande

⁹ Jfr Ekelöf Rätttegång IV s. 11. Jfr även vad Nauman anför: »Uti ofvan anförda, i början af 24 § förekommande regel märke vi ordet: »i saken», d.v.s. angående det faktum, som skall bevisas; således ej blott angående ett annat faktum, som med detta står i något sammanhang, eller hvaraf man till detta möjligen kan sluta.», Naumans tidskrift 1877 s. 323.

¹ SOU 1929:26 s. 47. Thyréén påpekar följdriktigt att förhållandet är ett annat om bekräftelseformen går ut på att svara sant på alla till vittnet ställda frågor. Se också a.a. s. 172 och Stjernberg s. 88.

² Abrahamsson s. 636 ff. Som illustration till det sagda kan framhållas det omedelbart före tillkomsten av 1734 års lag tillämpade edsformuläret ». . skal wittna och sant säga, uti alt det jag derom frågat warder och weet kändt och sandt wara. . .».

Abrahamsson rekommenderar också att »Wittnen böra granneligen frågas, huru och af hwad tillfälle de kunna wetta det de wittna». . . och uppehåller sig ingående vid förhörsmetodiken som knappast synes ge stort utrymme för en spontan redogörelse i ett sammanhang för vittnets iakttagelser. Det kan även anmärkas att i den mån parterna får tillfälle till frågor detta sker inom ramen för en synnerligen stram processföring. »Parterna äro och tillåteligt at föreställa wittnet frågor, men der domaren finner dess frågor onödiga och till ingen upplysning uti saken tjenande, må han dem förkasta. . .»

³ Sveriges Rikes Lag, 1736 års utgåva, s. 363 f.

skyldighet att icke »dölja och förtiga» sådana omständigheter »som til sakens och sanningens upplysning lända kan». Att inte yppa sådant som ej hör till »sakens och sanningens upplysning» kan m.a.o. antagas ha legat utanför sanningsplikten. Det skall här erinras om stadgandena i ÄRB 17:20 och 21 enligt vilka domaren vid förvecklingar leder förhören. Bestämmelserna till skydd för vittnet i 21 § lyder: »Ej må parten med tal och frågor witnet hindra eller willa, medan thet sin utsago gör: tarfwas thet at sedan vidare fråga witnet om någon omständighet, hafwe Domaren ther macht til: stände och parterna fritt, at genom Domaren föreställa witnet the spörsmål, som til saken rätteliga höra.»

En granskning av Lagkommitténs och Lagberedningens förslag ger inte någon klar ledning för tolkning av relevansfrågan. Dock framgår av den i förslagens och lagens i denna del likalydande formulering att förtigande vid edlig utsaga är straffbart såvitt avser »vad honom till upplysning i målet vederligt är». E contrario kan slutas att förtigande av sådant som ej tjänar till upplysning i målet torde ansetts ligga utanför det straffbara området och indirekt möjligen att en positiv utsaga som ej tjänar till upplysning i målet på samma sätt ansetts sakna relevans. Det kan nämnas att Lagberedningen som skäl för att införa böter i strafflatituden till 4 § påpekar att det däri omtalade förtigandet ofta »kan härröra af bristande förmåga att inse, att de förtegade omständigheterna *kunde lända till upplysning i målet*. . .» (min kursiv.).⁴ Det har nämnts här ovan (s. 17) att Lagkommittén såg menedsbrottet som inordnat bland crimen falsi men även som riktat mot publica fides. »Mened är följaktligen ej ett blott på det enskilda fallet verkande bedrägeri, man har därigenom i allmänhet kränkt edens witsord, emedan ett ohelgadt medel för sanningens upptäckande alltid förlorar något af sitt värde.» Om den »åsyftade enskilda skadan» skulle vara »det hufwudsakliga moment, hwaraf brottets straffbarhet wore beroende», torde kunna antagas att denna rättsgrund tett sig betydelselös om någon enskild skada inte kunde uppkomma, eftersom ut-sagan fast den var osann respektive förtigandet saknade all betydelse. Såvitt avser den andra grunden, att handlingen »kränkt edens witsord», noteras att någon sådan kränkning ej rimligen kan uppfattas ifrågakomma ifall ut-sagan respektive den förtigna omständigheten ej innefattas av edstemat.⁵

⁴ Förslag till Allmän Criminallag s. 26, Motiver för Förslag till Straff-Balk s. 34 f., SL 13:4.

⁵ Förslag till Allmän Criminallag, Motiver s. 45, jfr Lagkommitténs resonemang vid culpöst brott. »Eden förpliktar den som derå höres, till synnerlig uppmärksamhet och noggrannhet vid afgif-wandet af wittnesmål eller annat förklarande. Förtiger han något, som honom till upplysning är wetterligt, anses han, på sådan grund, änskönt förtigandet ej i ondt uppsåt skett, böra straffas med fängelse.»

Innefattas däremot utsagan blott av edstemat bedömes den som mened oavsett om den påverkar målets *utgång* eller inte. Carlén anmärker mot den nämnda bakgrunden: »Fastän meneden straffas såsom innefattande missbruk af bevisningsmedel, upphör dock naturligtvis ej straffskyldigheten därför, att utsagan, äfven om den varit sann, icke kunnat verka på målets utgång eller icke tillerkänts afgörande vitsord, t.ex. emedan den blifvit av andra bevis vederlagd. Verkar den på utgången, så tillkommer till och med i vissa fall ett nytt brott på sätt angifves i 2 §.»⁶

4.2.4. *Bergendal och praxis vid irrelevans före strafflagsreformen.* *Generaliaförklaringarna*

Bergendals resonemang synes vila på grunder, som ej är så avlägsna från de anförda och leder enligt min mening till i princip samma resultat som det redovisade. För Bergendal bygger frågan om strafffrihet vid irrelevans till synes helt i Liszts anda på ett »Rechtsgut»-resonemang. Straffet avser att förebygga vilseförande av statens rättsskipning.⁷ Härav följer säger Bergendal, att menedsstraff ej är påkallat för en falsk utsaga, som är ur denna synpunkt alldeles betydelselös. Bergendal utvecklar sitt resonemang på följande vis: »Så är emellertid fallet, om utsagan, i vad den är falsk, angår ett faktum, som icke vare sig ensamt eller tillsammans med annan förefintlig bevisning är ägnat att utöva någon som helst inverkan på utgången av det mål, vari vittnesmålet eller partseden avgives; det kan t.ex. utgöra en biomständighet som av vittnet framdrages endast för att göra berättelsen mera intressant eller för att ställa vittnet själv i en på något sätt mera fördelaktig dager, eller av misstag om dess betydelse. Oväsentliga äro i denna mening ofta även uppgifter om vittnets personliga förhållanden, såsom ålder, sysselsättning o.dyl., däremot svärligen om vittnets identitet överhuvud.»

Bergendal tangerar här avslutningsvis den i 1800-talsdoktrinen ibland berörda frågan om s.k. generaliaförklaringar. Härmed förstås de allmänna frågor, som kan ställas före det att själva vittnesutsagan sker såsom frågor om vittnes yrke och ålder. En sådan förklaring anses också gälla frågan om vittnet tidigare varit straffad.⁸ Om assertorisk ed tillämpas synes mig svaren på sådana frågor lätt kunna uppfattas ingå i utsagan under ed eftersom dessa uppgifter liksom utsagan i övrigt lämnas före edens föresta-

⁶ Carlén s. 218. Carlén avser ansvar enl. SL 16:3 som gäller falsk angivelse.

⁷ Bergendal s. 266.

⁸ Goos s. 76.

vande. Om lämnandet av dessa uppgifter sker för att avgöra behörigheten att avlägga t.ex. vittnesed torde de kunna falla utom bevisemat även om de kan råka falla inom ett edstema, som t.ex. säger att hela utsagan varit sann. Lämnas uppgifterna för att grunda en uppfattning om t.ex. vittnets trovärdighet synes de dock falla inom bevisemat. Bedömningen av osanna generaliaförklaringar vid assertorisk ed kan skifta. Sannolikt beror detta på hur utsagan ifråga uppfattas stå i förhållande till bevisemat. Feuerbach menar således att straffet bör vara ringare om utsagan rör »ganz irrelevante Punkte (z.b. Alter eines Zeugen)» medan Berner anser samma lögn om åldern vara straffri. Goos åberopar flera samtida danska rättsfall och hävdar att osanna generaliaförklaringar faller under straffansvar. Även om de inte hör till »Vidneforklaringen» så angår de »dens Forudsætninger». Liszt menar att besvarandet av »Generalfragen» innehåller en utsaga som är av betydelse för vittnets trovärdighet och han har samma uppfattning om straffansvaret som Goos. Liszt ser det som betydelsefullt att edsformuläret uttryckligen eller stillatigande sträcker sig över generaliaförklaringarna något som han synes i allmänhet anse vara fallet.⁹ Wijk, som också behandlar frågan, om än inte med samma habilitet, hävdar att uppgivande av falskt namn, stand och liknande omständigheter före edens avläggande liksom i fransk rätt inte grundar ansvar för mened då dessa frågor ju föregår eden.¹ En sådan inställning ter sig förstäelig om såsom i svensk rätt vittneseden föregås av frågor om vittnets namn, ålder och yrke ty dessa uppgifter kan anses inte innefattas i det löfte som den promissoriska eden innebär att tala sanning efter löftesedens avgivande.

I detta sammanhang kan nämnas den svårighet som med detta synsätt kan uppkomma för det rätt osannolika fallet att annan person än den åberopade höres som vittne efter att sanningslöst ha gett sig ut för att vara den kallade. En sådan person skulle exempelvis kunna förmodas sanningsenligt förklara sig inte ha sett en inträffad händelse. Det skall därvid dock erinras om att i vittneseden ingår också vittnets namn. Detta synes mig innebära att en utsaga från den hördes sida dock innefattar en primär osanning i det att utsagan förblir osann vad som än i övrigt säges eftersom den hörde utger sig vara en annan person (jfr s. 53 f.). Min uppfattning överensstämmer med bl.a. Bindings som bl.a. säger att utsagan »er-

⁹ Feuerbach Lehrbuch s. 593, Berner s. 393, Goos s. 76, Liszt Die falsche Aussage s. 64 ff.

¹ Wijk s. 57 f.

mangelt aller Echtheit wenn sie von einer andern Person herrührt, als die ist, die aussagen behauptet».²

Vi återgår därmed till Bergendals grundtanke att menedsstraff inte är påkallat för en osann utsaga om ett faktum som inte är *ägnat* att utöva någon som helst inverkan på utgången av det mål vari utsagan avgives. Om den osanna utsagan innehåller en osanning om exempelvis vittnets ålder synes man därmed enligt min mening inte utan vidare bestämmningar kunna uttala sig i frågan huruvida vittnets ålder utgör en relevant del av utsagan. Dessa bestämmningar måste hänföra sig till det faktum som skall bevisas, bevisemat (s. 98).

Anges nu i vittneseden, som utgör grunden för den edliga utsagan vilken i sin tur utgör bevisfaktum, »att jag skall vittna och giva tillkänna allt, vad jag *vet i denna sak* hänt och sant vara, ÄRB 17:16, är det strax lättare att uttala sig om uppgifter beträffande vittnets ålder, sysselsättning etc. har bevisvärde, d.v.s. har betydelse i egenskap av bevisfaktum i sig, hjälpfaktum eller indicium.³

Betraktar vi den edliga utsagan som ett bevisande faktum noteras att den del av utsagan, som ligger utanför den edliga bekräftelsen »vad jag vet i denna sak hänt och sant vara», berör med Bergendals ord »ett faktum, som icke vare sig ensamt eller tillsammans med annan förefintlig bevisning är ägnat att utöva någon som helst inverkan på utgången av det mål vari vittnesmålet eller partseden avgives». Thyren påpekar i utkastet till strafflag:⁴ »Den i flera rättsordningar omtvistade – och i övrigt på olika sätt lösta – frågan om vittnes falska uppgifter rörande sina personliga förhållanden lär hos oss icke behöva någon särskild reglering, då eden endast gäller vad som rör 'denna sak' och således uppgifter om nämnda förhållanden endast i det fall komma under eden, att de verkligen angå saken (och att vittnet insett eller bort inse detta)». Att gränserna för vad som är irrelevant måste bli snäva förefaller knappast uppseendeväckande. Utsagan får ju nämligen, som Bergendal säger, för att ej medföra ansvar inte angå något bevisfaktum inklusive hjälpfaktum och indicium »ägnat att utöva någon som helst inverkan på utgången av det mål, vari vittnesmålet eller partseden avgives».

² Binding s. 142 f., Kjerschow s. 441.

³ Jfr Ekelöf Rätttegång IV s. 10 ff. Från existensen av ett bevisfaktum sluter man sig vid bevisvärderingen till det faktum, som skall bevisas, bevisemat, Ekelöf a.a. s. 10 f., jfr ovan s. 36. Se också Ekelöfs definition av begreppen hjälpfaktum och indicium, Ekelöf Rätttegång IV s. 12 ff., ovan s. 37 not 5.

⁴ SOU 1929:26 s. 172.

Rättsfallet NJA 1938 s. 456 belyser situationen. I mål om ansvar för tillgreppsbrott hade en person hörts såsom vittne rörande vissa omständigheter av betydelse för att klarlägga ett påstått tidigare snatteri. Detta avsågs ej med åtalet men hade åberopats av åklagaren såsom »hjälpfaktum». . . »för att belysa den tilltalades mentalitet». Det ansågs styrkt att vittnet härvid avgivit falsk utsaga och ansvar för mened ådömdes.

Också i det av Strahl och av brottsbalkskommentaren under BrB 15:4 nämnda rättsfallet NJA 1947 s. 565 granskas irrelevansens gränser;⁵ (jfr s. 118). S hade därom tillfrågad under vittnesed i ett civilmål mellan B och K lämnat falska uppgifter rörande äganderätten till en post obligationer. Uppgifterna hade lämnats på en fråga av ena partens biträde, som det förefaller, endast till belysande av vittnets trovärdighet och ställning till parterna och saken. Det hävdades i målet att obligationsinnehavet var av betydelse för en rätt bedömning av vittnets ställning till den sak tvisten gällde. HD ogillade ansvarsyrkandet mot S för mened eftersom den oriktiga uppgiften inte ansågs ha ingått i vittnets under menedsansvar avgivna utsaga med hänsyn till omständigheterna vid *vittnesmålets upptagande*. Ordföranden hade under förhöret sagt att uppgiften saknade betydelse och den upptogs inte i den sammanfattning, som vittnet vidkände, och inte i protokollet. HD anförde: »Vid nu angivna förhållanden kan sistnämnda uppgift – oavsett huruvida densamma varit ägnad att inverka på tilltron till vad S i övrigt uppgivit och på den grund ej skulle kunna helt fränkännas betydelse i målet – icke anses hava ingått i S under menedsansvar avgivna utsaga.»

⁵ Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1949 s. 169, BrB Kom II 3 s. 131. Då fallet NJA 1947 s. 565 var före i underrätt åberopade åklagaren ett den 16 oktober 1946 i målet avgivet utlåtande av Agge. Denne anförde bl.a.: »Emellertid har icke sällan i litteraturen uppställts det inskränkande rekvisitet att utsagan skall vara av betydelse för det mål, i vilket vittnet avhöres. Denna begränsning av straffansvaret kan anses motiverad därav, att en osann uppgift om något, som är eller, sedan hela processmaterialet framlagts, visar sig vara saken ovidkommande, icke skapar någon som helst fara för att domstolen skall vilseledas och utgå från en skev uppfattning om det sakläge, som utgör föremål för rättsligt bedömande i processen. Ifrågavarande ansvarsbegränsande princip måste emellertid tillämpas ytterst försiktigt och endast i fall då uppgiftens irrelevans ligger i öppen dag». . . »Över huvud bör läget uppfattas så att förutsättningarna för mened är för handen, även om den fara för rättsskipningens säkerhet som utgör brottets kännetecken allenast är abstrakt och relativt fjärran liggande». HD:s akt i mål 471/1947.

Agges uppfattning synes överensstämma med Liszts: »Jede Aussage, welche die Sicherheit der Rechtsplege . . . gefährdet, begründet, wenn sie falsch ist, die strafrechtliche Verantwortlichkeit. Aber nicht nur jene Aussage, welche im einzelnen concreten Falle die Gefahr eines unrichtigen Spruches wirklich mit sich führt, sondern jede, mit welcher diese Gefahr in abstracto Verbunden ist», Liszt Die falsche Aussage s. 114.

Som analysen ger vid handen står Bergendals uppfattning i samklang med dåtida svensk rätts uppfattning i relevansfrågan.⁶ Det kan tillsvidare tilläggas att de berörda rättsfallen visar att HD ej velat skilja mellan bevisfakta av omedelbar och medelbar relevans och att medelbart relevanta uppgifter uteslutande ägnade att inverka på tilltron till ett vittnesmål föranlett menedsansvaret då de varit osanna.

4.3. Vissa utländska rättssystem

4.3.1. Övrig skandinavisk rätt

Irrelevansfrågan är inte föremål för särskild uppmärksamhet i den norska lagtexten. Kjerschow räknar till ett vittnes »forklaring» svar på frågor om vittnets namn, ålder, ställning och adress och det även om svaren inte just i föreliggande fall är av särskild betydelse. Emellertid torde det observeras att man i norsk rätt där ju ed avlägges efter förhöret har möjlighet att underlåta edsavläggandet om vittnesutsagan visar sig vara uppenbart betydelslös.⁷ »Falsk forklaring» inför rätta är dock straffbar oavsett om ed avlagts eller ej men brottet bedöms vara väsentligt allvarligare om ed avlagts.

Dansk rätt synes alltså inta samma restriktiva hållning som Goos.⁸ Något uttalande om straffrihet motsvarande det i den svenska 4 § st 1 finns inte. Däremot inträder straffnedsättning till »hæfte» eller böter om den osanna utsagan endast angår något »som er uden betydning for det forhold der søges oplyst», Strl § 158 st 2. Villkoret för bestämmelsens tillämpning är enligt Krabbe att den osanna utsagan »ikke vedrører det Sagsforhold, der søges oplyst», m.a.o. synes kravet vara att utsagan skall ligga utanför bevis temat. Uppfattningen liknar den svenska. Generaliaförklaringarna anges av Krabbe ofta men inte alltid ligga utanför vad som är »Sagsforhold». Goos exempel rörande frågan om vittnet är ostraffad framhålls som exempel på vad som kan vara av betydelse för trovärdigheten till utsagan i dess helhet. Krabbe framhåller liksom även Hurwitz antyder att det för lagrummets tillämpning inte räcker att utsagan i det konkreta

⁶ Jfr även Justitiekanslersämbetets uppfattning sådan den uttrycks i NJA 1947 s. 565 . . . »torde gällande rätt innebära, att straffansvar för mened ej omfattade osann vittnesutsaga angående ett faktum som icke vare sig ensamt eller tillsammans med annan förefintlig bevisning vore ägnat att utöva någon som helst inverkan på utgången av målet».

⁷ Spl § 185, Stl §§ 163–167. Kjerschow s. 441 ff., Andenæs Straffeprosessen s. 182.

⁸ Goos s. 76.

fallet inte får »bevisende Betydning».⁹ Dansk højesteretspraxis har också intagit en restriktiv hållning i frågan vad som kan hänföras till Strl § 158 st 2. I fallet UfR 1952:711 H hade en man i faderskapsmål sanningslöst nekat till att ha haft samlag med barnets moder efter februari. Senare blev känt att han under sommaren samma år men inte under konceptions-tiden haft samlag med kvinnan. Lagrummet ansågs inte tillämpligt. Lagrummet ansågs heller inte tillämpligt i fallet UfR 1967:488 H i vilket en man i mål om äktenskapsskillnad hade erkänt otrohet med en kvinna men oriktigt förnekat förhållandet till en annan.¹

4.3.2. Tysk rätt

Tysk rätt saknar liksom österrikisk någon motsvarighet till 4 § st 1 medan schweiziska strafflagen, Art 307 st 3, stadgar mildare straff om den osanna utsagan gäller sakförhållanden som »für die richterliche Entscheidung unerheblich sind».² Det har framhållits här ovan (s. 38 f.) hur i svensk rätt bevisemat begränsar uppgiftsskyldigheten under straffansvar. Samma förhållande gäller i tysk rätt. Föremål för förhöret är allt som hör till bevisemat.³ Problemet blir givetvis också för tysk del vad som kan anses höra till bevisemat. Dess innehåll och omfång framgår i första hand av ett »Beweisbeschluss». Utom ramarna därför anses vittnet uttömmande skola besvara frågor som riktas från rätten och andra »Verfahrensbeteiligte». Man anser inte att avgörandet huruvida en fråga rör bevisemat kan överlämnas till uppgiftslämnaren själv.⁴ Av det sagda följer att dennes självant lämnade uppgifter inte anses omfattade av sanningsplikten om de inte står i något samband med bevisemat liksom naturligtvis inte uppgifter lämnade utom förhörets ram som t.ex. svaret då domaren i förbi-gående frågar det bekanta vittnet hur han mår. Schönke-Schröder tar upp det svårlösta problem som är förenat med att skilja mellan väsentliga och oväsentliga punkter i utsagan.⁵ Kommentaren framhåller med åberopande av flera rättsfall att det inte anses möjligt att dra en gräns för straffbarheten vid vad som är av betydelse för det rättsliga avgörandet. Relevans-

⁹ Krabbe s. 414, Hurwitz s. 96 f.

¹ Karnov s. 1648. Det senare fallet betecknas av Karnov oriktigt som U 70 488.

² E 1962 s. 623, Schwander s. 500, Stratenwerth s. 616.

³ Maurach s. 498, Schönke-Schröder s. 934, Welzel s. 528.

⁴ Schönke-Schröder s. 934.

⁵ A.a. s. 934.

frågan diskuteras rätt ingående i E 1962⁶ mot bakgrund bl.a. av att den rigorösa tyska hållningen lett till ganska långa fängelsestraff för osanna utsagor i rätt oväsentliga hänseenden, något som föranlett debatt. Också E 1962 avvisar tanken på en inskränkning i straffbarheten på grund av svårigheten att avgränsa det oväsentliga från det väsentliga. En i tidigare strafflagsutkast framförd invändning påpekas, enligt vilken strafffrihet i de oväsentliga fallen skulle vara ägnad att hota den av lagen säkerställda sanningsplikten och allvaret i eden till skada för rättsordningen.

»Generalfragen», sådana som en kvinnas ålder, anses ibland alltjämt inte höra »zur Sache». ⁷ Knappast oväntat visar dock ett avgörande av schweiziska Bundesgericht, BGE 1949 IV 69 f., att en fråga till ett vittne om de personliga förhållandena mellan vittnet och en part ansetts vara en fråga »zur Sache» eftersom den avsett att klargöra vittnets trovärdighet. ⁸

Enligt Schönke-Schröder föreligger i tysk rätt inget felaktigt återgivet sakförhållande om vittnet som skildrat ett sakförhållande riktigt därav drar en oriktig juridisk slutsats såsom att han varit utsatt för stöld då i verkligheten bedrägeri föreligger. ⁹

4.3.3. Engelsk och amerikansk rätt

Engelsk och amerikansk rätt, men däremot märkligt nog inte kanadensisk, ¹ uppställer genomgående som rekvisit för »perjury» kravet att den osanna utsagan skall vara »material» i den process i vilken utsagan avges under ed. Så är fallet både i engelska Perjury Act, Section 1, och i amerikanska Model Penal Code, Section 241.1., och Study Draft § 1351. »Materiality» definieras i Model Penal Code så att en osann utsaga anses »material» om den »could have affected the course or outcome of the proceeding». Frågan om »materiality» föreligger är ett objektivet förhållande, »a question of law». ² De engelska kommentarerna definierar »materiality» rätt ingående ³ under åberopande av ett flertal rättsfall. Alla påståenden med ändamål att påverka domstolens avgörande anses vara »material».

⁶ E 1962 s. 623 f.

⁷ Rittler s. 426.

⁸ Schwander s. 498.

⁹ Schönke-Schröder s. 933. Jfr ovan s. 40.

¹ Martin s. 191.

² Model Penal Code s. 204 f., jfr Study Draft s. 121.

³ Harris s. 184 f., Kennys s. 439, Russel s. 328 ff.

Detta innebär att inte bara påståenden om omedelbart relevanta fakta, »statements as to matters which are directly in issue», faller inom ramen, men också andra. Således betraktas som »material»⁴ påståenden som berör ett vittnes trovärdighet eller som på annat sätt syftar till att stärka tilltron till vittnesbevisning. Till belysande av vad som kan anses »material» är också värt att nämna vad Kennys säger att ett vittnes påståenden om sin identitet – hans namn, vistelseort och ställning, i engelsk rätt kan uppfattas som »material». »For they affect the degree of trust which the jury will give him».⁵

4.3.4. *Fransk rätt*

Inte heller fransk rätt innehåller någon bestämmelse motsvarande 4 § st 1. Man kräver säger Goyet⁶ för att »faux témoignage» skall föreligga att den osanna utsagan skall gälla »une circonstance relative à l'affaire qui est soumise à la justice». Lambert⁷ formulerar relevanskriteriet så att vittnesmålet skall vara osant beträffande »des faits ou des circonstances compris dans l'affaire même qui est soumise aux juges, et non sur des points accessoires où le mensonge ne pouvait exercer aucune influence sur la décision à rendre et ne causer préjudice ni à l'accusation, ni à la défense». Varje uppsåtlig osanning för att vilseleda rätten blir straffbar som »faux témoignage» eftersom avgörandet är beroende av att sakförhållandena blir noggrant återgivna. Lambert nämner två avgöranden av Cour de Cassation, den 10 november 1954 och den 11 april 1964, och anger att det av dessa framgår att det anses vara av ringa betydelse att den osanna utsagan inte faktiskt haft någon betydelse för utgången i målet och inte faktiskt orsakat någon skada för parterna. Det är nog att skadan »ait été éventuel».

⁴ Russel s. 333. Russel anför: »All false statements wilfully and corruptly made by a witness as to matters which affect his credit are material, and he is liable to be convicted of perjury in respect of them».

⁵ Kennys s. 439 not 2.

⁶ Goyet s. 562.

⁷ Lambert s. 1057 f.

4.4. Irrelevansen i SL 13:4 st 1 – BrB 15:4 st 1

4.4.1. Sakbegreppet

Den företagna undersökningen av skilda tolkningsdata har enligt min mening givit vid handen att den uppställda hypotesen (s. 98) har fog för sig. Bevistemat utmärker saken. Osanna utsagor som gäller saken inom målets ram uppfattas fram till strafflagsreformen i svensk rätt såsom brott. Gäller utsagan inte saken inom ramen för målet föreligger på motsvarande sätt inte brott. Det har visat sig att denna uppfattning överensstämmer med innehållet i undersökta främmande rättssystem. Har strafflagsreformen medfört någon skillnad härvidlag? Enligt min mening är så inte fallet.

Eden i RB 36:11 (37:3) har redan i processlagberedningens förslag⁸ sin alltså i vad avser utsagopliktens omfattning gällande formulering »... att jag skall säga hela sanningen och intet förtiga, tillägga eller förändra». Några begränsningar av sanningsplikts omfattning uppställs ej genom den lydelse edsformuläret fått i RB.⁹ Det kan förmodas att detta förhållande medfört behov av reglering i strafflag såvitt rör straffansvarets utsträckning. SRK uttalade som nämnts:¹ »Enligt kommitténs mening är det önskvärt att det i lag närmare anges huru långt straffansvaret sträcker sig i förevarande hänseende.»

Som bekant återfinner vi i SL 13:4 st 1 uttrycket »saken» som en del i SL:s reglering av relevansbegreppet. Frågan är om den inskränkning av straffsanktionen som uppställs i SL 13:4 § st 1 i relation till SL 13:1 och edens absoluta sanningsplikt, RB 36:11 (37:3), i straffrättsligt hänseende motsvarar den tidigare inskränkningen av straffansvaret. Vad SRK ansett härom framgår ej av de tryckta förarbetena. Dock återfinnes uttrycket »saken» i SRK:s förslag till lydelse för SL 13:4.

Ekelöf definierar numera: »Man skulle kunna säga att saken utgörs av frågan om käromålet skall helt eller delvis bifallas eller om det istället skall ogillas. Hit hör såväl bedömandet av bevisningen som tillämpningar av civilrättsliga och straffrättsliga lagstadganden. I ett brottmål utgörs saken sålunda ej blott av frågan om den tilltalade förövat den åtalade gär-

⁸ SOU 1938:43 s. 86.

⁹ Edstemats formulering synes äga samband med det fullständiga införandet av den fria bevisprövningen. Jfr SOU 1938:44 särskilt s. 38 ff., men även s. 396 och SOU 1941:7 s. 368 ff., se också Första särskilda utskottet. Protokoll 1942 s. 121 f.

¹ SOU 1944:69 s. 326. Studium av SRK:s protokoll ger ingen vägledning.

ningen utan även om gärningens brottslighet och vilken påföljd den förskyller.» Härmed anges enligt Ekelöf termer som »tvisten», RB 10:17, »frågan», RB 13:6, och ibland »målet», RB 14:6, bli synonyma med »saken».² I sakregistret till Gärdes kommentar till RB avses med saken i tvistemål det mellanvarande (rättsförhållande) mellan parterna, som tvisten avser, och i brottmål den gärning, som åtalet avser, m.a.o. processföremålet.³

Det anförda åskådliggör att begreppet »saken» i ÄRB och RB kan tolkas väsentligen lika men att uttryckets innebörd i RB möjligen synes mer utsträckt än vad fallet är i ÄRB. En konsekvens härav blir att om det processuella sakbegreppet uppfattas undergå en viss förändring till sin innebörd, denna förändring möjligen även kan uppfattas påverka tolkningen av straffbudet. Fallet NJA 1953 C 822 antyder sannolikheten härav. Efter det försvararen menat att uppgift lämnad enl. RB 23:13 varit utan betydelse för saken uttalade RR: »Rådhusrätten finner emellertid att uppgifterna uppenbarligen icke varit utan betydelse för den förundersökning i anledning varav vittnesförhöret påkallats.» Den tilltalade yrkade i HovR ogillande av åklagarens ansvarstalan. HovR, som biföll åklagarens talan yttrade sig inte över RR:s domskäl. Fallet NJA 1960 C 990 är likartat. B hade under ed sanningslöst uppgivit att en av honom och W företagen droskresa till annan ort varit på förhand bestämd och endast skett i och för gemensamma affärer. Det invändes att uppgifterna saknat betydelse för saken. Hovrätten anförde: »Av L:s vittnesmål och alla övriga i målet förekomna omständigheter framgår fastmer övertygande att det väsentliga ändamålet med resan var att omöjliggöra för polismyndigheten att genast påbörja utredningen om misstanke mot A för rattfylleri.» Domstolen synes ha menat att bevisningen främst hade karaktären av hjälpfaktum då den menade att uppgifterna vidare hade varit ägnade att leda till W:s frikännande från ansvar för mened och att de följdaktligen inte varit utan betydelse. Hovrätten fann ej skäl till ändring av häradsrättens dom.

Uttrycket sak förekommer på ytterligare ett ställe i svensk straffrättslig reglering av osanna utsagor. En jämförelse med uttrycket »i sådan sak» i detta lagrum, BrB 15:7, (falsk tillvitelse) synes ge vid handen att ett processuellt sakbegrepp här knappast har någon motsvarighet. Uttrycket torde väl snarast motsvara adverbet »härom». »Den som . . . hos åklagare . . .

² Ekelöf Rättegång I s. 22 f. Av fallet NJA 1956 B7 framgår att HR, som uttalar sig i relevansfrågan, använder ordet »målet» synonymt med ordet »saken». Jfr Ekelöf Rättegång IV s. 116.

³ Gärde s. 934.

sanningslöst tillvitar annan brottslig gärning, föregiver besvärande omständighet eller förnekar friande eller mildrande omständighet, dömes, om myndigheten har att upptaga anmälan i sådan sak, för falsk tillvitelse. . . »

4.4.2. *Positiv utsaga och förtigande, motiven, strafflagsreformen*

Den företrädde uppfattningen om hur sakbegreppet i 4 § st 1 bör uppfattas synes jämväl ha stöd i det uppenbara sambandet mellan processen och menedsbrottet där den straffrättsliga regleringen står som garanti för utsagans tillförlitlighet. Låt oss se hur synsättet utfaller ställt i relation till motivuttalanden i samband med strafflagsreformen 1948 och rättsliga avgöranden därefter vid vilka straffansvar inträtt.

Vad som i SL 13:1 beskrivs som lämnande av osann uppgift eller förtigande av sanningen anges av SRK i sak åsyfta detsamma som tidigare beskrivits som falskt vittnesbörd eller falsk utsaga. Sanningspliktens omfattning anges framgå av paragrafen jämförd med edstemat. För SRK framstod det som önskvärt att i lagtexten precisera den straffrättsligt sanktionerade sanningspliktens omfattning varför man i paragrafen uttryckligen jämställde den positiva förklaringen med förtigandet.⁴ Tidigare hade ju förtigandet inte uttryckligen nämnts i strafflagens text men å andra sidan hade exempelvis vittnesedens omfattning innefattat ett löfte att »vittna och giva tillkänna allt, vad jag vet i denna sak hänt och sant vara, så att jag ej något förtiger, tillägger eller förändrar».⁵

Härav kan den slutsatsen dragas att SRK ej uppställer skilda krav på irrelevanskriterier vid positiv utsaga och förtigande. I annat sammanhang uttalar kommittén också att förtigandet ej alltid väsentligt skiljer sig från positiv uppgift.⁶ Likaledes i annat sammanhang men ändå av intresse här framhåller lagrådet vid behandlingen av menedsbrottet att då den oriktiga uppgiften innebär ett förnekande av kännedom rörande viss omständighet en gränsdragning mellan positiv osann utsaga och förnekande är ganska betydelselös.⁷ Lagrådet understryker också i sammanhanget att det »vidare bör beaktas, att även förtigandet såtillvida städse innefattar ett positivt moment som det genom att vilseleda rörande utsagans bevisvärde kan komma att påverka domstolens uppfattning och därmed målets utgång».

⁴ SOU 1944:69 s. 316 f.

⁵ ÄRB 17:16.

⁶ SOU 1944:69 s. 319.

⁷ Prop 1948:80 s. 420 f.

Lagrådet anmärker helt riktigt att det oftast beror på processuella tillfälligheter huruvida någon lämnat positiv oriktig uppgift eller gjort sig skyldig till förtigande. Saken beror därvid i första hand på processledningen och parternas uppmärksamhet.

SRK:s förslag till lagtext i SL 13:4 lyder:⁸ »Har någon i fall som avses förut i detta kapitel avgivit osann utsaga eller förtigit sanningen om sådant varom han ägt vägra att yttra sig eller om något som varit av liten eller ingen betydelse för saken, dömes till fängelse eller böter. I ringa fall skall ej till straff dömas. Skrivningen pekar således för irrelevansens del på en huvudregel enligt vilken straffansvar inträder men där straff ej ådömes för den undantagssituationen att fallet är ringa. Är avsikten att stadfästa gällande rätt eller att ändra gränserna för det straffbara området? SRK anför: »Det har synts alltför strängt att utkräva fullt ansvar för varje osanning eller förtigande som strider mot den avlagda eden, oavsett huruvida avvikelser från sanningen hade någon betydelse för saken.»⁹ Den av SRK åberopade rättsgrunden bidrar ej helt till att klarlägga läget: »Syftet med bestämmelserna om ansvar för mened och närstående brott är att värna edens trovärdighet.»¹ I själva verket är som framgår av den här ovan gjorda undersökningen av uppfattningarna om grunderna för menedsbrottets kriminalisering kanske den frågan något mer komplicerad. SRK fortsätter: »Men detta syfte gör sig ej med samma styrka gällande beträffande sådana delar av utsagan vilka icke tjäna som bevismedel.»

Utgår man från den av kommittén angivna kriminaliseringsgrunden står kanske ingen annan möjlighet öppen än att resonera på så sätt. Emellertid synes den önskade konsekvensen, möjlighet till frihet från ansvar bli en ologisk följd eftersom syftet med bestämmelsen anges vara att slå vakt kring *edens* trovärdighet. Syftet kan ej samtidigt göra sig mindre »gällande» ifall utsagan »icke» tjänar »som bevismedel». Vittneseden är ej i sig ett bevismedel utan en form för bekräftelse av utsagans sanningshalt. Dess avläggande utgör också en förutsättning för straffrättsligt ansvar vid osann utsaga.²

De antydda bristerna i resonemanget har dock sin förklaring. I SRK:s stencilerade motivutkast från maj 1944 fanns mellan styckena »syftet . . . — . . . trovärdighet» och »men detta . . . — . . . bevismedel» följande seder-

⁸ SOU 1944:69 s. 25.

⁹ SOU 1944:69 s. 325, jfr SOU 1929:26 s. 47 ff., där relevansfrågans dåtida reglering i främmande rätt också beröres.

¹ SOU 1944:69 s. 326. Jfr Förslag till Allmän Criminallag, Motiver, s. 45.

² Ekelöf Rättegång IV s. 13 och 133.

mera borttagna passus.³ »Av själva edens avfattning följer väl i viss mån en begränsning, så att osanna utsagor, vilka äro helt ovidkommande i sammanhanget näppeligen kunna anses avgivna under edsansvar.» Uttalandet lyder således i sin helhet på följande sätt: »Syftet med bestämmelserna om ansvar för mened och närstående brott är att värna edens trovärdighet. Av själva edens omfattning följer väl i viss mån en begränsning, så att osanna utsagor, vilka äro helt ovidkommande i sammanhanget näppeligen kunna anses avgivna under straffansvar, men detta syfte gör sig ej med samma styrka gällande beträffande sådana delar av utsagan vilka icke tjäna som bevismedel.» Passusens innehåll ter sig fullt förståelig mot bakgrund av ÄRB:s edstema.⁴ Dess bortredigering torde ha motiverats av edstemats genom RB ändrade lydelse. Dess infogande i motiven ger en annan och vida klarare innebörd åt motiven i detta avsnitt. Vidare framstår de nämnda motiven i betydligt klarare samband med tidigare gällande rätt om det borttagna stycket återföres till sin ursprungligen avsedda plats.

Kommittén framför som nämnts sin uppfattning om det önskvärda i »att det i lag närmare anges huru långt straffansvaret sträcker sig i förevarande hänseende».⁵

Som undersökningen visat ger det av kommittén själv återgivna citatet från Bergendal en förhållandevis god bild av rättsläget.⁶ Kommittén skriver: »För gällande rätt har det hävdats», varpå Bergendals ord följer »att straffansvaret ej omfattar osann utsaga angående ett faktum som icke vare sig ensamt eller tillsammans med annan förefintlig bevisning är ägnat att utöva någon som helst inverkan på utgången i målet».

Det framstår som utmärkande för den osäkerhet som rätt på området att uttrycket »För gällande (nu: äldre) rätt har det hävdats» alltså upptages i kommentaren till BrB. SRK:s detaljuppfattning i irrelevansfrågan blir svårtolkad med hänsyn till en skrivning där flera problem är inflätade i varandra. Grundinställningen är dock klar:⁷ »Enligt kommitténs mening är det önskvärt att det i lag närmare anges huru långt straffansvaret sträcker sig i förevarande hänseende. Regleringen av denna fråga bör enligt kommitténs uppfattning utgå från den ståndpunkten att vad under ed

³ SRK prot. vol 16.

⁴ Jfr SOU 1929:26 s. 47.

⁵ SOU 1944:69 s. 326.

⁶ SOU 1944:69 s. 326 och Bergendal s. 266.

⁷ SOU 1944:69 s.326.

säges skall vara sant oavsett vilken betydelse det har för den rättssak som föranlett edsutsagan.»

Därpå behandlas frågan vem som har att göra prövningen av vad som är relevant: »Det vore betänkligt om vittnen och andra som höras under ed av lagen föranleddes att intala sig att de ej behövde tala sanning om sådant som de ansåge icke ha betydelse för saken. De äga långtifrån alltid förutsättningar att bedöma, huruvida ett visat faktum är relevant, och därtill kommer, att de bör anses skyldiga att lämna sanningsenliga svar på frågor som ej ha direkt betydelse för saken men äro av värde för att pröva deras trovärdighet. Att ett vittne självt tror att en omständighet är helt betydelselös bör därför ej ovillkorligen fritaga vittnet från ansvar.» Uppfattningen därvidlag är som vi ser den samma som i tysk och engelsk rätt.

Även frågan om irrelevansens karaktär antingen av straffrihetsgrund eller av förmildrande omständighet behandlas. Som ytterligare komponenter i kombinationen tillkommer alternativen positiv utsaga respektive förtigande.

Nackdelen av att pressa samman de olika frågekomplexen framträder då SRK fortsätter: »Med stöd av dessa överväganden föreslår kommittén, att det nyss berörda stadgandet om straffminskning eller strafffrihet utsträcker till att omfatta även det fall att någon avgivit osann utsaga eller förtigit sanningen om något som varit av liten eller ingen betydelse för saken. Därigenom lämnas det till domstolens prövning att, där oriktighet i edsutsaga hänför sig till irrelevant omständighet, nedsätta straffet eller fria från straff.»

SRK åberopar som exempel på straffria utsagor endast de av Bergendal nämnda straffria generaliaförklaringarna. Det heter: »Som exempel på fall, där den ifrågavarande bestämmelsen kan vara att tillämpa, må nämnas, att ett vittne av fåfänga lämnar oriktig uppgift om sin ålder eller sysselsättning eller att ett vittne talar osanning om en biomständighet, som av vittnet framdrages endast för att göra berättelsen mer intressant eller för att ställa vittnet i en på något sätt mera fördelaktig dager.⁸ Exempelen kan lätt uppfattas äga en universell giltighet, vilket enligt min mening inte kan ha varit åsyftat. De återgivna exemplen på osanna uppgifter om persons

⁸ Exemplifieringen kan förefalla torftig. Frågan diskuterades vid i vart fall två tillfällen i SRK. Av protokoll som återger repliker i dessa diskussioner framgår ej annat än att man intog en allmänt restriktiv hållning i frågan, utan att dock gå djupare in på problematiken. (SRK prot. vol 14.) I lagutkast 2 betecknades den som menedare, vilken »lämnar osann uppgift om något varom han har att yttra sig». Orden skulle ha tillsatts för att markera rätten att ljuga straffritt om irrelevanta fakta, t.ex. kvinnligt vittnes ålder, SRK prot. vol 17 och 27.

ålder eller sysselsättning, etc., kan lösryckta ur ett sammanhang inte generellt sägas sakna relevans. Man bör ju ej bortse från att de kan utgöra hjälpfakta och som sådana ha relevans, vilket för engelsk del påpekas i Kennys kommentar och för schweizisk del antydes av Schwander.⁹

Av departementschefens uttalande i anledning av kommittéförslaget framgår att denne blott ser SL 13:4 st 1 som en kodifiering av då gällande rätt: »Att lämna oriktiga uppgifter angående helt betydelselösa omständigheter synes mig böra, liksom hittills, vara straffritt. Detta är i gällande rätt underförstått. I departementsförslaget har ett uttryckligt stadgande därom upptagits i nu förevarande § (d.v.s. 13:4) istället för den av kommittén föreslagna regeln om straffnedsättning eller strafffrihet.»¹

I propositionen erhöll paragrafen den slutliga lydelsen.²

Tilläggas kan att generaliafrågorna inom ramen för vittnesutsagan torde spela en rätt undanskymd roll med hänsyn till stadgandet i RB 36:10. Det anges ju där att innan vittnesmål avlägges rätten skall höra vittnet om hans fullständiga namn, ålder, yrke och hemvist, och att rätten också skall söka utröna om vittnet står i något förhållande till parten eller saken, som kan vara av vikt för bedömandet av tilltron till vittnets berättelse eller om eljest omständighet förekommer som är av betydelse »i detta hänseende». Det förhållandet att vittnesjäven avskaffats medför ju inte att de omständigheter som grundar jäv förlorar sin betydelse.³

Som ett slutresultat av reformarbetet framträder således i SL 13:4 st 1 en reglering som blott synes konfirmera en tidigare i doktrin och praxis uppfattad begränsning av straffansvaret vid menedsbrott till de osanna utsagor, som gäller bevistemat inom ramen för det mål vari utsagan avgivits. Det finns skäl tillägga att departementschefen vid reformen föreslog en därefter införd särskild straffskala för ringa fall av mened, som bl.a. omfattar böter. Det framhölls att denna straffskala bl.a. var avsedd för sådana fall, där någon avgivit osann utsaga eller förtigit sanningen om något som haft ringa betydelse för saken.⁴ Fallet NJA 1956 B 7 synes illustrera läget. HD uttalade att enär M:s utsaga haft förhållandevis liten betydelse för saken och brottet särskilt på grund därav var att anse som ringa ansåg HD att straffet borde väsentligen nedsättas. Påföljden bestämdes dock i detta fall till fängelse i 3 månader.

⁹ Kennys s. 439, Schwander s. 498.

¹ Prop 1948:80 s. 260.

² A.a. s. 19.

³ SOU 1938:44 s. 396.

⁴ Prop 1948:80 s. 257 f.

4.4.3. *Brottsbalken*

Ingen ändring framträder i rättsläget beträffande irrelevansfrågan genom brottsbalkens ikraftträdande. I departementsförslaget till BrB föreslog visserligen departementschefen den ändringen i förhållande till regleringen i SL 13:4 att relevanskriteriet skulle inarbetas i brottsbeskrivningen. Departementschefen uttalade bl.a.: »För min del vill jag föreslå den ändringen, att vad som stadgas i SL 13:4 första stycket – angående utsaga som är utan betydelse för saken – inarbetas i brottsbeskrivningen. Detta synes böra ske i den formen, att såsom en brottsförutsättning angives, att utsagan är av betydelse för saken. För att ansvar skall kunna ådömas bör det vara ådagalagt att så är förhållandet. Ändringen medför vidare krav på att även ifrågavarande omständighet omfattas av gärningsmannens uppsåt.»⁵ Men lagrådet reagerade:⁶ »Lagrådet vill framhålla, att vittnen ofta icke äro insatta i vad som är av betydelse i det mål, vari de skola avlägga sin berättelse, och att det ej heller torde vara lämpligt att de närmare informeras därom. Något krav på uppsåt från vittnets sida ifråga om den oriktiga uppgiftens relevans bör därför icke uppställas. Ej heller bör det tillkomma part att vid avgivande av utsaga under sanningsförsäkran bedöma vad som är av betydelse och därför skulle omfattas av sanningsplikten. Det sagda gäller såväl positivt oriktiga uppgifter som förtigande.»⁷ Lagrådets yttrande utmynnade i en av riksdagen bifallen framställning om att departementsförslaget skulle ändras till att överensstämma med tidigare gällande lag (SL 13:1 och 4 första stycket).

4.5. Rättspraxis efter strafflagsreformen beträffande irrelevans

4.5.1. *Positiv utsaga*

Den gjorda undersökningen torde visa att lagstiftningsarbetets slutresultat präglas av kontinuitet och traditionell uppfattning i relevansfrågan. Här ovan har utvecklats hur den straffrättsligt sanktionerade sanningspliktens begränsning markeras av bevistemat, som utmärker saken inom målets ram (jfr s. 108). Relationen mellan utsaga, bevistema och san-

⁵ Prop 1962:10 s. B 217 f.

⁶ A.a. s. B 453 f.

⁷ Jfr SOU 1929:26 s. 47: »I fråga om förtigande kan uppsåtlig mened givetvis icke anses föreligga i annan mån än vittnet inser eller tror, att den förtegnade omständigheten kan hava betydelse för saken.» Dåtida finska SL 17:1 citeras där det heter »uppsåtligen i sak förteogat något, som honom vederligen skulle tjänat till upplysning däri».

ningsplikt torde vara lättare iakttagbar vid positiva utsagor än vid förtigande. Såsom positiv betecknas härvid som nämnts utsagan även för de fall då uppgiftslämnaren undvikit att besvara en fråga rörande en omständighet, som han känt till. Samma relation mellan en förtigen omständighet, bevisstema och sanningsplikt är svårare att iakttaga eftersom det förtigna förhållandet ter sig betydligt mer obekant. Men en, utan att någon fråga därom ställs, av vittnet förtigen omständighet kan naturligtvis likaledes ingå i bevisstemat. Det kan tilläggas att den positiva utsagan har egenskapen att utgöra bevismaterial i målet.

Den positiva utsagan, oavsett om den är sann eller inte, framstår som ett för domstolen känt bevisfaktum. Domstolens kunskap rörande omständigheten bereder den en möjlighet att konstatera att faktumet existerar och avgöra dess betydelse för bevisstemat. Vad som däremot förtiges utgör inte bevismaterial och det förblir för övrigt osäkert om uppgiftslämnaren vet något mera.

Vad som hör till bevisstemat och vilken utsaga som därmed kan anses lämnad under straffansvar kan naturligtvis vara svårt att avgöra också för rätten. Bevisstemat utvidgas ju normalt genom rättens och parternas frågor. Inte sällan torde temat för en fråga förbli opreciserat vilket om svaret blir osant eller uteblir kan vara till förfång för bedömningen av om menedsbrott föreligger. Det synes mig emellertid inte rimligt att till bevisstemat räkna svar på frågor uteslutande avsedda att hindra eller förvilla uppgiftslämnaren, eller lura honom att råka uttala sig osant, något som dessvärre ibland inträffar utan att rätten kanske ingriper. Lika litet kan det enligt min mening med fog hävdas att en fråga generellt hör till bevisstemat enbart därför att den ställes vid ett förhör i målet. Relationen till bevisstemat ter sig i praktiken utomordentligt betydelsefull. Bruns har för tysk del pekat på den för svenska förhållanden knappast aktuella situationen att åklagaren förmått att väcka åtal för positiva osanna uppgifter utom bevisstemats ram, uppgifter som framkallats av parter i målet rentav i avsikt att göra uppgiftslämnaren menedig.⁸

Föreligger en osann utsaga är det mot bakgrund av motiven för en sådan vanligast att den rör ett omedelbart relevant bevisfaktum. Utsagan får då i regel en rent positiv karaktär och innefattar ett påstående eller också dröjer uppgiftslämnaren med att lämna den osanna uppgiften som istället får formen av ett nekande svar på direkt ställd fråga. I de fall där vid positiv osann utsaga irrelevans brukar åberopas som straffrihetsgrund

⁸ Bruns Goltdammers Archiv 1960 s. 166, jfr Första särskilda utskottet. Protokoll 1942 s. 121 f.

förefaller den osanna uppgiftens egenskap av bevisfaktum vara av mer perifer natur. Detta förhållande har dock ej i något av de undersökta fallen lett till frikännande.

Den osanna uppgiftens relevans brukar konstateras i skrivningar sådana som bedömes »(uppenbarligen) icke» ha »varit utan betydelse för saken (målet)»,⁹ eller ha varit »ägnade att leda till» frikännande från ansvar.¹ Kombinationen härav påträffas i det ovan redovisade fallen NJA 1960 C 990 och i fallet NJA 1958 C 353 där HR uttalar: »Enär de (osanna uppgifterna) varit ägnade att leda till B:s frikännande från ansvar för rattfylleri, ha de icke varit utan betydelse för saken».

Utsagan kan ha positiv karaktär och trots invändning om motsatsen innefatta ett förnekande av relevant omständighet. Eftersom frågan om utsagan innefattar ett påstående eller ett förnekande beror av tillfälligheterna i så motto att den är avhängig av hur förhöret tillgår saknas anledning till skillnad i bedömningen.²

I fallet NJA 1956 C 598 fälldes W av HR och HovR till ansvar för mened efter att åklagaren påstått att W, som hördes som vittne i ett hemskillnadsmål, lämnat osann uppgift genom att förneka att han nattetid »vistats i Margareta Å:s bostad sedan Torgny Å därifrån avflyttat». I fallet NJA 1969 C 1299 dömdes H för mened, (normalfall). Han hade bevitnat en misshandel men förnekade hörd såsom vittne bl.a. att han under förundersökningen hörts om sina iakttagelser under misshandeln samt att han omedelbart efter misshandeln upplyst en polispatrull om var gärningsmännen kunde påträffas. (Endast invändning om ringa brott förelåg.)

Bedömningen blir givetvis inte annorlunda då ett inre objektivet sakförhållande relateras (s. 40) t.ex. om menedaren i strid mot verkliga förhållandet uppger sig inte minnas en omständighet även om den kan uppfattas vara av mindre betydelse. I t.ex. fallet NJA 1950 C 687 bedömde HovR det förhållandet som mened att vittnet förklarade sig inte minnas hur mycket en person druckit till maten. Likaså dömdes S i fallet NJA 1959 C 537 för mened. S hade hörts som vittne till styrkande av att O varit närvarande när alkohol förtärts i förhållandevis obetydlig mängd och om O deltagit i förtäringen. Ett på samma sätt relevant förhållande kan som framgår av fallet NJA 1951 B 28 vara vad vittnet insett men sanningsslöst uppgivit sig inte kunna förstå.

⁹ Jfr lydelsen av 4 § st 1, NJA 1956 B 7, 1956 C 598, 1966 B 26.

¹ Jfr Bergendal s. 266, NJA 1953 C 240, 1962 C 833.

² Jfr s. 34 f., 110.

Som torde framgå av vad som sagts tidigare innebär ett oriktigt påstående under ed i samband med boupptecknings- och borgenärseder, utmätnings- och gäldenärseder om tillgångarnas eller skuldernas omfattning ej några problem ur irrelevanssynpunkt. Edstema, som härvid blir bevisfaktum, och bevistema sammanfaller, varvid relevansfrågan kan ställas i relation härtill. Har en tillgång sanningslöst utelämnats eller en skuld sanningslöst upptagits i en bouppteckning är detta relevant.³

Någon skillnad såvitt avser bedömningen av irrelevansen synes inte oväntat i praxis ej heller vara för handen mellan å ena sidan vad som kan karaktäriseras som omedelbart relevanta bevisfakta och å den andra vad som framstår som indicier och hjälpfakta. Sådana hjälpfakta synes mig för vittnesbevisets del kunna vara ägnade att belysa frågan om vittnets trovärdighet och ställning till parterna och saken,⁴ vad vittnet iakttagit, vad han kunnat minnas och vad han menat med sin utsaga.⁵

I flera fall har från tilltalades sida gjorts gällande att osanna uppgifter avseende hjälpfakta och indicier skulle sakna relevans och därför vara straffria. Ett sådant fall som belyser trovärdighetens egenskaper av hjälpfaktum är det ovan (s. 103) behandlade fallet NJA 1938 s. 456. Där bedömdes osann uppgift angående hjälpfaktum som straffbar handling och det oaktat avsikten med åberopandet av det vittnesförhör varunder den osanna utsagan avläts, var något så perifert som att »belysa den tilltalades mentalitet».

Fallet NJA 1947 s. 565 påminner i fråga om problematiken härom (jfr s. 103).

I det förhållandevis sena fallet NJA 1971 B 23 hade Ulla N och G i skillnadsmål under sanningsförsäkran respektive laga ed lämnat oriktiga uppgifter om i vilken utsträckning de bott tillsammans. Det förhållandet att de sammanbott kunde inte åberopas såsom självständig grund för äktenskapsskillnad. Uppgifterna hade dock enligt HR »betydelse för bedömning av trovärdigheten i deras påståenden att de icke haft intimt umgänge med varandra». De dömdes för osann partsutsaga och mened. Relevansfrågan var föremål för prövning såväl i HovR som HD.

Situationen att hjälpfaktum belyser vad vittnet iakttagit och kommit ihåg belyses i NJA 1951 C 305. Här fann HovR . . . »att det, såsom häradsrätten anfört, i rattfyllrimål i allmänhet är en viktig fråga huruvida

³ Jfr s. 95 f.

⁴ Harris s. 185.

⁵ Jfr Trankell s. 11 ff. Jfr även om vittnesbeviset och dess felkällor, Andenæs Straffeprosessen s. 175 f.

sprit förekommit i det sällskap där den tilltalade uppehållit sig». Det hade också »kunnat inverka på tillförlitligheten av vittnesmålen, därest det framkommit att de tilltalade druckit sprit samtidigt som de gjort de iakttagelser varom de vittnat».

Att den åberopade bevisningen har indiciekaraktär gör naturligtvis ej någon skillnad. Fallet NJA 1959 C 537 har just berörts. Fall som NJA 1956 B 7 är mycket vanliga. Där hade M som vittne i strid mot verkliga förhållandet i ett rattfyllerimål uppgivit att den för rattfylleri åtalade A förtärt en mindre mängd alkohol än vad A i verkligheten gjort.

4.5.2. *Förtigande*

Sanningsplikts begränsning ter sig således i princip inte annorlunda vid förtigande än vid positiv utsaga (jfr s. 45, 148).

Vid bedömningen av förtigandets praktiska betydelse vid menedsbrotten erbjuds ej några problem i positiv svensk rätt vid osanna utsagor i samband med boupptecknings- och borgenärseder, utmätnings- och gäldenärseder. Edstema, som härvid blir bevisfaktum, och bevistema sammanfaller, varvid relevansfrågan kan ställas i relation härtill.⁶

För vittnesutsagans del blir situationen mer „omplicerad. Edstemat är mer vittfamnande. Andra bevisfakta kan föreligga. Bevistemat är mer svårbestämbart. För den händelse, såsom är fallet i positiv svensk rätt, att sanningsplikten omfattar hela sanningen⁷ innebärande att ingenting skall förtigas, RB 36:11, av betydelse för saken så krävs för att kunna bedöma straffansvaret en begränsande bestämning av vad som är relevant.

Vid fall av förtigande torde frågan lyda huruvida den förtigna omständigheten kunnat utgöra del av bevistemat oaktat den ej ingår i bevismateriet. Men hur skall det avgöras om en förtigen omständighet ingår i bevistemat och vilka krav kan ställas på vittnet rörande insikten därom? I sammanhanget kan det uppfattas vara ett intresse att skydda vittnet mot åtal för mened vid förtigande i bagatellfall. Det heter också i lagrådets uttalande under förarbetena till BrB: »I sakens natur ligger ifråga om förtigande, att ansvar för underlåtenhet att spontant lämna viss relevant

⁶ Något relevansproblem uppkommer exempelvis inte i fallet NJA 1961 s. 68. Jfr HD 1976 B 1884 i vilket N utan framgång i HovR hävdade att en vid bouppteckningsed i anledning av hemskillnad förtigen tillgång om minst 75.000 kr saknat betydelse för bodelningen. N uppgav i målet att även hustrun å sin sida förtigit att hon haft tillgångar.

⁷ Här ovan (s. 55) har noterats att svensk rätts ståndpunkt i vad gäller kravet på sanning hos utsagan vilar på den s.k. objektiva edsteorins grund, d.v.s. en utsaga anses sann endast då den överensstämmer med föremålet för utsagan.

uppgift icke kan ådömas ett vittne utan att det är fråga om uppenbara fall.»⁸ Bruns resonemang ter sig i sammanhanget intressant. Det utgår från utsagopliktens omfång vid vittnesmål och att detta omfång bestäms och begränsas av bevisemat. I sammanfattning är Bruns uppfattning att de i bevisbeslutet (»Beweisbeschluss») upptagna bevisfrågorna bestämmer vittnesplikts omfattning med hänsyn till deras fulla betydelse för målet.⁹ Det är blott inom dessa gränser vilka blir kända för vittnet genom innehållet i kallelsen, som vittnet behöver förbereda sig till förhöret genom att tänka över sin minnesbild och utan frågor uttala sig rörande allt som står i oskiljaktigt sammanhang (»untrennbare Zusammenhang») med föremålet för bevisningen. Uppfattningen erinrar mycket om Schönke-Schröders¹ som deklarerar: »Wird der Aussagende nicht ausdrücklich gefragt, so hat er eine Aussagepflicht nur hinsichtlich solcher Tatsachen, die erkenntbar zum Gegenstand der Vernehmung gehören und für die Entscheidung erheblich sind.» Kommentaren tillägger att blott så till vida begås utsagobrott genom underlåtenhet.

Inget synes mig motsäga att detta Bruns och Schönke-Schröders synsätt är väl tillämpligt på svenska förhållanden. Frågeställningen får således både en objektiv och en subjektiv sida. Den objektiva utgöres av frågan vad bevisemat verkligen omfattar medan den subjektiva gäller vad vittnet inser härom. Det skall i sammanhanget erinras om att enligt RB 36:7 st 2 i vittneskallelsen skall anges uppgift om parterna och målet samt i korthet vad vittnesförhöret gäller. Emellertid bör också framhållas att en invändning från vittnets sida att han vid tidpunkten för förtigandet inte drog sig till minnes den aktuella omständigheten svårligen kan lämnas obeaktad mot bakgrund av vad man vet om minnets beskaffenhet. Men det är också så att konsekvenserna av en lagföring för mened i ett bagatellfall av förtigande ter sig mindre vidsträckta för svensk del än för exempelvis tysk med hänsyn till svensk rätts möjlighet att utdöma böter om brottet är ringa (jfr s. 114).

I sammanhanget finns skäl att erinra om vad som anses kunna vara föremål för förhör under straffansvar och som behandlats här ovan (s. 40 ff.) En positiv utsaga eller ett förtigande rörande omständigheter som med hänsyn till det bakomliggande förhållandets obestämda natur inte utgör bevisfaktum kan således inte anses ha tillkommit under straffansvar.

⁸ Prop 1962:10 s. B 454.

⁹ Bruns Goltdammers Archiv 1960 s. 172 f., 181.

¹ Schönke-Schröder s. 934.

Exempelvis kan förnekandet av en hyst obestämd misstanke eller ett förtigande därav inte uppfattas som brott, jfr fallet NJA 1959 C 490 (s. 42).

Är säkerheten i uppfattningen stegrad till insikt om en i sammanhanget aktuell omständighet framstår denna däremot som ett bevisfaktum och förtigandet därav betecknas som brottsligt. I det tidigare behandlade fallet NJA 1951 B 28 fann således hovrätten bl.a. T:s uppgift straffbar att han icke kunnat förklara hur N:s näsblod uppkommit oaktat han insett, att näsblodet orsakats av slag från B. HD fann ej skäl till saklig ändring i domen.

Förtigande av omständigheter, som ifall de varit kända, uppenbart hade utgjort omedelbart relevanta bevisfakta synes ur straffrättslig synpunkt inte få annan bedömning än positiva utsagor. I ett fall hade t.ex. H och G ägt kännedom om kamraters överenskommelse att under rättegång mot F som vittnen lämna oriktiga uppgifter om F:s brott. De fälldes av RR eftersom de i vittnesförhören förteg den av dem kända förekomsten av överenskommelsen, vilken ansågs ha varit av väsentlig betydelse för bedömandet av brottmålet. (H som klagade friades av HovR men på subjektiva grunder. Det ansågs inte mot hans nekande styrkt att H insett att det ålegat honom att yppa vad han vetat, Svea Hovrätt dom VI B 43/1951.)

Några fall belyser situationen vid förtigande av omständigheter som om de varit kända skulle ha utgjort indicier och hjälpfakta. Någon principiell skillnad i förhållande till omedelbart relevanta fakta kan inte förmodas vara för handen. Avgörande blir liksom i övriga fall vad som framstår som bevistema i målet. I NJA 1938 B 349 uttalade HD bl.a.: »Handlingarna visade dels att när J:s vittnesberättelse avlades, i målet ännu ej gjorts gällande att H» (som var åtalad för rattfylleri) »förtärt rusdrycker under morgonen 19/12 dels och att J – som vid vittnesförhöret lämnade ingående upplysningar om N:s spritförtäring 18/12 och därvid till H:s nackdel på väsentliga punkter ändrade vid polisförhör meddelade uppgifter – *icke genom framställda frågor eller annorledes särskilt föranleddes att uttala sig om spritförtäring nämnda morgon* (min kursiv.). Av vad sålunda förekommit kunde dock med hänsyn till i övrigt upplysta förhållanden ej dragas den slutsatsen att J förbisett *att frågan om H:s förtäring av rusdrycker 19/12 var av betydelse i målet* (min kursiv.). J som i sin berättelse förtegit vad han visste om berörda rusdrycksförtäring, hade därför gjort sig saker till menad.»

Hur förhåller det sig så med förtigna omständigheter vilka såsom kända kunnat tjänstgöra som hjälpfakta, d.v.s. bevisfakta vilka förstärker eller försvagar ett annat bevisfaktums bevisvärde. Sådana hjälpfakta synes

t.ex. för vittnesbevisets del kunna vara ägnade att belysa frågan om vittnets trovärdighet, vad vittnet iakttagit, vad han kunnat minnas och vad han menat med sin utsaga. Med begagnande av utgångspunkten att den förtigna omständigheten är känd vid relevansprövningen kan denna omständighet enligt modellen ställas i relation till bevistemat. Var vittnet exempelvis kraftigt alkoholpåverkad vid iakttagelsestillfället synes detta enligt min mening kunna vara en relevant omständighet som inte bör förtigas eftersom påverkningen rimligen nedsatt iakttagelse- och minnesfunktioner, jfr fallet NJA 1951 C 305 (s. 118). I fallet NJA 1889 s. 423 förordnades att en person ej skulle åläggas edgång i målet eftersom han påstod sig vid iakttagelsestillfället ha varit överlastad av starka drycker, jfr NJA 1903 s. 522, i vilket HD befriade en för misshandel tilltalad person från ådömd värjemålsed, då denne varit berusad vid tillfället för brottet.

Fall då domstol prövat åtal för mened som gällt förtigande och som domstolen ansett falla utom ramen för bevistemat torde vara synnerligen sällsynta.² Riksåklagaren har i överprövningsärendet AD 1216–74 godtagit åklagares beslut att nedlägga förundersökning i ärende angående påstådd mened där det för underställd åklagare framställt som klart att utsagan gällt omständigheter som ej omfattats av bevistemat i målet. Det framgår för övrigt av handlingarna i ärendet att rättens ordförande vid förhandlingen då vittnet hördes upplyste vittnet om att denne naturligtvis ej behövde lämna uppgifter utöver bevistemat. Detta avgörande synes mig helt riktigt bl.a. mot bakgrund av lagrådets nämnda uttalande³ (s. 119 f.). Det torde inte minst ur kriminalpolitisk synpunkt vara angeläget att inte åtal väcks för mened i fall då det är tveksamt om en förtigen omständighet kan anses falla inom ramen för bevistemat.⁴

4.6. Särskilda problem vid irrelevans

4.6.1. Irrelevansen en objektiv straffrihetsgrund

Av vad som sagts torde framgå att straffrihetsgrunden i 4 § st 1 är av objektiv natur. Där anges ju att den osanna utsagan skall prövas vara utan betydelse för saken. Att en edsavläggare förtiger en omständighet och av

² I detta sammanhang skall påpekas att redovisningen av det s.k. RI-projektet ej innefattar mer än några fall då det vid konstaterad mened beaktats att utsagan varit av mindre betydelse för saken, Ds Ju 1973:8 s. 27.

³ Prop 1962:10 s. B 454.

⁴ Bruns Goltdammers Archiv 1960 s. 166, 168.

misstag tror att omständigheten saknar betydelse befriar honom ej från ansvar,⁵ m.a.o. kan man med Strahl säga att huruvida utsagens avgivare själv bedömer eller bort bedöma sin utsaga såsom betydelsefull är oväsentligt för frågan om ansvar skall inträda.⁶

Det står likaså klart att det i svensk rätt allenast är domstolen och inte den som avger den edliga utsagan som avgör om utsagan innefattar irrelevanta moment.⁷ SRK anför också bl.a.: »Däriegenom lämnas det till domstolens prövning, att där oriktighet i edsutsaga hänför sig till irrelevant omständighet, nedsätta straffet eller fria från straff.»⁸ Departementschefen uttalar i samband med strafflagsreformen: »För att understryka att vittnets eller partens egen uppfattning om vad som är av betydelse för saken icke är avgörande har regeln erhållit den utformningen, att strafffrihet inträder om utsagan prövas vara utan betydelse för saken.»⁹ Lagrådet framhåller senare: »Ej heller bör det tillkomma part att vid avgivande av utsaga under sanningsförsäkran bedöma vad som är av betydelse och därför skulle omfattas av sanningsplikten.»¹

Grundsatsen har klart kommit till uttryck i fallet NJA 1951 C 305. Hovrätten för Övre Norrland, dom I:B 48/1950, uttalade: »Det förhållandet att de tilltalade väl ej rätt insett betydelsen av sina oriktiga uppgifter inverkar ej annat än vid straffmätningen.» I övrigt genomgångna fall rörande irrelevansfrågan vid osanna edsutsagor ger ej annat vid handen än att domstolarna har utgått från grundsatsen som självklar.²

En motsvarande lösning erbjuds i tysk rätt: »Insoweit kann die Entscheidung darüber, ob eine Frage für den Beweis von Wichtigkeit ist oder nicht, nicht dem Aussagenden überlassen bleiben.»³ Grundsatsen formuleras av

⁵ BSA s. 431, BrB Kom II 3 s. 135.

⁶ Se Strahl Allmän straffrätt s. 25. »Dessa t.ex. den i 15:4 första st upptagna förutsättningen för menedsstraff att utsagan har betydelse för saken, behöver inte vara täckta av uppsåt», a.a. s. 119. Denna fråga bedömes annorlunda före 1948 års straff- och processrättsliga reformer. Jfr NJA 1923: B 671 och Bergendals som det förefaller därav föranledda uttalande, Bergendal s. 267, jfr även SOU 1929:26 s. 47.

⁷ BrB Kom II 3 s. 132, SOU 1944:69 s. 326.

⁸ SOU 1944:69 s. 326.

⁹ Prop 1948:80 s. 260.

¹ Prop 1962:10 s. B 454.

² Exempel härpå erbjuder bl.a. fallen NJA 1951 B 28, NJA 1953 C 240, NJA 1953 C 822, NJA 1956 B 7, NJA 1956 C 598.

Skulle uppgiftlämnarens subjektiva uppfattning i relevansfrågan uppställas som objektivt rekvisit torde bevisproblemen te sig överväldigande.

³ Schönke-Schröder s. 934.

Russel för engelsk rätts vidkommande sålunda: . . . »materiality is now a question of law for the court.»⁴ Andenæs har för norsk del samma uppfattning och säger att vittnet inte kan underlåta att svara på en fråga med motivering att den inte har någon betydelse för saken. Han understryker att det är när domen skall fällas som rätten skall värdera om utsagan har betydelse eller inte och att vittnet ej har rätt att kräva något avgörande därav på förhand.⁵

4.6.2. *Saken och sakens utgång*

Det skulle kunna hävdas att den osanna utsagan i det konkreta fallet skulle sakna betydelse med hänsyn till entydigheten i övrig bevisning och därför vara fri från påföljd.

Av RR:s diskutabla dom i fallet NJA 1950 C 642 framgår att åklagaren hade lagt H till last dels att hon vid vittnesförhör förtigit att hon sett R kasta en flaska mot A och dels att hon »även i övrigt lämnat felaktiga uppgifter angående händelseförloppet ävensom angående orsaken till att hon lämnat motsägende uppgifter». RR fann att hon vid vittnesförhöret gjort sig skyldig till straffbar handling genom att mot bättre vetande uppge att hon ej sett R kasta någon flaska men menade att »de oriktiga uppgifter i övrigt som H lämnat vid vittnesförhöret saknat betydelse för målet» och därför ej var »av beskaffenhet att för henne föranleda ansvar». Målet fullföljdes ej mot H. I fallet NJA 1959 s. 639 var Anna O åtalad för mened. Hon som efter dödsfall uppgivit boet förelades bouppteckningsed. Anna lämnade på sin ed osann utsaga i det hon uppgav att vissa den avlidna tillhöriga medel av denna hade förbrukats på obekant sätt fastän Anna själv mottagit betydande del därav som gåva. Den skiljaktige JustR Hedfeldt anförde: »Genom vad sålunda vid bouppteckningsförrättningen förekommit har grund funnits för att avgöra, om i bouppteckningen borde antecknas en tvistig fordran hos Anna O i angivna hänseende. För denna anteckning hava icke krävts närmare uppgifter angående de omständigheter som de tvistande å ömse sidor åberopat, och det har sålunda varit utan betydelse, om Anna O rätteligen erhållit i gåva en större eller mindre del av det tvistiga beloppet. Anna O:s förnekande av gåvorna har alltså varit utan betydelse för saken, och ansvar för mened kan ej utkrävas.»

⁴ Russel s. 328.

⁵ Andenæs Straffeprosessen s. 186 f.

Med utgångspunkt i antagandet att vad som förklarats straffritt är vad som saknat betydelse för sakens *utgång* uppkommer frågan hur erforderliga tolkningsdata härom skall kunna tillhandahållas dels åklagaren då han väcker åtalet dels senare domstolen då den har att ta ställning till om straffbart menedsbrott föreligger. M.a.o. bör förutsättningen för tillgång till den nödvändiga informationen vara att ett avgörande fattats i det mål där den osanna uppgiften lämnats och en klar insikt om hur bevisvärderingen skett i det konkreta fall där uppgiften prövats ha betydelse respektive sakna betydelse för sakens *utgång*. Detta skulle förutsätta information inte blott om domarens objektiva analys av bevismaterialet men även utredning rörande domarens intuitiva bedömning av bevisningens styrka.⁶ Slutsatsen blir att det knappast är realistiskt att räkna med tillgång till sådan information med hänsyn till den i vart fall ibland utomordentligt komplicerade mekanismen i bevisvärderingen. Hade den osanna uppgiften inte tillmätts betydelse skulle därmed menedsbrott inte ha förelegat. Hade den åter tillmätts betydelse torde detta även ha inneburit att i vart fall domskälen som den påverkat skulle bli materiellt fel. Hade åter dom inte fallit i det mål där meneden begicks skulle detta i praktiken innebära att möjlighet saknades att pröva den osanna uppgiftens relevans.

Under sådant förhållande kan antagas att kriminaliseringen av mened inte skulle erbjuda något verksamt skydd mot ett flertal oriktiga rättsliga avgöranden baserade på osanna utsagor under ed.

Emellertid anses det också för straffansvar likgiltigt om den enskilda föreliggande utsagan medför ett äventyrande av avgörandet in concreto eller ej. Avgörande vikt lägges istället i regel vid det förhållandet att möjligheten av ett riktigt avgörande generellt sett kan äventyras och att därigenom en av grunderna för kriminaliseringen angrips.⁷

Härigenom blir också relationen mellan det processuella sakbegreppet och sakbegreppet i irrelevansregleringen än mer tydlig.

Redan tidigare (s. 100) har påpekats Carléns uppfattning att om den osanna utsagan innefattas av edstemat osanningen bedömes som mened

⁶ Jfr Ekelöf Rättegång IV s. 17 ff.

⁷ Liszt hävdar: »Allerdings ist die Möglichkeit einer Gefährdung der Entscheidung der Grund für die criminelle Behandlung der falschen Aussage überhaupt, daraus folgt aber nichts weiter, als eben ihre Einreihung unter die vom Gesetze für strafbar erklärten Handlungen. Ob die Einzelne, im concreten Falle vorliegende Aussage die erwähnte Gefahr mit sich bringe oder nicht, ist für die Anwendbarkeit der ein für alle Male gegebene Strafbestimmung völlig gleichgiltig. Man verwechselt also die Frage nach dem Grunde, der zur Aufstellung einer Strafdrohung gegen die falsche Aussage führt, mit der davon ganz verschiedenen Frage, ob im einzelnen Falle die Voraussetzungen jener Strafdrohung gegeben sind», Liszt Die falsche Aussage s. 63 f.

oavsett om den påverkar målets utgång eller inte.⁸ Kommentaren till brottsbalken citerar Strahl: »Det är emellertid att märka att vad i 4 § förklaras straffritt är vad som saknar betydelse för saken, icke allt som saknar betydelse för sakens utgång. Ett vittne begår mened även om den till vars förmån han ljugit skulle ha förlorat (eller vunnit även utan hans lögn)». Utlåtandet torde ha föranletts av Hedfeldts diskutabla dissens i fallet NJA 1959 s. 639.⁹

I fallet NJA 1953 C 240 hade Helmer F och Johannes F i mål om återgång av fastighetsköp, hörda såsom kårande part under sanningsförsäkran respektive vittne, på frågor lämnat oriktiga uppgifter. Häradsrätten inför vilken de osanna uppgifterna avgavs hade ogillat käromålet. Nu bestred Helmer och Johannes ansvar för brott under påstående att den utsaga de var för sig avgivit varit utan betydelse för saken. Häradsrätten uttalade: »Häradsrätten finner sagda utsagor, som lämnats av Helmer F och Johannes F tillsammans med annan förefintlig bevisning hava varit ägnade att utöva inverkan på sagda mål. Den omständigheten att häradsrätten i samma mål funnit den av Helmer F förebragta utredningen och bevisningen icke vara tillfyllest att vederlägga den i köpekontraktet intagna uppgiften om köpeskillingens storlek fritager icke de tilltalade från ansvar för de osanna uppgifter de sålunda lämnat.» Hovrätten fann ej skäl till ändring.

I fallet NJA 1956 B 7 hade ett vittne medvetet i strid mot verkliga förhållandet i ett rattfyllerimål uppgivit att A förtärt en mindre mängd alkohol än vad han i verkligheten gjort. I HR:s av HovR i detta stycke ej ändrade dom heter det: »Häradsrätten finner genom vad sålunda upptagits åtalet mot såväl M som A tillfullo styrkt. Huruvida därest M lämnat riktiga uppgifter A skulle blivit fälld för rattfylleri, kan i detta mål lämnas åsido, då de felaktiga uppgifterna – om än som försvararna anfört möjligen i och för slutresultatet onödiga – dock icke saknade betydelse i målet. Bl.a. gjorde de åklagarens i rattfyllerimålet ställning avsevärt svårare. . . »

I fallet NJA 1958 C 897 uttalar HovR bl.a.: »Å andra sidan bör hänsyn tagas därtill att den sakliga betydelsen av de uppdiktade omständigheterna icke framstår såsom särdeles stor. De ifrågavarande vittnesmålen

⁸ Carlén s. 218.

⁹ Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1964 s. 84 där fallet och Hedfeldts dissens diskuteras. Frågan synes ha lösts i engelsk rätt på liknande sätt: »Before the Perjury Act there were conflicting decisions as to whether materiality was a question for the judge or for the jury to determine. Under the Act the question whether a statement on which perjury is assigned was material is a question of law to be determined by the court of trial», Russel s. 335. Jfr BrB Kom II 3 s. 131.

ha ej heller påverkat häradsrättens bedömande av de mål, vari de avgivits. Även med beaktande av de sistnämnda förhållandena finner hovrätten A:s ifrågavarande brottslighet så allvarlig att en skärpning av det honom ådömda straffet bör ske.»

I fallet NJA 1961 C 867 åberopade den tilltalade irrelevans och invände till sitt fredande bl.a. att av honom lämnade uppgifter innehållit så många motsägelser att vittnesberättelsen ej kunnat påverka utgången av målet i fråga. Hovrätten fann att vittnesmålet innehållit motstridiga uppgifter och anförde: »Före vittnesmålets slut stannade han dock för de nu åtalade uppgifterna, vilka han erkänt vara oriktiga och dessa hade betydelse för saken.»

Samma bedömning görs efter BrB:s ikraftträdande: I fallet NJA 1966 B 26 hade L i mål angående undanhållande sanningslöst lämnat uppgifter av innehåll att K ej gjort sig skyldig till sådant brott. Häradsrätten uttalade bl.a.: »Ehuru K trots L:s felaktiga uppgifter blivit fälld till ansvar i enlighet med åklagarens yrkande finner häradsrätten att L, enär de felaktiga uppgifterna icke varit utan betydelse för saken icke kan undgå ansvar för mened. . . » HD fann menedsbrott föreligga, som ej kunde anses som ringa.

För engelsk rätts del redovisar Russel ett snarlikt synsätt: »And it is not necessary to consider to what degree the false evidence was material to the issue, but it is enough that the point was circumstantially material. And still less it is necessary that the evidence should be sufficient for the plaintiff to recover upon, since evidence may be very material, and yet not conclusive upon, nor even directly probative of the point in question.¹ Det anges också vara likgiltigt om den osanna eden blir trodd eller inte. Schönke-Schröders uppfattning är i princip densamma.² »Im Bereich der unter die Wahrheitspflicht fallenden Angaben ist eine Unterscheidung zwischen wesentlichen und unwesentlichen Punkten einer Aussage oder eines Gutachtens jedenfalls nicht in dem Sinn möglich, dass eine strafbare Falschaussage nur vorliegt, wenn solche Punkte einer Aussage unwahr sind, die für die Entscheidung Bedeutung erlangen.»

¹ Russel s. 329.

² Schönke-Schröder s. 934.

5 Tvångsläge–intressekollision

5.1. Utgångspunkter

5.1.1. Inledande anmärkningar

Som tidigare sagts (s. 89) uppställdes genom 1948 års reform i SL 13:4 st 2 den regeln att ingen skall dömas till ansvar för menedsbrott, som lämnat osann uppgift eller förtigit sanningen angående sådant varom han ägt vägra yttra sig ifall omständigheterna tillika inneburit skälig ursäkt för honom. Lagrummet vars innehåll överfördes oförändrat till BrB 15:4 st 2 benämnes fortsättningsvis 4 § st 2.

Före strafflagsreformen hade tvångsläget (tvångssituationen) som strafffrihetsgrund vid menedsbrotten för svenskt vidkommande inte någon förankring i författningarna utan vilade i första hand på rättspraxis och i någon utsträckning på doktrinen. I det följande undersöker den till området hörande rättsutvecklingen som bakgrund till analysen av den positiva rättsens innehåll på området.

Vittne som i strid med sin sanningsplikt lämnat osanna uppgifter har i svensk rätt från slutet av 1800-talet i vissa fall ansetts inte ha begått straffbar handling under förutsättning att han om han hade talat sanning skulle ha yppat att han själv gjort sig skyldig till brott. SRK framhåller att den uppfattning som här kommer i dagen vid rättstillämpningen grundas på det förhållandet att vittnet ansetts äga rätt att vägra uttala sig om sådan omständighet emedan han eljest skulle försättas i ett för honom menligt tvångsläge.¹

Den terminologi som används för att sammanfatta den i SL 13:4 st 2 – BrB 15:4 st 2 reglerade atypiska situationen är något svävande. Situationen kan således beskrivas som en fråga om en »exkusationsrätt», en term som både brukats i fallet NJA 1972 s. 532 och av RÅ² och som likaså möter i Gärde och hos Elwin.³ Uttrycket förefaller mig vara mindre

¹ SOU 1944:69 s. 324.

² RÅ:s yttrande i målet NJA 1973 B 24, HD:s akt B 436/1973.

³ Gärde s. 500, Elwin TSA 1976 s. 194–200.

väl valt. Det torde för övrigt saknas i större straffrättsliga framställningar⁴ och finns inte i Svenska Akademiens ordlista. Det torde närmast ses som en överflödigt omskrivning av ursäktsbegreppet i det nämnda genom 1948 års strafflagsreform tillskapade lagrummet.

Att tala om en »ursäktsrätt» är kanske något mer motiverat men torde kräva att preciseras så att det framgår vilken »ursäktsrätt» som avses. Den ursäkt varom det talas i lagrummet är den en uppgiftslämnare anses ha, som i vissa situationer under beedigad sanningsplikt lämnar osanna uppgifter. Ursäkten framstår dock som underordnad. Den synes riktigast böra uppfattas som härrörande ur det tvångsläge uppgiftslämnaren befinner sig i. Skall han tala sanning såsom han lovat eller skall han ljuga och inte avslöja t.ex. sitt eget brott. Ursäkten blir underordnad tvånget att tillgodose två intressen som uppfattas som oförenliga eller i vart fall svårförenliga. Men ursäkten är enligt lagrummet också underordnad rätten till vägran att yttra sig. Har inte en sådan rätt varit för handen kan det inte bli tal om ursäkt för lögnen. Situationen kan också beskrivas som en kollision mellan intressen.

Beståndsdelarna i de intressen som anges stå mot varandra kan förefalla svåra att precisera. Det erbjuder även problem att analysera om och i så fall på vilket sätt dessa beståndsdelar står i konflikt med varandra.

Det kan te sig fördelaktigare att lägga tyngdpunkten vid det tvångsläge uppgiftslämnaren kan uppfattas befinna sig i inför valet, att röja sanningen som han förstår är till skada för honom själv eller närstående, eller ljuga mot sitt löfte och inför hot om möjligheten till straff. Mot bakgrund härav har det synts mig lämpligast att beskriva den problematik som regleringen i 4 § st 2 söker lösa som tvångslägesproblematiken⁵ vid menedsbrotten. Ett ytterligare skäl att inte begagna uttrycket intressekollision kan möjligen vara att detta uttryck ofta brukas i förbindelse med situationer vid förtalsbrott, jfr BrB 5:1 st 2.⁶

Det framgår ej direkt av de tre första rättsfall, som i dessa sammanhang är av betydelse, NJA 1888 s. 21, 1889 s. 198 och 1890 s. 366 att grunden för straffriheten skulle vara tvångsläget.⁷ Vari består enligt förekommande uppfattning i svensk med dessa fall samtida rätt den således hävdade tvångssituationen?

⁴ Jfr BSA, BrB Kom, Agge SAD, Strahl Allmän straffrätt.

⁵ I tysk rätt används uttrycken »Aussagenotstand» och »Zwangslage», jfr Schönke-Schröder s. 958, Maurach s. 699.

⁶ BrB Kom I 4 s. 221 ff.

⁷ Innehållet i HD:s akter i målen ger ej några besked hur grunderna för straffriheten uppfattades.

Engströmer definierar vittnet som en »utom rättegången stående person, som inför domaren höres för att i bevisningssyfte meddela sina iakttagelser af relevanta fakta».⁸ Vittnet har plikt att vittna. Denna plikt är säger Kallenberg av offentligrättslig natur och består gentemot staten. Grunden för den är att staten inte skulle kunna fullgöra sin uppgift att skipa rätt om det inte fanns en skyldighet för de som äger kännedom om processuellt relevanta fakta, att i processen omtala vad de har sig bekant. Huvudregeln härom återfinns i ÄRB 17:5: »Ej må någon, som till vittne nämnd varder, draga sig vittnesmålet undan.»⁹ Endast de, mot vilka den svenska statsmaktens tvångsmakt ej får komma till användning, är ej vittnespliktiga, såsom konungen och de, som har exterritorialitetsrätt.¹

Vittnesplikten eller plikten att avge vittnesmål innefattar, säger Kallenberg, tre särskilda förpliktelser.² 1. Att komma tillstädes till domstolen. 2. Att avlägga vittnesed. 3. Att avge en berättelse. Den tredje skyldigheten är i detta sammanhang den intressanta. Den anges bestå i vittnets plikt att tala om vad det vet om fakta som är av relevans i målet.³ Emellertid kan vittnesplikten som bekant enligt ÄRB bortfalla under omständigheter som antingen utesluter en person från att avlägga vittnesmål eller som inskränker vittnesplikten. Dessa grunder betecknas som inhabilitetsgrunder eller jäv. De förra brukar betecknas som allmänna de senare som speciella eller relativa.

De allmänna inhabilitetsgrunderna, de s.k. absoluta jäven, hänför sig till vittnets person och utgörs av bristande förmåga eller vilja att tala sanning.⁴ De allmänna inhabilitetsgrunderna anges i ÄRB 17:7 utgöras av underårighet, vettlöshet, omöjlighet att vittna på grund av blindhet, dövhet etc, jäv på grund av mened och ärelöshet, vanfrejd samt slutligen brist på religiös övertygelse. De speciella inhabilitetsgrunderna åter, de s.k. speciella jäven, förtecknas i paragrafen såsom vederdelomannaskap

⁸ Engströmer s. 25, jfr Nehrman Processum Civilem s. 229, där det heter: »Wittnen kallas the Personer, som af någon annan warda framkallade för Rätten, at, efter aflagd ed, utsäga hwad the om något stridigt mål weta och förhöras uti thet, som parten wil hafwa bewist, eller hwar om Domaren åstundar närmare underrättelse».

⁹ Jfr Nehrman a.a. s. 231: »Ingen, som til witne lagligen kallad är, bör undandraga sig ifrån ett så Christeligt, samt til sanningens och rättvisans styrckio ländande wärck».

¹ Kallenberg Civilprocessrätt 2 V s. 1020 f., Ekelöf Rättegång IV s. 125.

² Kallenberg Civilprocessrätt 2 V s. 1023.

³ A.a. s. 1028.

⁴ A.a. s. 1038 ff., se även Engströmer s. 138–218, Nehrman Processum Civilem s. 234.

eller ovänskap, anställningsförhållanden, skyldskap och svågerlag, angivelse och ryktesspridning i brottmål, del i saken och nytta eller skada därav samt slutligen ombudsmannaskap.⁵ Domstolen skall enligt ÄRB 17:6, 13 och 14 ex officio pröva att jäv ej föreligger.⁶ De i ÄRB upptagna skilda jävsgrunderna skall här ej bli föremål för närmare utredning.⁷ Det skall blott understrykas att skyldskaps- och svågerlagsförhållanden grundlägger jäv i överensstämmelse med regleringen i ÄRB 13:1 om jäv emot domaren och att vittnesmål likaså är uteslutet av »den som själf eller hvars skyldemän hafva i saken del eller kunna nytta eller skada där af vänta».⁸

Vi finner således att ÄRB uppställer en plikt för vittnet av offentlig-rättslig natur att vittna. Denna plikt modifieras av jävsreglerna. Grunden för att uppställa vittnesjäven är säger Kallenberg »utan allt tvifvel den uppfattningen, att utsagor af vissa personer eller under vissa förhållanden äro så otillförlitliga, att sanningspröfningen bäst gagnas med, att de en gång för alla, alltså genom en allmän och ovillkorlig regel, fränkännas allt bevisvärde».⁹ Det moment i vittnesplikten som innebär skyldighet för vittnet att redogöra för relevanta fakta i målet får ytterligare tyngd genom edens religiösa prägel.

Det säger sig själfv att ett fullgörande av vittnesplikten under sådant förhållande kan försätta vittnet i en svår inre konflikt mot bakgrund av vittnets naturliga önskan att skydda sig själf och sina närmaste genom att underlåta att t.ex. yppa sin vetskap om egen och närståendes brottslighet.

Dock saknas i ÄRB helt bestämmelser som ger uttryck för uppfattningen att ett vittne för egen skull hade rätt ens att vägra vittna. Tvärtom uppställs i ÄRB 17:5 regeln att ingen som »till vittne nämnd varder» har rätt att »draga sig vittnesmålet undan». Vidare torde hänsyn till vittnet själf ej ha varit bestämmande för de i ÄRB 17:7 uppställda stadgandena

⁵ Flintberg s. 513. Flintberg uppvisar en rad äldre fall. De belyser frågor om edgång hade jml. ÄRB 17:7 bort tillåtas eller ej beträffande vilka överdomstolarna i konsekvens härmed förklarade vittnesmålet ha respektive sakna avseende, a.a. s. 494 ff., jfr även Schmidt 17 s. 519 och 25 s. 568. Beträffande äldre föreställningar angående jävsfrågor jfr Abrahamsson s. 630 f.

⁶ Nehrman Processum Civilem s. 233.

⁷ Se härom Kallenberg Civilprocessrätt 2 V s. 1090 ff., Engströmer s. 138–218, Flintberg s. 492–504, jfr Nehrman a.a. s. 239 ff., Naumans tidskrift 1875 s. 637–646, 1876 s. 337–352.

⁸ ÄRB 17:7, Kallenberg Civilprocessrätt 2 V s. 1054 f.

⁹ Kallenberg Civilprocessrätt 2 IV s. 637, jfr 2 V s. 1081.

om vittnesjäv.¹ Istället, framhåller Engströmer², vilar jävet »på den grundsatsen, att de i det omtvistade rättsförhållandet medberättigade och medförpliktigade ej få vittna», en grundsats som Engströmer hävdar hade en betydligt större räckvidd förr än »i nutidens rättslif». Han tillägger att medgärningsmannaskap och delaktighet skall vara straffbara för att bilda jäv. Som följd härav anses ej den som medverkat vid s.k. concursus necessarius som jävig om hans gärning ej är straffbar.³

Emellertid får jävsreglerna också den verkan att de tillgodoser vittnets intressen i så motto att de hindrar vittnesmål vid fall då frestelsen kunde bli en person övermäktig att i ett tvångsläge avvika från sanningsplikten.⁴ För att vinna upplysning i svåra brottmål uppställs i ÄRB 17:9 jämväl den regeln att den jävade kan höras utan ed. Emellertid görs vidare det för vår undersökning intressanta tillägget att föräldrar och barn och äkta makar och syskon ej får höras mot varandra, ens utan ed, utom vid mord och dråpfall »varom eljest all upplysning saknas».

I sammanhanget finns anledning att beröra ytterligare en kategori personer som i vissa lägen enligt vid 1800-talets mitt rådande rättsuppfattning är undantagna från vittnesplikten dock inte därför att deras trovärdighet ifrågasätts.⁵ Till denna kategori hör präster angående vad som förtrots dem under bl.a. bikt. Hit hör även domare och ämbetsmän, läkare och barnmorskor.

Vi har här ovan konstaterat att den av ÄRB i 17:5 noterade vittnesplikten vilar på offentligrättslig grund. Det föreligger i princip ett tvång att vittna sant. Tvångsmomentet i vittnesplikten begränsas ej av jävsreglerna vilka i stället, som vi sett, i första hand är avsedda att tillgodose det offentligrättsliga intresset av tillförlitlighet i bevisningen. Tvånget förstärkes av edens religiösa prägel.

Som redan antytts kan situationer uppkomma då den enskilde i egenkap av vittne ser sina privata intressen råka i konflikt med dessa offentligrättsliga intressen. Dessa privata intressen kan vara av olika natur. De medför en mer eller mindre tvingande strävan att för egen eller närståendes del undvika att yppa handlingar som leder till straff men också till andra lidanden såsom ekonomiska och sociala skador.

¹ Kallenberg a a s. 1081.

² Engströmer s. 177 f.

³ Hagströmer I s. 322.

⁴ Kallenberg a.a. s. 1081.

⁵ Se Naumans tidskrift 1876 s. 347 ff., Nehrman Processum Civilem s. 232. Jfr nu RB 36:5.

Vittnet kan naturligtvis reagera på olika sätt i en dylik tvångssituation. Han kan välja att tala sanning men kan lika väl föredra att fara med osanning.

5.1.2. *Tillbakablick*

5.1.2.1. Doktrinen

Carlén synes vara den förste som i svensk doktrin behandlar det ifrågavarande tvångsläget. Det sker i hans strafflagskommentar.⁶ Det torde knappast överraska att frågan ej aktualiserats tidigare delvis mot bakgrund av den väsentligt mildare straffrättsliga regleringen av menedsbrotten i ÄRB. Då bortses från fall då meneden innefattade falsk angivelse, Missgärningsbalken 60:1, vid vilka fall själva intressekollisionsmomentet får en väsentligen underordnad betydelse. Carlén berör saken i samband med behandlingen av »beskaffenheten af det hinder, som bort utestänga från vittnesmålet», varmed han torde avse jävet. Carlén ställer frågan om jävet varit uppställt till skydd för den svärjande⁷ och uppmärksammar därvid tvångssituationen. Han anför: »Var detta hinder sådant, att lagen uppställt detsamma till *skydd för den svärjande*, för att ej ålägga honom den moraliska tortyren att välja emellan lögn, å ena, och eget eller sina närmastes förderf, å andra sidan.» Konsekvensen blir: ». . . så synes menedsstraffet ej kunna drabba den, som, i det olagligen förelagda valet, föredrager lögnen.» Carlén nämner det kanske något långsökta exemplet att en fader till följd av domarens ovetskap om släktskapet ålägges att vittna mot en son u.ä. men också det naturligare fallet att gärningsmannen kallas att vittna mot den för brottet oskyldigt misstänkte. Att bestraffa mened i sådana fall skulle emellertid enligt Carlén ej blott strida mot »humanitetens fordringar» utan också mot »andan i vår lagstiftning i allmänhet». Till stöd för den senare uppfattningen synes Carlén anföra det förhållandet att omständigheten för det fall den varit känd skulle konstituera jäv. Carlén menar emellertid⁸ att om hindret d.v.s. jävet, istället varit uppställt till skydd för parterna »eller till bevarande af allmän tillit till de lagliga bevisningsmedlen» så förefaller den falska edliga utsagan ej kunna »undgå att straffas såsom menedsbrott». Grunden för denna slutsats anges följdriktigt vara att »ett så bestraffadt jävsförhållande grundlägger

⁶ Carlén s. 217.

⁷ Frågan har här ovan besvarats nekande.

⁸ Carlén s. 218.

icke något subjektivt berättigat anspråk hos de svärjande, att afhålla sig från sanningens uppdagande». Av vad som sagts torde framgå att Carlén ej tillfullo tar ställning i frågan även om hans sympatier för straffrihet vid de mer ömmande fallen av tvångsläge ligger i öppen dag.

Några år senare tas frågan upp ur processuell synpunkt av professorn vid Lunds universitet Gustaf Broomé i en uppsats i NJA II.⁹ Det subjektiva momentet i tvångsläget kan ha sin grund antingen i att vittnet självt blir komprometterat av sanningen eller också i att vittnet närstående personer lider skada. Det förra fallet karaktäriseras av Broomé såsom att »en människa helst vill förtiga sådant, som skulle, om det yppades lända henne sjelf till skam eller skada eller dertill ådraga henne lidanden och straff».¹ Tvångssituationen karaktäriseras på följande sätt: »Om alltså ett vittne väl inser, det den upplysning om saken mellan båda parterna, som det skulle lemna, vore af mycket stor och afgörande vikt för den processens rigtiga afdömande, men derjemte vet, att det genom en sådan upplysning skulle kompromettera sig *sjelft*, ådraga sig straff, skam och vanära eller egendomsförlust, ligger *frestelsen* att förtiga upplysningen nära till hands». . .

Broomé konstaterar att både samtida dansk och tysk processrätt medger vittnet rätt att vägra avlägga vittnesmål i vissa situationer där dess subjektiva intressen kan resultera i ett tvångsläge. Likaså noteras den redan då i anglosaxisk praxis erkända grundsatsen att ett vittne anses äga rätt att vägra lämna upplysningar, vilka skulle kunna blottställa vittnet för åtal och straff, »degrade his character» etc.²

Stjernberg förmodar att den svenska strafflagens ursprungliga tanke varit att tvångslägesfallen blivit tillräckligt beaktade genom tillämpning av den lindrigare straffbestämmelsen i SL 13:4 i dess ursprungliga lydelse.³

Broomé antecknar att dåtida gällande svensk lag ej innehåller något uttryckligt stadgande i ämnet. Med utgångspunkt i grundsatsen att ingen bör i brottmål ange sig själv eller vittna mot sig själv menar han att det senare lika litet kan vara fallet blott för att personen vittnar i en sak mellan andra parter. För Broomé framstår det dock som klart att vittnet ej blott bör ha rätt att förtiga egna brott utan även sådana saker om sig själv som är *vanärande* »i allmänna omdömet».⁴ Till stöd härför åberopar han ett K.

⁹ Broomé NJA II 1877 s. 1–27.

¹ A.a. s. 5.

² Jfr nedan s. 158 f.

³ Stjernberg s. 92.

⁴ Broomé NJA II 1877 s. 9.

Brev av 24 april 1954 till Åbo Hovrätt⁵ vari anges att »emedan hvarken lagen fordrar att vittnen om sådant, som emellan fyra ögon sagdt blifvit, böra vittna, eller på sådant vittnesmål, när de med laga skäl icke bestyrkas eller af parten vidkännas, något afseende hafvas bör, eftersom eljest icke allenast all förtrolig sammanlefnad och vänskap förstöras skulle, utan och all säkerhet om lif och egendom sättas i äfventyr; ty bör hvad i dylika fall mellan fyra ögon talas hvarken berättelsevis eller som skäl i dom eller utslag införas». Broomé säger att brevet närmast egentligen rör det förhållandet att ett vittne inte får röja vad han fått veta i förtroende av någondera parten.⁶ Emellertid drar Broomé analogivis den slutsatsen att om vittnet inte är skyldig att redogöra för vad han fått veta i förtroendet av andra så skulle det vara »nästan mer än besynnerligt om man ville fordra, att det skulle omtala hvad som är dess egen djupaste hemlighet och hvilken, om det af vittnet 'emellan fyra ögon' hade blifvit yppadt för någon annan, icke af denne ens finge inryckas i dess vittnesmål i en rättegång, i hvilken det sjelft vore part». Broomé menar att samma resonemang är tillämpligt såväl om den sanna berättelsen skulle yppa brott som lastbar och föraktlig gärning men däremot inte »civil aktion eller förmögenhetsförlust».⁷

Den andra grunden för det subjektiva momentet utgör som vi noterat relation mellan vittnet och detta närstående personer. Skulle vittnet genom att följa sanningsplikten skada andra närstående personer, menar Broomé, med åberopande av dansk och tysk rätt, att en motsvarande rätt likaledes skulle tillkomma vittnet och anför:⁸

»I full överensstämmelse med hvad vi redan yttrat, angående hvad som bör vara ett vittne medgifvet, när det rör *vittnet* sjelft i dessa stycken, synes oss äfven den frågan i *allmänhet* böra besvaras, som här föreligger, eller att ett vittne icke heller bör vara förpliktadt att yppa *sådant* om sina allra närmaste anhöriga, som det icke är förpliktadt att yppa om sig sjelft.»

Skälen härtill utvecklas värtaligt:⁹

⁵ A.a. s. 4, jfr Flintberg s. 532.

⁶ Broomé NJA II 1877 s. 4.

⁷ A.a. s. 11. I sammanhanget åberopas en K. Maj:ts dom den 28 november 1799 mellan stadsfiscalen H.G. Cærs och hovrättsauscultanten N.J. Herwan, återgiven i Inrikes Tidningar 1799, N:o 142, jfr Flintberg s. 532 varav framgår att 1754 års brev ej ansågs tillämpligt i »Civila eller Twistemål».

⁸ Broomé NJA II 1877 s. 14 f.

⁹ A.a. s. 16.

»Vi behöfva icke spilla många ord på någon utredning av det innerliga band som förenar — när allt är som sig bör — äkta makar, föräldrar och barn och syskon med hvarandra inbördes, så att både 'lust och nöd' blifva i de viktigaste afseenden för dem gemensamma. Ja, man skulle till och med kunna våga det antagandet, att *den* kärleken bör eller kan vara starkare än det rent sjelfviska intresset och det är ju alldeles icke svårt att leta fram erfarenhetsbevis derpå, att t.ex. föräldrar hellre sjelfva lida för sina barn än angifva dem o.s.v.»

Straffhotet ter sig för Broomé obilligt vid den subjektiva intressekollisionen mellan vittnesplikten och yppandet av vittnets egen brottsliga eller vanhedrande handling. Det skulle »för många fall» vara »en upprörande obillighet av lagstiftaren att fordra en sådan uppriktighet, d.v.s. att *straffa* förtegenheten, ifall den på annan väg upptäcktes». ¹ Det finns dock gränser för vad som kan hävdas vara obilligt. ²

»... torde vi dock böra uttryckligen nämna, att endast i det fall, att vittnesmålet, om det innehållit fullständiga upplysningar, pröfvas hafva kunnat medföra eller grundlägga någon märkligare olägenhet, förlust eller men, bör det vittnet kunna frikännas för straff för sin förtegenhet, om och när sådant sedermera upptäckes.»

På motsvarande sätt bör denna andra typ av tvångsläge, den vid subjektiv intressekollision mellan vittnesplikten och yppandet av vittnet närståendes brottsliga eller vanhedrande handling passera såsom strafffrihetsgrund. Till stöd för detta synsätt åberopar Broomé regleringen i SL 3 kap 11 § om strafffrihet för anförvanter som döljer brottslingar och anför: ³

»Under antagande av denna förutsättning», d.v.s. att föräldrar hellre själva lider för sina barn än ange dem, »tveka vi ingalunda att påstå, det ett vittne, som vid vittnesmåls afläggande förtiger något, som om det ock inses vara af vikt för den då förevarande processen, likväl skulle uppenbara något brott eller skamlig handling af vittnets föräldrar, barn eller syskon eller vålla dem timlig ruin m.m.d., det vittnet, säga vi, bör icke efter vår lags förstådda mening kunna straffas, om och när förtegenheten uppdagas och inför domstol påtalas.»

Jag har förhållandevis utförligt uppehållit mig vid Broomés uppsats mot bakgrund av att den innefattar en första mer omfattande granskning av tvångssituationen vid menedsbrott i svensk rätt men också därför att utgången av de efter publiceringen av arbetet meddelade HD-domarna NJA 1888 s. 21, 1889 s. 198 och 1890 s. 366 kan uppfattas återspegla den straffriande konsekvensen av Broomés arbete. ⁴ Hans syn på vissa

¹ A.a. s. 5.

² A.a. s. 12.

³ A.a. s. 16 f.

⁴ Broomé åberopar till ytterligare stöd för sin uppfattning SL 8:22 i dess dåtida lydelse och SL 3:7.

inskränkningar i vittnesplikten har som bekant legat i linje med en senare utveckling både inom doktrin, rättspraxis och lagstiftning (RB 36:3 och 6). Kallenberg delar i princip denna Broomés åskådning i jävsfrågorna och utvecklar synpunkterna ytterligare.⁵

Tvångsläget behandlas av Liszt⁶ vid en tidpunkt ungefärligen sammanfallande med publiceringen av Broomés uppsats. Liszt tar upp fallet att den som vittne hörde utan domarens vetskap själv begått den straffbara handlingen. Kan vittnet ställas till ansvar för den osanna utsagan? Liszt nämner den österrikiska uppfattningen som regelmässigt leder till strafffrihet. Olika rättsfall åberopas. I ett fall ansågs vittnet och den verkliga skyldige blott begagna sig av »der nöthigen Selbstvertheidigung». Vid ett annat tillfälle fann man honom ha befunnit sig i ett »unwiderstehelichen moralischen Zwangslage». I ett tredje fall ansågs en utsaga i egen sak ej kunna betraktas som vittnesmål.

5.1.2.2. Rättspraxis

Första gången frågan om tvångsläget såsom strafffrihetsgrund varit föremål för HD:s prövning är, såvitt jag har kunnat finna, i de nämnda fallen NJA 1888 s. 21 och 1889 s. 198. Enligt reciten i det förra målet är fråga huruvida genom uppsåtligt oriktig vittnesberättelse »brottslighet, som i 13 kap strafflagen afses» blivit begången eller inte. Omständigheterna var följande. B, som åtföljt L vid olovlig jakt, hade såsom vittne uppgivit att han vid tillfället varit på annan ort och följaktligen inte i sällskap med L. B fälldes för mened i HR men friades av HovR:n över Skåne och Blekinge, som bl.a. utlät sig: ». . . att, enär beträffande åtalet mot B för mened mot honom ej förekommit annat än att B, då han hördes såsom vittne i åtalet mot L, undandragit sig att meddela sannfärdiga uppgifter i afseende å omständigheter, hvilka skolat angifva B såsom delaktig i det brott, angående hvilket han åberopats såsom vittne.»

HD fann inte skäl till ändring i HovR:s utslag. JustR Herslow ville dock fälla B.

Han uttalade härom ». . . ty och som B:s berörda osannfärdiga vittnesbörd, enligt hvilket han skulle sakna all kännedom ifråga om L:s brottslighet, uppenbarligen afgifvits mot bättre vetande, samt hvad B sålunda i nämnda mål, der han väl egt förtiga sitt eget förhållande, men varit pliktig att yppa hvad han visste rörande L, låtit komma sig till last, enligt mitt omdöme icke förlorat egenskapen att vara

⁵ Kallenberg Civilprocessrätt 2 V s. 1083 ff., se också Ekelöf Rättegång IV s. 125.

⁶ Liszt Die falsche Aussage s. 133 f. och där anmärkta rättsfall.

straffbart enligt 13 kap strafflagen på den grund, att B genom ett sanningsenligt vittnesmål möjligen kunnat ådraga sig sjelf misstanke för delaktighet i det brott hvarför L var åtalad. . .»

HovR och HD:s majoritet nämner oreserverat tvångssituationen som straffrihetsgrund, ett förhållande som visar att domstolarna delat Broomé's uppfattning såvitt avser den straffrättsliga bedömningen av tvångssituationen för vittnet – gärningsmannen. Av dissidentens votum står det klart att också han i och för sig accepterar en tvångssituation som straffrihetsgrund, dock att han reserverat menar att en sådan ej föreligger här. Av votumet framgår sålunda att risken för B enligt Herslow bestått i att han »möjligen kunnat ådraga sig sjelf misstanke för delaktighet» i brott, vilket således bedöms inte räcka till för straffrihet.

I fallet NJA 1889 s. 198, där HR:s dom meddelades efter HD:s i nyssnämnda fall, var omständigheterna följande. R och S var åtalade för rån. J hördes som vittne och lämnade sanningslöst en från händelseförloppet i väsentlig mån avvikande berättelse av innehåll att brott ej förelegat. J hade emellertid varit delaktig i rånet och åtalades och dömdes av HR dels för detta och dels för mened. Svea Hovrätt frikände i utslag 4 mars 1889 J från mened och uttalade bl.a.: ». . .enär i denna del mot J ej förekommit annat än att han då han hördes såsom vittne angående åtalet emot R och S, undandragit sig att meddela sannfärdiga uppgifter i afseende å omständigheter, hvilka skolat angiva J såsom delaktig i det rån, om hvilket han åberopats såsom vittne, och för hvilket han sedermera blifvit sakfälld; men J:s anmärkta förfarande icke vore af beskaffenhet, att han på grund deraf borde anses hafva begått mened, kunde J ej därför fällas till ansvar.» Åklagaren fullföljde målet och menade därvid att avgörandet hade varit riktigt om J blott lämnat osann uppgift och förtigit sådant som rört hans deltagande i brottet. Nu hade J emellertid gått längre och lämnat en berättelse som varit ägnad att fritaga alla de för rånet tilltalade från ansvar. HD fastställde HovR:s dom.⁷

I båda fallen har objektivt sett förelegat risk för att de för mened tilltalade, vilka som vittnen lämnat positivt osanna utsagor, för de fall sanningen kom fram, själva skulle framstått som delaktiga i det brott i an-

⁷ JustR. Herslow hyste avvikande mening, ville fälla J och åberopade till stöd härför sitt votum i NJA 1888 s. 21. HD:s akter i målen ger ingen ledning vid bedömningen av grunderna för domstolarnas ställningstaganden. Fallen NJA 1890 s. 366 och 1894 s. 409 är likartade (Herslow dissens) och medger samma slutsatser. De osanna uppgifterna har i dessa fall lämnats i mål angående olovligt fiske respektive mordförsök.

ledning varav de hörts som vittnen. På grund härav har de gått fria från straff. Av det senare fallet synes vidare kunna slutas att det tvångsläge vittnet befunnit sig i ej ansetts grunda någon begränsning av vad vittnet haft rätt att sanningslöst uttala sig om utan risk för straffansvar blott den osanna utsagan uteslutande föranletts av vittnets åstundan att ej avslöja den egna brottsligheten.

Fallet NJA 1892 s. 76 är märkligt såtillvida som tvångsläget förklaras grunda straffrihet även för konkursgäldenär vid beedigande av bouppteckning, som genom sanna uppgifter under ed skulle ha avslöjat eget brott.⁸ Han hade vid beedigandet av bouppteckningen förtigit en skuld han ådragit sig genom att förskingra anförtrodda medel. Han fälldes av RR men friades av Svea HovR, som menade att hans handlande inte kunde för honom medföra ansvar för mened. HD fann ej skäl till ändring (diss).

Avgörandet innebär vidare ett noterande av att tvångsläget grundar frihet från straff utan att edgången ägt rum i brottmål i vilket edsavläggaren själv bort vara åtalad.

Med stöd av de anförda rättsfallen utom 1892 års fall karakteriserar Wijk vid sekelskiftet rådande rättspraxis som ett »bruk att låta menedaren blifva straffri, när meddelandet av sanningen skulle hafva ådragit honom åtal för brott eller delaktighet däri».⁹ Wijk är emellertid ej hågad att se något annat tvångsläge som straffrihetsgrundande:

»Rörande de fall åter, då vittnet genom meddelande av sanningen skulle satt sitt goda namn och rykte på spel eller ådragit sig en förmögenhetsförlust, så torde man väl, utan lagstadgande och i avsaknad av prejudikat få anse, att dylik osann utsaga ej blir straffri.»

Han är lika litet benägen att se situationen annorlunda, för det fall tvångsläget gäller relationen vittnesplikt — röjande av anhörigas brottslighet, än som en mildrande omständighet och anför bl.a.:¹

»För att nu afgöra, huru man enligt vår rätt bör betrakta den nu föreliggande frågan, så kan enligt vår mening i detta fall ej någon straffrihet ega rum, äfven om nära släktingar genom sanningens upptäckande skulle utsättas för att bli fällda till svårt straff.»

⁸ Jfr Broomé NJA II 1877 s. 5 och 8 f. De subjektiva skäl som talar för det obilliga i att straffa ett vittnes förtegenhet angående eget brott kan givetvis lika väl anföras till förmån för en annan person som hörs under ed.

⁹ Wijk s. 79 f.

¹ A.a. s. 73.

Jag har redogjort något för Wijks åsikt eftersom det ej är osannolikt att den bidragit till att påverka rättspraxis utformning i restriktiv riktning. Det har ej kunnat påträffas fall då tvångssituationen mellan osann utsaga och röjandet av anhörigas brottslighet har varit föremål för prövning under tiden fram till strafflags- och processlagsreformerna 1948. Detta förhållande synes emellertid i första hand bottna i skyldskaps- och svågerlagsjävet (ÄRB 17:7, 13:1), som trots allt avvärjt möjligheten att en sådan tvångssituation kunnat uppkomma på ett helt annat sätt än som varit fallet vid motsvarande relation mellan vittnesplikt och röjande av egen brottslighet.² Det närmast tänkbara fallet av tvångssituation synes vara det av Carlén antydda där vittnet anser sig önska hålla släktskapet till parten fördolt.

5.1.3. Utgångspunkter för analysen av positiv rätt

Sammanfattningsvis noteras att en person som hörs under ed kan råka i ett tvångsläge där en straffrättsligt sanktionerad offentligrättslig plikt att uttala sig sant står i motsatsförhållande till vederbörandes subjektiva intresse av att inte vilja yppa sådant, som om det kom till annans kännedom, skulle lända honom själv eller närstående till lidande eller skada.³ Av vad undersökningen hittills visat torde framgå att ett sådant tvångsläge kan uppträda i en rad rätt olikartade situationer.

Bakgrunden till straffsanktionen är som vi sett⁴ numera i regel den uppfattningen att förklaringens osanna eller på annat sätt missvisande innehåll anses utgöra en fara främst för statens judiciella funktion och/eller den allmänna tilliten till avgivna förklaringar i rättslivet.⁵

Vi erinrar oss vilka de två intressen anses vara som kan uppfattas stå mot varandra vid denna som tvångsläge karakteriserade atypiska situation. Agge menar att det ej är »förenligt med legalitetsidéerna att vid sidan av

² Av det tidiga fallet NJA 1876 s. 393 framgår att W, vilken var åtalad för stöld, såsom vittne hade åberopat L, som avgav osann utsaga i avsikt att rädda W från ansvar för brottet. Det visade sig att L var svåger till W. L åtalades för mened. Det framgår inte av fallet att svågerlaget skulle ha uppfattats som en i något hänseende förmildrande omständighet vid bedömningen av L:s menedsbrott.

³ Jfr Broomé NJA II 1877 s. 5, Maurach s. 699, Schönke-Schröder s. 958 ff., E 1962 s. 620.

⁴ Jfr ovan s. 21 ff., jfr Thyren Principerna II s. 130 f. där det heter: »Det är intet samhällsintresse, att brottslingen, som af misstag höres såsom vittne i egen sak, må såvidt möjligt undgå straff; tvärtom. Om straffrihet likväl i dylika fall är inom vissa gränser berättigad, så beror detta helt och hållet på subjektiva hänsyn och hör följaktligen icke hit.»

⁵ Se ovan s. 19 ff.

de lagreglerade fallen och utan varje sammanhang med dessa tillerkänna praxis en rätt till helt fri avvägning av varandra motstående intressen».⁶ Skäl till »en fri intresseavvägning»⁷ som bakgrund för en analys av tvångsläget som atypisk situation kan heller inte anses föreligga. Agge menar att svensk rätt är mycket försiktig när det är fråga om att antaga någon straffrihetsgrund utan stöd i lag »eller fast tradition i doktrin och rättstillsämpning».⁸ Uppfattningen synes också mig riktig. Thyren, såsom företrädare för den nordiska rättsstridighetsläran på svensk botten, hävdar f.ö. att vittnets strävan att dölja egen brottslighet »icke egentligen uppfattas såsom verklig (objektiv) intressekollision», eftersom det ej är något samhällsintresse att den brottsling undgår straff vilken hörs som vittne av misstag i egen sak.⁹

Thyren anser att läget är annorlunda om t.ex. en ämbetsman såsom vittne yppar »ämbetshemligheter» eller en präst såsom vittne yppar »vad han erfarit under biktens insegel». För sådana fall anser han en verklig objektiv intressekollision föreligga eftersom samhället skulle betrakta det såsom sitt intresse att dessa hemligheter skyddades åtminstone inom vissa gränser.¹ Detta låter sig sägas, å andra sidan synes man lika väl kunna hävda att i vart fall prästen skulle komma enbart i ett subjektivt tvångsläge lika väl som vittnet, vilket har att uttala sig om en närståendes brottsliga eller vanärande handling, förutsatt att prästens tystnadsplikt inte varit sanktionerad i lag. I själva verket blir varje resonemang om intresseavvägningar mellan ett offentligrättsligt och ett privaträttsligt intresse beroende av åskådningar om vad som tillhör den offentligrättsliga respektive den privaträttsliga intressesfären. Dessa föreställningar saknar självfallet varje metafysisk förankring men är istället grundade på och beroende av uppfattningen om dessa intressen i det rättssamhälle varom är fråga. Som följd härav synes mig det subjektiva tvångsläget genom utvecklingens gång kunna komma inom ramen för den offentligrättsliga intressesfären och därigenom också bilda ett objektivt intresse. Man måste härmed konstatera att lika litet som en handlings »rättsstridighet» låter sig fastställas

⁶ Agge SAD III s. 349. Thyren som målsman för den nordiska rättsstridighetsläran har en annan uppfattning, Thyren Principerna II s. 124 ff.

⁷ Agge SAD III s. 349 ff.

⁸ A.a. s. 351.

⁹ Thyren anger det istället vara ett statens intresse att vittnet skall utstå straffet, SOU 1929:26 s. 73 och Thyren Principerna II s. 130 f.

¹ SOU 1929:26 s. 74.

utan bestämda av lag eller i vart fall av fast praxis antagna grunder², lika litet ter sig en uppdelning meningsfull mellan fall av subjektivt tvångsläge och objektivt intresse, såvida inte var och en av dessa termer ställs i en bestämd och definierbar relation till lag eller fast praxis. Som tidigare anmärkts avses ej heller att som metod för att analysera rättsutvecklingens och den positiva rättens innehåll på området ställa lagstiftning, rättspraxis och doktrin i relation till rättstridighetsläror. Istället undersöks till en början i vad mån praxis stadfäst fall vid vilka undantag skett från tillämpningsområdet för huvudstadgandena om menedsbrotten.

En analys av rättsutvecklingen fram till strafflagsreformen har sitt särskilda intresse för bedömningen av innehållet i positiv rätt.

*Följande riktlinjer användes i fortsättningen för analysen av hur tvångsläget uppfattas.*³

- A) Hur bestämmes kretsen av de personer, vittnen, sakkunniga etc., som avger utsaga till vilken rätten tar hänsyn vid en tvångslägesbedömning?
- B) Hur bestämmes omfattningen av den krets närstående m.fl. i förhållande till vilka tvångsläget anses föreligga?
- C) Hur skall den fara vara beskaffad som grundar tvångsläge? Exempel på tvångslägen som kan vara aktuella i sammanhanget är sådana, där hot uppkommer om svårt straff, straff över huvud taget, vanära, och förmögenhetsförlust etc. Hur pass konkret bör faran uppfattas, d.v.s. är det säkert att den föreligger eller är detta endast sannolikt? Bör faran vidare uppfattas objektivt eller subjektivt, d.v.s. existerar den eller tror uppgiftslämnaren att den existerar?
- D) Är det någon skillnad vid bedömningen av tvångsläget mellan fallet att en uppgift är positivt osann och fallet att ett förtigande sker av en relevant uppgift?
- E) Vilken betydelse med hänsyn till tvångsläget har det förhållandet att uppgiftslämnaren haft rätt att vägra uttala sig men ändå gjort det? Innebär det någon skillnad om han underrättas eller icke om denna sin rätt?
- F) Kan några förhållanden utesluta tvångsläget såsom straffrihetsgrund?

² Jfr Agges sammanfattning om och kritik av särskilt den nordiska rättsstridighetsläran, Agge SAD III s. 330 ff.

³ De här valda riktlinjerna motsvarar delvis de i SOU 1929:26 s. 76 ff. upptagna frågorna som ställs i samband med en redogörelse för hur motsvarande situationer lösts i vissa främmande rättsordningar.

G—H) Blir följden av det inträffade tvångsläget ett hänsynstagande härtill och om hänsyn tas innebär detta strafffrihet (G) eller straffnedsättning (H)?

5.1.4. Detaljfrågorna före strafflagsreformen. Thyréns utkast. Rättspraxis

I Thyréns utkast till strafflag beträffande bl.a. falsk förklaring framställs i 3 och 4 §§ förslag till reglering av ansvaret vid tvångslägen.⁴

3 § lyder:

»Har vittne eller sakkunnig, som avgivit falsk förklaring, varom här ovan stadgas, på sannolika skäl kunnat befara, att en sann förklaring skulle medföra, att ansvar för brott ådömdes honom själv eller någon av hans närmaste; må straffet kunna nedsättas under vad eljest å gärningen följa bort; och må, efter omständigheterna, från straff kunna frias.»

4 § lyder:

»Vad i 3 § stadgas, äge ej tillämplighet å falsk förklaring, som bidragit därtill, att oskyldig dömts till svårare straff än böter.»

Analysen göres efter de under A—H uppställda riktlinjerna. Äldre och nyare rättspraxis behandlas var för sig efter dessa riktlinjer (jfr s. 142 ff., 168 ff.).

Dispositionen kan måhända göra att det rätt invecklade rättsfallsmaterial i förstone synes onödigt svåröversiktligt. Emellertid uppnås genom den valda dispositionen flera fördelar. Att synen på tvångsläget före strafflagsreformen redovisas särskilt torde ha sitt värde när sedan förarbetena till strafflagsreformen granskas. Härigenom kan en viss uppfattning bildas om i vilken utsträckning reformarbetet påverkats av tidigare praxis. Genom att lägena A—H sedan återkommer vid granskningen av rättsfallsmaterial från tiden efter reformen kan det lättare iakttagas hur reformen i sig påverkat rättsutvecklingen inom det behandlade området. Samtidigt medges genom den valda metoden och med hjälp av innehållsförteckningen med lätthet tillbakablickar på tillståndet inom varje angivet läge före reformen.

⁴ SOU 1929:26 s. 8.

5.1.5. A. Kretsen av skyddade uppgiftslämnare

Som svar på frågan hur kretsen av skyddade uppgiftslämnare, till vilka hänsyn togs vid bedömningen av tvångsläget, kan bestämmas noteras att Thyren i sitt strafflagsförslag förefaller vilja begränsa kretsen av uppgiftslämnare till vittnen och sakkunniga.⁵ Fallen NJA 1892 s. 76 och 1916 s. 451 ger vid handen att också den som avger bouppteckningsed kan uppfattas hamna i en tvångssituation. I det förra fallet frikändes uppgiftslämnaren med hänsyn till tvångsläget, eftersom en sanningsenlig utsaga i samband med beedigandet skulle kunna väcka misstanke om ett av uppgiftslämnaren tidigare begånget brott. En kassör, C, i en förening hade förskingrat delar av föreningens kassa. Han blev sedermera försatt i konkurs. Förskingringen var då ännu ej upptäckt och någon skuld till föreningen fanns ej heller upptagen i den i anledning av konkursen upprättade bouppteckning, som C beedigade utan att omtala skulden. Han sade sedan han åtalats för mened att han inte vågat uppta skulden i bouppteckningen av rädsla för att förskingringen skulle ha upptäckts. Svea Hovrätt utlät sig i sin av HD fastställda dom. . . »det C till last lagda förhållandet att han vid beedigandet av bouppteckningen i sin konkurs underlåtit att till densamma uppgifva skuld, som han genom förskingring af föreningens medel kunde hafva ådragit sig, icke kunde för C medföra ansvar för mened». C frikändes.

Sedermera har HD intagit en annan ståndpunkt. Bland annat denna fråga prövades således i fallet NJA 1916 s. 451. En av de tilltalade som bland annat påstods ha underlåtit att uppge viss tillgång i konkursbouppteckning hävdade förgäves i HD att hon för det fall hon tagit brottslig befattning med saken inte varit skyldig att lämna uppgift vid edgången som skulle innebära att hon medgivit bedrägeri.

I fallet NJA 1930 s. 29 påstod åklagaren att S från sitt konkursbo svikligen undandolt vissa penningmedel inestående på banker i annan persons namn och att han med ed inför konkursdomaren mot bättre vetande bekräftat riktigheten av den i anledning av konkursen upprättade bouppteckningen fastän penningmedlen inte funnits upptagna bland tillgångarna. Målet avgjordes av HD in pleno. Majoriteten fällde S till ansvar jämlikt 13 kap 1 och 6 §§, 23 kap 1 § 1 st 1 samt 4 kap 3 § SL och uttalade

⁵ Thyren är ej omedveten om att vissa rättsordningar utsträcker kretsen också till parterna, jfr SOU 1929:26 s. 8 och 75.

bland annat att konkursbedrägeriet och S förfarande vid bouppteckningens edfästande utgjorde fortsättning på ett och samma brott.⁶

I fallet NJA 1937 s. 370 prövades bland annat frågan om straffbarheten av mened i konkurs i fall då en sanningsenlig utsaga skulle kunna väcka misstanke om att den edgångspliktige tidigare begått bedrägeri och mened i konkurs. J hade underlåtit att till bouppteckningen i sin konkurs uppge tillgångar i form av inteckningar i fast egendom tillhörig hans dotter och beedigade sedan riktigheten av bouppteckningen. Härigenom gjorde J sig skyldig till konkursbedrägeri och mened. Senare gick dottern A i konkurs. I den på grund därav upprättade bouppteckningen upptogs bland annat den fasta egendomen som tillgång och skulden på grund av inteckningarna som skuld. J som biträdde A och som hade skött hennes affärer uppgav sig ej veta vem som innehade inteckningarna och fick därpå jämte dottern på ed bekräfta riktigheten av bouppteckningen med tillägg. J, som åtalades och av HovR dömdes för konkursbedrägeri och mened i samband med den egna konkursen och mened i samband med A:s konkurs, hävdade i HD att han i vart fall borde befrias från ansvar för mened i A:s konkurs enär sanningsplikt inte ålegat honom ifråga om äganderätten till de båda inteckningarna. Genom att lämna en sanningsenlig utsaga skulle han nämligen kunna väcka misstankar om att han gjort sig skyldig till bedrägeri och mened i egen konkurs. HD:s majoritet fällde J för den samlade brottsligheten, »enär J:s menedsbrott vid edfästandet av bouppteckningen, i A:s konkurs står i sådant sammanhang med det fortsatta bedrägeri- och menedsbrott, vartill J gjort sig skyldig i sin egen konkurs att de brottsliga handlingarna utgöra fortsättning av ett och samma brott». Två dissidenter menade dock att J:s handlande i samband med edfästandet av bouppteckningen i A:s konkurs inte kunde för honom medföra ansvar för mened.

De sist återgivna rättsfallen kan tolkas så att HD före strafflagsreformen avvisar tanken på en »legitim» tvångssituation i de prövade fall då bouppteckningsed avges i konkurs. Det sker genom den konstruktionen att man uppfattar den gärning, som utmynnar i menedsbrottet, så att denna sträcker sig bakåt i tiden till den punkt då en brottslig gärning äger rum, som står i en såsom uppenbar uppfattad relation till det slutliga menedsbrottet.

⁶ En minoritet av fyra ledamöter anförde bland annat . . . »enär ifrågavarande av S mot borgenärerna i konkursen förövade bedrägeribrott må anses fullbordat först därigenom att han edfäst bouppteckningen» . . . dömes S jämlikt 13 kap 1 och 6 §§, 23 kap 1 § 1 st 1 samt 4 kap 1 § SL. Ytterligare en minoritet fanns.

5.1.6. B. Kretsen av närstående m.fl.

Regleringen av hur omfattande den krets är av andra personer än uppgiftslämnaren själv i förhållande till vilken tvångsläget anses föreligga anges i Thyréns förslag endast som »någon av hans närmaste». Frågan synes före strafflagsreformen ej ha prövats av HD och inte heller Stjernberg nämner något härom vid sin genomgång av straffriheten vid tvångslägen.⁷

Av intresse i sammanhanget är frågorna dels hur de fall skall bedömas där t.ex. ett vittne undandrager sig att säga hela sanningen för att skydda en medgärningsman och dels där en följd av vittnets förtigande av eget brott blir ett förtigande också av medgärningsmannens brott. Frågorna är rätt komplicerade. Fallet då det väsentliga intresset är att skydda en medgärningsman synes i regel förutsätta att vittnets egen brottslighet är fastslagen av de rättsvårdande myndigheterna och att kunskapen härom ej medfört hinder för hans hörande såsom vittne.⁸ I det andra fallet är vittnets egen brottslighet ej fastslagen av myndigheterna och förmodligen i vart fall ej föremål för utredning. Det väsentliga intresset för vittnet i ett sådant fall synes i regel vara att skydda sig själv. Skyddet för medgärningsmannen framstår därvid som ett underordnat intresse och eventuellt som en indirekt följd av att det väsentliga intresset tillgodoses.⁹ Det senare fallet var föremål för prövning i NJA 1947 s. 273. B och K hade bl.a. köpt hembränt brännvin av N. Hörda som vittnen förnekade de var för sig ej blott sina egna utan också kamratens inköp.¹ Ej oväntat fälldes efter senare åtal båda för mened och brottslig befattning med rusdrycker. HovR uttalade i sitt av HD ej ändrade utslag bl.a.: »Förhållandet har för övrigt icke bort avhålla B och K från att riktigt omvittna vad vardera hade sig bekant om den andres inköp från N.»

5.1.7. C. Farans beskaffenhet

Beträffande frågan hur den situation skall vara beskaffad som grundar tvångsläge föreslår Thyréns att den skall innebära fara för den hörde att ådömas ansvar för brott. Faran synes skola uppfattas objektivt med ett krav på konkretion, som beskrivs såsom »sannolika skäl» för att »befara» att ansvar ådöms för brott.² Vanära och förmögenhetsförlust lämnas

⁷ Stjernberg s. 91 ff.

⁸ Han kan exempelvis ha varit dömd tidigare eller beslut kan ha fattats att inte tala å brottet.

⁹ Frågan behandlas på annat sätt och från andra utgångspunkter av Elwin, TSA 1976 s. 194 ff.

¹ Fallet omnämns i BrB Kom II 3 s. 133.

² SOU 1929:26 s. 8, 174.

utanför tvångslägesituationen. Begreppen aktning, ära och dylikt anges ha synts vara för vaga och tillfälliga »för denna användning». Svensk rättspraxis före strafflagsreformen godtar den på äldre, här ovan refererad, praxis vilande grundsatsen att strafffrihet inträder då vittnet avger osann utsaga för att undgå ansvar. Någon skillnad synes redan från början inte göras mellan mer eller mindre hög grad av aktivt deltagande i brotten.³

Någon skillnad mellan fall av delaktighet i det brott som provas i målet och annat brott, som ej är föremål för rannsakan, föreligger ej.⁴ Grundsatsen kommer till uttryck i fallet NJA 1918 s. 517. W hade förfalskat en revers. Hörd som vittne i brottmål mot N angående förfalskning hade W ej kunnat avge en helt sann berättelse utan att som HD anför »meddela upplysningar, som kunnat leda till upptäckt av det av honom sålunda begångna brottet».

Fall kan tänkas där hot om straff inte uppkommit av den anledningen att den gärning uppgiftslämnaren velat dölja med sin osanna berättelse varit preskriberad. En sådan preskriberad gärning torde före strafflagsreformen ej skapa ett straffrihetsgrundande tvångsläge.⁵

Svaret enligt praxis på hur pass konkret faran bör uppfattas för att tvångsläge skall föreligga och om faran är att fatta objektivt eller subjektivt torde för de äldsta fallens vidkommande⁶ uppfattas så att den skall anses vara objektivt sett rätt överhängande. En granskning av senare friande domar ger knappast stöd för en mer utvidgad tolkning av vad som kan bedömas som straffritt.⁷

I fallet NJA 1924 s. 233 hade L hörd såsom vittne i mål angående olovlig rusdrycksförsäljning uppgivit att han av den tilltalade köpt en helbutelj brännvin men förtigit att han av samma person köpt ett större parti spritdrycker. Till sitt fredande anförde L åtalad för mened att en polisman, som hade hand om utredningen varit närvarande i rättssalen vid vittnesmålet, och att L varit rädd att denne om L berättade sanningen skulle förstå att L avsett att sälja spritpartiet. L hade förtigit inköpen eftersom

³ Se NJA 1888 s. 21 och 1889 s. 198 samt kommentarerna därtill här ovan s. 137 ff.

⁴ Se ovan s. 139. Den av Stjernberg, s. 93, framförda uppfattningen att fallet NJA 1902 s. 243 återspeglar en motsatt åsikt synes vila på en missuppfattning. Skälet för tvångslägets uteslutande synes där snarast ha varit att vittnet efter att ena parten anfört jäv — mot verkliga förhållandet — bestritt detta och sedan lämnat osann utsaga.

⁵ Jfr Agges utlåtande, HD:s akt i mål 471/1947.

⁶ NJA 1888 s. 21, 1889 s. 198.

⁷ Jfr NJA 1892 s. 76, NJA 1918 s. 517, NJA 1919 s. 336. Av Agges ovan omnämnda utlåtande, HD:s akt i mål 471/1947, framgår att denne förefaller vilja såsom ursäkt godta »risken att bliva ådömd ett mera kännbart straff, särskilt frihetsstraff».

han hade »trott» att han annars inte skulle kunna undgå åtal för olovlig rusdrycksförsäljning. Emellertid var det ej straffbelagt att köpa sprit-drycker och L dömdes i alla instanser utan att förmildrande omständigheter ansågs föreligga; (två ledamöter skiljaktiga i HD, varav den ene menade att L:s handlingssätt tillkommit av obetänksamhet).

I fallet NJA 1945 s. 623 hade K misshandlat en underordnad krigsman O. N, som varit vakthavande dagunderofficer vid tillfället, hördes såsom vittne angående händelsen. N åtalades sedermera för mened och hovrätten fann utrett att N vid vittnesförhöret uppsåtligen lämnat en positiv från verkliga förhållandet avvikande beskrivning av hur O varit blodig i ansiktet vid införandet i en vaktlokal och att N avsiktligt förtegat ett flertal omständigheter av vilka han insett att O misshandlats av K. N anförde till sitt fredande att han befunnit sig i en intressekollision genom att han *ansett* sig ha begått tjänstefel genom att ej ha anmält misshandeln och även brott genom att ej ha hindrat denna. HR ansåg omständigheterna mildrande men dömde till avsättning och straffarbete sex månader. Överdomstolarna där N gjorde gällande ytterligare invändningar, vilka mer framstår som efterhandskonstruktioner, fann ej skäl till ändring i HR:s dom.

5.1.8. D. Positiv utsaga – förtigande

Inte oväntat görs i praxis ej någon skillnad vid bedömningen mellan fallet att en uppgift är positivt osann och det att ett förtigande sker av en sann uppgift i ett tvångsläge.⁸ Ej heller i Thyréns förslag möter någon distinktion härvidlag.

5.1.9. E. Utsaga utan utsagoplikt

Hur förhåller det sig med situationen att uppgiftslämnaren som ej åberopat sitt eget hörande haft rätt att vägra uttala sig men ändå gjort det? Innebär det någon skillnad om han underrättas om sådan rätt till vägran eller inte?

Till besvarande av dessa frågeställningar skall till en början erinras om det i ÄRB upptagna vittnesjävsinstitutet vars innebörd blivit kortfattat relaterad här ovan.⁹ Enligt ÄRB föreligger ej någon regel motsvarande den i RB 36:14 av innebörd att när skäl är därtill vittnet skall erinras om

⁸ Jfr ovan s. 45 ff., 119 ff. Jfr Stjernberg s. 93 ff.

⁹ Jfr ovan s. 130 ff.

innehållet i RB 36:5 och 6. Mot denne bakgrund kan framhållas att rätten enligt ÄRB inte underrättar uppgiftslämnaren om dennes rätt att vägra uttala sig.

Vad angår uppgiftslämnarens rätt att vägra uttala sig under ed före RB:s ikraftträdande synes här de regleringar kunna lämnas åsido som för äldre rätts vidkommande motsvarar RB 36:5.¹

En rätt att vägra uttala sig rörande omständigheter som skulle ange att uppgiftslämnaren gjort sig skyldig till brott föreligger emellertid, som framhållits, enligt rättspraxis redan före RB. Den utgör ju i själva verket grunden för den uppfattning som kommer till uttryck i ovan återgivna fall av frikännande.²

Frågan om rätten till vägran prövades i fallet NJA 1913 s. 438. Under rätt hade dömt av åklagare åberopade vittnen att utge försuttet vite för vägran att fullgöra föreläggande att besvara framställd fråga. Sedan vittnena besvarat sig och bl.a. anfört att frågornas besvarande skulle för dem medföra skada och obehag i flera hänseenden upphävde hovrätten beslutet om utdömandet av vitena och yttrade: »Enär med hänsyn till M:s och A:s ställning till målet det icke bort åläggas dem att såsom vittnen besvara omförmälda frågor, bleve de av HR meddelade beslut, varigenom ifrågavarande viten utdömts, av HovR upphävida.» HD fann i anledning av fullföljd talan av målsäganden ej skäl att göra ändring i hovrättens utslag.

Sammanfattningsvis noteras för tiden före strafflagsreformen att blott det förhållandet att utsagolämnaren haft rätt vägra uttala sig men ändå gjort det i fall då han ej åberopat sitt eget hörande ej inverkar inskränkande på straffriheten vid tvångslägen. Någon i lag reglerad skyldighet föreligger ej för domstolen att underrätta uppgiftslämnaren om sin rätt till vägran varför sådan underrättelse måste anses sakna betydelse i straffrättsligt hänseende.

5.1.10. F. *Straffriheten utesluten*

Föreligger förhållanden som kan utesluta straffrihet fastän ett tvångsläge ytligt sett tycks vara för handen? Typfallen Fa–Fc nedan belyser situationen.

¹ En redogörelse för dessa fall återfinns i Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk, SOU 1938:44 s. 391 ff.

² Se ovan s. 137, NJA 1888 s. 21, 1889 s. 198; se också NJA 1890 s. 366 och 1894 s. 409.

Fa. Utesluts tvångsläget vid osann anklagelse mot annan? Möjligheten att den osanna utsagan i ett tvångsläge kan innefatta en osann anklagelse mot annan person ter sig långtifrån osannolik.

SL upptog i sin äldre lydelse i 13:2 det fallet att någon genom mened bidrog till att oskyldig blev fälld till straff. Menedaren kunde därvid bli förfallen till ansvar för falsk angivelse jml SL 16:2 eller 3 och med tillämpning av SL 4:1 fällas både för detta brott och menedsbrottet.

Att skjuta skulden på en död person torde möjligen anses leda till straff för den som avger utsagan. Fallet NJA 1919 s. 336 belyser läget. Ett vittne, P, hade under kristid med rådande ransoneringsbestämmelser varit anställd i en kvarn och därvid förmalt och blandat snäckskal med senare av kvarnägaren L, såsom ren vara såld majs. I brottmål mot L angående oredlighet lämnade P, åberopad av denne, positivt falska uppgifter angående inköp från då avlidna personer av majs och förklarade att den försålda majsen härrörde från detta parti. HR fann att P:s uppgifter om inköpet av majs varit osanna och att han var förvunnen till ansvar särskilt som han »icke inskränkt sig till att förtiga den befattning han kunde hava tagit med den å L:s magasin befintliga majs, och till att lämna av förtigandet omedelbart föranledda uppgifter, utan därutöver lämnat osannfärdig berättelse, som jämväl innefattat beskyllning mot numera avlidna personer för brottslig gärning». Hovrätten fann ej skäl till ändring i domen men HD:s majoritet frikände P på den grunden att han ansågs ha tagit del i L:s brott och att han med sina osanna uppgifter avsett att förhindra att brotten ansågs styrkta.

Fb. Frågan ställs om tvångsläget kan uteslutas som straffrihetsgrund av det förhållandet att den osanna utsagan utgör ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet?³

I fallet NJA 1916 s. 451 hade en konkursgäldenär svikligen undandolt ett efter konkursens början, på grund av en i bouppteckningen ej omnämnd livförsäkring, uppburet belopp och därefter edfäst bouppteckningen utan att därvid uppge beloppet. Han fälldes till ansvar. Fallet torde böra tolkas så att straffrihet ej inträder om den under ed hörde redan vid företagandet av den brottsliga gärningen, som han velat dölja genom sin osanna uppgift, åtminstone haft anledning räkna med att han skulle komma att höras på ed i saken. Den falska utsagan uppfattas således vara

³ Strahl synes mig inte ha rätt då han vill inordna också fallet NJA 1945 s. 623 bland dessa fall, jfr Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1949 s. 170.

planerad såsom ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet.⁴

I fallet NJA 1937 s. 370 prövades frågan om straffbarhet vid mened i A:s konkurs i fall då sanningsenlig utsaga skulle kunna väcka misstanke om att A:s fader den edgångspliktige J tidigare begått bedrägeri och mened i egen konkurs. HD fann J:s menedsbrott vid edsfästandet av boupp-teckningen i A:s konkurs stå i sådant sammanhang med det fortsatta bedrägeri och menedsbrott vartill J gjort sig skyldig i sin egen konkurs att de brottsliga handlingarna utgjorde fortsättning av ett och samma brott och dömde J till ansvar.

I fallet NJA 1947 s. 140 hade E förfalskat ett testamente. B och L hade bevittnat testators föregivna namnteckning. De uppgav sedan för dödsbodelägarna att testator i deras närvaro underskrivit handlingen och bekräftade dessa uppgifter inför RR hörda som vittnen för dödsfalls skull. Åtalade för mened bestred de ansvar men fälldes i alla instanser. JustR Karl-grens votum är av intresse för belysande av frågan. Det synes sålunda återspegla att HD i sin bedömning anknyter till 1916 och 1937 års fall. Karl-gren anför bland annat: »Vidkommande åtalet för mened hava B och L till sitt fredande anfört, att de avgivit ifrågavarande falska utsagor för att icke under vittnesförhöret nödgas yppa nämnda av dem förut begångna brott. Vad sålunda åberopats är dock icke — särskilt vid det förhållandet att B och L redan vid underskrivandet av vittnesmeningen å den falska testamentshandlingen haft anledning räkna med att de skulle komma att inför domstol avhöras som testamentsvittnen — av beskaffenhet att frigöra dem från ansvar för mened.»⁵

De undersökta fallen ger anledning till den slutsatsen att den inledningsvis vid Fb ställda frågan kan besvaras jakande. En annan sak är att omständigheter kan uppfattas som mildrande.

Fc. Uppgiftslämnaren själv kan ha framkallat tvångssituationen, genom att vidtaga någon åtgärd som föranleder hans eget hörande, exempelvis genom att själv avvisa en jävsinvändning. Hur förhåller det sig då med straffriheten? Fallet NJA 1902 s. 243 saknar ej intresse i sammanhanget. Dg drev en vinfabrik och sålde olovligen till K brännvin, i faktura betecknat som vin, vilket Dg varit berättigad sälja. Fordringen enligt fakturan

⁴ Jfr Prop 1948:80 s. 422.

⁵ Emellertid fann Karl-gren, till skillnad från HovR och majoriteten av HDs ledamöter, omständigheterna synnerligen mildrande bl.a. »med hänsyn till det tvångsläge vari de enligt sin uppfattning av angivna orsak befunno sig». Detta ledde ändock inte till någon särskild mild bedömning påföljdsmissigt sett från Karl-grens sida.

övertogs av Da som stämde K på betalning och åberopade Dg som vittne. K anförde jäv och uppgav att Dg hade del i saken, vilket Dg bestred. Dg hördes och uppgav sanningslöst bland annat att försäljningen avsåg vin. Då Dg sedermera åtalades för mened invände han nu själv, att han som haft del i saken, varit jävig att vittna och därför ej borde fällas för mened särskilt som hans sanningslösa uppgifter föranletts av hans intresse att inte vilja uppenbara sitt eget brott. RR anförde i sin av överrätterna fastställda dom bland annat: »Alltså och då Dg, hvilken uti det mål, däri han hörts såsom vittne, vid fråga om jäf själf ej fullständigt uppgifvit de förhållanden som af honom sedermera i dylikt hänseende åberopats, icke ådagalagt någon omständighet, som lagligen kunde betaga hans falska vittnesbörd egenskapen af mened. . .»

F a—c Sammanfattning

Samtliga de under F a—c anförda fallen har den gemensamma egenskapen att tvångssituationen förefaller att ej vara lika renodlad som i de fall då uppgiftslämnaren fick åtnjuta strafffrihet. En närmare granskning av typfallen skall tills vidare anstå (jfr nedan s. 193 ff.).

5.1.11. G. Tvångsläge av högre valör

Såsom framgått av vad ovan sagts har vid *vittnesmål* hänsyn tagits till tvångsläget i de ovan diskuterade fallen NJA 1888 s. 21, 1889 s. 198, 1890 s. 366, 1894 s. 409. Detta hänsynstagande har utvecklats dithän att strafffrihet inträtt blott då den osanna vittnesutsagan uteslutande föranletts av vittnets syfte att inte avslöja det egna brottet och sålunda inte lägena Fa—Fc förelegat.

5.1.12. H. Tvångsläge av lägre valör

Lägena Fa—Fc har i regel inte uppfattats innefatta mildrande omständigheter. Någon gång synes mildrande omständigheter föreligga då uppgiftslämnaren uppfattat sig vara i ett tvångsläge. I fallet NJA 1945 s. 623⁶ ansåg HR omständigheterna »synnerligen mildrande» men dömde N för mened till straffarbete 6 månader och avsättning. N ensam besvarade sig. Överdomstolarna fann ej skäl till ändring. Men hänsyn till HR:s mindre klara skrivning är det svårt att med säkerhet ange vilka omständigheter som bedömts vara synnerligen mildrande. Det förefaller sannolikast att

⁶ Se också ovan s. 148.

dessas bestått i den intressekollision N sagt sig ha varit i genom att han trott sig ha begått både tjänstefel och annat brott genom att ej anmäla och hindra den misshandel han bevittnat och som han därför ljugit om hörd såsom vittne. Av JustR Karlgrens dissens i fallet NJA 1947 s. 140 framgår att Karlgren också vill beakta uppgiftslämnarens uppfattning att han befunnit sig i ett tvångsläge.

I det nyssnämnda fallet NJA 1947 s. 273⁷ hade B och K, som köpt hembränt brännvin av N, hörda såsom vittnen var för sig förnekat inte brott sina egna utan också kamratens inköp. De erkände att de lämnat osanna uppgifter. De gjorde gällande dels att de varit föremål för påtryckning och hotelser, dels att de om de yppat vad de känt till om N:s förhållanden skulle ha blottat sina egna »spritöverträdelser». De fälldes för mened. HovR ansåg omständigheterna varunder meneden begåtts vara synnerligen mildrande och dömde B och K för mened och brottslig befattning med rusdrycker till straffarbete 8 resp 10 månader. HovR uttalade: »Väl skulle B och K genom att sanningsenligt uppgiva sina egna inköp från N ha röjt sin egen brottslighet i detta hänseende. Detta förhållande har emellertid. . . icke i någon väsentlig mån bidragit till deras falska utsagor. Förhållandet har för övrigt icke bort avhålla B och K från att riktigt omvittna vad vardera hade sig bekant om den andres inköp från N.» B och K fullföljde ensamma talan. HD fann ej skäl till ändring i HovR:s utslag. De mildrande omständigheterna synes troligast ha varit att sanna fullständiga utsagor skulle ha röjt den egna brottsligheten, vilket alltså i någon mån bidragit till de falska utsagorna. Hade de av B och K åberopade påtryckningarna ansetts mildrande borde detta väl ha påpekats särskilt av HovR. Så har ej skett. Detta hindrar naturligtvis i och för sig inte att påtryckningarna kan ha uppfattats såsom mildrande omständighet. Stjernberg ger stöd för en sådan tolkningsmöjlighet då han som exempel på tillämpningen av SL 13:4 i dess lydelse före 1948 såsom förmildrande ser den närmast nödliknande situationen att uppgiftslämnaren hyser fruktan för hot om repressalier.⁸

Den inte ovanliga situationen är emellertid i NJA 1947 s. 273 den att i det händelseförlopp utsagan kan omfatta finns invävda i varandra både sådana inslag som vittnet har rätt att inte röja och sådana som han är förpliktad att röja. Att i detta läge då uppgiftsskyldigheten kan vara svår att överblicka inte iakttaga sanningsplikten skulle kunna vara förmildrande.

⁷ Se ovan s. 146.

⁸ Stjernberg s. 101.

5.2. Vissa utländska rättssystem

5.2.1. Inledning

I såväl finsk som fransk och anglosaxisk rätt avlägges vittnesed liksom i Sverige innan vittnet avger sin utsaga. Bedömningen av tvångsläget vid intressekollisioner är dock annorlunda och man är vida mindre liberal med frihet från straff än vi i dessa fall.

I norsk och tysk rätt samt i dansk rätt före 1965 där ed för de fall den begås avlägges efter utsagans avgivande ter sig straffbarheten olika om osann utsaga efterföljts av eden eller inte. Har ed avlagts kan strafffrihet inte inträda enligt någon av dessa rättsordningar även fast den osanna utsagan kan ha motiverats av ett tvångsläge. Däremot kan omständigheterna mycket väl på grund av intressekollisionen uppfattas vara förmildrande vid bedömningen av den osanna utsagan och motivera straffnedsättning.⁹

5.2.2. Övrig skandinavisk och finsk rätt

I och med upphävandet 1965 av danska Rpls regler om edsavläggelse frångick man i Danmark den i de flesta länder gällande ordning som knyter det straffrättsliga ansvaret eller ett särskilt sådant ansvar just till förklaringen från uppgiftslämnarens sida att han skall iakttaga sanningsplikten. Istället inträder sanningsplikten och straffansvaret i och med en »sannhedsformaning» från rättens sida.¹

Det förtjänar att påpekas att det dansk-norska »falsk förklaring»-begreppet inte är uppbyggt som den svenska menedskonstruktionen i det att genom »falsk förklaring» straffbelägges också andra förklaringar än dem som avges inför rätta. Den som är »sigtet» för en straffbar handling och som avger en oriktig förklaring straffas inte vare sig enligt dansk eller norsk rätt sålänge han uttalar sig som »sigtet».² Han är fritagen från straffansvar oavsett om han avger sin osanna utsaga för att rädda sig själv eller en medskyldig.³

Straffansvar föreligger inte enligt Strl § 159 st 1 om en person hörs såsom vittne för den händelse han rätteligen borde ha hörts såsom »sigtet».

⁹ Kjerschow s. 448 ff., Andenæs Speciell strafferett s. 173, Hurwitz s. 95, Schönke-Schröder s. 958, Maurach s. 699.

¹ Greve s. 104.

² Danska Strl § 159 st 1, Hurwitz s. 93, Norska Stl § 167 st 1, Kjerschow s. 448, Andenæs Speciell strafferett s. 171, angående begreppet »sigtet» se Andenæs Straffeprosessen s. 52 f.

³ Hurwitz s. 93.

Samma förhållande anses gälla för det fall vederbörande om än med orätt ansett sig som »sigtet» i det han då uppfattas ha saknat uppsåt att avge »falsk förklaring». I linje härmed, anser Hurwitz, får man sätta fallet att den hörde väl inte ansett sig direkt »sigtet», men dock haft fog för att mena att han själv skulle kunna »sigtes» i det »sagsforhold» med hänsyn till vilket han avger sin vittnesberättelse. Den »sigtedes» strafffrihet vid »falsk förklaring» gäller blott ansvaret för »den falske förklaring» som sådan. Innebär utsagan en osann anklagelse mot tredje man eller en ärekränkande beskyllning kan straffansvar inträda oberoende av stadgandet i Strl § 159 st 1. Någon skillnad härvidlag är inte för handen i norsk rätt.⁴

Norsk rätt, som ju begagnar sig av bekräftelseed, medger domstolen möjlighet att hindra edsavläggningen⁵ bl.a. om vittnets utsaga anses opålitlig.

Naturligt nog är i både norsk och dansk rätt vittnet enligt huvudreglerna befriad från att avge en utsaga, som kan utsätta honom och hans närmaste för straff men bl.a. också för i Danmark »væsentlig skade» och förlust av »Velfærd» och i Norge förlust av »borgerlig aktelse».⁶

Det är i norsk rätt fara för straff och förlust av »den borgerlige aktelse», som utgör av rättsordningen erkända intressekollisionsgrundande subjektiva moment i händelse av falsk förklaring från den inte »siktedes» sida.⁷

Det nyssnämnda danska uttrycket »væsentlig skade» har i praxis särskilt gällt frågor huruvida vittne i äktenskapsmål varit berättigad att »nægte forklaring» rörande sexueellt förhållande till någon part. Avgörande är en konkret bedömning av den skada vittnet utsätter sig för genom sin förklaring.⁸ Fallet att vittnet, som ej är »sigtet», inte utnyttjar möjligheten till vägran och i en intressekollision avger osann utsaga regleras i dansk rätt

⁴ Kjerschow s. 449, Andenæs Speciell strafferett s. 171, Greve s. 108. Vem som är »sigtet» har åtminstone i dansk rätt inte alltid stått klart. Rpl. anger inte vem som har denna ställning men Greve upplyser att det står klart att den är »sigtet» som är åtalad eller fängslad eller som betecknas som »sigtet» i en begäran till rätten om att höras. Vid sidan av dessa fall anges dock råda tvekan. Enligt Greve har den person i allmänhet inte ställning som »sigtet», vars sak är slutligt avgjord och som hörs i mål mot en misstänkt medskyldig, Greve s. 107 och där anmärkt litteratur.

⁵ Norska Spl § 187. Andenæs Straffeprosessen s. 183. Jfr tidigare också danska Rpl § 188.

⁶ Danska Rpl § 171. Norska Spl § 177 och Tvml § 208. Särskilda bestämmelser finns också för rätt till vägran att yppa bl.a. affärshemligheter, upphovet till meddelande i tryckt skrift etc.

⁷ Jfr Andenæs Speciell strafferett s. 174. Enligt Kjerschow, s. 448 f., krävs fullständig förlust och ej blott minskning av den medborgerliga aktningen, något som fullständigt rycker vederbörande ur den ställning han tidigare haft, se också Rt 1927 s. 390 (jfr nedan s. 187).

⁸ Hurwitz s. 95, Greve s. 108.

av Strl § 159 st 2. Straffet kan enligt denna bestämmelse nedsättas och under i övrigt förmildrande omständigheter bortfalla.

I norsk rätt är den inte »siktade» som vid en intressekollision avger osann beedigad utsaga blott berättigad till straffnedsättning. Förutsättningen för strafffrihet är att utsagan inte är beedigad.⁹ Så behöver heller inte som nämnts (se ovan s. 104) ske i vissa fall.

I vad gäller partsutsagor i civilmål finns i dansk rätt ingen processuell fritagningsregel med hänsyn till besvarande av frågor, som utsätter parten för särskilda skadliga följder. Som konsekvens härav har man inte heller velat medge möjlighet till straffnedsättning för en part, som till följd av intressekollision avger osann utsaga. Skälet härtill är att parten i civilmålet till skillnad från vittnet uppfattas handla för att tillvarata sitt eget intresse.¹

Finsk rätt straffbelägger den inte misstänktes osanna utsaga som ägt rum vid förundersökning fast ed eller försäkran inte avlagts, finska SL 17:4. Det finska straffansvaret för vittnen (och sakkunniga) är inte knutet till edsavläggandet som fallet är i Sverige utan till vittnesmålet – sakkunnigutsagan. Detta medför straffansvar också för det vittne vilket såsom närstående hörs utan ed. Straffskalan för vittnes osanna utsaga under ed är emellertid strängare, finska SL 17:1. Rätt till vägran gäller i tvångslägen om den osanna utsagan kan utsätta vittnet eller dennes närstående för åtal, finska RB 17:24. Den som har laga skäl att förtiga något då han hörs som vittne eller sakkunnig kan inte i händelse av förtigande straffas för osann utsaga, jfr finska SL 17:1.² Vad som gäller för vittnen gäller på i princip motsvarande sätt för part hörd under sanningsförsäkran, jfr finska SL 17:3a och RB 17:65.

5.2.3. Tysk rätt

I tysk rätt erbjuder sig flera möjligheter för domstolen att efter egen prövning ej låta edfästa en vittnesutsaga. Så är i straffprocessen fallet med t.ex. vittnen mellan sexton och aderton år, vissa målsägande och anhöriga till dem eller den tilltalade samt personer som varit dömda för »Meineid». Om rätten inte tillmäter utsagan någon väsentlig betydelse och enligt dess

⁹ Andenæs Speciell strafferett s. 173, Andenæs Alminnelig strafferett s. 157, Kjerschow s. 448 ff.

¹ Hurwitz s. 95 f. Betraktelsesättet kritiseras där särskilt när det gäller faderskaps- och äktenskapsmål.

² Se också Forsman s. 334.

uppfattning någon väsentlig uppgift inte heller är att vänta under ed behövs ed ej heller avläggas, StPO § 61. Likaså öppnar sig samma möjlighet generellt vid vissa brottmål av bagatellnatur och enskilda brottmål, StPO § 62. Har ed ändå avlagts uppställs i StGB § 157 st 1 en straffrättslig huvudregel för bedömningen av tvångsläget. Har vittnet eller den i sammanhanget jämställde sakkunnige gjort sig skyldig till »Meineid» kan rätten efter eget omdöme mildra straffet. Är den osanna utsagan ej beedigad men ändå straffbar medges möjlighet att helt bortse från straff. I båda fallen är förutsättningen den att gärningsmannen sagt osanningen för att från en anhörig eller sig själv avvända faran för en rättslig bestraffning men däremot inte vanära eller dylikt. Grunden för strafflindringen anges utgöras av det tvångsläge, i vilket vittnet eller den sakkunnige kan finna sig, när han å ena sidan tvingas av processrättsliga regler att uttala sig sant och å den andra sidan den sanna utsagan leder honom till fara för bestraffning.

Regleringen anges ej bli analogt överförbar på exempelvis parterna i en civilprocess beträffande vilka »Zeugniszwang» inte förligger. Därför fattas beträffande dessa ett »notstandähnliche Lage».⁴ Parten kan inte tvingas till utsaga i den egna saken och därför föreligger inget tvångsläge för honom.

Tysk rätt anges ej kräva att den osanna utsagan ensam skulle ha lett till bestraffning. Det räcker att uppgift om sanningen i sammanhang med övriga omständigheter skulle kunna dra med sig en bestraffning.⁵ Schönke-Schröder säger: »Eine naheliegende Gefahr wird nicht vorausgesetzt; es genügt vielmehr auch eine entfernte Möglichkeit.» Tyska E 1962⁶ går ej längre än till straffmildring vid *Aussagenotstand*, § 438. Förslaget anges skilja sig från StGB § 157 st 1 främst därigenom att det omfattar inte blott vittnen och sakkunniga utan även gäldenärer »im Offenbarungseidverfahren».⁷ St 2 i § behandlar den osanna utsagan »wegen Nötigung» och medger för dessa fall möjlighet till strafflindring.⁸

³ Jfr Löwe-Rosenberg Die Strafprozessordnung s. 413, 455 ff.

⁴ Schönke-Schröder s. 958, Maurach s. 699.

⁵ Schönke-Schröder s. 961.

⁶ E 1962 s. 84, 620 f.

⁷ A.a. s. 620 f.

⁸ A.a. s. 621 f.

5.2.4. Engelsk och amerikansk rätt

Engelska Perjury Act reglerar inte tvångslägesituationen särskilt, lika litet som amerikanska Model Penal Code eller Study Draft innehåller några anvisningar därom. Istället är det processuella förfarandet uppbyggt så att tvångslägena inte skall leda till förfång för »the witness» genom att inga slutsatser egentligen torde få dras av en uraktlåtenhet att vittna.

Engelsk rätt uppställer sålunda regler för obehörighet och behörighet att vittna i brottmål och skiljer därvid mellan »witnesses for the prosecution» och »witnesses for the defense». Således är den anklagade och i regel dennes make samt varje person gemensamt åtalad och gemensamt rannsakad med den anklagade och i regel dennes make enligt huvudregeln obehörig att vittna för »the prosecution». För att »the prosecution» behörigen skall kunna åberopa en medåtalad eller dennes make förutsättes främst att den medåtalade blivit frikänd eller att han erkänt sig skyldig eller blivit dömd. Om en anklagad person, som blivit fälld, kallas som vittne av »the prosecution» mot en medanklagad skall han ha blivit dömd innan han avgivit sitt vittnesmål »as to avoid the suggestion that he may be influenced by hope or fear as to his probable sentence».⁹

Engelska Criminal Evidence Act 1898 gör dock varje person som anklagas för ett brott antingen ensam eller tillsammans med annan och hans make till ett behörigt vittne för försvaret på varje stadium i lagföringen.

Domaren är skyldig att informera de anklagade om deras rätt »to give evidence». Underlåtes detta blir resultatet att »the conviction may be quashed». Om den anklagade blir hörd under ed som försvarets vittne skall han avge vittnesmål »from the witness-box» och kan straffas för mened.¹ Vittnets uraktlåtenhet »to give evidence» får inte kommenteras av åklagaren »though the failure of one defendant to give evidence may be commented upon by counsel for a codefendant», men däremot av domaren.²

Amerikanska »The Fifth Amendment» stadgar en grundlagsenlig rätt att ingen »shall be compelled in any criminal case to be a witness against himself». Innebörden härav blir i huvuddrag den att ett vittne, antingen han är »defendant» eller inte, ej kan tvingas att svara på någon fråga som invecklar honom i någon anklagelse eller som skäligen kan leda till bevis genom vilket han kan bli övertygad om brott.³ Vägrar »the defendant» att

⁹ Phipson s. 606.

¹ Enligt Andenæs »forekommer dette så å si aldri» i praktiken, Speciell strafferett s. 171.

² Phipson s. 607.

³ Rothblatt s. 223 ff.

vittna får enligt Rothblatt liksom i engelsk rätt inga slutsatser dras härav:⁴ »The claim of privilege and its allowance is properly no part of the evidence submitted to the jury and no inference whatever can be legitimately drawn by them from the legal assertion by the witness of his constitutional right. The allowance of the privilege would be a mockery of justice, if either party is to be affected injuriously by it.»

5.2.5. *Fransk rätt*

Fransk rätt uppställer i sin reglering av »faux témoignage», Code Pénal Art 361–367, ingen bestämmelse motsvarande 4 § st 2. Istället möter en mycket restriktiv bedömning. Lambert säger: »le faux témoignage ne peut être excusé sous le prétexte que le témoin n'aurait pu dire la vérité sans s'exposer à un dommage grave et inévitable à sa liberté ou à son honneur, car le contraire aurait pour effet de mettre en péril l'administration de la justice.»⁵ Hos Goyet heter det:⁶ »Peu importe que le témoin n'ait menti que pour échapper lui-même à une inculpation possible.»

5.3. Positiv svensk rätt

5.3.1. *Rätt till vägran och skälig ursäkt i SL 13:4 och BrB 15:4. Förarbetena*

Förslaget till RB innehöll i 36:6 och 37:5 ett stadgande helt motsvarande nuvarande reglering i RB 36:6 och 37:5 om rättighet för vittne resp. part vid sanningsförsäkran att vägra yttra sig angående omständighet, vars yppande skulle röja, att han eller någon honom närstående (RB 36:3) förövat brottslig eller vanärande handling.⁷ En vägran att uttala sig som vittne kunde ej medföra att ansvar ådömdes. Mot denna bakgrund formulerade SRK tvångsläget i anslutning till redovisad tidigare doktrin och praxis: »Det kan emellertid förekomma, att någon som äger vägra att yttra sig istället för att göra sin rätt därtill gällande underkastar sig förhöret och därvid avgiver ofullständig eller osann utsaga. Att han icke vägrar att uttala sig kan bero på oförstånd men också på att en öppen vägran att besvara frågor rörande en viss omständighet kan vara ägnad att ådraga honom misstankar. Det kan också, om domstolen icke är tillräckligt insatt i

⁴ A.a. s. 230 och där anmärkta rättsfall samt s. 239.

⁵ Lambert s. 1058.

⁶ Goyet s. 562, där en rad rättsfall nämns. Både Lambert och Goyet nämner det förhållandevis sena fallet Cass 11 april 1964, B 112.

⁷ SOU 1941:7 s. 87.

förhållandena, inträffa att förhör äger rum, ehuru den som skall förhöras med fog begärt att slippa svara. I sådana fall skulle det enligt kommitténs uppfattning vara alltför hårt att låta den förhörde vara underkastad samma ansvar som eljest. Detta gäller även om den förhörde icke inskränkt sig till att förtiga en för honom besvärande omständighet utan lämnar felaktiga positiva uppgifter. Förhållandena kunna nämligen vara sådana, att han icke utan att ådraga sig misstankar kan underlåta att direkt förneka ett visst faktum.»⁸

SRK utgår således från fall som kan beskrivas:

- a.a.a. Ett vittne vägrar ej uttala sig på grund av oförstånd och lämnar osann utsaga.
- b.b.b. Ett vittne vägrar ej uttala sig på grund av oro att en vägran kan vara ägnad att ådraga honom misstankar och han lämnar osann utsaga.
- c.c.c. Domstolen är mindre väl insatt i förhållandena och anställer förhör med den som »med fog» begärt att slippa svara. Denne lämnar osann utsaga.

Men även i andra mer sällan förekommande situationer anser SRK förmildrande omständigheter föreligga:¹ »Stadgandet kan även få betydelse där vittne på grund av skyldskap med någon av parterna, tjänsteplikt eller annan sådan omständighet icke bort höras som vittne i målet eller i allt fall icke bort höras angående viss ifrågakommen omständighet.»

Fallen formuleras:

- d.d.d. En person borde ej höras som vittne på grund av sin skyldskap med parterna men hörs ändå och lämnar osann utsaga.
- e.e.e. Ett vittne borde ej höras på grund av sin tjänsteplikt eller annan sådan omständighet men hörs ändå och lämnar osann utsaga.

Förtigande och positiv osann utsaga även i förnekandets form likställs (jfr s. 148).

SRK är av den uppfattningen att ett generellt stadgande om strafffrihet skulle vara betänkligt och menar att strafffrihet exempelvis ej bör komma ifråga för det fall att »någon för att undgå ansvar för en ransoneringsföreselse bidragit till att en annan blivit oskyldigt fälld för förfalskning». Man

⁸ SOU 1944:69 s. 325.

¹ SOU 1944:69 s. 325. I lagförslaget heter det bl.a. . . . »dömes till fängelse eller böter. I ringa fall skall ej till straff dömas». A.a. s. 25.

är från början ej benägen att låta påföljden generellt falla bort. Frågan om påföljd skall istället avgöras i det enskilda fallet och det föreslås att straffet vid normalfall skall vara fängelse eller böter medan det »i ringa fall skall helt bortfalla».²

Det torde framgå av det förhållandet att SRK redogör för innehållet i de föreslagna lagrummen, RB 36:6 och den däremot, såvitt avser förhör under sanningsförsäkran med part, svarande RB 37:5, att de av SRK under SL 13:4 upptagna strafflindringsgrunderna både omfattar vittne och part hörd under sanningsförsäkran.³ Det framgår vidare härav att den straffrättsliga regleringen utöver gärningsmannens person även föreslås ta hänsyn till dennes i RB 36:3 uppräknade närstående. Likaså sägs det⁴ att stadgandet i SL 13:4 kan få betydelse där vittnet på grund av tjänsteplikt eller annan sådan omständighet inte bort höras men hörs ändå.

Det torde observeras att SRK med sitt förslag förordar en utvidgning av området för straffnedsättning och i viss mån för straffrihet i förhållande till då gällande rätt. Denna medgav ju straffrihet endast för den, som undandrog sig att meddela sanningsenliga uppgifter, vilka skulle ange att han själv gjort sig skyldig till brott.⁵

SRK:s förslag blev föremål för omarbetning. Departementschefen såg med frångående av förslaget i stället en fördel ligga i en uppdelning av sanningsplikten vid tvångslägen i en obegränsad positiv sådan och en begränsad negativ. Han anmärkte att det ej är klart »att det bör stå den brottslige fritt att, om han blir hörd som vittne, lämna *positivt* (min kursiv.) oriktiga utsagor för att avvända misstankarna från sig själv». Resonemangets synes grundat på uppfattningen att ett sådant handlingssätt kan vara ägnat att ställa någon oskyldig i misstänkt dager. Mot denna bakgrund menade departementschefen att ett sådant förfarande principiellt borde vara straffbelagt fast med vida lindrigare påföljd än vanlig mened. Ett förtigande av sanningen om sådant varom vittnet ägt vägra yttra sig borde istället bedömas vara straffritt något som borde framgå av »själva beskrivningen på menedsbrottet». ⁶ Med hänsyn härtill fick brottsbeskriv-

² A.a. s. 325.

³ Detta framgår också av relationen mellan de föreslagna formuleringarna i SL 13:3 och 4.

⁴ A.a. s. 325.

⁵ Jfr ovan och Prop 1948:80 s. 255. Beträffande frågan om straffnedsättning kan förslagets straffatitud jämföras med den då gällande rättens minimipåföljd för dolöst brott, straffarbete sex månader.

⁶ Prop 1948:80 s. 257.

ningen i departementsförslaget utformningen »var som under laga ed eller försäkran som avgives i eds ställe lämnar osann uppgift eller förtiger något, varom han är pliktig yttra sig, dömes» etc.⁷

Lagrådet såg sig föranlåtet att reagera.⁸ Majoriteten anförde bl.a.: »Den formella uppläggningsen av menedsbrottet som departementsförslaget sålunda innefattar synes mindre väl förenlig med den uppfattning rörande sanningspliktens innebörd som lärar hava legat till grund för nya rättegångsbalkens bestämmelser om vittne och förhör med part under sanningsförsäkran, enkannerligen 36 kap 6 §, jämförd med 11, 12 och 14 §§ i samma kapitel, samt 37 kap 5 §. För denna uppfattning torde uppdelningen i en obegränsad positiv och en begränsad negativ sanningsplikt vara främmande. Och utgångspunkten för förstnämnda stadgande lärar i första hand ha varit att ingen bör anses underkastad en sanningsplikt varigenom han bleve nödsakad att för brott angiva sig själv eller någon honom på visst sätt närstående.»

Den principiellt olika behandlingen i departementsförslaget av positiv osann utsaga och förtigande fick också röna kritik. Lagrådets majoritet framhöll således att ett förtigande ej alltid skiljer sig väsentligt från en positiv osann utsaga vilket gör möjligheterna till en gränsdragning särdeles vanskligh.¹ Frågan om den oriktiga uppgiften får positiv karaktär eller karaktär av ett förtigande beror också ofta på processuella tillfälligheter såsom domstolens och parternas noggrannhet och uppmärksamhet.² Majoriteten framhåller till sist att ett förtigande i många fall är »endast skenbart, därför att i protokollet ej antecknas att ett vittne uttryckligen angivit sig hava sagt allt som han har sig bekant i saken».

⁷ Prop 1948:80 s. 257 och 373. Förslaget synes i detta hänseende till sitt innehåll nära motsvara finska SL 17:1.

⁸ A.a. s. 420.

¹ A.a. s. 420, jfr yttrandet av ledamoten JustR Nissen s. 423. Majoriteten anförde bland annat: »Särskilt då den oriktiga uppgiften innebär allenast förnekande av kännedom rörande en viss omständighet synes skillnaden i förevarande hänseende ganska betydelselös. T.o.m. när positiv oriktig uppgift innefattar mer än ett förnekande kan skillnaden te sig ringa, i det att vad som därutöver tillkommit icke behöver vara annat än sådant som varit oundgängligt för fullgörande av syftet med förnekandet. Vad rätteligen skall hänföras till ett blott förtigande blir desto ovissare då uttrycket såsom i departementsförslaget ställs i direkt motsats till lämnande av osann uppgift. Vidare bör beaktas, att även förtigandet såtillvida städse innefattar ett positivt moment som det genom att vilseleda rörande utsagens bevisvärde kan komma att påverka domstolens uppfattning och därmed målets utgång.»

² A.a. s. 421.

Frågan hur vidsträckt strafffriheten vid en tvångssituation lämpligen bör göras blir föremål för övervägande av majoriteten i lagrådet. Ett önskemål anges vara att den hörde i första hand känner sig manad att göra bruk av sin rätt att vägra uttala sig.³ Emellertid måste också »största hänsyn tagas till att det ibland är omöjligt för honom att använda rätten till vägran utan att ådraga sig eller närstående misstanke för brott». Därvid uppmärksammas särskilt fallet att den som gjort sig skyldig till medverkan till brott åberopas såsom vittne i mål om åtal mot annan för just detta brott.⁴ Lagrådsmajoriteten hävdar att för sådana fall strafffrihet är motiverad såframt den hörde ej sagt mer än som erfordrats för att fria från misstanken. Att gå längre såsom att exempelvis söka kasta misstanke på en oskyldig bör ej leda till strafffrihet med hänsyn till att rättssäkerheten kommer i fara. Dock kan straffflindring vara motiverad. Det av praxis utformade fallet att den osanna utsagan planerats såsom ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet,⁵ leder likaledes ej till strafffrihet.

Mot denna bakgrund förordas en formulering av tvångssituationen i lagtexten som innebär strafffrihet om någon i mål angående ansvar för brott »eller annan påföljd därav lämnat osann uppgift eller förtigit sanningen beträffande omständighet varom han ägt vägra att yttra sig, och gärningen innefattade allenast avvärjande av misstanke mot honom eller någon honom närstående för medverkan till brott».⁶

Som synes innebär detta förslag alltså en straffbeläggning av fallet att någon oaktat han ej varit skyldig uttala sig likväl lämnar osann uppgift eller förtiger sanningen angående *vanärande* handling. Strafffriheten vid lämnande av osann uppgift och förtigande av sanningen, i fall då någon oaktat han ej varit skyldig därtill likväl uttalar sig, gäller blott i mål angående ansvar för brott »eller annan påföljd därav» i de fall där den osanna uppgiften föranledes av en önskan att avvärja misstanke från uppgiftslämnaren själv eller honom närstående för medverkan till brott. En

³ Denna rätt måste innebära att domstolen i princip godtar den hördes uppgift om rätt till vägran. Annars blir ju rätten bedräglig, a.a. s. 422, Welamson Svensk rättspraxis SvJT 1953 s. 707 f., jfr nedan s. 178.

⁴ Prop 1948:80 s. 421. Härmed jämföras det sannolikt ovanliga fallet att målet rör annan följd av brottet exempelvis skadeståndsanspråk som görs gällande utan att ansvarstalan också föres.

⁵ NJA 1916 s. 451 och 1947 s. 140.

⁶ Prop 1948:80 s. 422.

sådan reglering skulle, säger lagrådet, stå nära utformningen av motsvarande bestämmelser i dansk och norsk lagstiftning.⁷

Till sist anmärkte departementschefen att tillämpningsområdet för straffrihetsregeln vid tvångslägesituationer inte borde begränsas så snävt som tidigare förordats med hänsyn till andra tänkbara intressekonflikter än de som lagrådet angivit. Han hävdade att ett vittne i ett skilsmässomål, som vid avgivandet av sin vittnesutsaga döljer att endera maken förövat äktenskapsbrott med vittnet sålunda »i den allmänna uppfattningen» skulle ha handlat »vida mindre klandervärt» än den som i ett brottmål för att skydda sig själv avgett ett falskt vittnesmål, varigenom en oskyldigt anklagad utsattes för fara att bli dömd.⁸

I den slutliga skrivningen av förslaget intogs den av lagstiftaren antagna formuleringen där man i 4 § tillade ett andra stycke enligt vilket straff ej skall ådömas där »någon lämnat osann uppgift eller förtigit sanningen angående sådant varom han ägt vägra att yttra sig och omständigheterna innebära skälig ursäkt för honom».⁹

Det noteras att uttrycket »och omständigheterna innebära skälig ursäkt» här vid lagstiftningsarbetets slut uppträder för första gången. Det upplyses ej hur uttryckets innebörd avsågs skola tolkas. Skrivningen återfinns sedan i lagtexten både i SL 13:4 och BrB 15:4. Under förarbetena till BrB har uttrycket ej tolkats eller utlagts. Med införandet i lagtexten av uttrycket »och omständigheterna innebära skälig ursäkt» tillförs menedsregleringen ett särskilt rekvisit, i min framställning betecknat »*skälig ursäkt rekvisitet*». Detta måste föreligga jämsides med att kravet på rätt till vägran för uppgiftslämnaren att yttra sig är uppfyllt, här betecknat »*rätt till vägran rekvisitet*», för att straffrihet skall kunna inträda vid relevant osann utsaga under ed eller liknande bekräftelseform. Innebörden blir att det i lagtexten görs ett försök att precisera när det straffriande tvångsläget skall anses vara för handen. Uttrycket »och omständigheterna innebära skälig ursäkt» kan som visats inte sägas ha fått någon uttömmande tolkning i förarbetena där det för övrigt uppträder först i lagstiftningsarbetets slutfas. Förarbetena innehåller emellertid som vi sett vissa tolkningsdata av värde för analysen.

⁷ Prop 1948:80 s. 422.

⁸ Utdrag ur protokollet över justitiedepartementsärenden den 20 februari 1948, Prop 1948:80 s. 477.

⁹ Jfr Prop 1948:80 s. 20.

Mot bakgrund av att regleringen av menedsbrotten utgör ett led i en kontinuerlig rättsutveckling kan det förmodas att de fall där strafffrihet enligt förarbetena bör inträda i anledning av den diskuterade tvångssituationen, återspeglar lägen motsvarande de då omständigheterna anses ha inneburit skälig ursäkt för uppgiftslämnaren.

Det första av dessa är det, som SRK konstaterar, av praxis¹ som strafffritt sanktionerade fallet, att vittnet undandrar sig att meddela sanningsenliga uppgifter, rörande omständighet, som skulle angivit att vittnet gjort sig skyldig till brott. Men det konstateras att frikännande skett även där vittnet för att freda sig självt, avgivit osann positiv utsaga.² Ett förtigande av brott bör enligt departementschefen alltid vara straffritt.³

Lagrådsmajoriteten förordar att osann uppgift resp. förtigande av sanningen i situationer där rätt till vägran att avge utsaga förelegat skall vara straffri, ifall »gärningen innefattade allenast avvärjande av misstanke mot honom eller någon honom *närstående* (min kursiv.), för medverkan till brottet».⁴ Först här framträder således en rekommendation om möjlig total strafffrihet som vid preciseringen av tvångsläget tar hänsyn till närstående. Lagrådet använder visserligen bestämd form vid bruket av ordet »brottet» men har förmodligen avsett brott i generell mening och icke endast ett särskilt brott, som avhandlas i det mål vari den osanna utsagan resp. förtigandet äger rum.⁵

I den slutliga redaktionen av lagtexten säges strafffriheten kunna gälla samtliga de situationer då den hörde, enligt RB, ägt rätt att vägra uttala sig. Detta innebär bl.a. ett godtagande av lagrådets förordande av möjlighet till strafffrihet vid »närståendefallen». Rätten till vägran i tvångsläge

¹ SOU 1944:69 s. 324 och där anmärkta rättsfallen NJA 1888 s. 21, 1889 s. 198, 1890 s. 366, 1902 s. 243 och 1924 s. 233.

² Av SRK anmärkta rättsfall NJA 1894 s. 409, 1916 s. 451, 1918 s. 517, 1919 s. 336. Departementschefen härom Prop 1948:80 s. 257.

³ Prop 1948:80 s. 257. Departementschefen tycktes ej ha kommit att tänka på möjligheten att också ett förtigande kan innebära att den misstanke riktad mot en oskyldig kan kvarstå, som genom ett »icke förtigande» hade kunnat undanröjas.

⁴ Prop 1948:80 s. 422.

⁵ Stöd för denna uppfattning kan tagas dels i praxis, NJA 1902 s. 243 och 1918 s. 517 och i doktrinen Bergendal s. 264, dels i att lagrådsmajoriteten inte vänder sig mot SRK:s ovan återgivna relatering av rättsläget. Den skiljaktige ledamoten JustR Nissen, som i förevarande hänseende är i stort ense med majoriteten, använder också ordet brott i obestämd form, Prop 1948:80 s. 423.

såsom ett av rekvisiten för strafffrihet utsträcker så att det sammanfaller med begränsningen av utsagoplikten reglerad i RB 36:5 och 6 samt 37:5. Samtidigt utvidgas enligt lagtexten möjligheten till strafffrihet till att omfatta vanärande handling. Man kan jämföra med den påminnande lösningen i norsk och dansk rätt.⁶

Det bör framhållas att frågan om fullständig strafffrihet vid »vanärefallen» ej ditills förts på tal såvitt de tryckta förarbeten utvisar.⁷ Emellertid är också den anförda motiveringen för strafffrihet vid osann utsaga resp. förtigande i det enda exemplifierade »vanärefallet» ej helt övertygande. Det görs således som nämnts gällande att vittnet i ett skilsmässomål, som vid avgivandet av sin vittnesutsaga döljer att endera maken förövat äktenskapsbrott tillsammans med vittnet »i den allmänna uppfattningen» skulle förfara »vida mindre klandervärt än den som i ett brottmål för att skydda sig själv avger ett falskt vittnesmål varigenom en oskyldigt anklagad utsettes för fara att bli fälld». I själva verket är jämförelsen knappast meningsfylld med hänsyn till att kriminaliseringsgrunden för menedsbrott i regel ej uppfattas vara en allmän åsikt om gärningens förkastlighet och till att strafflatituden medger möjlighet till böter för ringa fall. Det kan också anmärkas att den svenska bedömningen av nämnda fall ter sig mer liberal än många andra rättsordningar.⁸ Det sagda skall ej uppfattas som kritik mot institutets utformning i positiv rätt. Redan sambandet mellan brottsliga och vanärande handlingar i RB 36:6 (37:5) talar givetvis med betydlig styrka för en motsvarande likartad relation i vad gäller bedömningen av situationen i straffrättsligt hänseende.

De fall SRK utgår från då det anges »vara alltför hårt att låta den förhörde vara underkastad samma ansvar som eljest»⁹ eller då det anges att gärningen bör bedömas på lindrigare sätt rekapituleras.

- a.a.a. Ett vittne vägrar ej uttala sig på grund av oförstånd och han lämnar osann utsaga.
- b.b.b. Ett vittne vägrar ej uttala sig på grund av oro att en vägran kan vara ägnad att ådra honom misstankar och han lämnar osann utsaga.

⁶ Se ovan s. 155 f.

⁷ En genomgång av SRK:s otryckta handlingar har ej heller gett vid handen att frågan om strafffrihet vid »vanärefallen» skulle ha dryftats av SRK, SRK prot.

⁸ Se ovan s. 154.

⁹ SOU 1944:69 s. 325.

- c.c.c. Domstolen är mindre väl insatt i förhållandena och anställer förhör med den som »med fog» begärt att slippa svara. Denne lämnar osann utsaga.
- d.d.d. Ett vittne borde ej höras på grund av sin skyldskap med parterna men hörs ändå och lämnar osann utsaga.
- e.e.e. Ett vittne borde ej höras på grund av sin tjänsteplikt eller annan sådan omständighet men hörs ändå och lämnar osann utsaga.

Ingenstädes sägs dock klart att förekomsten av någon eller några av dessa situationer ensam skall leda till strafffrihet även om i samtliga fall en åtminstone subjektivt uppfattad tvångssituation torde föreligga.

Frågan om tvångssituationen objektivt sett föreligger är ju dock det väsentliga vid bedömningen av en konkret situation.

I lagrådsmajoritetens diskussion av om någon skillnad är för handen mellan förtigande och positiv osann utsaga framträder konstaterandet:

a. En positiv osann utsaga kan te sig »oundgänglig» för fullgörandet, av syftet med förnekandet.¹

Synpunkten kan tjäna som komplement till var och en av de under a.a.a.—c.c.c. redovisade situationerna.

I den fortsatta diskussionen framträder som nämnts fallet:

β. Den som själv gjort sig skyldig till medverkan till brott åberopas såsom vittne i mål om åtal mot annan för just detta brott.² Det är omöjligt för honom att använda rätten till vägran utan att ådraga sig (eller närstående) misstanke för brott.

Lagrådsmajoritetens uppfattning i fallet β kan formuleras så att det är motiverat med strafffrihet om den hörde inte sagt mer än som erfordrats för att fria sig själv eller närstående från en misstanke.

Skälig ursäkt rekvisitet formuleras »gärningen innefattade allenast avvärjande av misstanke mot honom eller någon honom närstående för medverkan till brott». Även här kan synpunkten a tjäna som komplement.

¹ Prop 1948:80 s. 421.

² A.a. s. 421.

Undantagssituationerna.

Går uppgiftslämnaren längre såsom till att exempelvis kasta misstanke på oskyldig anses straffriheten bortfalla med hänsyn till att rättssäkerheten kommer i fara.

Av förarbetena framgår, som visats ovan, att för vissa fall av osanning i tvångssituationer straffrihet ej ansågs böra inträda. Dessa undantag synes utan olägenhet kunna förmodas åskådliggöra omständigheter, som *inte innebär skälig ursäkt*. De sålunda i förarbetena upptagna fallen är följande.

1. a.a. För att undgå ansvar för ett ringare brott bidrager någon till att en annan blir oskyldigt fälld för ett svårare brott (SRK).³
 - b.b. För att undgå misstanke lämnar vittnet positivt oriktig utsaga, »för att använda misstankarna från sig själv», något som anges vara ofta ägnat att ställa någon oskyldig i misstänkt dager (departementschefen).⁴
 - c.c. För att undgå ansvar söker någon kasta misstanke på en oskyldig (lagrådsmajoriteten).⁵
2. Någon »sätter rättssäkerheten i fara», eftersom han redan vid företaget av den brottsliga handlingen, som han sedermera velat dölja med sin osanna uppgift, haft anledning räkna med att han skulle komma att höras på ed i saken. Den osanna utsagan har m.a.o. planerats såsom ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet.⁶

Som synes sammanfaller undantagssituationerna a.a.—c.c. i rätt hög grad, skillnaden är den att lagrådsmajoriteten är mer restriktiv och konsekvent än SRK medan departementschefens uppfattning ter sig mest avlägsen från lagrådsmajoritetens och är f.ö. rätt svår att tillämpa.

5.3.2. Detaljfrågorna efter strafflagsreformen. Rättspraxis

4 § st 2 ger vid handen att tvångsläget står i relation till sanningen. Det är genom att sanningen sägs som den brottsliga eller vanärade handlingen kommer i dagen.

³ SOU 1944:69 s. 325, det ringare brottet anges som anmärkts ovan vara ransoneringsförseelse, det grövre förfalskning.

⁴ Prop 1948:80 s. 257.

⁵ Prop 1948:80 s. 421. Straffmildring anges dock vara motiverad.

⁶ Prop 1948:80 s 422. Rättsfallen NJA 1916 s. 451 och 1947 s. 140 åberopas.

Där tysk rätt som grund för ett tvångsläge uppställer faran för bestraffning genom uppgift om sanningen⁷ står numera i svensk rätt i blickpunkten faran för själva *röjandet* av den brottsliga eller vanärande handlingen. Vi skall för svensk rätts del möta konsekvenserna härav i bedömningen av de fall som upptagits nedan under Ff (s. 198 ff). Det ligger dock nära att se det enskilda intresset inte blott som ett intresse att dölja en handling utan lika mycket som ett intresse att inte drabbas av handlingens konsekvenser. Som tidigare anmärkts uppfattas begreppet sanningen objektivt i svensk menedsreglering.⁸ Tillämpligheten av 4 § st 2 beror som framgår av bl.a. kommentaren till BrB⁹ inte av uppgiftslämnarens föreställningar utan av domstolen, som har att pröva om rätt till vägran rekvisitet och skälig ursäkt rekvisitet är uppfyllda. Men först torde domstolen ändå ha att ta ställning till utsagens objektiva sanningshalt d.v.s. hur dess innehåll stämmer med verkligheten.¹

Ej oväntat anmärker brottsbalkskommentaren att regleringen i 4 § st 2 kan vara tillämplig utan att det behöver visas att den som avgivit den osanna utsagan avgav den med vetskap om att förhållandena vara sådana att han ägt åberopa paragrafen. Detta står i överensstämmelse med svensk rätts ståndpunkt att inte straffbelägga s.k. subjektiv mened. Strafffrihet enligt lagrummet kommer, säger brottsbalkskommentaren, ifråga på grund av att omständigheterna objektivt sett är sådana som anges i paragrafen. Uppgiftslämnarens subjektiva inställning behöver ej bevisas. Den som åter tror att lagrummet medger möjlighet till strafffrihet vid osann utsaga anges ändå inte kunna åtnjuta denna om ej situationen objektivt sett är sådan som anges i lagrummet² (jfr nedan s. 181). Däremot kan den subjektiva uppfattningen uppfattas verka i mildrande riktning (jfr nedan s. 208 f.).

Frågan hur det objektiva förhållandet skall preciseras torde kunna te sig förhållandevis okomplicerat i fråga om uppgiftslämnarens egen brotts-

⁷ Jfr Schönke-Schröder s. 960: »Die Gefahr der Bestrafung muss durch Angabe der Wahrheit hervorgerufen werden. Der Aussagende muss also gerade in dem Punkte die Unwahrheit gesagt haben, dessen wahrheitsgemässe Beantwortung eine Bestrafung hätte herbeiführen können.» Thyrens förslag var konstruerat på liknande sätt i det att t.ex. vittnets situation beskrevs som att vederbörande på sannolika skäl »*kunnat befara*» (min kursiv.) att en sann förklaring skulle medföra att »*ansvar för brott ådömdes*» (min kursiv.), SOU 1929:26 s. 8.

⁸ Se SOU 1944:69 s. 326 f. och ovan s. 55.

⁹ BrB Kom II 3 s. 135.

¹ Här om se närmare ovan s. 53 f.

² Se BrB Kom II 3 s. 135 och BSA s. 442.

liga eller vanärande handling eftersom denne rimligen är medveten om sin egen handling. Svårare är det, jfr JustR Mannerfelts dissens i fallet NJA 1972 s. 532 (jfr nedan s. 181), att bedöma läget för det fall vittnets tvångsläge grundas på anhörigs åtgärder, som vittnet inte själv iakttagit. Vittnet kan då kanske i regel inte anses veta hur handlingen var beskaffad. För sådant fall torde enligt min mening vittnets övertygelse om t.ex. en närståendes brott anses vara ett inre sakförhållande (jfr s. 40 ff.) av objektiv natur och därmed rätt till vägran föreligga. Hyser vittnet åter blott en obestyrkt misstanke om den anhöriges brottslighet är det säkert riktigt att ställa misstanken i relation till betydelsen för saken.

Tysk rätt ser inte frågan på detta sätt. Frågan gäller där ej heller om faran för bestraffning objektivt består eller inte. Istället anges uppgiftslämnarens avsikt att befria sig från faran för bestraffning vara avgörande för frågan om straffnedsättning. Var uppgiftslämnaren inte medveten om en objektivt given fara anses StGB § 157 ej tillämplig. Å andra sidan kan i tysk rätt strafflindring inträda då gärningsmannen av misstag förmodat att faran förelåg.³

Som utgångspunkt för analysen av rättsutvecklingen på tvångslägesområdet vid mened undersöktes i vad mån praxis före strafflagsreformen hade stadfäst lägen som utgjorde särskilda grunder för att undantaga konkreta fall från vad som ansågs böra bestraffas. Problematiken delades upp i avsnitten A–H för att vinna översikt (s. 142). Samma metod brukas också i fortsättningen varvid iakttagelserna ställs i relation till den förut gjorda uppdelningen.

5.3.3. A. Kretsen av skyddade uppgiftslämnare

Det noteras att kretsen av uppgiftslämnare till vilka lagen tar hänsyn genom reformen uppenbarligen innefattar vittnen och parter hörda under sanningsförsäkringen. Jfr RB 36:6 och 37:5. Det torde observeras att enligt RB 37:1 finns i tvistemål en skyldighet för parten att på motpartens begäran höras under sanningsförsäkringen. För sakkunnigs del saknas i RB 40 någon hänvisning till RB 36:6 motsvarande den i RB 37:5. Kan härav den slutsatsen göras att den i 4 § st 2 uppdragna regeln ej är tillämplig på förhör med sakkunnig eftersom denne enligt RB:s regler ej har rätt att vägra yttra sig? Frågan kunde vid en strikt tolkning kanske komma att besvaras jakande med hänsyn till att hänvisningen saknas i RB 40 till RB 36:6.

³ Schönke-Schröder s. 961, Maurach s. 700, E 1962 s. 621.

SRK synes inte ha kunnat förbise saken. Således hade Thyren i sitt förslag till 3 § uttryckligen jämställt sakkunnig med vittne för de fall vederbörande, »som avgivit falsk förklaring på sannolika skäl kunnat befara att en sann förklaring skulle medföra, att ansvar ådömdes honom själv eller någon av hans närmaste».⁴ I tyska StGB § 157 medges straffmildring också för sakkunniga enligt lagens uttryckliga stadgande.⁵ Både i BSA och brottsbalkskommentaren förbigås de sakkunniga med tystnad vid genomgången av problematiken.⁶

Både processlagsberedningen och Gärde anmärker att den sakkunnige drabbas av menedsansvar.⁷ Detta behöver ej i och för sig innebära att 4 § st 2 ej är tillämplig. Den sakkunnige kan ha karaktär av att vara offentlig eller privat sakkunnig. Medan i RB vittnesjäven avskaffats kvarstår jävs-möjligheten i vad gäller sakkunnig, RB 40:2.

Någon förpliktelse att åtaga sig ett sakkunniguppdrag motsvarande vittnesplikten föreligger inte heller för ett privat rättssubjekt.⁸ Ekelöf ser den sakkunnige som på sätt och vis en »rättens medhjälpare» jämförbar med tolk eller protokollförare.⁹ Detta gäller naturligtvis i särskild grad den som är utsedd av rätten, offentlig sakkunnig. Den som åtagit sig sakkunniguppdrag kan enligt RB 40:4, om han har giltigt skäl, undandraga sig dess fullgörande, ett stadgande som faller tillbaka på 2 § i 1934 års lag om bevisning genom sakkunnig. Gärde tolkar stadgandet i 4 § så att den som åtager sig sakkunniguppdrag inte äger utan giltigt skäl avsäga sig uppdraget. Det framhålls också att frågan huruvida giltig avsägelse föreligger prövas av domstolen.¹

Det torde i regel ej vara realistiskt att befara att den som är offentlig sakkunnig skulle kunna hamna i tvångssituation. Kanske ligger det i sakens natur att en av parten utsedd (privat) sakkunnig lättare råkar i ett tvångsläge.² Några exempel kan tänkas. Således kan en läkare ha vållat

⁴ SOU 1929:26 s. 8 och 173 f.

⁵ Schönke-Schröder s. 958.

⁶ BSA s. 438 ff. och särskilt s. 439, BrB Kom II 3 s. 132 ff.

⁷ SOU 1938:44 s. 423: »Beträffande falsk utsaga av sakkunnig torde 13 kap strafflagen gälla» och Gärde s. 553: »Liksom vittne kan sakkunnig som hörts under ed eller försäkrat för brott mot sin sanningsplikt drabbas av menedsansvar.» Se också BSA s. 436 f. och Ekelöf Rättegång IV s. 168.

⁸ Ekelöf Rättegång IV s. 168 ff.

⁹ A.a. s. 164.

¹ Gärde s. 547.

² Jfr Ekelöf a.a. s. 179, jfr RB 40:19.

död eller kroppsskada vid undersökningen av en skada eller behandlingen av denna och därefter ha åberopats som sakkunnig i brottmål mot tilltalad eller i skadeståndsmål mot annan part angående skadans art och uppkomst. En konsthandlare, som uppsåtligen skrivit ett falskt äkthetsintyg på ett konstverk och sedan hörs som sakkunnig, skulle kunna tänkas hamna i en likartad situation. Läkaren är kanske skyldig att biträda såsom sakkunnig, konsthandlaren är det av allt att döma ej (RB 40:4). RB 40:2 synes inte i något av fallen, lika litet som jävsreglerna i ÄRB 17:7 visade sig göra det, kunna utesluta tvångslägen. Mot denna bakgrund framstår enligt min mening den nuvarande bristande överensstämmelsen mellan RB 36:6 och 40:11 som otillfredsställande. Frågan om tvångsläge för sakkunnig har mig veterligen ej förekommit i samband med menedsåtal.³ Inte ens något fall då sakkunnig avgivit osann utsaga och åtalats för mened har påträffats.

Lagrådsmajoriteten understryker också vid arbetet med strafflagsreformen att utgångspunkten för stadgandet i RB 36:6 »lärer i första hand ha varit att *ingen* (min kursiv) bör anses underkastad en sanningsplikt varigenom han bleve nödsakad att för brott angiva sig själv eller någon honom på visst sätt närstående».⁴ RB 36:6 bör även med hänsyn till innehållet i RB 40:19 st 2 kunna anses tillämplig.

Tvångsläget för de personer som avger boupptecknings- och borgenärsed m.m. synes ej vara behandlade i förarbetena till strafflagsreformen. SRK nämner exempelvis i sin diskussion av tvångslägesproblematiken inte dessa lägen på annat sätt än att fallet NJA 1916 s. 451 ställs i motsatsförhållande till de övriga äldre rättsfall som grundlagt erkännandet av tvångsläget.⁵ Istället är det vittnenas ställning som främst dryftas.⁶

Frågan förefaller knappast heller ha helt uppmärksamrats vid lagrådets behandling av förslaget.⁷

Eden ifråga fyller en betydelsefull funktion oavsett om den är obligatorisk eller fakultativ genom att ge tyngd åt upplysningsplikten rörande framför allt vissa ekonomiska förhållanden. Hänsynen härtill kan ha bi-

³ Jfr SOU 1938:44 s. 423. SRK:s uttalanden om att också den sakkunnige kan drabbas av menedsansvar penetrerar inte saken så ingående att ställning tas till möjligheten av att den sakkunnige skulle kunna råka i ett tvångsläge.

⁴ Prop 1948:80 s. 420.

⁵ Fallet NJA 1892 s. 76 nämns för övrigt inte alls.

⁶ SOU 1944:69 s. 324 ff., jfr Prop 1948:80 s. 257 och 477.

⁷ Prop 1948:80 s. 420 ff.

dragit till den generellt restriktiva bedömning av den atypiska situationens avgränsning vid dessa lägen som möter oss i rättspraxis.

Antingen synes problemet kunna lösas så att rätt till vägran rekvisitet uppfattas ej kunna bli uppfyllt vid boupptecknings- och borgenärsedsfallen, vilket utesluter straffrihet, eller också kan detta rekvisit anses bli uppfyllt men skälig ursäkt rekvisitet i regel ej bli uppfyllt, vilket i så fall också utesluter straffrihet. För det senare fallet beror detta på att den falska utsagan anses planerad såsom ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet alltså det under b. vid 5.3.8. nedan upptagna fallet. Den senare lösningen torde stå bäst i överensstämmelse med utgången i fallen NJA 1930 s. 29 och 1937 s. 370 (jfr s. 144 f.).

Visst stöd för den senare lösningen synes också kunna hämtas i lagrådsmajoritetens uttalanden,⁸ »att domstolen i allmänhet måste godtaga en av den hörde på ed eller sanningsförsäkran lämnad uppgift att han jämlikt 36 kap 6 § nya rättegångsbalken har rätt till vägran» och vad som anförs vid citerandet av fallet NJA 1916 s. 451.⁹

5.3.4. B. Kretsen av närstående m.fl.

Strafflagsreformen och införandet av RB medförde en klarare definiering rörande omfattningen av *den krets anhöriga till hörda personer* till vilken lagen tar hänsyn vid preciseringen av tvångsläget genom relationen mellan å ena sidan SL 13:4 andra stycket och å den andra RB 36:3 och 6.¹ De anhörigas krets blev därigenom rätt väl avgränsad.

I RB 36:3 angavs bland annat att den som »är trolovad» ej var skyldig att avlägga vittnesmål. Frågan om rätt till vägran rekvisitet varit uppfyllt vid fall av straffbelagd osann utsaga av trolovad har knappast framstått som problematisk. Frågan prövades i fallet NJA 1960 C 613. N och M hävdade att de var trolovade och i vart fall hade mellan dem rätt ett förhållande av samma art som trolovning. Närmare hörda därom uppgav

⁸ A.a. s. 421, jfr vad som citerats från a.a. s. 420 vid behandlingen av sakkunnigfallet.

⁹ A.a. s. 422. Det sägs att »den hörde redan vid företagandet av den brottsliga gärning, som han velat dölja genom sin osanna uppgift åtminstone haft anledning räkna med att han skulle komma att höras på ed i saken och således den falska utsagan planerats såsom ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet».

¹ BSA s. 441, BrB Kom II 3 s. 134. Ekelöf tar vid sin diskussion av den partiella begränsningen av vittnesplikten upp fallet att en till vittnet besläktad gärningsman avlidit och synes mena att i ett sådant fall inskränkningen i vittnesplikten ej gäller, Ekelöf Rättegång IV s. 128.

de att de först varit »ringförlovade» varefter »ringarna ströks» eftersom M ej avhöll sig från sprit. Av samma skäl betraktade inte N sig och M som »fästfolk» vid tidpunkten för gärningen oaktat de då sammanbodde sedan två år tillbaka. HovR ansåg inte trolovning föreligga.

Genom en 1973 genomförd lagändring² fick RB 36:3 sin nu gällande lydelse. Skrivningen »eller är trolovad» har ersatts av »eller som på liknande sätt är parten närstående». Den nya skrivningen medför vissa tillämpningssvårigheter vid avgörandet av när rätt till vågran rekvisitet skall anses uppfyllt. Hur uttrycket skall tolkas är inte helt klart. Ursprungligen avsågs endast att nå en jämkning av jävsbestämmelserna i RB 4:12 och 13 för att uppnå samklang med motsvarande reglering i förvaltningslagen.³ Emellertid uppmärksammade lagrådet den därigenom uppkommande bristande enhetligheten mellan jävsreglerna i RB 4 och RB 36. Lagrådet menade att jävsgrunden trolovning i RB 36:3 borde bibehållas och att jävsgrunden »på liknande sätt närstående» borde införas. Man anförde: »Den sistnämnda grunden kommer då främst att medföra att vittnesjäva kommer att föreligga beträffande sammanboende man och kvinna samt deras familjer.»

Som en följd av att trolovningsinstitutet utmönstrades bortföll också trolovning såsom jävsgrund. Med hänsyn till omständigheterna är det angeläget att framhålla att begreppet »på liknande sätt närstående» av lagrådet anges endast avse relationer av familjemässig karaktär.⁴

Departementschefen framhöll med fog hur viktigt det var att frågan om skyldighet att vittna kunde avgöras på förhand.⁵ »Situationen då vittnesmål skall avläggas är dessutom vanligen sådan att någon mera noggrann utredning av vittnets relationer till parten inte är möjlig. Någon allmän regel om vittnesjäv bör därför inte införas.»

Redan i fallet SvJT 1973 rf. s. 19 fann HovR i beslut den 16 juni 1972 att en kvinna, som sammanbott i tre år med en man, borde jämställas med sådan närstående som då avsågs i RB 36:3 och inte avlägga ed. Äktenskap hade ej varit på tal och gemensamma barn fanns ej. I fallet SvJT 1975 rf. s. 67 påkallades i brottmål mot O vid huvudförhandling den 29 september 1975 vittnesförhör inför HovR med N, som tidigare varit förlovad

² SFS 1973:240.

³ 4 § FL (1971:290).

⁴ Prop 1973:30 s. 114 f., se också departementschefen i utdrag av protokoll över justitieärenden, a.a. s. 120 f.

⁵ Prop 1973:30 s. 68 f. Departementschefen var av den uppfattningen att trolovning som jävsgrund väl kunde kvarstå i RB 36:3 vid sidan av det nya närståendejävet.

med O och 1968–1971 sammanboende med denne med vilken hon också hade två barn. O brukade träffa barnen något veckoslut i månaden. HovR förklarade att N, som sade sig vara villig vittna, ej skulle höras under tidigare avlagd ed. I fallet SvJT 1975 rf. s. 14 hördes W i brottmål vid TR mot J som vittne under ed fast hon uppgav att hon sammanbodde med J. Vid huvudförhandling i HovR den 17 oktober 1974 då förnyat förhör påkallades med W uppgav hon att hon för 3,5 månader sedan sammanflyttat med J och att hon sedan denne i mitten av augusti häktats alltjämt bodde kvar i parets bostad. HovR förordnade att hon inte skulle höras under den vid TR avlagda eden.

Frågan om rätt till vägranrekvisitet varit uppfyllt illustreras av fallet Svea Hovrätt, avd. 3, dom DB 1/1975, där närståendebegreppet fått en i förhållande till förarbetena rätt frikostig tolkning. O hade inför domstol i mål där L varit part avgivit osann utsaga. Hon hade dessförinnan på ordförändens fråga uppgivit att hon ej varit släkt med eller trolovad eller »förlovad» med L utan endast att hon hade »sällskap» med denne. De hade enligt egen uppgift då sammanbott omkring ett år under äktenskapsliknande former. Det hade ej varit tal om giftermål men någon gång om förlovning. Efter att ha sammanbott i två år hade de före hovrättens dom i menedsmålet flyttat isär. De synes ej ha haft barn tillsammans. HovR fann att O var parten närstående på sätt som anges i RB 36:3 och fann rätt till vägran rekvisitet i BrB 15:4 st 2 uppfyllt.

Det var enligt min erfarenhet förr ibland vanskligt att avgöra hur riktigt ett påstående om trolovning kunde anses vara mot bakgrund av ett sådant förhållandes inte sällan privata och möjligen hemliga karaktär.

Närståendebegreppet får anses ha medfört den vinsten att det för de rättsvårdande myndigheterna i regel är lättare att avgöra om en relation av familjemässig karaktär är för handen än huruvida trolovning verkligen föreligger då invändning därom framställs. Emellertid tror jag det finns skäl att ställa sig avvaktande till den liberala tolkning av närståendebegreppet som göres i de två sistnämnda fallen. Skälen härtill är svårigheten att ur avgörandena kunna utläsa några rimliga normer för vad som är familjemässighet och därmed när rätt till vägran i sådana lägen föreligger.⁶

Reformen torde inte ha medfört någon ändring i den uppfattning som kommer till uttryck i fallet NJA 1947 s. 273 och som redovisats ovan

⁶ Jfr också beträffande tysk rätt där ett trolovningsrekvisit kvarstår och där ett blott kärleksförhållande inte ansetts grunda rätt till vägran att vittna, Löwe-Rosenberg Die Strafprozessordnung s. 417.

(s. 146) i vad gäller relationen till den ställning uppgiftslämnarens medgärningsman befinner sig i. Frågan behandlas ytterligare under 5.3.5.1.⁷

5.3.5. C. Farans beskaffenhet

5.3.5.1. Faromomenten röjande av brottslig och vanärande handling.

Tystnadsplikten. Rätt till vägran rekvisitet

Frågan hur den fara skall vara beskaffad som grundar tvångsläge har som visats blivit mer preciserad genom strafflagsreformen även om delar av frågan ej lämnats klart besvarade. Den rätt till vägran som omtalas i 4 § st 2 hänvisar till RB 36:6⁸ och innebär efter ordalagen en preciserad generell rätt att vägra uttala sig rörande brottslig eller vanärande handling,⁹ förövad av en skyddad krets av uppgiftslämnare och dessas anhöriga. Emellertid framhåller SRK att stadgandet i 13:4 i kommittéförslaget även kan få betydelse där vittne på grund av tjänsteplikt eller annan sådan omständighet inte bort höras som vittne i målet eller i allt fall inte bort höras angående viss ifrågakommen omständighet. Det anges att i sådana fall det endast sällan torde kunna förekomma att vittnesförhör ändå anställas. Men om så sker säger SRK och vittnet gör sig skyldig till en oriktig utsaga eller ett förtigande, bör hans gärning bedömas på det lindrigare sätt som det ifrågavarande stadgandet anger.¹ Rätt till vägran rekvisitet torde således vara uppfyllt för de fall då personer hörs som vittnen vilka inte bort höras och ägt rätt att vägra vittna. Enligt RB 36:1 må envar som inte är part i målet höras som vittne dock att målsäganden inte må vittna även om han ej för talan. Höres således såsom fallet var i NJA 1960 s. 210 part såsom vittne och lämnar osann utsaga framstår rätt till vägran rekvisitet som uppfyllt.² Andra i praktiken föga sannolika och vid genomgången av rättspraxis ej heller påträffade fall låter sig tänkas. Således kan de i RB 36:5 angivna kategorierna, vissa innehavare av allmän befattning, läkare, advokater, kuratorer, präster m.fl. teoretiskt felaktigt tänkas bli hörda såsom vittnen angående sådant varom de därvid haft att iakttaga tystnad. Skulle sådan person höras såsom vittne i strid mot vad som stad-

⁷ Jfr även BrB Kom II 3 s. 133.

⁸ SOU 1944:69 s. 324 f.

⁹ SOU 1938:44 s. 394. Processlagsberedningen talar generellt om brottslig handling.

¹ SOU 1944:69 s. 325. Jfr för dansk del strl. § 159 st 1, jfr Hurwitz s. 94.

² BrB Kom II 3 s. 134.

gas i lag eller annan författning angående tystnadsplikt och därvid lämna osann utsaga torde rätt till vägran rekvisitet vara uppfyllt. Den situation sådana kategorier därvid råkar i betecknades tidigare i doktrinen som objektiv intressekollision. Samhället kan som Thyren säger³ »betrakta det såsom ett sitt intresse, att dessa hemligheter — åtminstone inom vissa gränser skyddas (och därför kanske straffa den, som i otid uppenbarar dem)» . . . Skulle åter tystnadsplikt inte föreligga till följd av samtycke eller eljest synes innebörden bli att rätt till vägran inte föreligger.⁴ Ekelöf vill göra undantag för de fall att inte vanärande brott är preskriberade och att besläktad gärningsman avlidit. Enligt min mening kan med brottslig handling inte avses annan handling än sådan vilken är straffbelagd i positiv rätt. Man kan jämföra med Agges bestämning av begreppet brott: »ett i positiv rätt till sin typ straffbelagt mänskligt beteende».⁵ Ekelöf finner ordalydel- sen i 6 § ge vid handen att stadgandet äger tillämpning också om vittnet skulle avslöja att han begått brott, som ej är vanärande, exempelvis vårdslöshet i trafik.⁶ Plikten att avslöja ett preskriberat brott kan ej komma i konflikt med någon fara för lagföring för detta brott och något tvångsläge på grund av sådan fara synes ej uppkomma.⁷ Detsamma torde böra vara fallet med ett avkriminaliserat brott.

I tyska StGB § 157 uppställs som förutsättning för straffmildringen att gärningsmannen lämnar den osanna uppgiften för att använda faran för en rättslig bestraffning från en anhörig eller sig själv.⁸ En följd härav synes vara att ej heller för tysk rätts vidkommande ett preskriberat brott kan grunda sådant tvångsläge som lagen tar hänsyn till i straffmildrande hänseende.

Det torde böra framhållas att en handling således kan uppfattas vara både brottslig och vanärande. Har handlingen bägge dessa egenskaper kan den senare kvarstå fastän den förra upphört till följd av preskription eller avkriminalisering.

³ SOU 1929:26 s. 74.

⁴ Andenæs Straffeprosessen s. 203, jfr Ekelöf Rättegång IV s. 114 ff.

⁵ Jfr om brottets formella bestämning Agge SAD II s. 159, 221 ff.

⁶ Ekelöf Rättegång IV s. 128.

⁷ I sitt utlåtande i målet NJA 1947 s. 565 delar Agge denna uppfattning, HD:s akt 471/1947. Han menar dock att det ej räcker med risk för straff för att grunda straffritt tvångsläge utan anser att det bör krävas »risk att bli ådömd mera kännbart straff».

⁸ Schönke-Schröder s. 958 f., Maurach s. 700.

Frågan hur pass konkret faran bör uppfattas för att konstituera tvångsläge, synes knappast behöva erbjuda större svårigheter. För att rätt till vägran rekvisitet i 4 § st 2 skall vara uppfyllt anger lagen att uppgiftslämnaren skall ha ägt vägra yttra sig. Denna befogenhet tillkommer honom enligt RB 36:6 endast om ett yppande av en omständighet skulle röja att någon i den skyddade kretsen förövat brottslig eller vanärande handling. Lagens ordalag torde enligt min mening ej kunna ge stöd åt annat antagande än att den brottsliga eller vanärande handlingen faktiskt måste ha ägt rum.

I fallet NJA 1972 s. 532 ställer JustR Mannerfelt såsom dissident frågan i vilken omfattning det för tillämpning av 4 § st 2 skall krävas »att det är klarlagt» att den tilltalade verkligen begått ett brott, som berättigar honom att under vittnesmålet vägra yttra sig. Enligt Mannerfelt bör ett krav att så är klarlagt ej anses gälla med hänsyn till »de för brottmålen gällande bevisbördsreglerna och i övrigt gällande grundsatser om favor defensionis». Han uttalar: »Föreligger en rimlig möjlighet att den för mened åtalade har begått en gärning som berättigar honom att i vittnesmålet vägra uttala sig om med gärningen sammanhängande omständigheter, bör detta räknas honom tillgodo i menedsmålet och målet alltså bedömas med utgångspunkt från att exkusationsrätt förutsättes ha förelegat.» Det har framhållits att strafffrihet enligt 4 § kommer i fråga på grund av att omständigheterna objektivt sett är sådana som angives i paragrafen. De nämnda straffprocessrättsliga grundsatserna kan enligt mitt förmenande knappast ha något inflytande på den straffrättsliga bedömningen därvidlag. Emellertid torde ju domstolen ha att bilda sig en slutgiltig uppfattning huruvida brottslig eller vanärande handling faktiskt ägt rum eller inte. Slutligen uttalar Mannerfelt: »Av det anförda följer, att jag icke anser att enbart det förhållandet att någon utsatts för misstanke om brott och t.o.m. åtal härför är tillräckligt för att i menedsmål antaga att exkusationsrätt varit för handen. Därutöver krävs i följd av min tolkning av 36 kap 6 § RB att rätten i menedsmålet skall finna sig ha att utgå från att det verkligen förelegat ett brott, vilket vittnet ägt söka dölja i vittnesmålet.» Mannerfelts uttalande torde som jag uppfattar det inte vara oförenligt med en tolkning av huruvida rätt till vägran rekvisitet i 4 § st 2 skall anses uppfyllt av ungefärlig innebörd, att det konstateras av rätten att det på objektiva grunder med fog kan antagas att rätt till vägran varit för handen. Att gå längre i frikostighet såsom till att exempelvis godtaga en inte helt orimlig invändning från uppgiftslämnarens sida att han befunnit sig i tvångsläge ter sig som jag ser det inte förenligt med den äldre svenska

rättspraxis som legat till grund för 4 § st 2 och inte heller med övriga grunder varken för detta lagrum eller för RB:36:6.⁹

Det torde stå klart att en uppgiftslämnare i regel måste känna till om han själv förövat en handling eller inte även om han på grund av minnesluckor till följd av alkoholmissbruk och dyl. felaktigt skulle kunna intala sig att han företagit en handling som han ej gjort. Sannolikare skulle vara att han på mer eller mindre goda grunder utan vetskap förmodat att någon annan inom den skyddade kretsen förövat brottslig eller vanärande handling. Om ett förtigande av sådana förmodanden ej faller inom ramen för rätt till vägran rekvisitet innebär detta knappast någon nackdel för uppgiftslämnaren mot bakgrund av att en sådan gärning ju då faller utom ramen för det straffbara området på grund av att förtigandet måste tolkas vara irrelevant. Skulle ett döljande av ett sådant sanningslöst förmodande ta sig uttryck i en positiv osann utsaga synes frågan om den uppkomna situationens atypicitet likaledes kunna lösas med beaktande av om irrelevantens föreligger eller ej.

Rätt till vägran rekvisitet är uppfyllt också för t.ex. det vittne som tillsammans och i samråd med andra förövat brottslig eller vanärande handling varom han höres och lämnar osann uppgift fastän osanningen om den egna gärningen av denna art innefattar osanning också om medgärningsmännens likadana gärning.

Det förhållandet att rätt till vägran rekvisitet kan anses uppfyllt i vad gäller viss del av en under ed avgiven sanningslös utsaga innebär inte att utsagan om den är osann i andra stycken, ej skulle kunna bli föremål för straffansvar. I t.ex. fallet NJA 1956 C 872 fann också HovR att Allan, Signe och Rut A, som ägt rätt vägra yttra sig i ett rattfyllerimål angående S:s spritförtäring i Allans och Signes hem, ej ägt denna rätt beträffande sin vetskap om att S av annan lånat en halvflaska brännvin och förtärt sprit utomhus.

I fallet NJA 1972 s. 532¹ hade N åtalats för försök till dråp, alternativt försök till grov misshandel eller olaga hot och framkallande av fara för annan medan F åtalats för medhjälp till försök till dråp, alternativt medhjälp till försök till grov misshandel eller medhjälp till olaga hot och

⁹ Se fall sådana som NJA 1888 s. 21, 1889 s. 198, 1890 s. 366, 1894 s. 409, 1918 s. 517, 1919 s. 336. Jfr SOU 1938:44 s. 394, SOU 1929:26 s. 8. Jfr JustR Regners uttalande i NJA 1952 s. 262.

¹ Fallet refereras utförligt av Elwin, Elwin TSA 1976 s. 195 ff. Elwin angriper problematiken på ett annat sätt än vad som här sker.

till framkallande av fara för annan. Åklagaren gjorde beträffande F i huvuddrag gällande att denne i samråd med och efter anvisning av N kört in framför en bil i syfte att hindra dess fortsatta färd. F och N hade sedan sprungit ur sin bil i syfte att angripa resenärerna, bröderna T, i den hejdade bilen. Sedan N dragit pistol hade F tryckt den hejdade bilen mot diskanten varpå N skjutit mot denna bil och därvid sänat träffat två av resenärerna. Båda bestred brott. N dömdes för olaga vapeninnehav och försök till grov misshandel, F för ofredande genom att tränga bilen och sedan söka knuffa den i diket. I övrigt ogillades åtalet mot F. Domen mot F vann laga kraft medan N klagade och åberopade vittnesförhör med F. F erinrades i HovR om innehållet i RB 36:6, och hördes som vittne beträffande omständigheter som hade omfattats av åtalet mot honom. Han uppgav bland annat att han själv fallit eller snubblat mot den andra bilen, att N inte haft pistol, att han inte iakttagit skottlossning och att han efter försöket att »stoppa» resenärerna i den andra bilen inte kört fort och inte hunnit i fatt denna så att han sett den. Åklagaren åtalade F för mened och anförde att uppgifterna var osanna. F vidgick i anledning därav uppgifterna men hävdade att de var sanna. Han dömdes av TR och sedermera av HovR som fann åklagarens bedömning av uppgifternas bristande sanningshalt riktig. HovR fann att »övervägande skäl» talade för att F »ej ägt att vägra yttra sig angående de omständigheter som avsågs med menedsåtalet».² HovR anmärker vidare: »Och även om, såsom TR anført i överklagade domen, F må ha ägt vägra yttra sig, kan sådana omständigheter ej anses föreligga, som må ha inneburit skälig ursäkt för F att lämna de osanna uppgifterna. Vid denna bedömning har HovR särskilt beaktat att, då F avgav sitt vittnesmål, laga kraftätagande dom förelåg i de delar vittnesmålet avsåg F:s ansvar för övergreppet mot bröderna T. Härtill kommer, utom annat att det – som åklagaren anført i HovR – framstår såsom högst osannolikt att, oavsett vad F än kunde ha berättat under ed om han då hållit sig till sanningen, resning till men för F skulle ha kunnat komma ifråga i det genom nämnda dom avgjorda målet.» F sökte revision. Prövningstillstånd meddelades. HD fann att F lämnat osanna uppgifter och förtigit sanningen i av hovrätten angivna hänseende.

Beträffande frågan om rätt till vägran rekvisitet varit uppfyllt uttalade HD: »Av de omständigheter om vilka F sålunda uttalade sig sanningslöst avsåg den, att F sökt hindra bröderna T:s färd från brottsplatsen genom

² Vad som avsetts härmed är ej gott att veta med hänsyn till att domstolen i domskälen förefaller sammanblanda rätt till vägran och skälig ursäktrekvisiten.

att tränga ned deras bil i diket, ett gärningsmoment som lagts F själv till last vid HR:n, medan övriga omständigheter utgjorde betydelsefulla moment i den brottslighet som enligt åklagarens talan lades N till last och i vilken F, enligt åtalet mot honom, skulle ha medverkat. Med hänsyn härtill har F ägt vägra att yttra sig i angivna hänseenden.»

Det finns anledning framhålla att HD här konstaterar att F:s påtalade sanningslösa uttalanden alla rör omständigheter, som utgör direkta, betydelsefulla moment i F:s egen brottslighet. Skulle emellertid F i sammanhang med den händelse vilken relaterades i hans utsaga ha gjort sig skyldig till något brott, som ej blivit föremål för åtal, har han naturligtvis likafullt såvitt gällt detta ej varit betagen sin rätt att jämlikt RB 36:6 vägra uttala sig och eo ipso skulle för sådant fall rätt till vägran rekvisitet vara uppfyllt. Det är knappast svårt att hålla med den i NJA 1972 s. 532 skiljaktige JustR Mannerfelt då denne framhåller att rätten till vägran endast gäller om vittnet begått ett brott men ej omständighet, som trots att vittnet ej begått brottet ger sken av att så varit fallet. Se också Mannerfelts fortsatta resonemang om bevisbördsreglerna. Han tillägger att enligt hans mening samma krav ej skulle gälla då vittnet har att uttala sig om anhörigs åtgärder och förhållanden: »För sådant vittne måste därför exkursionsrätt föreligga, när vittnet tror sanningen vara att den närstående begått brott.» Det torde säkert förhålla sig så, att om vittnet iakttagit en anhörigs brottslighet, rätt till vägran föreligger. Har han ej iakttagit brottsligheten måste frågan om hans rätt till vägran ställas i relation till vittnespliktens omfattning och den fråga han som vittne ställs inför. Tillfrågas han om sin uppfattning huruvida den anhörige begått brottet kan exempelvis hans underlåtenhet att redovisa sin obestyrkta misstanke ställas i relation till att uppgiften saknat betydelse för saken och av denna grund vara straffri. Fallet diskuteras vidare här nedan och kommenteras även av Welamson, SvJT 1977 s. 35.

I fallet NJA 1948 B 1019 hade B i mål om ansvar å H för rattfylleri lämnat osann utsaga rörande egen och H:s spritförtäring. HovR fann i sin av HD fastställda dom att B:s invändning om att han själv efter spritförtäringen också fört bil och därför inte som vittne kunnat säga sanningen om spritförtäringen ej förtjäna avseende eftersom B sanningsenligt kunnat vittna om förtäringen utan att genom vittnesmålet för den skull avslöja egen brottslighet.

JO framhåller³ att om i rättegång flera är åtalade för medverkan till samma brott kan de endast höras såsom parter (jämför RB 36:1). Om nå-

³ JO 1972 s. 22 ff.

gon av dem redan dömts för brottet i särskild rättegång och skall höras i målet mot de övriga kan det endast ske i form av vittnesförhör.⁴ Såsom vittne är den dömd i enlighet med rättegångsbalkens bestämmelser skyldig att innan han avger sin berättelse avlägga ed (och försäkran). Någon rätt att vägra yttra sig på grund av den medverkan, för vilken han enligt lagakraftvägande dom fällts till ansvar, har han enligt JO:s mening inte.⁵

Bestämmelsen i RB 36:6 att vittne får vägra att yttra sig angående omständighet, vars yppande skulle röja, att vittnet förövat brottslig eller vanärande handling var enligt JO uppenbarligen inte tillämplig i det av honom granskade fallet. I detta hade J, P och S förövat stöld gemensamt. J nekade och försattes på fri fot men erkände senare då han ertappats för andra brott på annan ort tillsammans med andra gärningsmän och dömdes samtidigt med dessa i den andra orten men då också för stölden. Domen vann laga kraft. J:s erkännande ledde till åtal på den första orten för P och S varvid J återropades som vittne. J hördes och uppgav sanningen att han förövat inbrottet ensam. Han dömdes för mened.

Helt visst har JO rätt i sin bedömning att RB 36:6 ej är tillämplig. J röjer ju ej genom sitt vittnesmål sitt genom tidigare erkännande och lagakraftvunnen dom välkända brott. Annorlunda förhåller det sig med fallet NJA 1972 s. 532 där F:s inställning är att han är oskyldig åtminstone till annat brott än ofredande. När han döms är det också blott för en del av den brottslighet han åtalats för och som han i verkligheten förövat. Hade F då han hördes som vittne verkligen sagt sanningen hade han utan tvivel röjt egen brottslig handling.⁶

I det av Elwin diskuterade fallet NJA 1973 B 24⁷ kom till följd av bevisituationen frågan om tillämpligheten av BrB 15:4 st 2 ej att prövas av HD. Situationen motsvarade det återgivna JO-fallet i så motto att det osanna vittnesmål som låg till grund för det prövade menedsåtalet endast omfattade omständigheter som tidigare medfört fällande dom för den

⁴ Ekelöf Rättegång IV s. 118 f.

⁵ Se även RÅ:s yttrande i HD:s akt B 436/1973.

⁶ Det sagda torde visa att Elwin TSA 1976 s. 197 synes ha missuppfattat problematiken då han ser en bristande överensstämmelse mellan JO:s och HD:s ståndpunkter.

⁷ Jfr Elwin a.a. s. 196 ff. Elwin rubricerar av misstag fallet som NJA 1973 B 21. Han tar bland annat med utgångspunkt i fallet upp ett resonemang de lege ferenda vari rekommenderas en utvidgning av »exkusationsrätten». Resonemanget kvarlämnar tyvärr en del olösta frågor. Det ter sig av flera skäl ej angeläget att inom ramen för denna framställning uttömmande analysera Elwins tankegångar.

åtalade kvinnan.⁸ RÅ uttalade också med fog bl.a.:⁹ »Jag hävdar alltså att C inte kan anses ha ägt rätt att vägra yttra sig i aktuellt hänseende. Den sanning hon härigenom kunde ha röjt är redan uppenbarad genom en lagakraftvunnen dom och kunde inte längre lända henne till skada.»

En rätt till vägran för F att i 1972 års fall uttala sig som vittne står i överensstämmelse med den ovan av mig förfäktade uppfattningen. Synsättet kommer ej i strid med Ekelöfs ovan redovisade åsikt att det vid tillämpningen av RB 36:6 finns skäl göra undantag för det fallet att ett icke vanärande brott är preskriberat.¹

Det har, som JO säger i sin ämbetsberättelse 1974,² förekommit i praxis, jfr SvJT 1957 rf. s. 17, att en medverkande hörts i rättegång mot annan medverkande såsom tilltalad oaktat att åtalen efter särskild dom och fullföljd beträffande den ene kommit att handläggas i skilda instanser. JO:s i berättelsen uttalade mening torde uppfattas så att medverkande till brott anses som part i målet så länge han står under åtal och att han är hindrad att vittna om brottet, även om eller när åtalet mot honom inte handlägges gemensamt med åtalet mot annan medverkande. En medverkande bör emellertid i sådant läge ändå kunna höras i rättegången mot annan medverkande fastän åtalen ej handlägges i ett sammanhang.

Om en av flera för ett brott medåtalade, som redan dömts i lagakraftvunnen dom, skall höras i mål mot medgärningsmännen, t.ex. efter vad, kan förhöret formellt ej ske i annan form än såsom vittnesförhör under ed, jfr RB 36:11 och 13. Den redan dömda är således skyldig att avlägga ed och äger ej rätt att vägra yttra sig på grund av den medverkan till brott, för vilken han i lagakraftvunnen dom dömts till ansvar, eftersom den sanning han kan röja genom utsagan redan är uppenbarad.³ Rör viss omständighet åter en gärning som är brottslig eller vanärande men för vilken han inte är dömd föreligger emellertid en rätt till yttrandevägran i den delen. Erfarenheten visar att i grova brottmål ett sådant vittne, som ofta själv kan vara kriminellt belastad, inte alltid tvekar att under ed lämna en fylig berättelse i avsikt att fria den tilltalade men där utsagans sanningshalt

⁸ Se HD:s akt B 436/1973.

⁹ Se RÅ:s yttrande 1973-09-13 i mål AD 1407-73 och HD:s akt B 436/73.

¹ Det saknas stöd i RB 36:6 och förarbetena därtill för att, på sätt åklagaren och hovrätten till synes gör i 1972 års fall, utvidga undantaget för preskriberade brott till att också avse situationer där brott prövats i lagakraftvunnen delvis eller helt friande dom.

² JO 1974 s. 37 ff.

³ Jfr Welamson Svensk rättspraxis SvJT 1977 s. 35 f.

framstår som tvivelaktig. Rättsläget har vållat betydande olägenheter inte minst för åklagaren, som därvid frågar sig om förundersökning bör inledas i anledning av eventuell mened oaktat det står klart vilka svårigheter som är förenade med att styrka menedsbrottet.⁴ Problemets orsak är den av rättsordningen som straffrihetsgrund inte erkända tvångssituation, som av den dömda uppfattas vara för handen då han blir hörd som vittne under straffansvar i rättegång mot medgärningsmannen. Det framgår av departementspromemorian »Översyn av rättegångsförfarandet vid allmän domstol» att förhållandet uppmärksammats i justitiedepartementet. I direktiven till rättegångsutredningen⁵ har justitieministern förklarat att det finns goda skäl att ha promemorian till utgångspunkt vid den fortsatta diskussionen om hur rättegångsförfarandet bör vara utformat i framtiden. Av RB 36:1 framgår som bekant att envar som inte är part i målet må höras såsom vittne, dock att i brottmål målsäganden inte får vittna även om han ej för talan. Något skäl till ändring beträffande den i lagrummet reglerade vittnesplikten föreligger inte enligt min mening. Såvitt jag kan förstå skulle det dock varken ur processrättslig eller straffrättslig synpunkt vara förenat med nackdelar om RB 36:13 försågs med tillägget att ed ej måtte i brottmål avläggas av den som varit tilltalad i målet. Problemet skulle därmed lösas om än med en avkriminalisering av vissa osanna vittnesutsagor som konsekvens. Sannolikt skulle detta medföra att de berörda vittnesutsagornas sanningshalt ytterligare skulle avta. Jag kan emellertid inte se att detta skulle leda till någon nämnvärd konflikt med rådande uppfattningar om menedsbrottens kriminaliseringsgrunder. Å andra sidan skulle nog utsagorna genom sitt innehåll många gånger framstå som särskilt tvivelaktiga bevisfakta, något som dock vid bevisvärderingen inte behövde ur samhällssynpunkt utgöra någon vägande nackdel.

Givetvis kan rätt till vägran rekvisitet inte anses uppfyllt för den som utan att själv ha begått brott åtföljt den brottslige, t.ex. för en bilpassagerare W vilken höres som vittne rörande förarens alkoholförtäring före ifrågasatt rattfylleri, jfr NJA 1974 s. 643. W hävdade inte heller i målet att så skulle vara fallet.

⁴ Följande burleska situation kan tänkas. A och B begår brott, åtalas därför och döms. Domen mot B vinner laga kraft under det att A klagar och åberopar B som vittne för att styrka att B ensam begått brottet. B uppger därpå såsom vittne sanningslöst att han begått brottet ensam. B åtalas för mened. B åberopar A som vittne för att styrka att B ensam begått brottet. A förklarar som vittne att B ensam begått brottet. A åtalas för mened. A åberopar B som vittne till styrkande att B ensam begått brottet, etc.

⁵ DsJu 1976:8 s. 91, Dir 1977:10 s. 3 ff.

Då vanärande handling infördes såsom grund för tvångsläget skedde detta som vi sett med en ytterst knapphändig motivering. Det enda i förarbetena till strafflagsreformen nämnda fallet är som anmärkts otrohetsfallet i skilsmässomål.⁶ Det torde vara uppenbart att en undersökning av vad som förstås med begreppet vanära i allmän juridisk mening ej särskilt väl kan bidra till en precisering av hur begreppet vanärade handling i RB 36:6 skall tolkas, ett begrepp som påträffas redan i processlagberedningens förslag till RB. I sitt arbete Rätt och ära har Nelson kortfattat utlagt ärebegreppets tolkning⁷ och konstaterar knappast oväntat att ordet ära i det allmänna språkbruket äger många betydelser »så skiftande att de näppeligen ha något mer gemensamt än själva ordet». Rättsvetenskapens försök att bestämma det straffrättsliga ärebegreppet leder ej heller längre menar Nelson än till att begreppet blir »så allmänt, att det icke kan giva någon vägledning vid bedömningen av ett in casu föreliggande meddelande».⁸

Lika litet torde vanärebegreppet kunna göras till föremål för en allmän precisering, som är meningsfylld i nu förevarande sammanhang.

Det bör observeras att den i RB 36:6 medgivna rätten till yttrandevägran gäller röjande enligt lagtextens ord av en brottslig eller vanärande *handling*.⁹ Härav torde e contrario med fog den slutsatsen kunna dragas att rätten till yttrandevägran i och för sig ej skulle omfatta uppgift angående en egenskap t.ex. en vanärande karaktärsegenskap. Dock torde väl frågan om en sådan egenskaps beskaffenhet oftast falla utanför bevisemat. Att hysa viss politisk uppfattning kan enligt min mening knappast uppfattas som vanärande. Stöd torde saknas för antagande att, som hävdats,¹ anslutning till viss politisk organisation borde bedömas som vanärande

⁶ Prop 1948:80 s. 477. Processkommissionen som föreslår rätt till vägran rörande vanärande handling ger ingen anvisning till tolkningen av vad som förstås med vanärande, SOU 1926:33 s. 166, SOU 1926:32 s. 269, 286. Processlagberedningen synes inte ge någon vägledning till tolkning av begreppet SOU 1938:43, 44. Frågan förbigås i SOU 1941:7 med förslag till RB. Också Gärde iakttaget tystnad härom, s. 500 f.

⁷ Nelson s. 409 ff.

⁸ A.a. s. 416 och den av Nelson citerade Liepmann s. 224. Nelson sammanfattar bl.a. Hammar-skjöld's, Hagströmers med flera försök till begreppsbestämningar. Äran kan uppfattas som anseendet, den objektiva äran, eller som självkänslan, den subjektiva äran. Anseendet skadas genom meddelanden till utomstående, medan äran lider av påståenden som direkt riktar sig mot den angripne. De förstnämnda kränkningarna betecknas i BrB som förtal, de senare som förolämpning, BrB Kom I 4 s. 207 ff.

⁹ Jfr Broomés uppfattning, ovan s 134, 136.

¹ Ström TSA 1962 s. 331 ff.

handling även om en förklaring av innehåll att man önskar tillhöra organisationen i och för sig kan framstå som en handling.

Frågan vad som kan vara vanärande handling enligt RB 36:6 belyses i fallet NJA 1952 s. 262 till synes i överensstämmelse med departementschefen ovan återgivna uppfattning.² Således bedömdes makes könsförbindelse (samlag) med annan kvinna medan han sammanlevde med hustrun vara vanärande för kvinna u.ä. och mannen.³ En motsvarande bedömning möter i en rad fall bl.a. NJA 1953 C 525, 1953 C 668, 1955 C 393, 1958 C 1067, 1966 C 742. I fallet NJA 1957 C 347, ett faderskapsmål, ansåg RR och HovR att tillfälliga könsförbindelser med ett flertal män var vanärande även för en ogift kvinna.⁴

I linje härmed uttalar JO i annat sammanhang med citerande av 1952 års fall: »Så mycket mer måste stadgandet (RB 36:6) anses tillämpligt å den som vanemässigt och mot betalning låter utnyttja sig till otukt». . . Handlingen ifråga framstod för JO som vanärande.⁵

Bedömningen av vad som är att anse som vanärande handling är emellertid restriktiv. Ekelöf anger att det numera är klart att en mera bestående sexuell förbindelse mellan ogifta ej anses vanärande.⁶ I fallet NJA 1953 C 29 bedömde hovrätten det inte vara vanärande för gift man att under bestående äktenskap ha legat i samma säng som annan kvinna än hustrun. Än mindre ansågs det i NJA 1956 C 598 vara vanärande för en man att vistas i en kvinnas bostad nattetid sedan hennes make flyttat därifrån. I fallet NJA 1971 B 23 ansågs gift kvinna och ogift man inte ha varit berättigade att under sanningsförsäkran och ed lämna oriktiga uppgifter om i vilken utsträckning de bott tillsammans. I fallet NJA 1969 C 925 hade i ett äktenskapsskillnadsmål en kvinna under ed sanningslöst förnekat att hon vid ett tillfälle legat med en annan man än hennes make på en säng och att han därvid grovt kurtiserat henne genom kyssar och smekningar. Domstolarna ansåg inte gärningen kunna innefattas under vanärande handling.

² Prop 1948:80 s. 477.

³ Båda bedömdes därför ha ägt vågra yttra sig om förbindelsen. Ett JustR, Regner, ansåg den ogifta kvinnans förbindelse ej vara vanärande för henne.

⁴ Jfr fallet NJA 1963 C 910. I vart fall underrätten, en HR, uppfattade här tre mäns könsomgång med ogift kvinna som vanärande för männen. Det befogade häri torde av många ifrågasättas.

⁵ JO 1957 s. 186, 189.

⁶ Ekelöf Rättegång IV s. 127.

Mot bakgrund av den restriktiva hållning rättspraxis intagit torde det sammanfattningsvis knappast finnas fog för att f.n. ge begreppet vanärande handling i RB 36:6 en vidare tolkning än att det blott innefattar inte straffbelagd otukt.⁷ Med otukt avses därvid sexuellt umgänge utom äktenskap eller med äktenskap likställd relation av familjemässig karaktär.

För norsk rätts vidkommande, krävs i Stl § 167 »tap av den borgerlige aktelse». M.a.o. torde en minskning härav inte anses nog om den inte inverkar väsentligen menligt på den »borgerlige aktelse».⁸

JustR Regner har utvecklat sitt synsätt i frågan:⁹ »Syftet med bestämmelsen i punkt 1 (RB 36:6) samt dess karaktär av undantag och dess ovillkorlighet måste vid tolkning av uttrycket vanärande handling medföra, att detta bör erhålla en begränsad räckvidd, så att det allenast omfattar sådant som – enligt den genomsnittsuppfattning inom samhället som i detta sammanhang måste ligga till grund för bedömandet – anses verkligt nedsättande men icke allt som i andra sammanhang betraktas såsom menligt för anseendet eller eljest ägnat att ådraga klander eller ogillande från andra människor.»

Skall »genomsnittsuppfattningen inom samhället» vara vägledande för vad som anses »verkligt nedsättande» synes mig med den tilltagande för-

⁷ Beträktaelsesättet kan synas försiktigt. Stöd för en vidsträcktare tolkning kan kanske påträffas. Regleringen av olaga tvång i BrB 4:4 upptager som tvång att om annan lämna »menligt meddelande». Brottbalkskommentaren upplyser under BrB 9:4, utpressning, BrB Kom I 4 s. 385, att uttrycket »menligt meddelande» dock »ges en tämligen restriktiv tolkning och således inte uppfattas såsom avseende varje på ett eller annat sätt ofördelaktigt meddelande». Straff för utpressning anges kunna drabba t.ex. den, som hotar att beträffande en person röja något till privatlivet hörande förhållande, såsom en sexuell förbindelse, vars yppande skulle vara menligt för honom. Likaså torde här inräknas hot att om någon lämna meddelande, som med ärekränkingsrekvisitens ord »är menligt för» »hans ära, goda namn, medborgerliga anseende, yrke, näring eller fortkomst», jfr SL 16:8.

Ytterligare material till stöd för en vidsträcktare tolkning synes kunna hämtas i ärekränkingsregleringen och en extensiv tolkning av till denna knutna prejudikat. BrB Kom I 4 s. 207–228, 385 f. Jfr också Ström TSA 1962 s. 331 ff.

⁸ Kjerschow s. 448 f., se också Rt 1927 s. 390. Det ansågs inte att en moder utsatt sig »för vesentlig skår i den borgerlige aktelse ved å forklare sannheten om, hvem den virkelige barnefar var, . . .» Andenæs säger att varje nedsättning av omdömet om en person inte är tillräckligt. Vad som krävs varierar med vederbörandes ställning och uppfattningarna i hans miljö. Således anses en gift person i regel ha rätt att vägra svara på en fråga om han stått i sexuell förhållande till andra, med hänsyn till att äktenskapsbrott i de flesta kretsar betraktas som »sterkt infamiserande», jfr Rt 1958 s. 276. Andenæs framhåller att det är det moraliska omdömet som den norska lagen tar sikte på. En son eller dotter anses således inte ha rätt att neka besvara en fråga om deras far blivit »sløv», Rt. 1908 s. 623, Andenæs Straffeprosessen s. 196 f. Se också Skeie s. 501.

⁹ NJA 1952 s. 262.

domsfriheten begreppet »vanärande handling» gå mot en inskränkning.

5.3.5.2. Faromomentet röjande av yrkeshemlighet

I RB 36:6 ges också möjlighet för vittne att vägra avge utsaga varigenom yrkeshemlighet skulle uppenbaras. Stadgandet är emellertid som Ekelöf säger i viss utsträckning fakultativt. Rätten har att väga sekretess- och utredningsintressena mot varandra. Anses de senare väga över d.v.s. förekommer »synnerlig anledning» kan vittnet ej vägra att avge utsaga. Processlagberedningen anger att yrkeshemlighet omfattar bl.a. fabrikationssätt, affärsförhållande »eller annat, som kan anses såsom något för ett visst affärsföretag egendomligt och beträffande vilket innehavaren har ett skäligt anspråk, att det ej uppenbaras». Skulle sådana hemligheter röjas anges detta kunna medföra ekonomiska verkningar, som skulle vara orimliga i förhållande till betydelsen av att vittnesmålet avlades.

Processlagberedningen menar att i vissa fall, särskilt i brottmål, sekretessintressena bör få vika för vikten av fullständig utredning och att rätten har att avgöra om vittnet skall vara pliktigt att uttala sig.¹ Det processuella problemet kring rättens prövning i detta hänseende och innebörden i uttrycket yrkeshemlighet kunde måhända uppfattas få betydelse vid bedömningen av om strafffrihet kan åtnjutas med stöd av 4 § st 2.

Vid tolkningen av rätt till vägran rekvisitet i sistnämnda lagrum finns anledning erinra om att SRK i förarbetena till SL 13:4 redovisar innehållet i RB 36:6 i dess helhet med hänvisning till RB 37:5.²

Vi återknyter till konstaterandet att rätten har att avgöra huruvida vittnet skall vara pliktigt att uttala sig. Har rätten avgjort spörsmålet i den riktningen att vittnet är skyldigt uttala sig föreligger eo ipso ingen rätt till vägran att yttra sig. Därmed synes ej heller det straffrättsliga rätt till vägran rekvisitet vara uppfyllt. Har rätten åter vid sin prövning funnit att rätt till vägran föreligger torde inget förhör angående denna omständighet äga rum under ed och straffansvar. Den möjligheten återstår att ett vittne i en situation där yrkeshemlighet kan röjas ej har vetskap om innehållet i RB 36:6 och ej heller får reda därpå till följd av rättens uraktlåtenhet. En prövning skulle för vissa fall förmodas ge vid handen att rätt till vägran skulle anses föreligga. Vi gör antagandet att vittnet ifråga i ett sådant fall inte vägrat uttala sig och istället avger osann utsaga. Frågan om rätt till

¹ SOU 1938:44 s. 394, se också Ekelöf Rättegång IV s. 128 f. Hänvisningen i RB 37:5 till RB 36:6 gör situationen likartad för part hörd under sanningsförsäkran.

² SOU 1944:69 s. 324.

vägran rekvisitet är uppfyllt synes mig kanske kunna besvaras jakande, eftersom den ifrågakomna i RB 36:6 reglerade partiella begränsningen av vittnesplikten med hänsyn till lydelsen varom han ägt vägra att yttra sig i 4 § st 2 förutsätter ett domstolsbeslut, som i det tänkta fallet inte föreligger. Är ej domstolsbeslutet för handen torde man kanske böra utgå från att denna typ av partiellt begränsad vittnesplikt skulle få anses föreligga.³ Något fall där frågan prövats har inte påträffats vid rättsfallsinventeringen.

5.3.6. D. Positiv utsaga — förtigande

Spörsmålet om enligt 4 § st 2 någon skillnad föreligger vid bedömningen av tvångsläget mellan fallet att uppgift är positivt osann och fallet att ett förtigande sker av en uppgift kan besvaras nekande mot bakgrund av den utredning som företagits här ovan⁴ och vad som anförts härom ur förarbetena. Lagtextens alternativa uttryck »lämnat osann uppgift eller förtigit sanningen angående sådant varom han ägt vägra att yttra sig» markerar ej heller på något sätt någon skillnad. Inte heller granskningen av det undersökta rättsfallsmaterialet ger stöd för annan uppfattning.

5.3.7. E. Utsaga utan utsagoplikt

De ställda frågorna lyder vilken betydelse med hänsyn till tvångsläget har det förhållandet att uppgiftslämnaren ej åberopat sitt eget hörande och haft rätt att vägra uttala sig men ändå gjort det. Innebär det någon skillnad om han underrättas eller inte om denna sin rätt?

SRK:s och lagrådsmajoritetens principiella inställning till den första frågan har belysts i det föregående.⁵ Någon skillnad i uppfattningen synes knappast föreligga dem emellan. Synsättet faller tillbaka på tidigare utbildad praxis. Den genom strafflagsreformen befästa grundsatsen om strafffrihet vid tvångslägen utgår ju också från att uppgiftslämnaren underkastar sig förhöret och därvid avger en ofullständig eller på annat sätt osann utsaga istället för att göra sin rätt gällande till vägran.

Situationen uppfattas därvid säkert inte sällan så av uppgiftslämnaren att han ej utan att ådraga sig misstankar kan underlåta att direkt förneka

³ Jfr ovan s 176.

⁴ Jfr ovan s. 45 ff., 119 ff., 148.

⁵ Om SRK:s inställning SOU 1944:69 s. 325 ovan s. 159, om lagrådets inställning Prop 1948:80 s. 421, ovan s. 163.

ett visst faktum.⁶ En vägran exempelvis i ett faderskapsmål torde väl knappast heller ställa i tvivelsmål att den hörde haft sexuell umgänge utom äktenskapet med barnets moder.

Resultatet blir, på sätt som Welamson framhåller i en kommentar till NJA 1952 s. 262, »emellertid under alla omständigheter, såvitt gäller fall där en vägran är lika upplysande som ett vittnesmål, att endera vittnets enligt lagen skyddsvärda intresse prisgives eller vittnet lämnar oriktig uppgift».⁷ Samma synsätt kommer till uttryck i NJA 1972 s. 532 i det HD uttalar: »Han har visserligen. . . ägt vägra att yttra sig i de hänseenden som avses med åtalet för mened. Uppenbart är emellertid, att en vägran att yttra sig i dessa delar skulle ha stärkt misstanken mot honom för brottsligt förfarande i enlighet med det ursprungliga åtalet mot honom.»

Någon annan skillnad synes ej föreligga för det fall att han inte underkänt sig om sin rätt till vägran än att en sådan brist närmast synes vara ägnad att förstärka tvångslägesmomentet. Stöd för denna uppfattning kan hämtas i JustR Beckmans nedan närmare redovisade votum i fallet NJA 1952 s. 262.⁸ Saken behandlas utförligare nedan, (s. 206 f.).

Rätt till vägran rekvisitet skall vara uppfyllt för att straffrihet skall kunna inträda med stöd av 4 § st 2. Såsom framgår av RB 36:1 är part obehörig att vittna i målet⁹ liksom under vissa förutsättningar de i RB 36:5 upptagna kategorierna medan vittnesplikten är inskränkt för den i RB 36:3 upptagna kretsen av anhöriga.¹ En följd av obehörigheten torde som nämnts bli att en part eller tystnadspliktig som i strid mot lagens bestämmelser kallas som vittne och förmås avlägga vittnesed äger rätt att vägra yttra sig.

Fallet NJA 1960 s. 210 är ett fall, som belyser konsekvenserna av rättgångsfel. I rubriken till rättsfallet ställs frågan: Skall den omständigheten, att X, vilken hörd såsom vittne avgivit falsk utsaga, rätteligen varit att anse som part i målet och alltså jml RB 36:1 ej bort få avlägga vittnesmål,

⁶ BSA s. 439, BrB Kom II 3 s. 132.

⁷ Welamson Svensk rättspraxis SvJT 1953 s. 707 f. För det härstädes förda resonemangets del torde ordet »vittnet» utbytas mot ordet »parten».

⁸ Nedan s. 198.

⁹ SOU 1938:44 s. 389, Ekelöf Rättegång IV s. 114 f.

¹ SOU 1938:44 s. 390 f., Ekelöf Rättegång IV s. 125 f.

föranleda att han inte skall dömas till straff för mened? Frågan besvarades nekande.²

5.3.8. F. Ingen strafffrihet – skälig ursäkt rekvisitet ej uppfyllt

I det föregående har vi funnit att man i avgöranden före strafflagsreformen ej vill tillerkänna tvångsläget en straffriande verkan då den osanna utsagan uppfattas utgöra led i det ursprungliga brottsliga förfarandet.³ Lagrådsmajoriteten, som menar att det är svårt att finna en klart avgränsad särregel för de fall i vilka strafffrihet skulle kunna tänkas, erinrar om två av dessa avgöranden. Man ser det ej som något obilligt att ett handlande som sätter rättssäkerheten i fara beivras om än med ett lågt straff.⁴

De konstaterade fall då tvångssituation anses föreligga men strafffrihet ändå ej anses kunna inträda synes nu kunna rekapituleras (jfr ovan s. 168).

- a.a. SRK:s uppfattning kan anges så att detta är fallet för den som för att undgå ansvar för ett ringare brott bidrager till att annan oskyldigt blir fälld för ett svårare brott.⁵
- b.b. Departementschefens uppfattning kan formuleras: För att undgå misstanke lämnar vittnet *positivt* (min kursiv) oriktig utsaga, »för att avvända misstankarna från sig själv», något som anges vara ofta ägnat att ställa någon oskyldig i misstänkt dager.⁶
- c.c. Lagrådsmajoriteten hävdar den mest restriktiva av dessa likartade inställningar. För att undgå ansvar söker någon kasta misstanke på en oskyldig.⁷
- d.d. Det fjärde fallet blir det då den osanna utsagan framstår såsom ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet. Den hörde har redan vid

² RÅ-ämbetet noterar i sitt utlåtande i målet att X, d.v.s. L, haft ställning som part och därför enligt RB 36:1 inte bort höras som vittne och anmärker: »Ämbetet anser emellertid i likhet med HovR:n, att L icke enbart på grund härav varit befriad från den skyldighet att lämna riktiga uppgifter vartill han förpliktat sig genom att avlägga den för vittnen föreskrivna eden. När L åsidosatt denna skyldighet, torde han därför i princip vara underkastad ansvar för mened. . .» Av JustR Karlstens tillägg till HD:s dom, som innebar fastställande av HovR:ns dom, framgår att denne har en likartad syn i frågan, jfr HD:s akt i mål B 68/1960, se också nedan s. 199!.

³ NJA 1916 s. 451, 1930 s. 29, 1937 s. 370, 1947 s. 140, se ovan s. 150 f.

⁴ Prop 1948:80 s. 422.

⁵ SOU 1944:69 s. 325.

⁶ Prop 1948:80 s. 257.

⁷ A.a. s. 421.

företagandet av den brottsliga gärningen, som han velat dölja genom sin osanna uppgift, åtminstone haft anledning räkna med att han skulle komma att höras på ed i saken.⁸

I sitt sammanfattande tillägg inför så departementschefen utan närmare kommentar det sista rekvisitet i SL 13:4 st 2 »och omständigheterna innebära skälig ursäkt».⁹ Denna lagens lösning av tvångslägesproblemet innebär att för straffrihet uppställs krav på att såväl ett rätt till vägran rekvisit som ett nyformulerat skälig ursäkt rekvisit skall vara uppfyllt.

Vi erinrar oss lagrådsmajoritetens förslag till utformning av ett skälig ursäkt rekvisit.¹ ». . . gärningen innefattade allenast avvärjande av misstanke mot honom eller någon honom närstående för medverkan till brott.»²

Den slutsatsen synes kunna dras att den beskrivna situationen täcks av skälig ursäkt rekvisitet som därmed är uppfyllt och vidare att så också är fallet vid motsvarande delaktighet i vanärande handling.³

Men är denna beskrivning uttömmande när det gäller preciseringen av skälig ursäkt rekvisitet? Andra fall kunde kanske tänkas då rekvisitet ändå skulle anses uppfyllt.

För att belysa frågan undersökes till en början de fall då skälig ursäkt rekvisitet ej anses uppfyllt. Med hänsyn till det utrymme lagtexten och förarbeten ger rättspraxis att fortsatt formulera den föreliggande atypiska situationens innehåll kan alla undantagsfall måhända ej påträffas och än mindre slutgiltigt preciseras. En inventering och analys av det vid undersökningen tillgängliga rättsfallsmaterialet ger emellertid rätt goda möjligheter att överblicka de fall då skälig ursäkt rekvisitet konstaterats inte vara för handen och att försöka systematisera dessa fall.

Möjligheten står öppen att också de fall bearbetas vid vilka såväl rätt till vägran rekvisitet som skälig ursäkt rekvisitet varit uppfyllda och vid vilka således straffrihet inträtt. På så sätt kastas ljuset från två håll över det område som undersökes. Emellertid visar det sig att dessa fall är sparsamt företrädade i det material som är föremål för undersökning och några mer långtgående slutsatser kan ej dragas därav. På vissa punkter finns

⁸ Prop 1948:80 s. 422, NJA 1916 s. 451, 1930 s. 29, 1937 s. 370 och 1947 s. 140.

⁹ Utdrag ur protokollet över justitiedepartementsärenden, Prop 1948:80 s. 477.

¹ Prop 1948:80 s. 422.

² Se ovan s. 165.

³ Angående vanärebegreppet se ovan s. 187.

dock utrymme för reflexioner och slutsatser av intresse varom mer nedan under 5.3.9. (s. 201 ff.).

Vi återgår emellertid till att notera att skälig ursäkt rekvisitet kan konstateras inte vara uppfyllt i vissa undantagsfall.

De ovan under a.a.—c.c. återgivna situationerna synes därvid kunna sammanfattas. De preciseras preliminärt:

Den osanna utsagan framstår som ägnad att kasta misstanke på en oskyldig.

Även om något konkret rättsfall inte påträffats som belyser läget synes mig det med fog kunna hävdas att en relation torde föreligga mellan fall då menedsbrottet anges skola bedömas som grovt brott och fall då skälig ursäkt rekvisitet bedömes inte vara uppfyllt. Den i det senare hänseendet preciserade situationen att den osanna utsagan framstår som ägnad att kasta misstanke på en oskyldig kan jämföras med skrivningen i SL 13:1 och BrB 15:1 st 2. Innebörden av en sådan jämförelse blir med detta synsätt den att skälig ursäkt rekvisitet inte skulle vara uppfyllt ej blott i den situationen att den osanna utsagan framstår som ägnad att kasta misstanke på en oskyldig utan också om utsagan sker med uppsåt att tillfoga annan synnerlig skada.

SRK nämner, i sin diskussion av de fall då en högre straffskala för menedsbrott är motiverad, mened i civilmål som rör ett mycket viktigt intresse, t.ex. frågan om någons äkta börd eller rätten till ett stort arv.⁴

Vi har noterat likställigheten i RB 36:6 mellan brottslig och vanärande handling. Med hänsyn till denna likställighet synes det mig vara mycket som talar för dessa handlingars kongruens i de härstädes angivna fall då strafffrihet ej anses inträda. Om så bedömes vara fallet föreligger inte någon skillnad mellan fallen då en misstanke kastas på oskyldig angående brott eller angående vanärande handling.

a. situationen a.a.—c.c. preciseras därmed mer slutgiltigt: Den osanna utsagan framstår som ägnad att kasta misstanke om brott (eller vanärande handling) på en oskyldig (eller tillfoga annan en synnerlig skada).

Den del av preciseringen som vilar på den av mig företrädde uppfattningen men som ej har stöd i praxis och endast indirekt stöd i förarbetena har därvid satts inom parentes.

⁴ SOU 1944:69 s. 319. Exempler nämns också av BSA s. 432 f. och BrB Kom II 3 s. 126 f. Hos Kjerschow formuleras norsk rätts inställning. »Det bemerkes, at. . . ingen strafffrihet eller nedsettelse vil finne sted, såfremt den falske forklaring har hatt till øiemed å få nogen urettelig fellet i straff, da i så fall tilfellet hører inn under § 168», »falsk anklage», Kjerschow s. 449.

Departementspromemorian DsJu 1973:8 omnämner i sin analys av olikheter vid straffmätning två sammanhängande fall från första instans där osanna uppgifter gällt påstående om samlag med svaranden. Promemorian framhåller fallens allvarliga beskaffenhet i det att avsikten varit att beljuga svaranden på ett nedsättande sätt och därigenom påverka målets utgång.⁵

b. Den ovan under d.d. återgivna situationen är lättare att precisera. Den osanna utsagan framstår såsom ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet. Den hörde har redan vid företagandet av den brottsliga gärningen haft anledning räkna med att han skulle komma att höras på ed i saken,⁶ (jfr ovan s. 150).

Från senare år noteras fallet NJA 1967 C 141. C var åtalad för mened. Han hade i vittnesmål lämnat osanna uppgifter och förtigit sanningen. Med hänsyn till sin medverkan i bedrägeribrott, varvid han själv påtecknat vissa leveransnotor, hade han ägt vägra yttra sig. Omständigheterna bedömdes av HovR inte innebära skälig ursäkt för honom »med hänsyn till att C redan vid underskrivandet av notorna haft anledning räkna med att tvisten mellan (parterna) skulle bli föremål för rättslig prövning och att han därvid kunde komma att åberopas såsom vittne».

c. Härmed återstår det ovan under 5.1.10. (s. 151 f.) upptagna läget då uppgiftslämnaren själv framkallar den tvångssituation i vilken den osanna utsagan avges genom att vidtaga åtgärder som föranleder hans eget hörande.

I fallet NJA 1902 s. 243 sker detta genom att han själv avvisar en mot honom gjord jävsinvändning. Situationen beskrivs ej i förarbetena till strafflagen.

Också i fallet NJA 1962 C 653 förefaller uppgiftslämnaren själv ha framkallat tvångssituationen.⁷ S hade som vittne i ett mål om falskdeklaration lämnat osann vittnesutsaga under ed angående ekonomiska förhållanden. HovR som konstaterade att S ägt vägra yttra sig med hänsyn till egen likartad brottslighet, fann att skälig ursäkt ej förelåg. Domstolen beaktade därvid att vittnesmålet tillkom på den tilltalades begäran sedan S ställt sig till försvarsadvokatens förfogande och förklarat sig villig vittna oaktat han, som f.ö. haft lång betänketid, utan svårighet kunnat avböja att

⁵ DsJu 1973:8 s. 35.

⁶ Prop 1948:80 s. 422, NJA 1916 s. 451, 1930 s. 29, 1937 s. 370, 1947 s. 140.

⁷ BrB Kom vill hänskjuta detta fall till dem som upptas här ovan under b., se BrB Kom II 3 s. 134.

vittna, varför han av HovR antogs ha varit besluten att avgiva osann utsaga »redan då han sålunda åtog sig att vittna».

Följande fall då skälig ursäkt i vanäresituation ej anses vara för handen är i viss mån snarlikt. A motiveras av B att svära falskt. Det har därvid mellan dem varit tal om att A ej i och för sig behövde avlägga vittnesmål under ed men A gör detta ändå fullt frivilligt oaktat A också av rätten tillfrågas om hon har »något emot att vittna».⁸

I linje härmed står fallen NJA 1955 C 393 och HD 1971 B 27. Det förhållandet, att den, som avgivit osann partsutsaga i tvistemål i fall där vederbörande ägt rätt att vägra yttra sig om vanärande eller brottslig handling, själv begärt att bli hörd under sanningsförsäkran, har av HovR ansetts leda till att skälig ursäkt ej föreligger.

Det är naturligtvis inte sällan så att uppgiftslämnaren kan ha avsett att i ett civilmål under sanningsförsäkran få tillfälle att framställa osann utsaga. Läget sammanfaller då med det nedan upptagna d.-fallet.

d. Den osanna utsagan framstår understundom som ett led i en plan att i civilmål tillgodose eget intresse. I konflikt med ett samhällsintresse segrar dock det senare och uppgiftslämnaren dömes. Föreligger en tvångssituation har uppgiftslämnaren själv framkallat denna.

I det uppmärksammade fallet NJA 1952 s. 262 hade bl.a. mannen S i ett hemskillnadsmål under sanningsförsäkran sanningslöst förnekat att han under sitt bestående äktenskap haft samlag med annan kvinna.

Frågan om S haft skälig ursäkt för den osanna utsagan besvarades nekande av HD som uttalade: »Beträffande spörsmålet huruvida S. . . haft skälig ursäkt för den osanna utsagan är. . . att beakta bl.a. att han själv begärt att bli hörd under sanningsförsäkran, tydligen främst för att styrka sitt påstående att hustrun varit huvudsakligen vållande till söndringen i äktenskapet, och själv påkallat vittnesförhör för att bevisa att hustrun gjort sig skyldig till otrohet i äktenskapet.»

Således beaktas tre omständigheter. Den första är den att S själv begärt att bli hörd under sanningsförsäkran. Den andra är den att han själv påkallat vittnesförhör, i detta fall med Anna Lisa, kvinnan som han haft förbindelsen med och som också avgav en osann utsaga. Den tredje är att han vill tillgodose ett eget intresse i civilmålet genom att påkalla bevisningen. De båda i vissa avseenden skiljaktiga JustR., Beckman och Regner, understryker det förhållandet att S hörts *på egen begäran* och att denna

⁸ Stockholms RR avd. 10, dom DB 346/1952.

omständighet för honom medför att skälig ursäkt rekvisitet ej är uppfyllt.⁹

I fallet NJA 1958 C 1067 uttalade RR i sin av HovR fastställda dom: »Av Iris K:s uppgifter framgår, att hon och F före huvudförhandlingen i skillnadsmålet kommit överens om vad de skulle säga, hon i sin utsaga och han i sitt vittnesmål, samt att anledning till att hon lämnade osann uppgift var, att hon därigenom ville bli tillerkänd vårdnaden om hennes och Stig K:s dotter. Av domen i skillnadsmålet framgår att den osanna uppgiften var av avgörande betydelse för skillnadsfrågan. På grund härav kan Iris K ej anses ha haft skälig ursäkt för avgivande av den osanna uppgiften.» I NJA 1962 C 833 företräder en RR samma synsätt. Målet gick i den delen inte vidare.

Tillgodoseendet av det egna intresset i civilmålet kan också framstå som en indirekt följd av en osann utsaga, vilken anges primärt initierad av andra omständigheter. I fallet NJA 1959 C 1058 hade L i mål angående äktenskapsskillnad och skadestånd sanningslöst under sanningsförsäkran uppgivit sig ej ha haft könsförbindelse med en kvinna. Han angav skälet härtill vara att han ville få sin hustrus ryktesspridning och förföljelse att framstå som grundlös. HR anförde: »Mer i andra hand tänkte L på att sanningens döljande kunde medföra att hustruns talan om äktenskapsskillnad och skadestånd bleve ogillat.» Skälig ursäkt bedömdes ej föreligga. L yrkade sedan straffnedsättning. HovR fastställde domen.

Thornstedt upptar i artikeln »Jag brände mina böcker» i ett resonemang de lege ferenda rörande införande av en bestämmelse som inskränker straffansvaret vid förfalskningsbrotten, motsvarande SL 13:4 st 2, en påminnande situation då skälig ursäkt inte skulle kunna åberopas. Fallet är det att en gärning, som avses i SL 12, gällt handling av stor vikt såsom omsättningsmedel eller inneburit undanröjande av handling, som utgör det enda beviset om allmän eller enskild rättighet.¹

I tysk rätt anges i civilmål en part inte kunna tvingas till utsaga i egen sak, varför inget tvångsläge anses föreligga. Av samma skäl uppfattas den inte kunna åberopa »Aussagenotstand» som uttalar sig på eget initiativ.²

e. Uppgiftslämnaren kan i sin strävan att slå vakt om det egna intresset gå så långt att han anstiftar annan till mened, vilket vid konflikten mellan

⁹ Jfr Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1953 s. 572.

¹ Thornstedt Jag brände mina böcker. . . SvJT 1952 s. 192.

² Maurach s. 699, Schönke-Schröder s. 958.

det egna intresset och samhällsintresset medför att det senare avgår med seger.

I fallet NJA 1952 s. 262 nämnde HD inledningsvis i sin dom att Anna Lisa befunnits ha begått mened på anstiftan av S. S hade också som nämnts själv påkallat vittnesförhör med henne.

I fallet NJA 1963 s. 377 hade en befälhavare G på ett fartyg vid sjöförklaring med vittnesed bekräftat oriktiga uppgifter oaktat han såsom befälhavare enligt 316 § sjölagen i dess då gällande lydelse ej skulle ha beedigat sina uppgifter. HovR uttalade i sin av HD fastställda dom att ansvar för mened inte utslöts av den omständigheten att det vid sjöförklaringen ej ålegat befälhavaren att bekräfta sin berättelse med vittnesed. G hade av vårdslöshet till följd av spritpåverkan vållat en sjöolycka. Detta innefattade brott mot sjölagen § 293. I sin oro för att detta skulle yppas hade han förmått bästemannen att vid sjöförklaringen begå mened och G fällades också för anstiftan av dennes brott. RR ansåg emellertid att G som ju inte bort beediga sin egen utsaga ej kunde fällas till ansvar för sin egen osanna utsaga. Domen torde kunna tolkas så att obehörigheten att vittna också skulle medföra att skälig ursäkt rekvisitet var uppfyllt. HovR och HD som enhälligt fastställde HovR:s dom delade dock ej detta synsätt. HovR som fällde G till ansvar fann att »omständigheterna i övrigt» inte heller hade »inneburit skälig ursäkt» för G. Vilka dessa omständigheter varit kan ej sägas med säkerhet men synes mig av allt att döma ha bestått i att G anstiftat bästemannens mened i syfte att dölja G:s egen berusning och gärning.³

G:s intresse av målets utgång framstår i och för sig som avsevärt med hänsyn till risken för skadeståndsskyldighet, förlust av arbete och att er tappas för brott. G går emellertid i sin strävan att slå vakt om detta egna intresse så långt – om den här ovan dragna slutsatsen är riktig – att han anstiftar annan till mened och därmed äventyrar rättssäkerheten. Resonemanget förutsätter att rätt till vägran rekvisitet av domstolarna uppfat-

³ RÅ-ämbetet anförde i HD, HD:s akt B 57/1963, genom landsfogden i Kristianstad län: ». . . återstår i detta hänseende frågan, huruvida omständigheterna inneburit skälig ursäkt för G och denne därför jämlikt stadgandet i 13 kap 4 § andra stycket strafflagen bör befrias från straff. Klart torde nämligen vara, att G ägt vägra yttra sig om den verkliga orsaken till sjöolyckan. Till en början må anmärkas, att ett döljande av ett av den hörde själv begånget brott i utsaga avgiven under ed, icke under alla omständigheter torde vara ursäktligt. Vilka förhållanden som i detta sammanhang skola anses ägnade att förtaga en osann utsaga dess ursäktlighet synes mig svårt att definiera. Varken rättspraxis eller doktrin synes ge någon klar ledning i hithörande hänseenden. . . Enligt min mening föreligger icke sådana skäl (d.v.s. att utsagan skall bedömas som ursäktlig) för G:s del, särskilt som han i samband med sin egen osanna utsaga anstiftat annan att begå mened.»

tas vara uppfyllt. Skulle så inte ansetts ha varit fallet frågar man sig dock varför begreppet skälig ursäkt tas upp i domen.

f. Ett ytterligare undantagsfall formuleras i fallet NJA 1952 s. 262 vid bedömningen av om skälig ursäkt förelegat för Anna Lisa med vilken S haft sin förbindelse. Det är därvid att observera att hon inte blivit hörd under ed på egen tillskyndan. HD uttalade: »Ifråga om Anna Lisa kommer i betraktande bl.a., att hemskillnadsmålet handlades inom stängda dörrar och att hennes fästman var bosatt på annan ort, varför faran för att hennes förbindelse med S genom ett sanningsenligt vittnesmål skulle komma till fästmannens kännedom får anses ringa, ävensom att hennes förbindelse med S upphört innan hon blev bekant med fästmannen, med vilken hon förlovade sig julen 1948 och ingick äktenskap i februari 1951. Med hänsyn särskilt till nu nämnda förhållanden kunna omständigheterna, såsom HR:n funnit, icke. . . anses hava inneburit skälig ursäkt.»⁴

I fallet NJA 1957 C 347 bedömde RR och HovR skälig ursäkt inte vara för handen då kvinna i faderskapsmål förtigit vanärande handling. Ett av de två skälen härtill var det att faderskapsmålet hade handlagts inom stängda dörrar varför faran för att hennes handlande skulle bli mer allmänt känt genom en sanningsenlig utsaga ansågs ringa.⁵

I fallet NJA 1957 C 855 hade Birgitta J i ett äktenskapsskillnadsmål vittnat falskt. Det i första hand av underrätten angivna skälet till att skälig ursäkt rekvisitet ej bedömdes vara uppfyllt var det att risken för att hon skulle kunna utsättas för rykte om lösaktighet vid sann utsaga ansågs obetydlig med hänsyn till att vittnesmålet avlagts i en från hennes hemvist avlägsen ort och att ingen allmänhet bevistat huvudförhandlingen.

⁴ Fallet kommenteras av Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1953 s. 573. Delar av JustR Beckmans votum i målet kan enligt min mening tolkas så att de straffgrundande momenten urholkas om skälig ursäkt rekvisitet i viss mån åter utfylles genom rättens uraktlåtenhet att i ett dylikt fall erinra vittnet om innehållet i RB 36:14. Beckman anför härom: »Vad Anna Lisa angår har hon av S:s hustru åberopats som vittne om mannens otrohet. Vid sådant förhållande borde rätten jämlikt 36 kap 14 § RB före vittnesmålet hava erinrat Anna Lisa om hennes rätt att vägra yttra sig, men detta har tydligen ej skett. Anna Lisa, vilken vid tiden för vittnesmålet flyttat till annan ort och förlovat sig med en annan man, skulle troligen hava begagnat sig av sin rätt att vägra yttra sig, därest hon erhållit kännedom om den. Dessa och övriga härutinnan upplysta omständigheter innebära enligt min mening sådan ursäkt för Anna Lisa att hon ej skall dömas till straff.»

⁵ Skeie tangerar för norsk rätts del en härom påminnande uppfattning, Skeie s. 503. Domskälen preciserades i underrättens dom. HovR uttalade härom: »Emellertid kunna, såsom RR vidare funnit, omständigheterna icke anses ha inneburit skälig ursäkt för Birgitta M.» Därtill kom det skälet att kvinnan redan före huvudförhandlingen i faderskapsmålet bestämt sig för att icke yppa viss omständighet nämligen sin könsförbindelse under konceptionstiden med en viss man. Det senare skälet synes ej ge tillräcklig säkerhet för bestämda slutledningar.

Undantagssituationen kan preciseras på följande sätt: Vetskapen om den vanärande handlingen bedömes till följd av domstolens agerande och övriga omständigheter sannolikt inte nå en vidare spridning.

- g. Uppgiftslämnare som varit instämd såsom part har till följd av rättegångsfel hörts såsom vittne. Obetydligheten i det intresse han i egenskap av part haft av målets utgång har förtagit den ursäktlighet hans osanna utsaga annars kunde anses äga till följd av rättegångsfelet.

Situationen har m.a.o. inte uppfattats innebära tvångsläge.

I fallet NJA 1960 s. 210 hade L av en langare S vid tre tillfällen köpt vid ettvarrt tillfälle 1/2 l brännvin. Hos L hade påträffats bl.a. en av dessa flaskor, som yrkades förverkad från honom. S åtalades för olovlig rusdrycksförsäljning. Talan mot S och L företogs till gemensam handläggning varvid L till följd av rättegångsfel hördes som vittne i anledning av åtalet mot S och lämnade osanna uppgifter främst genom att förneka inköpen. L åtalades och dömdes av RR för mened. Efter fullföljd noterade HovR i sin mot L av HD fastställda dom att L, som varit part i målet, enligt RB 36:1 inte borde ha hörts som vittne. Detta förhållande befriade honom dock ej från skyldigheten att säga sanningen då han likväl hördes under ed. Domstolen underströk vidare: »Med hänsyn främst till att det intresse L i sin egenskap av part haft av målets utgång varit ytterst obetydligt anser HovR att omständigheterna icke innebära skälig ursäkt för denne.»

- h. Om det framstår som otvetydigt att uppgiftslämnaren själv ej uppfattar situationen som innefattande ett tvångsläge, torde hans förtigande av en viss omständighet ej anses ursäktlig för honom.

I fallet NJA 1962 C 833 fastställde HovR RR:s dom vari skälig ursäkt ej ansågs föreligga då den för mened åtalade S »genom åtbörder och yttranden» före vittnesmålet själv spritt vetskapen om en vanärande handling.

Skeie anför för norsk rätts vidkommande: »Men dersom den kjensgjerning en forklaring angår, allerede er kjent, og særlig dersom vitnet selv i annen sammenheng har omtalt den, vil ju stillingen være den at vitneprovet ikke gjør noe fra eller til. . .»⁶

⁶ Skeie s. 503. Han tillägger inom parentes att detta särskilt gäller om förhandlingen sker inom stängda dörrar. Jfr f-situationen här ovan.

Sammanfattning

Följande fall noteras föreligga då skälig ursäktrekvisitet inte torde ha varit uppfyllt och följaktligen den ifrågavarande atypiska situationen inte uppkommer.

- a. Den osanna utsagan framstår som ägnad att kasta misstanke om brott (eller vanärande handling) på en oskyldig (eller tillfoga annan en synnerlig skada).
- b. Den osanna utsagan framstår såsom ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet. Den hörde har redan vid företagandet av den brottsliga gärningen haft anledning räkna med att han skulle komma att höras på ed i saken.
- c. Uppgiftslämnaren själv framkallar den tvångssituation i vilken den osanna utsagan avges genom att vidtaga åtgärder som föranleder hans eget hörande.
- d. Den osanna utsagan framstår som ett led i en plan att i civilmål tillgodose eget intresse. Föreligger en tvångssituation har uppgiftslämnaren själv framkallat denna.
- e. Uppgiftslämnaren har vid sidan av den egna osanna utsagan i sin strävan att slå vakt om det egna intresset gått så långt att han anstiftar annan till mened.

I fallen a.—e. kan en intressekollision lätt iakttagas mellan å ena sidan individen-menedaren och å den andra samhället. Det är samhället som avgår med segern oaktat individen kan ha starka om än knappast uteslutande försvarbara motiv för sitt handlingsätt. Det kan således uppfattas vara legitimt att endast avvärja misstanke om eget eller närståendes brott eller vanärande handling men inte ur allmän synpunkt försvarbart att t.ex. kasta skulden för brott på andra eller skada andra eller på annat sätt tillgodose eget intresse på andras bekostnad. Det sagda är givetvis inte tillämpligt på vid utsagans tillkomst preskriberade brott. Rätt till vägran kan ju då ej sägas föreligga, (jfr ovan s. 177).

- f. Vetskapen om en vanärande handling bedömes till följd av domstolens handlande och övriga omständigheter sannolikt inte nå en skadlig spridning.

Till skillnad från fallen a. och b. som främst avser brottslig handling avser fallet f. endast vanärande handling. Om vetskapen om den vanärande handlingen inte når en skadlig spridning synes det tvångsläge uppgiftslämnaren befinner sig i avta i motsvarande mån.

RB 36:6 stadgar som nämnts att vittne må äga vägra yttra sig angående omständighet vars yppande skulle *röja*⁷ att vittnet eller honom närstående förövat brottslig eller vanärande handling. Gissningsvis är det inte helt osannolikt att bakgrunden till domstolarnas uppfattning att skälig ursäkt ej förelegat i de två första under f. nämnda fallen äger samband med frågan i vad mån den vanärande omständigheten verkligen kan anses vara *röjd* då den yppas inom rättens stängda dörrar.

g. Uppgiftslämnare, som varit instämd såsom part har till följd av rättegångsfel hörts såsom vittne. Obetydligheten i det intresse han i egenskap av part haft av målets utgång har förtagit den ursäktlighet hans osanna utsaga annars kunde anses äga till följd av rättegångsfelet.

h. Det framstår som otvetydigt att uppgiftslämnaren själv ej uppfattar situationen som innefattande ett tvångsläge.

Man synes sålunda kunna urskilja två grupper av fall där skälig ursäkt rekvisitet bedömts inte föreligga. Beträffande den ena gruppen föreligger väl starka subjektiva delvis försvarbara intressen hos uppgiftslämnaren för att lämna osann uppgift men samhällets intressen bedömes väga tyngre och segrar. Beträffande den andra gruppen konstateras några sådana delvis försvarbara subjektiva skäl föreligga endast i ytterst ringa mån eller inte alls och något tvångsläge uppkommer inte.

5.3.9. G. *Tvångslägen av högre valör. Rätt till vägran rekvisitet och skälig ursäkt rekvisitet uppfyllda*

Är såväl rätt till vägran rekvisitet som skälig ursäkt rekvisitet uppfyllt medför detta straffrihet enligt 4 § st 2. Det kan svårigen vara möjligt att förutse samtliga de situationer då båda rekvisiten kan komma att anses vara uppfyllda. Det har noterats att de inte är uppfyllda i vissa ovan relaterade lägen. Är de då uppfyllda i alla andra lägen? Ett försök till vägledning skall göras.

Vi erinrar oss lagrådsmajoritetens formulering av ett »skälig ursäkt rekvisit», »gärningen innefattade *allenast* (min kursiv.) avvärjande av misstan-

⁷ Uttrycket »röja» kan ses som lika med att avslöja det verkliga sakförhållandet d.v.s. uppenbara sanningen, jfr JustR Mannerfelts dissens i fallet NJA 1972 s. 532 (jfr ovan s. 53 f.).

ke mot honom eller någon honom närstående för medverkan till brottet»⁸ och bakgrunden härtill.

Det kan vara omöjligt för den hörde att använda rätten till vägran utan att ådaga sig (eller närstående) misstanke för brott. Det är därför motiverat med strafffrihet så framt den hörde ej sagt mer än som erfordrats för att fria från misstanken.⁹

Vid penetreringen av skäligen ursäktrekvisitet synes lagrådsmajoritetens formulering av rekvisitet kunna vara till ledning med tillägg för situationer innefattande vanärande handling. Lagrådsmajoritetens formulering tycks vid en tillämpning ej heller råka i konflikt med de ovan upptagna a.—e.-fallen, vid vilka skäligen ursäkt rekvisitet bedömts ej föreligga (s. 200).

I a.—d.-fallen torde detta framgå tydligt. I c.—d.-fallen har den hörde själv framkallat sitt hörande och utan detta hans handlande hade han inte behövt ljuga för att avvärja någon eventuell misstanke.

I e.-fallet tillkommer anstiftanmomentet. I och med sin anstiftan till annans brott går den hörde längre än till att enbart fria sig själv från misstankar.

I f.-fallet får kunskapen om den vanärande handlingen anses redan vara avvärd. Kunskapen bedömes ej nå någon vidare spridning. Lagrådsmajoritetens formulering, som endast avser brottslig handling är inte direkt tillämplig på situationen men kan ha legat till bakgrund för HD:s bedömning i fallet NJA 1952 s. 262. Det skulle ju knappast vara tillfredsställande om skäligen ursäkt rekvisitet inte uppfattades vara tillämpligt i vanäresituationerna. En person kan råka i ett dilemma, då han tillfrågas om han begått en vanärande handling. Vägrar han med stöd av RB 36:6 att yttra sig uppkommer nog knappast tvivel om vilken handling han begått.¹ Fallet f. gäller ju vanärande handling. Att tvingas avslöja t.ex. inte straffbelagd otukt medför ingen fara för att de rättsvårdande myndigheterna ingriper men däremot måhända fara att uppgiftslämnaren ådrager sig vanära och andras missaktning med de obehag, som kan vara förenade därmed. En sådan fara anses som nämnts avvärd i f.-fallet. Att då ändå lämna osann utsaga torde kunna framstå som en gärning, vilken går utöver misstankens avvärjande. Tänker vi oss istället läget att rätten inte förordnat att förhandlingen, vid vilken ett förhör sker, skall äga rum inom stängda dör-

⁸ Prop 1948:80 s. 422 (jfr ovan s. 165, 192).

⁹ A.a. s. 421 f., se de grundläggande fallen NJA 1888 s. 21, 1889 s. 198, 1890 s. 366, 1892 s. 76.

¹ Jfr Welamson Svensk rättspraxis SvJT 1953 s. 707.

rar och att allmänheten är närvarande så träder risken för spridning av en därvid yppad vanärande handling i förgrunden på ett helt annat sätt. Det torde anmärkas att läget numera ter sig betydligt mindre vanligt än tidigare sedan äktenskapsbrott ej längre utgör grund för skillnad.

g.- och h.-fallen står utanför ramen. Tvångsläge föreligger inte i något av fallen och skälig ursäkt rekvisitet kan därmed över huvud taget ej bedömas vara för handen.

Det är i g.-läget av visst intresse att fallet NJA 1960 s. 210 kan tolkas så att ett rättegångsfel som medför att en part felaktigt får vittna under ed i princip kan leda till ett tvångsläge där både rätt till vägran och skälig ursäkt rekvisiten kan bli betraktade som uppfyllda. JustR Karlgren torde mena detta då han vid HD:s avgörande av målet bl.a. tillägger att lagtexten i SL 13:4 st 2 medger att denna art av rättegångsfel förs in därunder. För att båda rekvisiten skall bli uppfyllda måste dock tvångsläget för parten – vittnet vara tydligt något som ju inte är läget i 1960 års fall.²

Den tolkning av ett skälig ursäkt begrepp som Thornstedt ger i sitt de lege ferenda resonemang rörande införande av en bestämmelse som in-skränker straffansvaret vid förfalskningsbrotten, motsvarande SL 13:4 st 2, är i sammanhanget av intresse.³ Han menar att skälig ursäkt där skulle anses föreligga när gärningen – förutom att den försvårar brottsutredningen – inte skadar allmänt eller enskilt intresse av större vikt. Enligt min mening skulle ett motsvarande synsätt sannolikt inte anses tillämpligt på menedssituationen. Betydande allmänna intressen anses ju föreligga i så motto att statens gilla judiciella funktion skall kunna tillgodoses och en allmän tillit skall kunna råda till avgivna förklaringar inom rättslivet särskilt om dessa uppgifter lämnas under ed.⁴ Detta betraktelsesätt återspeglar sig för övrigt i den uppfattning som ådagalagts vid bedömningen av mer eller mindre relevanta uppgifter lämnade under ed.

Flera rättsfall illustrerar det förhållandet att uppgiftslämnaren avger falsk utsaga under ed i underrätt och i HovR och åtalas för bådadera. I vart och ett av NJA 1958 C 21 och 1969 C 888 samt HD 1973 B 854 ansågs den för mened åtalade vid det senare rättegångstillfället ha ägt vägra yttra sig i målet enär han inte kunnat avgiva sanningsenlig berättelse utan att samtidigt röja det av honom tidigare begångna menedsbrottet. Domstolarna ansåg utan motivering att omständigheterna måste anses ha

² Se ovan s. 190, 199.

³ Thornstedt Jag brände mina böcker. . . SvJT 1952 s. 192, jfr Löfmarck s. 290 f., 319.

⁴ Se ovan s. 25 ff.

inneburit skälig ursäkt för att avge den osanna utsagan i HovR och frikände härför. Givetvis blev vederbörande dock fällda för mened i den lägre instansen. Utgången kan knappast överraska. Vidhållandet i HovR av vittnesberättelsen från underrätten är nödvändigt för att avvärja misstanken om mened. Meneden i HovR motsvarar den i den lägsta instansen och uppgiftslämnaren torde kunna anses i det enskilda fallet ej ha sagt mer än som erfordrats för att fria honom från misstanke om det redan begångna brottet.

Det här ovan diskuterade fallet NJA 1972 s. 532 ledde till frikännande dom. Som redan framhållits ansåg HD rätt till vägran rekvisitet vara uppfyllt. Frågan om skälig ursäkt rekvisitet var uppfyllt besvarades jakande av en enhällig HD som uttalade: »Såvitt framgår av utredningen kallades F att vittna inför HovR utan att han dessförinnan blev tillfrågad, om han var villig att avlägga vittnesmål. Han har visserligen, som nyss anförts, ägt vägra att yttra sig i de hänseenden som avses med åtalet för mened. Uppenbart är emellertid, att en vägran att yttra sig i dessa delar skulle ha stärkt misstanken mot honom för brottsligt förfarande i enlighet med det ursprungliga åtalet mot honom. Omständigheterna måste därför anses ha inneburit skälig ursäkt för honom att uttala sig såsom skett. Att vid tiden för vittnesmålets avläggande åtalet mot F för medverkan till N:s brott ogillats genom dom som vunnit laga kraft föranleder icke annan bedömning.»

I åtalet mot F för mened hävdade åklagaren att F uppsåtligen under ed osant uppgivit dels att han fallit och snubblat mot bröderna T:s bil, dels att F:s medbrottsling N vid det åtalade tillfället ej haft pistol, dels att F ej iakttagit skottlossning vid tillfället och dels att F sanningslöst uppgett att han efter försöket att hejda bröderna inte kört fort och inte hunnit i fatt deras bil så att han sett denna. En jämförelse med vad åklagaren lade F till last i det ursprungliga brottmålet ger enligt min mening vid handen att F då han hördes såsom vittne och lämnade osanna uppgifter ej sa mer än som var nödvändigt för att avvärja misstanke mot honom själv för brott i vidare mån än vad han tidigare hade övertygats om i den mot honom laga-kraftvunna domen.

De ovan (s. 200 f.) upptagna exkluderande a.—h.-fallen är ej för handen. Domstolen framhåller särskilt att c.-situationen som skulle antagas ligga närmast till hands ej föreligger. F har kallats att vittna utan att han dessförinnan blivit tillfrågad om han varit villig härtill. Att han ägt rätt att vägra yttra sig men ändå gjort så oaktat han erinrats om innehållet i RB 36:6 har inte oväntat ej heller någon självständig betydelse i samman-

hanget⁵ lika litet som det förhållandet att domen mot F vunnit laga kraft i vilken åtalet mot honom för medverkan till N:s brott ogillats. Hade domen ej vunnit laga kraft torde F f.ö. ha varit part i målet och därför ej hörts såsom vittne.⁶

En c.-situation (jfr s. 200) låter sig emellertid mycket väl tänkas. HD konstaterade som nämnts att F »kallades att vittna inför hovrätten utan att han dessförinnan blev tillfrågad, om han var villig att avlägga vittnesmål». Vi kan anta att det istället, som exempelvis skedde i fallet NJA 1962 C 653, stått klart att F efter moget övervägande själv ställt sig till N:s förfogande och förklarat sig villig vittna. En mer exakt och tillika hypotetisk gränsdragning kring c.-situationens ytterområde torde av lätt insedda skäl knappast ej kunna göras med utgångspunkt från tillgängliga tolkningsdata.

Möjligen hade det kunnat finnas anledning för HD att kommentera relationen mellan meneden och b.-fallet d.v.s. att den osanna utsagan framstått såsom ett led i det ursprungliga brottsliga förfarandet (jfr ovan s. 200). Man skulle måhända kunna hävda att F vid företagandet av den brottsliga gärningen d.v.s. delaktighet i ett överfall på tre personer haft anledning räkna med att han senare skulle komma att höras på ed i saken och att därför skälig ursäkt rekvisitet ej skulle vara uppfyllt. En jämförelse mellan å ena sidan NJA 1972 s. 532 och å den andra de för b.-situationen vägledande rättsfallen NJA 1916 s. 451, 1937 s. 370 och 1947 s. 140 ger emellertid vid handen att den senare gruppen återspeglar en annan situation än det förra fallet. Alla gruppfallen uppvisar lägen där möjligheten till edgång uppenbarligen synes ligga i farans riktning vid förbrottens begående. Sålunda blir t.ex. följden av en konkurs att bouppteckning skall upprättas och att denna skall beedigas. Det är också högst sannolikt att den som i ont uppsåt bevittnar en föregiven namnteckning på ett falskt testamente senare inför rätta blir hörd som vittne för dödsfalls skull.⁷ För den som förövar t.ex. misshandel eller stöld tillsammans med annan förefaller det förhålla sig annorlunda. Han kan i och för sig förmoda att gärningen upptäcks men det synes ej kunna hävdas med fog att han därför har anledning räkna med att höras på ed i saken. HD:s tystnad här om synes i fallet NJA 1972 s. 532 kunna tolkas så att F, vilken ju klart

⁵ Jfr vad som anförts ovan vid E s. 148 f. och 189 ff.

⁶ Jfr vad som anmärkts här ovan s. 183.

⁷ En annan straffrättslig bedömning av en sådan gärning synes för övrigt medföra fara för betydande osäkerhet vid bedömningen av exempelvis ett testaments äkthet.

uppträdde såsom gärningsman, därvid ansetts sakna anledning räkna med att han skulle komma att höras på ed i saken.

I fallet Svea HovR, avd. 3, DB 1/1975 ogillade HovR åtal mot O rörande ansvar för mened med stöd av BrB 15:4 st 2. O hade såsom vittne under ed i mål angående rattfylleri lämnat osann uppgift angående vem som fört bil vid tillfället och sagt sig ha fört bilen. HovR fann henne vara parten närstående på sätt som anges i RB 36:3 (jfr ovan s. 175). O frikändes enligt min mening, då nu rätt till vägran rekvisitet ansågs uppfyllt, med rätta med hänsyn till att hon endast synes ha velat avvärja misstanken mot den närstående för att ha förövat brottet. Inget av lägena a.—h. var för handen. Den av HovR anförda, i och för sig kanske mildrande, grunden att O av den närstående blivit föremål för påverkan torde emellertid enligt min mening i sig annars anses vara otillräcklig som grund för att skäligen ursäkt förelegat (jfr nedan s. 210).

Undersökningen har ej gett uttalat stöd för något antagande att de av SRK formulerade fallen a.a.a.—e.e.e. (s. 160 f.) i övriga förarbeten eller praxis ansetts äga så långtgående förmildrande verkan att de var för sig eller flera i förening, men ändå exklusive lagrådsmajoritetens formulering av skäligen ursäkt rekvisitet (eller en motsvarighet därtill) skulle leda till att skäligen ursäkt rekvisitet i lagen var uppfyllt.

Den omständigheten att det inte ålegat uppgiftslämnaren som avgett osann utsaga att avlägga ed, alltså i princip det ovan (s. 160) upptagna e.e.e.-fallet, förklarades i fallet NJA 1963 s. 377 inte utesluta ansvar för mened, jfr den av HD fastställda hovrättsdomen. Sannolikt avses härmed ansvar uteslutet på grund av skäligen ursäkt. Är så fallet ter sig uppfattningen möjligen väl rigorös. I fallet NJA 1952 s. 262 erinrades som nämnts (s. 190) inte det av S åberopade vittnet Anna Lisa jämlikt RB 36:14 om sin rätt att vägra yttra sig. Omständigheterna ansågs av dissidenten JustR Beckman böra medföra skäligen ursäkt för Anna Lisa, som kunde förmodas ha begagnat sig av sin rätt att vägra yttra sig om hon erhållit kännedom därom. Läget faller nästan inom de ovan (s. 160) upptagna lägena a.a.a. och c.c.c., d.v.s att vittnet av oförstånd inte vägrar uttala sig och därvid lämnar osann utsaga respektive domstolen anställer förhör med den som med fog begärt slippa svara. Också här talar omständigheter för att skäligen ursäkt rekvisitet skall kunna anses uppfyllt, särskilt om man till skillnad från vad HD torde mena ändock anser att ett tvångsläge förelegat för Anna Lisa oaktat innehållet i hennes vittnesmål ej skulle bli allmänt bekant. I båda fallen beror dessutom som antytts den uppkomna meneds-situationen till dels på domstolens oriktiga agerande. Emellertid torde skäl finnas att nämna vad JustR Karlgren för sin del tillade till domen i

fallet NJA 1960 s. 210 att förarbetena till strafflagsreformen 1948 inte ger stöd för att rättegångsfelet (att en part fått avlägga vittnesed) skulle ha en mer vittgående verkan till förmån för den tilltalade än den som jämlikt stadgandet inträder då, utan att förhållandet framgår för domstolen, vederbörande varit delaktig i brottet eller eljest intagit ställning av part i målet samt alltså enligt RB 36:6 ägt vägra att yttra sig. Så mycket mindre roll torde då det förhållandet spela att t.ex. ett vittne inte erinrats om innehållet i RB 36:5 och 6 eller inte förstått denna erinrans innebörd, jfr NJA 1957 C 855 (jfr ovan s. 148–149, 189–190). Förarbetena säger inte att underlåten erinran om innehållet i RB 36:5 och 6 skulle ha självständig betydelse som grund för skälig ursäkt. Någon friande dom på grund därav har inte heller påträffats. Det är nog ibland en slump om rätten finner skäl till erinran.

Jag nöjer mig med några försiktiga slutsatser. Av det sagda torde framgå att praxis generellt kan sägas tillerkänna tvångslägesituationen en mildrande verkan på bedömningen av brottet allt avhängigt av att ett erkänt tvångsläge föreligger. Undersökningen visar att lämnas osann utsaga endast för att undgå ansvar för eget eller närståendes gärningsmannaskap eller delaktighet i brott blir effekten strafffrihet. På samma sätt torde effekten rimligen bli strafffrihet om den osanna utsagan lämnas *endast* för att *undgå* att egen eller närståendes i visst sexuellt hänseende vanärande handling yppas och blir *mer allmänt spridd*. En annan sak är att praxis i framtiden kan visa sig inta en mindre restriktiv hållning.

Skulle det inte påträffade och sannolikt helt teoretiska läget inträffa att rätt till vägran rekvisitet vid en osann utsaga visar sig vara uppfyllt med hänsyn till innehållet i RB 36:5 (och 37:5) kan tilläggas att skälig ursäkt kan tänkas föreligga. I brist på klara vägledande tolkningsdata skulle man enligt min mening kunna tänka sig möjligheten att i sådant fall den här ovan företagna tolkningen av skälig ursäkt rekvisitet borde kunna vara analogt vägledande. I sådant fall skulle man alltså som jag ser det tänka sig strafffrihet om den osanna utsagan lämnas *endast* för att undgå att yppa det som uppgiftslämnaren är enligt lag eller författning pliktig hemlighålla. Men går han längre än så framstår frågan om skälig ursäkt föreligger i ett för uppgiftslämnaren ogynnsammare läge (jfr nedan s. 210).

5.3.10. H. Tvångslägen av lägre valör

Det är av flera skäl värdefullt att en något så när markerad gräns kan dragas mellan vad som är straffritt och inte med hänsyn till innehållet i 4 § st 2. Ett väckt åtal för ett brott med så odiös klang som mened är redan i

sig ägnat att väcka uppseende och att försätta den åtalade i en pinsam belägenhet som knappast blir radikalt bättre av ett frikännande med stöd av paragrafens andra stycke. Å andra sidan torde en differentierad syn på brottet som godtar förmildrande omständigheter i ett tvångsläge även om de ej grundar strafffrihet vara ägnad att ge rimliga proportioner åt gärningen och den påföljd den anses förtjäna. Lagen skänker utom gränserna för 4 § st 2 denna möjlighet genom sitt stadgande att lägre straff och då t.o.m. böter ingår i latituden.

Om ett läge inträder som kan uppfattas som ett tvångsläge uppkommer då frågan i vad mån ett hänsynstagande sker här till i annan form än genom fullständig strafffrihet. Det har framhållits att strafflagsreformen medfört strafffrihet vid de fall av tvångslägen i samband med osann utsaga eller förtigande där såväl rätt till vägran rekvisitet som skälig ursäkt rekvisitet är uppfyllda. Givetvis kan andra i vart fall subjektivt uppfattade tvångslägen föreligga, som inte erkännes av rättsordningen eller som väl erkännes men som ej får helt straffriande konsekvens. Rätt till vägran rekvisitet kan som vi sett föreligga utan att för den skull skälig ursäkt rekvisitet anses vara uppfyllt.

Problematiken äger delvis samband med frågan vilken hänsyn som bör tagas till eventuellt föreliggande rättsvillfarelse.⁸ I frågan om ansvar för brott då vittne trott sig ha rätt att vägra yttra sig rörande något han förtigit eller om vilket han lämnat osann uppgift, ansågs under förarbetena denna rättsvillfarelse inte böra betraktas som oegentlig rättsvillfarelse. SRK anförde:⁹ »Omvänt gäller att den, som avger edsutsaga i tro att han med stöd av paragrafen straffritt kan göra detta, icke på den grund kommer i åtnjutande av det lindrigare bedömandet, såvida icke fallet objektivt sett är sådant som avses i paragrafen. Ett vittne som tror sig ha rätt att vägra yttra sig om ett visst sakförhållande, bör begära att slippa uttala sig härom, och om vittnets begäran icke bifalles och vittnesmålet därför avlägges, kan vittnet icke till befrielse från menedsansvar åberopa, att vittnet ändock trodde sig ha rätt att vägra vittna.» Departementschefen påpekade:¹ »Klart är, att härvid vittnets egen uppfattning om vittnespliktens omfattning icke får tillmätas avgörande betydelse. Att ett vittne på grund

⁸ Jfr Thornstedt Om rättsvillfarelse s. 258 f.

⁹ SOU 1944:69 s. 327.

¹ Prop 1948:80 s. 257. Strahl säger också att det tämligen tydligt framgår av avfattningen av 13:4 och bestyrkes av förarbetena, att ett vittne, som ågt vägra yttra sig men yttrar sig och ljuger, icke skall åtnjuta strafffrihet blott för det han själv tycker att omständigheterna innebär skälig ursäkt, Strahl Rättsvillfarelses betydelse SvJT 1962 s. 183.

av rättsvillfarelse trott sig vara befriad från skyldighet att yttra sig om vad han förtigit kan icke i och för sig fritaga honom från ansvar.» Avgöranden kan påträffas vid vilka dock det av SRK nämnda exemplet betraktats som mildrande omständighet. Detta har således varit fallet då uppgiftslämnaren inte haft sin rätt till yttrandevägran klar för sig.² Om rättsvillfarelse anses utgöra en mildrande omständighet synes mig detta förhållande inte innebära någon konflikt med det förhållandet att också ett subjektivt av uppgiftslämnaren uppfattat tvångsläge likaledes verkar mildrande.

I schweizisk rätt uppfattas det tvångsläge vara mildrande som uppgiftslämnaren befinner sig i då han genom en sann utsaga skulle utsätta sig eller sina anhöriga för faran av straff. Faran för »strafrechtlicher Verfolgung» anges inte behöva vara objektiv, verklig, utan det räcker med att den är subjektiv, föreligger »in der Vorstellung des Täters».³ Enstaka avgöranden kan påträffas vid vilka samma förhållande åberopats som mildrande omständighet också i svensk rätt. Så skedde i fallet NJA 1945 s. 623. Vittnet N var som han såg saken i ett tvångsläge. Han hade tidigare handlat på ett sätt som han trodde innefattade brott varför han lämnade osann utsaga för att handlingssättet inte skulle röjas. HR som fann omständigheterna »synnerligen mildrande» dömde till straffarbete sex månader och avsättning från tjänst som underofficer. Det nämndes inte vari de mildrande omständigheterna bestått. N ensam fullföljde talan. HovR och HD fann ej skäl till ändring. I fallet NJA 1947 s. 140 menade JustR. Karlsgren att det tvångsläge B och L ansåg att de befann sig i då de som vittnen ställdes inför situationen att nödgas yppa sin tidigare medverkan till förfalskning, utgjorde mildrande omständighet.

För det fall både rätt till vägran- och skälig ursäkt rekvisiten skulle vara uppfyllda ter sig ett motsvarande resonemang dock meningslöst. Straffriheten föreligger ju ändå.

Vi rekapitulerar de av SRK formulerade förmildrande omständigheter-na som ovan upptagits under a.a.a.—e.e.e. (s. 160). Lägena torde åtminstone av den hörde kunna uppfattas som grundade på tvångssituationer.

a.a.a. Ett vittne vägrar ej uttala sig på grund av oförstånd och han lämnar osann utsaga.

² NJA 1957 C 855, särskilt RR:s dom. I HovR för Nedre Norrlands dom II:B 74/1956 jfr NJA 1957 C 347 uppfattas den nämnda mildrande omständigheten motverkas av den betydelse för annans rätt som den osanna utsagan kunnat ha.

³ Stratenwerth s. 619.

- b.b.b. Ett vittne vägrar ej uttala sig på grund av oro att en vägran kan vara ägnad att ådra honom misstankar och han lämnar osann utsaga.
- c.c.c. Domstolen är illa insatt i förhållandena och anställer förhör med den, som »med fog» begärt att slippa svara. Denne lämnar osann utsaga.
- d.d.d. En person borde ej höras som vittne på grund av sin skyldskap med parterna men hörs ändå. Han lämnar osann utsaga.
- e.e.e. Ett vittne borde ej höras på grund av sin tjänsteplikt eller annan sådan omständighet men hörs ändå. Han lämnar osann utsaga.

d.d.d.-fallet står i klar relation till fallen a.a.a.—c.c.c. men det är också skyldskapet till den som förövat den brottsliga eller vanärande handlingen som motiverar den som avger den osanna utsagan till denna hans gärning.

e.e.e.-fallet står i vissa lägen i kontrast härtill genom sin då objektiva karaktär, nämligen för de fall då vittnet ej bort höras på grund av sin tjänsteplikt, RB 36:5 (jfr ovan s. 176 f.). Vad SRK i e.e.e.-fallet åsyftar med uttrycket »annan sådan omständighet» säges ej klart. Uttrycket torde syfta på de i RB 36:5 upptagna kategorierna men också på den i RB 36:6 sista punkten upptagna situationen. Är läget det att skälig ursäkt rekvisitet inte är uppfyllt så inträder straffansvar. I dessa fall är det givetvis motiverat att pröva om ej de sålunda uppställda fallen av förmildrande omständigheter föreligger. Jfr det ovan (s. 206) nämnda läget i fallet NJA 1952 s. 262, som måste betecknas som mildrande.

En granskning av de situationer vid vilka skälig ursäkt rekvisitet visat sig inte vara för handen åskådliggör att viss försiktighet är på sin plats då det gäller att konstatera närvaron av förmildrande omständigheter. Den iakttagelsen görs att domstolarna är sparsamma med att särskilt framhålla att förmildrande omständigheter föreligger.⁴

Det förekommer fastän förvånande sparsamt att det tvångsläge som kan sägas inträda då menedaren handlar under press från anstiftares sida betraktas som mildrande omständighet.⁵ I fallet NJA 1952 s. 262 bedömdes dock som nämnts Anna Lisas brott av HD som ringa med hänsyn bl.a.

⁴ Ds Ju 1973:8 s. 36 ff. och bilaga 7.

⁵ A.a. s. 29, 42.

till den påverkan för vilken hon varit utsatt av S.⁶ I fallet NJA 1957 C 855 ansågs påverkan från närstående av HovR utgöra förmildrande omständighet. Möjligheten finns naturligtvis också att vederbörande gjort sig skyldig till mened främst på grund av en subjektivt uppfattad rädsla för annan, något som alltså får samma resultat som påverkan. Det förekommer därvid bedömningar sådana som den i NJA 1948 B 1019: HovR såg det vara förmildrande att B som ljugit för att göra den åtalade H till lags handlat av fruktan för att H annars kunnat anmäla B för brott. Ändå dömdes B att för mened undergå straffarbete 8 månader.

Tyska E 1962 föreslår i § 438 st 2 möjlighet till straffflindring vid osann utsaga »wegen Nötigung». I motiven anföres bl.a.: »Dass jemand eine falsche Aussage nur infolge eines von einem anderen auf ihn ausgeübten Druckes erstattet, kommt verhältnismässig häufig vor. Erreicht dieser Druck eine bestimmte Stärke, so wird dadurch die Schuld des Täters regelmässig erheblich gemindert.»⁷ Uttalandet framstår enligt min mening som naturligt. Vid en intresseavvägning får antingen samhällsintresset eller hänsynen till individen, som befinner sig i tvångsläget, överhanden utan att för den skull det undanträngda intresset behöver bli helt åsidosatt.

⁶ Jfr Stjernberg s. 101, vilken som exempel på tillämpningen av SL 13:4 i dess lydelse före 1948 såsom förmildrande ser situationen att uppgiftslämnaren hyser fruktan för repressalier. Se även redogörelsen ovan s. 206 för det enligt min mening diskutabla fallet Svea HovR, avd 3, DB 1/1975. Se även ovan s. 153.

⁷ E 1962 s. 621 f.

Zusammenfassung über den Meineid

Die Arbeit, die ich hier vorlege, behandelt das Delikt des Meineides im schwedischen Recht. Das Thema ist, abgesehen von einer kürzeren, Ende des 19. Jahrhunderts erschienenen Darstellung von B. Wijk, bisher nicht monographisch behandelt worden. Wijks Arbeit ist heute nicht mehr aktuell und dürfte auch seinerzeit wahrscheinlich verhältnismässig unvollständig gewesen sein. Durch das Zustandekommen des schwedischen Strafgesetzbuches von 1864 wurde die Regelung des Meineidsdelikts verhältnismässig eringreifend geändert. Die Zeit danach – bis zum Beginn der Reformarbeiten, die 1948 zu Änderungen in den Vorschriften über dieses Delikt im Rahmen der damaligen Gesetzgebung über Straftaten gegen den Staat und die Allgemeinheit führten – ist von einer schrittweisen Entwicklung gekennzeichnet. Marksteine der Entwicklung sind verschiedene Entscheidungen des schwedischen Obersten Gerichtshofes, die in der Zeitschrift *Nytt juridiskt arkiv, avdelning I, (NJA)* veröffentlicht sind, verstreute rechtswissenschaftliche Beiträge in Aufsatz- oder Artikelform sowie schliesslich Kommentare zum Strafgesetzbuch.

In diesem Zusammenhang muss auch der Abschnitt der vorbereitenden Entwürfe eines Strafgesetzbuches von Johan C. W. Thyrén erwähnt werden, der falsche Aussagen und Erklärungen u. a. betrifft und 1929 erschienen ist. Die Reform von 1948 führte zu einer Kodifizierung von gewissen Rechtsprechungsgrundsätzen, die seit dem Inkrafttreten des Strafgesetzbuches von 1864 entwickelt worden waren. Zum anderen ergaben sich aus ihr aber auch gewisse völlig neue Ergänzungen. Das noch heute geltende Kriminalgesetzbuch, *brottsbalken (BrB)*, von 1962, das 1965 in Kraft trat, nahm keine Veränderungen im Aufbau des Deliktsbegriffes vor, so wie er in der Reform von 1948 konstruiert worden war. Während der Reform wurden die Deliktstatbestände allgemein gesehen systematischer als früher und im Hinblick auf die zu jedem Deliktstyp gehörenden praktisch bedeutsamen Hauptfälle formuliert. Zugleich wurde es der Rechtsanwendung überlassen, auftretende Grenzfälle und unvor-

hergesehene Fragen im Wege der Auslegung mit Hilfe der Motive und der allgemeinen Gliederung des Gesetzes zu lösen. Eine Reihe von Gerichtsentscheidungen nach 1948 und gewisse Diskussionen in der Lehre über mehrere dieser Entscheidungen zeigen, dass die Entwicklung auch danach nicht stillgestanden hat.

Vor diesem Hintergrund erschien mir eine rechtswissenschaftliche Untersuchung der Entwicklung und heutigen Bestimmung des fraglichen Deliktsbegriffs motiviert. In ihr geht es einmal um die Verhältnisse, die den Meineid zu einer vom schwedischen Recht mit Strafe bedrohten Handlung gemacht haben und noch machen, und zum anderen um den rechtstechnischen Aufbau des Delikts hinsichtlich der objektiven Tatbestandsvoraussetzungen und ihre Auslegung. Die Fragen, die sich aus dem untersuchten Stoff ergeben, sind erstaunlich zahlreich. Deshalb waren Prioritierungen und Rationalisierungen notwendig, um die Arbeit angesichts ihres wichtigsten Zieles, einer Analyse der inhaltlichen Grundzüge des positiven Rechts, nicht unnötig weitläufig werden zu lassen.

Für die Untersuchung sind verschiedene Ausgangspunkte im älteren schwedischen Recht gewählt worden; bestimmend war jeweils die Frage, dies zu analysieren war, und der Zeitpunkt, an dem sie in Gesetzgebung und Lehre einigermaßen deutlich hervortritt. Es sei erwähnt, dass ich auf an sich mögliche tiefer schürfende rechtshistorische Studien im Hinblick auf die hauptsächlich positivrechtliche Natur der Arbeit verzichtet habe. Die Entwicklung und heutige Bestimmung des Rechts habe ich an Hand der zugänglichen Rechtsquellen untersucht. Soweit daraus Nutzen zu erwarten war, sind Vergleiche mit ausländischen Rechten – vor allem dem nordischen, dem deutschen und dem anglo-amerikanischen Recht – angestellt worden. In einigen Fällen schien mir der Versuch einer Untersuchung interessant, wie weit das schwedische Recht von ausländischem beeinflusst sein könnte und – hinsichtlich des positiven Rechts – auf welche Weise bestimmte Lösungsversuche im schwedischen Recht einerseits und gewissen fremden Rechtsordnungen andererseits Anklänge an einander oder aber Unterschiede aufweisen. Bei der Untersuchung ist ein Fundus von schwedischen Gerichtsentscheidungen zur Anwendung gekommen. Sie haben sich aus einer Bestandsaufnahme aller Meineidsfälle ergeben, die in NJA seit dem Beginn des Erscheinens im Jahre 1874 bis Ende 1976 in Referatform wiedergegeben worden sind. Weiter sind alle als B- und C-Notizen in NJA aufgenommenen Meineidsfälle festgehalten worden, soweit sie die Zeit nach dem Inkrafttreten des reformierten Strafgesetzbuches betreffen. Gewisse Akten aus diesen Verfahren – ausgenommen jedoch die Fälle der C-Notizen – habe ich durchgesehen.

Ausserdem habe ich bestimmte B-Notiz-Fälle aus der Zeit vor dem Inkrafttreten der Strafgesetze reform näher untersucht, soweit sich auf sie in entscheidungsvorbereitenden Relationen und Voten in den Akten Hinweise ergaben. Weiter habe ich die Beschlüsse des Obersten Gerichtshofes der Jahre 1970 bis 1976, in denen die Zulassung der Revision in Meineidsachen abgelehnt worden ist, zusammen mit den ihnen beige-fügten Urteilen der Vorinstanzen ausgewertet. Einige ausgewählte Entscheidungen von Hofgerichten, die in Svensk Juristtidning (SvJT) referiert werden, sind ebenfalls durchgesehen worden. Schliesslich habe ich auch weiteres Material in Form von Urteilen erstinstanzlicher Gerichte heranziehen können.

Die jeweiligen Resultate der Untersuchung und die sich aus ihnen ergebenden Thesen und Annahmen stelle ich nach und nach dar. In Kapitel 2 der Arbeit werden Lehren über die Grundlagen der Kriminalisierung des Meineids erörtert und zugleich das schwedische Recht und die schwedische Rechtsentwicklung historisch und rechtsvergleichend beleuchtet. Mein Arbeitsplan und seine Darstellung werden im übrigen in ein Verhältnis zur Systematik gesetzt, die sich aus der Formulierung der objektiven Tatbestandsmerkmale in Kapitel 15 § 1 Abs. 1 und § 4 Kriminalgesetzbuch ergibt. Die erstere Bestimmung enthält die Grundregel über den Meineid im schwedischen Recht. Ihr zweiter Absatz regelt die schwere Form des Delikts. Kapitel 15 § 2 Kriminalgesetzbuch behandelt das als unwahre Parteibekundung bezeichnete Delikt, das im Zivilprozess begangen werden kann, wenn eine Vernehmung unter der Versicherung der Wahrheit gemäss Kapitel 37 Prozessgesetz (rättegångsbalken, RB) stattfindet. Hinsichtlich der objektiven Tatbestandsvoraussetzungen unterscheiden sich § 1 Abs. 1 und § 2 sonst nicht. Die in den beiden Vorschriften erscheinenden Begriffe Eid und Versicherung der Wahrheit sind formal gesehen gleichwertig. Wenn in meiner Untersuchung von »Meineid« die Rede ist, trifft die Gedankenführung in der Regel auch auf die unwahre Parteibekundung zu. Bestrafung nach den §§ 1 und 2 wegen unwahrer Angaben oder Verschweigen der Wahrheit setzt vorsätzliche Tatbegehung voraus, während für eine Verurteilung nach § 3 grob fahrlässige Begehung derselben Tat ausreicht. Kapitel 15 § 4 Kriminalgesetzbuch beschränkt bei Vorliegen bestimmter objektiver Gründe die Verantwortlichkeit, die sich aus den vorhergehenden Vorschriften ergibt.

Die subjektiven Tatbestandsvoraussetzungen und die Strafmassvorschriften sowie die u. a. damit zusammenhängenden Qualifizierungen von Begehungsformen als schwer oder leicht untersuche ich nur indirekt. Die in Kapitel 15 § 14 Kriminalgesetzbuch geregelte Frage des freiwilligen

Rücktritts nach Vollendung der Tat wird nicht untersucht. Ebenfalls nicht erörtert werden die in Kapitel 15 § 15 Kriminalgesetzbuch angesprochenen Situationen der Vorbereitung und der Verabredung eines Meineides, durch die jemand zu einer derartigen Tat anzustiften sucht. Nicht behandelt wird weiter die Beihilfe zum Meineid.

Im Hinblick auf die bedeutsamen Einflüsse des deutschen Rechts auf die schwedische Regelung des Meineides schien es mir zweckmässig, diese Zusammenfassung in deutscher Sprache zu präsentieren.

Kapitel 1

Dieses Kapitel enthält eine Einleitung, aus der sich zum Teil das eben Gesagte und ausserdem eine nähere Präzisierung bestimmter, in der Arbeit allgemeiner verwendeter Termini ergibt.

Kapitel 2

In diesem Kapitel behandle ich die Grundlagen der Kriminalisierung des Meineides im schwedischen Recht. Das schwedische Recht und die schwedische Rechtsentwicklung werden kurz rechtshistorisch und rechtsvergleichend beleuchtet. Einleitungsweise erwähne ich, dass zum Meineidsdelikt als Angriff auf bestimmte Interessen verschiedene Meinungen geäussert und für die Kriminalisierung unterschiedliche Gründe angegeben worden sind. Dahinter stehen die Tendenzen in der Lehre der letzten Jahrhunderte bis in unsere Zeit, jedes einzelne Delikt als möglichst gegen ein bestimmtes Interesse gerichtet zu sehen. Ich erinnere daran, dass dieses Interesse als Gegenstand des Angriffs häufig als Angriffsobjekt des Delikts bezeichnet worden ist, während es andererseits als Gegenstand des Schutzes als Schutzobjekt der Strafdrohung verstanden wird, sowie weiter daran, dass man mit »Angriffsobjekt« und »Schutzobjekt« üblicherweise ein individuelles oder soziales Interesse oder einen entsprechenden Wert meint, der durch die Straftat verletzt oder gefährdet wird. Das Interesse ist eine ideelle Erscheinung, der man in der Regel in dem Normensystem Bedeutung beilegt, das die Gesellschaftsordnung prägt. Ich weise darauf hin, wie beschränkt der Wert derartiger, naturrechtlich beeinflusster Ansichten ist, dass aber die Schutzinteresseerwägungen dennoch bedeutsame rechtliche Realitäten darstellen, soweit sie die Gesetzgebung beeinflussen, und dass deshalb Anlass besteht zu untersuchen, wie diese

Denkweisen die Entwicklung beeinflusst haben, die das Verständnis der Meineidsregelung durchgemacht hat.

Ich will in meiner Untersuchung zeigen, wie die Auffassungen zum Meineid im wesentlichen auf Ansichten zurückgehen, die ursprünglich in fremden Rechten aufgetreten sind. Das kanonische Recht spielte seit der Einführung des Christentums in Schweden in diesem Zusammenhang eine Hauptrolle, die nach der Reformation schrittweise vom deutsch-römischen Recht übernommen wurde. Es ergibt sich, dass das deutsche Recht dann besonders im 19. Jahrhundert die schwedischen Ansichten zum Meineidsdelikt deutlich beeinflusst hat. So tritt im 17. Jahrhundert neben der früheren Auffassung des Meineides als eine Gotteslästerung die Lehre auf, eine falsche Zeugenaussage sei eine Art »crimen falsi«. Während der Vorarbeiten zum Strafgesetzbuch von 1864 wurde in einem frühen Stadium der Arbeiten neben dem älteren Verständnis des Meineides als eine Form des Betruges die von Mittermaier geäußerte Ansicht erörtert, das Delikt richte sich gegen »publica fides«. Im weiteren Verlauf des 19. Jahrhunderts übernahm das schwedische Recht die von Liszt vertretene Auffassung, das Delikt richte sich in erster Linie gegen die Handhabung der Rechtspflege und gegen die staatliche Rechtspflege, wenn die unwahre Aussage sich darauf beschränke, vor Gericht gemacht zu werden. Es zeigt sich, dass in der schwedischen Jurisprudenz um die Jahrhundertwende im Anschluss an vorher in der deutschen Lehre formulierte Ansichten zwei Auffassungen vertreten werden. Entweder wird die Tat als gegen die judizielle Funktion des Staates gerichtet verstanden oder aber als gegen das allgemeine Vertrauen zu Erklärungen, die im Rechtsleben abgegeben werden. Später – etwa bei Agge – werden diese Auffassungen nicht als unvereinbar angesehen. Thyström, der das Delikt als Angriff auf die judizielle Funktion des Staates verstand, liess seine Meinung in seinem vorbereitenden Entwurf eines Strafgesetzbuches insoweit zum Ausdruck kommen, als er die Meineidsregelung mit den Bestimmungen über falsche Anklageerhebung, über falsche Strafanzeige usw. zusammenfasste. Die Reform des Strafgesetzbuches von 1948 bedeutete ebenfalls eine Zusammenfassung in diesem Sinne. Noch in einem Gesetzentwurf von 1974 über die Aussagepflicht von Zeugen im Verhältnis zu nordischen Ländern wird erwähnt, dass der Meineid eine Straftat gegen die judizielle Funktion des Staates darstelle. Eine kurze Untersuchung der systematischen Einordnung der Meineidsregelung im schwedischen Recht und in bestimmten fremden Rechtsordnungen, die in diesem Kapitel vorgenommen wird, ergibt auch nicht mehr als die Erkenntnis, dass die Einordnung die beim Zustandekommen des jeweiligen Gesetzes in dem fraglichen Land herr-

schende Auffassung über die Grundlagen der Kriminalisierung der Tat wiedergibt.

Kapitel 3

In diesem Kapitel untersuche ich die objektiven Grundtatbestandsvoraussetzungen des Meineides, wie sie die schwedische Gesetzgebung in Kapitel 15 § 1 Abs. 1 Kriminalgesetzbuch formuliert. Soll der Tatbestand erfüllt sein, muss ein Verhalten einer Person gegeben sein, das darin besteht, dass eine Bekundung gemacht oder etwas verschwiegen wird. Weiter wird verlangt, dass die Bekundung unwahr sein bzw. dass das Verschweigen die Wahrheit umfassen müsse. Schliesslich wird gesagt, dass die Bekundung bzw. das Verschweigen in einer bestimmten Form – bei einem gesetzlich geregelten Eid – geschehen müsse. Hinzugefügt sei, dass die Bekundung mündlich gemacht werden muss.

Der materielle Inhalt der Straftat wird für beide Fälle, den der positiven Handlung, der Bekundung, und den des Unterlassens, des Verschweigens, untersucht. Ich analysiere dabei Form und Inhalt der in das Gesetz aufgenommenen Bekundungs- und Verschweigensbegriffe und ihr Verhältnis zueinander als Ausdruck der Tat. Meine Analyse erstreckt sich auch auf die Ausdrucksformen der Tat im Hinblick auf die im Gesetz verwendeten Termini wie z.B. »Bekundung« und »Angabe« und bestimmte vergleichbare ausländische Ausdrücke.

Weiter mache ich gewisse Präzisierungen.

Es besteht Anlass, auf den begriffsmässigen Unterschied einzugehen, der zwischen einer stattfindenden Aktivität – hier als Handeln bezeichnet – und dem Endergebnis dieser Aktivität, das hier als Handlung bezeichnet werden kann, zu unterscheiden. Die beeidigte Bekundung kann mit Agges Worten als Handlungsobjekt des Meineidsdelikts bezeichnet werden. Das Delikt richtet sich bei Meineid gegen die beeidigte Bekundung, eine Erscheinung, die nicht dieselbe physische Greifbarkeit aufweist wie beispielsweise der Körper einer Person, die einer Körperverletzung ausgesetzt war. Agge bezeichnet die Bekundung deshalb als einen immateriellen Begriff. Der in diesem Zusammenhang verwandte Ausdruck Handlungsobjekt, von dem er – auch meiner Meinung nach zu Recht – erklärt, er ziehe ihn dem gelegentlich unglücklich verwendeten Begriff Angriffsobjekt vor, hat jedoch den Nachteil, dass er leicht zu Verwechslungen führt. Eigentlich ist ja die ausgeführte Handlung nicht ihr eigenes Objekt, sondern statt dessen das Objekt – oder, wenn man so will, das Produkt – einer Aktivität, eines Handelns. Mit Hilfe dieser Begriffsbestimmungen

kann man das aktive Handeln beim Meineidsdelikt, von dem man sagen kann, es geschehe im Verhältnis zu einer verbalen Ausdrucksmöglichkeit, als das Machen einer Bekundung oder einer Angabe bezeichnen, während wiederum das Produkt dieser Aktivität die Handlung, d. h. die Bekundung ist, die also das Ergebnis des Handelns umfasst. Ich erlaube mir, in dieser Darstellung das Wort Handlung in so weitem Sinne zu verwenden, dass es auch die Bekundung umfasst.

Anschließend untersuche ich kurz, wie die Tatbestandsvoraussetzungen von einigen repräsentativen Vertretern der nordischen Rechtswissenschaft präzisiert werden. Die Definitionen variieren. Agge sagt z. B., unter Handlung im äusseren Sinne verstehe man im allgemeinen eine körperliche Bewegung, die von einem Willensakt, einem Beschluss des Handelnden getragen wird. Meiner Meinung nach kann man vor dem Hintergrund der Aussagepflicht, die sich auf Eideswortlaute wie im schwedischen Recht gründet, für den in dieser Darstellung behandelten Sonderfall von einer Handlungsverpflichtung sprechen. Lässt man die Verpflichtung in der Eidesformel ausser acht, kann man mit der Einschränkung, die sich aus dem Charakter der speziellen Handlung ergibt, die Bekundung als eine willensmässig vorgenommene, mit Hilfe der Sprache mögliche Wiedergabe bestimmter Vorstellungen, die der Bekundende hat, bezeichnen. Was aber als Handlung bezeichnet wird, kann auch eine Unterlassung sein. Diese Unterlassung kann ebenso als Produkt eines Unterlassens gesehen werden. Im Hinblick auf die Handlungsverpflichtung kann man dieses negative Faktum als Handlung bezeichnen, obwohl der einschlägigen Verpflichtung nicht nachgekommen worden ist. Sieht man von der Verpflichtung in der Eidesformel ab, kann man das Verschweigen als eine erwartete willensmässige und mit Hilfe der Sprache mögliche, aber nicht vorgenommene Wiedergabe von bestimmten Vorstellungen, die der Bekundende hat, bezeichnen.

Andenæs meint, prinzipiell gesehen könne man sagen, sowohl Handlung als auch Unterlassung seien Qualifikationen menschlichen Auftretens. Der Unterschied bestehe darin, dass »Handlung« ein positiv beschriebenes Auftreten, »Unterlassung« dagegen ein negativ umschriebenes bezeichne. Der Unterschied drücke den Umstand aus, dass in dem einen Fall das, was getan worden ist, interessant sei, während es in dem anderen Fall das sei, was nicht getan worden ist. Ungewöhnlich sei auch nicht, die positive Handlung und die Unterlassung in einem Oberbegriff der Handlung im weiten Sinne zusammenzufassen, und so verfare ich in dieser Arbeit. Ebenso kann man als Bekundung sowohl die positive Bekundung als auch das Verschwiegene bezeichnen. Das ist auch deshalb vorteilhaft, weil das

Meineidsdelikt in der Praxis seltener als ausschliesslich positive Handlung oder als ausschliessliche Unterlassung auftritt. Diese Frage ist weitgehend davon abhängig, wie die Vernehmung durchgeführt wird, während der die Tat geschieht.

Es sei daran erinnert, dass die Bekundung, die von der Meineidsregelung betroffen wird, mit der individuellen Bekundung identisch ist, die bei der gerichtlichen Beweisaufnahme unter Eid oder Wahrheitsversicherung abgegeben wird. Als bedeutsamen Umstand erwähne ich hier, dass die Aussageverpflichtung, die im Eid, z. B. in einem Zeugeneid formuliert wird, durch das Beweisthema begrenzt wird. Die Angaben des Zeugen müssen sich also beispielsweise in den Schranken des Beweisthemas halten, und in dem so abgegrenzten Gebiet muss sich der Inhalt der Bekundung halten, die von der schwedischen Meineidsregelung erfasst wird. Zu vermerken ist jedoch, dass es dem Zeugen Schwierigkeiten bereiten kann einzusehen, inwieweit eine von ihm gemachte Äusserung unter das Beweisthema fällt. Die sich hieraus ergebende Problematik wird im vierten Kapitel dieser Arbeit ausführlicher behandelt.

Das deutsche Recht spricht regelmässig vom Aussagegegenstand als »Tatsachen«. Wörterbücher übersetzen dieses Wort ins Schwedische mit »faktum« und »sakförhållande«. In der schwedischen Rechtsliteratur findet man Ausdrücke wie »verkliga förhållandet«, »wirkliche Verhältnisse«, und »objektivt sakförhållande«, »objektive Sachverhältnisse«. Eine von Schönke-Schröder verwendete Definition lautet: »Darunter sind alle konkreten, nach Raum und Zeit bestimmten, vergangenen oder gegenwärtigen Geschehnisse oder Zustände der Aussenwelt und des menschlichen Innenlebens zu verstehen, d. h. alles konkret Wirkliche.« In der schwedischen Strafrechtsliteratur ist die Frage der Natur der Tatsachen nur wenig beachtet worden. Ich gehe in meiner Darstellung darauf ein, dass das deutsche Recht zwischen äusseren und inneren Tatsachen unterscheidet und dass die ersteren objektive Ereignisse umfassen, während Beobachtungen, Gefühle und Überzeugungen zu den letzteren gehören. Ich unterstreiche, dass der Aussagegegenstand zweifelhaft sein kann, wenn der Bekundende seine Überzeugung oder das sich aus seiner Erinnerung ergebende Bild eines objektiven Ereignisses zum Inhalt der Bekundung macht. Hier dürfte die Auffassung vertretbar sein, dass unter Beachtung der sonstigen Angaben ausgelegt werden muss. Als Frage ergibt sich, ob der Bekundende nur eine diffuse Vermutung über das Vorhandensein oder Nichtvorhandensein eines bestimmten Erinnerungsbildes auszudrücken hatte oder ob eine sprachlich gesehen weniger präzise Formulierung gewählt worden ist, um eine wirkliche Behauptung über einge-

troffene Tatsachen zu machen. Der erstere Fall scheint mir nicht als innere Tatsache qualifiziert werden zu können. Z. B. eine unklare Vermutung eines Zeugen wird sinnvollerweise nicht unter das Beweisthema fallen und ist kein für die Sache bedeutsamer Umstand. Im letzteren Fall ist dagegen eine innere Tatsache gegeben. Die sich in diesem Zusammenhang ergebenden Fragen vertiefe ich u. a. im Hinblick auf die Situation von Zeugen und Sachverständigen.

Die Handlung, die Bekundung, kann beim Meineid nach schwedischem Recht wie erwähnt sowohl positiv sein, als auch eine Unterlassung umfassen.

In beiden Fällen wird Vollständigkeit gefordert. Die positive Handlung bedeutet nach der Eidesformulierung in Kapitel 36 § 11 Prozessgesetz eine Verpflichtung zur Vollständigkeit in drei Hinsichten: nichts verschweigen, nichts hinzufügen, nichts verändern. Diese Verpflichtungen betreffen den Charakter der Zeugenaussage als Beweistatsache und damit ihren Inhalt. Verstösst der Zeuge bewusst oder unbewusst gegen seine Verpflichtung, führt das dazu, dass sich eine von der »Wahrheit« unterscheidende Bekundung über die »Wahrheit« als Beweistatsache — als Bekundungsinhalt — erscheint. Geht man von der Annahme aus, dass die »Wahrheit«, der Inhalt, nur im Wege des Verschweigens, des Hinzufügens und des Veränderns verfälscht werden kann, ergibt sich, dass die beiden letzteren Möglichkeiten der Verfälschung die positive Bekundung betreffen. Mit der ersten Verfälschungsmöglichkeit sieht es jedoch anders aus. Stellt man sich einen Fall vor, in dem man aus dem Vorhandensein einer Beweistatsache A einen bestimmten Schluss hätte ziehen können, führt ein Verschweigen statt dessen zum »Nichtvorhandensein« von A. Als Folgerung ergibt sich, dass A deshalb nicht bei der Beweiswürdigung berücksichtigt werden kann. Daraus wiederum dürfte sich ergeben, dass ein Verschweigen bestimmter Umstände z. B. in einer Zeugenaussage für die anschliessende Beweiswürdigung ebenso grosse Schwierigkeiten verursacht wie der Umstand, dass eine Angabe positiv unwahr ist. Ich zeige auf, wie man im schwedischen Recht — wie im deutschen, schweizerischen und französischen — im allgemeinen eine Gleichwertigkeit von positiver Bekundung und Verschweigen feststellt. Ich erinnere an die Bemerkung von Andenæs, dass beim bestätigenden Eid, wie ihn z. B. das norwegische und das deutsche Recht kennen, der Verstoß gegen den Eid immer durch eine positive Handlung geschieht, nämlich die, dass die Eidesformel ausgesprochen wird. Ein vorhergehendes Verschweigen begründet ja an sich noch keine Verantwortlichkeit für die Leistung eines falschen Eides, selbst

wenn das Verschweigen wesentliche Bedeutung dafür hat, dass ein Eid, wenn er schliesslich geleistet wird, falsch ist.

Im folgenden gehe ich auf die Tatbestandsvoraussetzungen »unwahr« bzw. »falsch« ein.

So wie diese Tatbestandsvoraussetzungen im schwedischen Recht formuliert sind, kann man sie als eine Forderung an die Bekundung bezeichnen, die die Qualität des Inhalts betrifft. Die positive Bekundung muss »osann«, »unwahr«, sein, wie der Terminus seit der Reform des Strafgesetzbuches lautet, oder »falsk«, »falsch«, wie es vorher hiess. Von der negativen Bekundung – dem Verschweigen – wiederum wird seit der Reform ausdrücklich gesagt, dass sie die »Wahrheit« betreffen müsse, während die frühere Regelung diesen Terminus nicht eindeutig verwendete, um diese Inhaltsforderung zu formulieren. Früher – und meiner Meinung nach zu recht – ist behauptet worden, die Voraussetzung der Unwahrheit entspreche einer vor der Reform aufgestellten Voraussetzung der Falschheit. Meine Untersuchung dieser Unwahrheitsvoraussetzung ergibt gleiche Inhalte, ob es nun um positive Bekundungen oder ein Verschweigen geht. In diesem Zusammenhang gehe ich auf das Problem ein, ob die Unwahrheit objektiv gesehen werden muss, d. h. als mit wirklichen Verhältnissen nicht übereinstimmend, oder subjektiv, d. h. in ein Verhältnis zur Wahrheitsauffassung des Bekundenden gesetzt werden muss. Die erstere Ansicht, die objektive Eidestheorie des deutschen Rechts, wird zumindest seit dem Ende des vorigen Jahrhunderts von der schwedischen Lehre geteilt. Sie bildet eine Grundlage der Gesetzgebung und beherrscht nach wie vor das schwedische Recht. Die Meinung, die Unwahrheit müsse in Relation zur subjektiven Auffassung des Bekundenden gesetzt werden – die subjektive Eidestheorie – wird von verschiedenen anderen Rechtsordnungen, u. a. vom dänischen und englischen Recht geteilt. Sie hat auch in Schweden Befürworter gehabt, die jedoch keinen Erfolg gehabt haben.

Eine Analyse der Kriminalisierung von falschen Bekundungen gibt Anlass zur Frage, welche falschen Bekundungen bestraft werden. Schon vor langer Zeit hat im schwedischen Recht die Auffassung gesiegt, dass sich die Bestrafung des Meineides auf den Schutz der Funktion der Gerichtstätigkeit beschränkt. Diese Auffassung dürfte ursächlich dafür geworden sein, dass sich die strafrechtliche Verantwortlichkeit – anders als in vielen anderen Rechtsordnungen – auf Bekundungen begrenzt, die als Beweismittel vor einem Organ der Rechtsprechung gemacht werden. Die im Schwedischen Recht aufrechterhaltene Forderung nach Eidesleistung oder einer entsprechenden Bestätigungsform als strafrechtliches Tatbe-

standsmerkmal bietet meiner Meinung nach für die Meineidsregelung rein gesetzestechnisch einen wichtigen Vorteil. Durch die Relation zwischen der Bestätigungsform und der mündlichen falschen Bekundung ergeben sich nämlich auf verhältnismässig unkomplizierte Weise präzisierbare Kennzeichen des strafrechtlichen Verhaltens. Eine Reihe von grundsätzlichen Schwierigkeiten werden vermieden, die – wie in manchen ausländischen Rechtsordnungen – auftreten können, wenn die Grenzen der Strafbarkeit im Verhältnis zu Zustandekommen, Inhalt, Form und Zweck der Bekundung bestimmt werden müssen. Insoweit ist die Entscheidung, ob die Bestätigungsform eingehalten worden ist, verhältnismässig einfach, und hierin liegt meines Erachtens ein Teil ihrer Berechtigung.

1976 wurde das schwedische Recht insoweit geändert, dass der Eid nicht mehr mit der Hand auf der Bibel »vor Gott dem Allmächtigen und bei seinem heiligen Wort« zu leisten war. Die Bezeichnung Eid wurde beibehalten, verlor aber alle Anknüpfungen an religiöse Wertvorstellungen. Ich weise darauf hin, wie hierdurch ein rechtlich-religiöser Zusammenhang für Schweden zerschnitten worden ist, dessen rechts- und kulturgeschichtliche Bedeutung ausserordentlich gewesen ist. Entsprechend wird auch in der kultur- und rechtshistorischen Literatur hervorgehoben, wie weitgehend der Begriff des Eides mit religiösen und ursprünglich magischen Wertvorstellungen angefüllt ist. Wenn auch der Begriff säkularisiert worden ist, steht einer Verwendung des Wortes Eid als Terminus für ein strafrechtliches Tatbestandsmerkmal und einer Veränderung des Begriffsinhaltes dahingehend, dass er nicht mehr mit dem Eid in gewöhnlicher religiöser Bedeutung übereinstimmt, nichts entgegen. Es bleibt der Eid als eine Bestätigung der Wahrheit in einer feierlichen, vom Gesetz festgelegten Form vor einem zuständigen Staatsorgan. Ich weise darauf hin, dass der Eid seinen Ursprung in verbaler Magie hat. Vor diesem Hintergrund ist kaum überraschend, dass der Eid nicht verpflichtend und deshalb auch keine strafrechtliche Verantwortlichkeit gegeben sein sollte, falls die eine oder andere formelle Voraussetzung bei der Eidesleistung nicht gegeben sei oder der Eid nicht in der vorgeschriebenen Form geleistet werden sollte. Mit dem Auftreten des publica-fides-Gedanken des 19. Jahrhunderts verlieren derartige Überlegungen jedoch ihren Sinn. Es entwickelt sich die Ansicht, dass der Eid eine Art Stempel sei, der der Bekundung vollständige Glaubwürdigkeit schenke wie sie die Münze durch ihre Prägung erhalte. Die Forderung, der Eid müsse förmlich geleistet werden, gerät im 19. Jahrhundert mehr und mehr in den Hintergrund, und vor der Jahrhundertwende verbreitet sich die Meinung, es reiche aus, dass wesentliche Formalitäten beachtet würden oder Gott als Zeuge der Wahrheit der Be-

kundung angerufen werde. Zu vermerken ist jedoch, dass auch heute noch verlangt wird, dass der Eid in der gesetzlich vorgeschriebenen Form geleistet sein muss. Es zeigt sich, dass man für das schwedische Recht von einer gewissen Unsicherheit sprechen kann, welche Voraussetzungen vorliegen müssen, damit eine Bekundung als mit einem gesetzlich vorgeschriebenen Eid bestätigt gelten kann. Aus näher erläuterten Gründen behaupte ich, dass das Wesentliche einer positivrechtlichen Beurteilung, ob das objektive Straftatbestandsmerkmal »gesetzlich vorgeschriebener Eid« vorliege, nicht die Relation der Bestätigungsform zu formalen oder immaterialen Begriffen ist, sondern ihr Verhältnis zu zwei konkreten Erscheinungen, nämlich einem Versprechen des Bekundenden und dem Inhalt dieses Versprechens. Die Frage, ob ein gesetzlich vorgeschriebener Eid vorliege, wird bei einer solchen Lösung in ein Verhältnis dazu gestellt, inwieweit der Eid diese Elemente Enthält und auf eine Einsicht des Bekundenden zurückgeht, was von ihm erwartet wird, sobald er den Eid leistet – eine Einsicht, die er gewinnt, indem er sich den Inhalt des Eides zu eigen macht.

Im Vorübergehen gehe ich danach auf das Verhältnis zur Bestätigungsform bei Delikten nach Kapitel 15 § 4 a Kriminalgesetzbuch ein, einer 1975 in Kraft getretenen Vorschrift, die unwahre und fahrlässig falsche Bekundungen vor einem nordischen Gericht ausserhalb Schwedens unter Strafe stellt.

In einem besonderen, kürzeren Abschnitt behandle ich dann die Wirkungen eines irrtümlich geleisteten Eides ausgenommen jedoch Zwangssituationen. Eine Frage, die gewisse Schwierigkeiten verursacht hat, gilt beispielsweise den Personenkategorien, die überhaupt keine Zeugenaussage oder jedenfalls keine Aussage unter Eid machen dürfen, dennoch aber im Gefolge von prozessrechtlichen Fehlern einen Eid leisten und dann bei ihrem Eid eine falsche Bekundung machen. Begehen sie – abgesehen von Zwangssituationen – einen Meineid? Die Frage ist in der deutschen und schwedischen Lehre und auch in der schwedischen Rechtsprechung bejaht worden. Die Forderung von Kapitel 15 § 1 Kriminalgesetzbuch, dass die Bekundung bei einem gesetzlich geregelten Eid abgegeben werden müsse, dürfte im schwedischen Recht in Relation dazu stehen, ob der Eid als geleistet verstanden wird – in der gesetzlich vorgeschriebenen Form –, und nicht dazu, ob der Eid hätte geleistet werden müssen.

Danach wird die Vollendung des Delikts behandelt. Die Bestätigungsform wird hierzu in Beziehung gesetzt und die Frage der Einheit der Tat behandelt. Die Frage, wann die Tat – die Bekundung bei einem Eid – als

vollendet zu verstehen ist, hat offenbar grosse Bedeutung für die Entscheidung, ob ein Meineidsdelikt vorliegt. Erst wenn das feststeht, wird eine Prüfung erforderlich, ob eine der Situationen gegeben ist, die nach Kapitel 15 § 4 Kriminalgesetzbuch eine Verantwortlichkeit ausschliessen kann, aber auch, ob ein Rücktritt im Sinne von Kapitel 15 § 14 Kriminalgesetzbuch vorliegt. Die mündliche Bestätigungsform, der Eid, erhält neben seiner prozessrechtlichen Bedeutung als Stütze für den Wahrheitsgehalt des Beweismittels »Bekundung« und seiner strafrechtlichen Bedeutung als Signal für den Eintritt strafrechtlicher Verantwortlichkeit die sowohl prozessrechtliche als auch strafrechtliche Bedeutung, dass dadurch angegeben werden kann, wo eine Bekundung mit dem Charakter eines Beweismittels, die unter der Strafdrohung steht, beginnt und endet.

Im schwedischen Recht findet man drei Formen des mündlichen Eides. Die Beeidigung kann der Bekundung vorangehen (promissorischer Eid), sie kann ihr folgen (assertorischer Eid), und schliesslich kann die Bekundung im Eidesformular enthalten sein. Die erste dieser Formen steht im Hinblick darauf, dass sie u. a. von Zeugen verwendet wird und im schwedischen Recht eine lange Geschichte hat, ganz besonders im Vordergrund des Interesses.

Die Frage, wo die später eventuell strafbare Handlung bei einer Bekundung beginnt, die bei einem promissorischen Eid abgegeben wird, erscheint problemlos. Sie dürfte dort beginnen, wo das unwahre bzw. falsche Moment in der Bekundung seinen Anfang nimmt. Beim assertorischen Eid andererseits dürfte der Beginn der Tat erst beim Nachsprechen des Eideswortlautes liegen. Der Beginn der Tat wird zusammenfallen mit dem Beginn des nach bestimmten Rechtsordnungen strafbaren Versuchs. Aus strafrechtlicher Sicht hat das Modell mit dem assertorischen Eid unbestreitbar den Vorteil, dass die Eidesleistung eine klar zu ermittelnde Grenze abgibt, über die sich die beeidigte Bekundung nicht erstrecken kann, wenn einmal der Eid geleistet ist. Die Möglichkeiten des Bekundenden, vor der Eidesleistung die Bekundung zu ändern oder zu ergänzen, wird deutlicher. Hier muss hervorgehoben werden, dass das Strafgesetzbuch von 1864 ebenso wenig wie das Kriminalgesetzbuch von 1962 den versuchten Meineid kriminalisiert – vermutlich wegen der ausserordentlich geringen Bedeutung des assertorischen Eides im schwedischen Recht. Auch das deutsche Recht bestraft die versuchte uneidliche Falschaussage nicht. Wird die Aussage vor der Beendigung der Vernehmung berichtigt, geht man davon aus, dass nur ein straffreier Versuch vorliege. Der strafbare Versuch dagegen bleibt im deutschen Recht nur eine Randerschei-

nung, weil er nur vorkommen kann, wenn die Eidesleistung begonnen, nicht aber beendet worden ist.

Der Umstand, dass der Eid im schwedischen Recht meist vor der Bekundung geleistet wird, hat zu Problemen für die Entscheidung geführt, wann eine falsche Bekundung in solchen Fällen als vollendet betrachtet werden muss. Wie Liszt berichtet hat, gab es in der deutschen Lehre des 19. Jahrhunderts drei Auffassungen über die Vollendung des Delikts der uneidlichen Falschaussage. Nach der restriktivsten Auffassung ist das Delikt vollendet mit der ersten unwahren Äusserung im Rahmen der Gesamtaussage. Die zweite, strikt formale Meinung hält die Tat für vollendet, wenn der Bekundende bzw. der Richter die Unterschrift unter das Protokoll setzt. Die dritte, von Liszt als herrschend bezeichnete Ansicht schliesslich sieht die Tat als in dem Augenblick vollendet an, in dem die Vernehmung abgeschlossen wird. Heutige deutsche Kommentatoren scheinen sich immer noch der dritten Meinung anzuschliessen. Hervorgehoben sei, dass die zweite und dritte Auffassung häufig zum gleichen Ergebnis gelangen, sofern die Vernehmung nicht nach Abschluss des Protokolls wiederaufgenommen wird. Ich stelle hier dar, wie sich Vorarbeiten, Lehre und Rechtsprechung in Schweden zu diesen Gedanken verhalten und dass auch das schwedische Recht einen Standpunkt einnimmt, der der dritten Meinung entspricht. Im Zusammenhang damit behandle ich die Frage, wann nach schwedischem Recht die Vernehmung als beendet gilt.

Ich gehe auf das Erfordernis der Vollständigkeit ein, das beispielsweise im Eideswortlaut nach Kapitel 36 § 11 Prozessgesetz in den Worten »hela sanningen«, »die ganze Wahrheit«, und »intet förtiga«, »nichts verschweigen«, zum Ausdruck kommt. Ein entsprechendes Vollständigkeits-erfordernis formulieren auch andere untersuchte Rechtsordnungen. Es wird behauptet, dass man diese Ausdrücke auch insoweit als Forderung nach einer gewissen Qualität der Handlung verstehen kann, als der Inhalt der bekundung als Einheit wahr sein müsse. Als Voraussetzung des Meineides ergibt sich dann, dass der Inhalt als Einheit in irgendeiner Hinsicht unwahr sein muss. Hierzu stelle ich Erwägungen an.

Häufig führt ein als strafbar bezeichnetes Verhalten zu einem äusseren Resultat, einem strafbaren Effekt, der gelegentlich im Tatbestand als wichtige Voraussetzung erscheint. Derartige Straftaten werden gewöhnlich als Erfolgsdelikte bezeichnet. Bei anderen Taten wiederum ist ein äusserer schädlicher Effekt nicht wesentlich. Statt dessen stellt der Tatbestand nur auf das Tun oder Unterlassen ab. Diese Taten werden als Verhaltensdelikte bezeichnet. Man kann sich nun Zwischenformen inso-

weit denken, als ein eingetretener Erfolg ein Verhaltensdelikt qualifizieren kann. Das Meineidsdelikt des schwedischen Rechts behandle ich kurz auch aus dieser Perspektive.

Kapitel 4

In diesem Kapitel gehe ich auf die von mir so bezeichnete Irrelevanzproblematik des Meineides ein. Bei der Reform von 1948 wurde in das schwedische Strafgesetzbuch eine Bestimmung aufgenommen, die heute in Kapitel 15 § 4 Abs. 1 Kriminalgesetzbuch enthalten ist und vorschreibt, niemand solle zu einer Strafe verurteilt werden, wenn eine Bekundung der in Kapitel 15 §§ 1–3 Kriminalgesetzbuch genannten Art, d. h. Meineid, unwahre Parteibekundung und fahrlässig falsche Bekundung, für die Sache ohne Bedeutung war. Obwohl die Tatbestandsvoraussetzungen dieser Bestimmungen formal gesehen vorliegen oder vorzuliegen scheinen, wird also hier ein Umstand genannt, der dazu führt, dass die Tat nicht als Delikt betrachtet wird – eine Situation, die als Ausnahme von der allgemeinen Regel verstanden werden kann. Es ergibt sich die Frage, wie der Ausdruck »utan betydelse för saken«, »für die Sache ohne Bedeutung«, zu verstehen ist. Ich komme zu dem Ergebnis, dass der hier vorkommende Begriff der Sache dem Beweisthema im Rahmen des Verfahrens entspricht.

Der Inhalt der Bekundung ist an anderer Stelle schon in eine Beziehung zum Eideswortlaut gestellt worden. Ich habe die Ansicht vorgetragen, dass die Bekundungspflicht, die im Eid formuliert wird, auf das Beweisthema beschränkt ist. Ich habe gemeint, das Beweisthema gebe den Rahmen ab, in dem z. B. die Aussage des Zeugen zu machen sei und der Inhalt der Aussage enthalten sein müsse, soweit es um die geltende schwedische Meineidsregelung gehe. Ich habe weiter hervorgehoben, dass beim Meineid durch positive Handlung insoweit Forderungen an die Qualität des Inhalts der Handlung gestellt werden müssen, als der Inhalt als Einheit unwahr sein müsse, und beim Meineid durch Unterlassen das Verschwiegene ebenso der Bekundung als einheitlicher Handlung einen unwahren Inhalt verleihen müsse. Diese Unwahrheitsvoraussetzung bedeutet selbstverständlich nicht mehr, als dass es hinreicht, dass der Inhalt der Bekundung in irgendeiner Hinsicht unwahr ist. Es ergibt sich weiter, dass im schwedischen Recht eine Gleichstellung vorliegt bei der Beurteilung des Meineidsdelikts durch positive Handlung und durch Unterlassen. Die

praktische Bedeutung des hier Gesagten für die positive Bekundung, z. B. als Zeugenaussage, dürfte offenkundig sein. Eine unwahre Behauptung über einen Umstand im Rahmen des Beweisthemas führt zur Strafbarkeit, ob sie nun spontan gemacht wird oder auf eine entsprechende Frage. Eine unwahre Antwort auf eine Frage zu einem Umstand kann oft in den Rahmen des Beweisthemas fallen. Hinsichtlich des Unterlassens ist die Lage nicht viel komplizierter. Verschweigt der Zeuge einen Umstand, führt das zur Strafbarkeit, wenn dieses Unterlassen unter das Beweisthema fällt; Strafbarkeit ist dagegen nicht gegeben, wenn es um einen Umstand geht, der vom Beweisthema nicht gedeckt wird. Natürlich kann es für den Zeugen sehr schwer sein zu erkennen, ob ein Umstand unter das Beweisthema fällt, wenn ihm letzteres nicht bekanntgegeben wird. Die Lage dürfte für den Zeugen auch kaum dadurch leichter werden, dass er im Eid verspricht, »nichts zu verschweigen«.

Diese Thesen werden vor dem Inhalt von § 4 Abs. 1 geprüft. Mit dem Ausdruck »für die Sache ohne Bedeutung« dürfte an sich eine von drei Situationen gemeint sein können. Entweder will das Gesetz nur die Beschränkung der Strafbarkeit deutlich zum Ausdruck bringen, die insoweit durch die erwähnte Voraussetzung einer Relation zwischen Bekundung und Beweisthema motiviert ist, als sie ausdrücklich die unwahre Bekundung für straffrei erklären will, die nicht unter das Beweisthema fällt. Oder das Gesetz, das diese Beschränkung voraussetzt, will ausserdem bestimmte Bekundungen für straffrei erklären, obwohl sie unter das Beweisthema fallen. Als dritte Alternative bleibt dann, dass das Gesetz diese Beschränkung nicht für so selbstverständlich hält, dass ihre Hervorhebung unterlassen werden könnte, aber ausserdem die Möglichkeit eröffnen will, weitere Situationen dem straffreien Raum zuzuordnen. Bei den beiden letzteren Alternativen können die Situationen im straffreien Raum entweder jene sein, die der Gesetzgeber besonders gemeint und bezeichnet hat und die dann möglicherweise auf älteres Recht zurückgehen, oder aber der Gesetzgeber hat die Beantwortung der Frage nach Straffreiheit und damit der Präzisierung des straffreien Raumes ohne nähere Anweisung der Rechtsprechung überlassen wollen. In diesem Zusammenhang muss natürlich gefragt werden, weshalb das Gesetz bei der Formulierung von objektiven Tatbestandsvoraussetzungen Ausnahmen von der Anwendung des Strafgebotes bei Vorliegen des Tatbestandes hinzufügen soll, wenn die Ausnahmen so weit gehen, dass Straffreiheit vorgeschrieben wird.

Ich gehe auf diese Probleme ein, indem ich die Lehre und Vorarbeiten zu Kapitel 15 § 4 Abs. 1 Kriminalgesetzbuch sowie die Rechtsprechung vor und nach der Reform eingehend untersuche. Hierbei gehe ich auch

auf fremde Rechte, insbesondere die skandinavischen Rechte, das deutsche und das anglo-amerikanische Recht ein. Ich meine, man muss das Gesetz als eine Kodifizierung von Standpunkten sehen, die schon vorher – wenn auch weniger präzisiert – im schwedischen Recht eingenommen worden sind. Wie erwähnt möchte ich das Gesetz als eine Regelung im Sinne der ersten der drei formulierten Alternativen verstehen. Mein wichtigstes Ziel in diesem Kapitel ist der Nachweis der Richtigkeit dieser These. Wie gesagt kann jedoch das Beweisthema beispielsweise einer Zeugenaussage schwer zu bestimmen sein. Sollte wie im schwedischen Recht die Wahrheitspflicht die ganze Wahrheit umfassen – dass also nichts von Bedeutung für die Sache verschwiegen werden darf – muss für die Entscheidung über die Strafbarkeit eine beschränkende Bestimmung dessen, was relevant ist, verlangt werden.

Nach Kapitel 36 § 17 Abs. 3 Prozessgesetz muss das Gericht Fragen zurückweisen, die nicht sachdienlich, die verwirrend oder die sonstwie unzumutbar sind. U. a. vor diesem Hintergrund behaupte ich, dass eine Antwort auf eine direkte Frage an den Zeugen zu einer Tatsache meist unter das Beweisthema fallen dürfte, sofern die Frage zugelassen wird.

In Fällen des Verschweigens ergibt sich die Frage, inwieweit die verschwiegene Tatsache unter das Beweisthema hätte fallen können, selbst wenn sie nicht Bestandteil des Beweismaterials ist. Wie muss dann entschieden werden, ob eine verschwiegene Tatsache unter das Beweisthema fällt und welche Anforderungen an die Einsicht des Zeugen gestellt werden können. Diese und damit zusammenhängende Probleme beschreibe ich.

Ich meine, die Problematik bekommt eine objektive und eine subjektive Seite. Die objektive bildet die Frage, was das Beweisthema wirklich umfasst, während die subjektive die Einsicht des Zeugen betrifft. Ich weise darauf hin, dass eine Einwendung des Zeugen, er habe sich im Augenblick des Verschweigens nicht an die fragliche Tatsache erinnert, im Hinblick auf die vorhandenen Erkenntnisse zur Beschaffenheit der normalen Funktion des Gedächtnisses schwerlich ausser Acht bleiben kann. Andererseits ist es aber auch so, dass die Konsequenzen einer Strafverfolgung wegen Meineides in einer aus einem Verschweigen entstehenden Bagatelldinge im schwedischen Recht weniger weit gehen als etwa im deutschen, weil das schwedische Recht die Möglichkeit einer Verurteilung zu Geldstrafe bietet, wenn die Tat leicht ist. Ich hebe hervor, dass sich die Anklageerhebung wegen Meineides nicht empfiehlt, wenn zweifelhaft ist, ob eine verschwiegene Tatsache unter das Beweisthema fällt oder nicht.

Im abschliessenden Abschnitt dieses Kapitels gehe ich auf zwei kaum kontroversielle Erscheinungen ein. Die eine Frage gilt dem Umstand, dass die Irrelevanz als ein objektiver Straffreiheitsgrund verstanden werden muss – was sich auch aus dem Inhalt von Kapitel 15 § 4 Abs. 1 Kriminalgesetzbuch ergibt. Dort wird nämlich gesagt, dass *festgestellt* werden müsse, dass die unwahre Bekundung für die Sache ohne Bedeutung war. Mit anderen Worten ist es für das schwedische – wie für das deutsche – Recht unwesentlich für die Verantwortlichkeit, wie der Bekundende selbst die Bedeutung der Bekundung einschätzt. Die zweite Frage geht darum, ob der unwahren Aussage im konkreten Fall im Hinblick auf Eindeutigkeit sonstiger Beweise die Bedeutung mit der Folge der Straffreiheit abgesprochen werden kann. Die Antwort ist im schwedischen Recht negativ – wie im deutschen und englischen. Ich gehe auf die Gründe ein und verweise hierzu auf einige Entscheidungen der Rechtsprechung.

Kapitel 5

In diesem Kapitel wird die Situation untersucht, die man als Interessenkollision oder Zwangslage beim Meineid bezeichnen kann. Nach Kapitel 15 § 4 Abs. 2 Kriminalgesetzbuch ist derjenige nicht zu einer Strafe zu verurteilen, der eine unwahre Angabe gemacht oder die Wahrheit verschwiegen hat, falls es sich um etwas handelte, über das er die Aussage verweigern durfte, und die weitere Voraussetzung gegeben ist, dass sich aus den Umständen eine angemessene Entschuldigung für ihn ergibt. Diese Situation stellt eine Ausnahme von der allgemeinen Regel dar und enthält eine Einschränkung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit. Schon ein flüchtiger Blick auf den Inhalt dieser Regelung zeigt, dass Präzisierungen erforderlich sind. Über was kann der Bekundende die Aussage verweigern und welche Umstände bedeuten für ihn eine angemessene Entschuldigung? Den Hintergrund der Strafsanktion stellen wie erwähnt die Auffassungen dar, dass der unwahre Inhalt einer unter Eid gemachten Angabe eine Gefahr für die judizielle Funktion des Staates und/oder das allgemeine Vertrauen in die vor Gericht abgegebenen Erklärungen bedeutet. Andererseits können Situationen entstehen, in denen der Einzelne in seiner Eigenschaft als Zeuge seine privaten Interessen mit öffentlichen Interessen kollidieren sieht. Diese privaten Interessen können unterschiedlicher Natur sein. Sie können einen mehr oder weniger zwingenden Wunsch hervorrufen, nichts zu äussern, das für den Bekundenden oder ihm Nahestehende dazu führen könnte, dass strafbare oder ehrenrührige

Taten bekannt werden. Dieses private Interesse dürfte jedoch nicht nur als Interesse am Verbergen einer Tat verstanden werden müssen, sondern durchaus auch als Interesse daran, nicht von den Folgerungen der Tat in Gestalt von Strafe, Verlust des Ansehens oder anderer Nachteile getroffen zu werden. Die Situation kann als eine Interessenkollision bezeichnet werden. Allerdings kann es Schwierigkeiten machen, den Inhalt dieser Interessen zu bestimmen. Die subjektive Situation des Bekundenden angesichts der Wahl, die Wahrheit zu sagen, deren Bekanntwerden offenbar für ihn selbst oder ihm Nahestehende schädlich sein kann, oder zu lügen und mit Strafe bedroht zu werden, erscheint eher fassbar. Ich habe mich deshalb dafür entschieden, von dieser letzteren Situation auszugehen und sie als Zwangslage zu bezeichnen.

Einleitungsweise analysiere ich die Problematik der Zwangslage auf der Grundlage einer kurzen Beschreibung der Aussagepflicht des Zeugen, wie sie im bis 1948 geltenden Prozessrechtsteil des Gesetzbuches von 1734 geregelt war. Ich zeige auf, wie die Zwangssituationsfragen auch in der schwedischen Lehre Ende der siebziger Jahre des vorigen Jahrhunderts aktualisiert werden und wie die Zwangslage in der Rechtsprechung des Obersten Gerichtshofes als Straffreiheitsgrund anerkannt und präzisiert wird.

Danach gebe ich einen kurzen Bericht über die Beurteilung der Zwangssituationen u. a. im nordischen, deutschen, englischen und amerikanischen Recht. Im finnischen, französischen und anglo-amerikanischen Recht wird der Zeugeneid wie in Schweden vor der Aussage abgelegt. Die Beurteilung der Zwangssituation bei Interessenkollisionen ist jedoch anders, und man ist erheblich weniger liberal mit der Gewährung von Straffreiheit als im schwedischen Recht. Im norwegischen und deutschen Recht (sowie im dänischen Recht vor 1965), wo der Eid, wenn er überhaupt zu leisten ist, nach der Aussage abgelegt wird, wird die Strafbarkeit insoweit differenziert, ob auf die unwahre Aussage ein Eid folgt oder nicht. Ist der Eid geleistet worden, kann nach keiner dieser Rechtsordnungen Straffreiheit eintreten, selbst wenn die unwahre Aussage von einer Zwangslage motiviert worden ist. Allerdings können die Umstände im Hinblick auf die Interessenkollision bei der Beurteilung durchaus mildernd bewertet werden und eine Herabsetzung der Strafe möglich machen.

Ich gehe dann zur Behandlung dieser Probleme während der Reform des Strafgesetzbuches und ihre Lösung über. Ich beschreibe, wie die Reformarbeit 1948 mit den Vorschriften ihren Abschluss fand, die in Kapitel 13 § 4 Abs. 2 Strafgesetzbuch eingefügt worden sind und bis heute,

nach Übernahme in das Kriminalgesetzbuch unverändert weitergelten. Meine Analyse gründet sich auf die Auslegungsgesichtspunkte, die sich aus einer Durchsicht der Lehre, des Gesetzestextes mit Vorarbeiten und der vorhandenen Rechtsprechung ergeben haben. Wie erwähnt wurde während der Reformarbeit bei der Formulierung der Tatbestände absichtlich auf die Grundfälle abgestellt und die Lösung von Grenzfällen und unvorhergesehenen Fragen der Rechtsprechung überlassen. Kapitel 13 § 4 Abs. 2 Strafgesetzbuch, jetzt Kapitel 15 § 4 Abs. 2 Kriminalgesetzbuch (im folgenden kurz: § 4 Abs. 2) bietet ein gutes Beispiel für diese Gesetzgebungstechnik. Bei der Auslegung dieser Vorschrift gehe ich methodisch so vor, dass ich Fragen formuliere und das recht disparate Material nach dem von diesen Fragen vorgegebenen Rahmen ordne und bearbeite. Folgende Fragen – ich bezeichne sie im folgenden als Situationen A–H – formuliere ich:

A) Wie wird der Kreis der Personen, Zeugen, Sachverständigen usw. umschrieben, die Bekundungen machen, auf die das Gericht bei der Beurteilung der Zwangslage Rücksicht nimmt?

B) Wie wird der Kreis der Nahestehenden u. dgl. umschrieben, im Verhältnis zu welchen eine Zwangslage vorliegen kann?

C) Wie muss die Gefahr aussehen, die eine Zwangslage begründet? Als Beispiele für hier einschlägige Zwangslagen seien die Drohung mit einer schweren Strafe oder einer Strafe schlechthin, mit dem Verlust des Ansehens usw. genannt. Wie konkret, d. h. als wie sicher oder wahrscheinlich muss die Gefahr empfunden werden? Muss die Gefahr objektiv oder subjektiv vorliegen?

D) Besteht ein Unterschied bei der Beurteilung der Zwangslage zwischen dem Fall einer positiv unwahren Bekundung einerseits und dem Fall, dass eine relevante Angabe verschwiegen wird, andererseits?

E) Welche Bedeutung hat es für die Bewertung der Zwangslage, dass der Bekundende zur Verweigerung von Äusserungen berechtigt war, sich aber dennoch geäußert hat? Macht es einen Unterschied, ob er über dieses Recht belehrt worden ist oder nicht?

F) Können irgendwelche Umstände der Zwangslage ihren Charakter als Straffreiheitsgrund nehmen?

G–H) Führt der Eintritt einer Zwangslage dazu, dass auf sie Rücksicht genommen wird? Ist die Konsequenz einer eventuellen Rücksichtnahme Straffreiheit (G) oder Strafmilderung (H)?

In § 4 Abs. 2 werden Grundvoraussetzungen für die Gewährung von Straffreiheit aufgestellt. Zum einen muss die unwahre Angabe etwas enthalten haben, über das der Bekundende die Aussage verweigern durfte, und zum zweiten muss sich aus den Umständen eine angemessene Entschuldigung für ihn ergeben. In meiner Analyse behandle ich diese beiden Voraussetzungen getrennt. Aus Kapitel 36 § 6 Satz 1 Prozessgesetz ergibt sich, dass ein Zeuge die Aussage über Umstände verweigern darf, durch die bekannt werden dürfte, dass der Zeuge oder ein ihm Nahestehender im Sinne von Kapitel 36 § 3 Prozessgesetz eine strafbare oder ehrenrührige Handlung begangen hat. Aus Kapitel 37 § 1 Prozessgesetz ergibt sich, dass die Parteien eines Zivilprozesses verpflichtet sind, sich auf Verlangen der Gegenpartei bei der Versicherung der Wahrheit vernommen zu lassen, und Kapitel 37 § 5 Prozessgesetz enthält eine Verweigerung, nach der Kapitel 36 § 6 Prozessgesetz auf Parteivernehmungen bei Wahrheitsversicherung entsprechend anzuwenden ist. Kapitel 36 § 3 Prozessgesetz zählt den Kreis der nahestehenden Personen auf. In diesem Zusammenhang sei erwähnt, dass nach schwedischem Recht jedermann, der nicht Partei des Rechtsstreits ist, als Zeuge vernommen werden kann, dass aber der durch eine Straftat Verletzte auch dann nicht als Zeuge aussagen darf, wenn er seinerseits im Prozess keine Ansprüche geltend macht (siehe Kapitel 36 § 1 Prozessgesetz). Das Gericht prüft jedoch, ob Personen unter 15 Jahren und Personen, die an einer Störung der Geistestätigkeit leiden, als Zeugen vernommen werden dürfen (siehe Kapitel 36 § 4 Prozessgesetz). Nach Kapitel 36 § 13 Prozessgesetz dürfen die erwähnten Minderjährigen und psychisch Kranke jedoch keinen Eid ablegen; auch die in Kapitel 36 § 3 Prozessgesetz aufgezählten Nahestehenden dürfen nicht in Strafsachen vereidigt werden. Zu beachten ist auch, dass die Eidesleistung bzw. die Abgabe der Versicherung der Wahrheit wie schon erwähnt eine Voraussetzung der Verurteilung zu einer Strafe ist.

In meiner Untersuchung der A-Situation vermerke ich, dass der Kreis der Bekundenden, auf die das Gesetz bei der Beurteilung einer Zwangslage Rücksicht nimmt, die erwähnten Kategorien der unter Eid vernommenen Zeugen und der unter Wahrheitsversicherung vernommenen Parteien umfasst. Es zeigt sich, dass unklar ist, ob Sachverständige zu diesem Kreis gezählt werden können, obwohl sie nach Kapitel 40 § 9 Prozessgesetz unter Eid anzuhören und strafrechtlich verantwortlich sind. Ich meine, man wird diese Frage positiv beantworten müssen; die Durchsicht der Rechtsprechung hat jedoch keine einschlägige Entscheidung ergeben. Anschliessend behandle ich Zwangslagen für Personen, die die Richtigkeit eines Nachlassinventars oder – als Gläubiger – die Richtigkeit einer

im Konkurs angemeldeten Forderung beeidigen usw. Unter Bezugnahme auf mehrere ältere Entscheidungen möchte ich meinen, dass zwar die Voraussetzung des Rechts auf Verweigerung, nicht aber die Voraussetzung einer angemessenen Entschuldigung erfüllt sein kann, weil die unwahre Bekundung in diesen Fällen als geplant und insoweit als Teil eines schon in Ursprung strafbaren Verhaltens verstanden werden muss. Diese letztere Situation wird bei der Erörterung der F-Situation noch in einem weiteren Rahmen erörtert.

Ich gehe dann auf die B-Situation ein. Der Kreis der Nahestehenden usw., im Verhältnis zu denen eine Zwangslage vorliegen kann, ist durch die Reform des Strafgesetzbuches und die Einführung des Prozessgesetzes durch die geschilderte Relation zwischen Kapitel 13 § 4 Abs. 2 Strafgesetzbuch einerseits und Kapitel 36 §§ 3 und 6 Prozessgesetz andererseits verhältnismässig gut umschrieben worden. Zum Kreis der Nahestehenden zählen gegenwärtige und frühere Ehegatten einer Partei sowie mit ihr in auf- und absteigender Linie Verwandte und Verschwägte, weiter ihre Geschwister sowie gegenwärtige und frühere Ehegatten von Geschwistern. Zum Kreis der Nahestehenden gehörten auch Personen, die mit der Partei zur Zeit der Bekundung verlobt waren; 1973 wurden jedoch in Kapitel 36 § 3 Prozessgesetz die Worte »eller är trolovad«, »oder verlobt ist« durch die Worte »eller som på liknande sätt är parten närstående«, »oder der auf ähnliche Weise der Partei nahesteht« ersetzt. Ich gehe besonders auf die Konsequenzen dieser letzten Gesetzesänderung ein, wie sie sich in der Rechtsprechung zeigen. Ich verweise darauf, dass der Lagråd, ein Kollegium aus Richtern der Obersten Gerichtshöfe, der seinerzeit den Entwurf des Änderungsgesetzes sachlich zu prüfen hatte, davon ausgegangen ist, dass die neue Regelung allein familienähnliche Beziehungen bezeichnen sollte.

Anschliessend behandle ich die C-Situation. Die Frage, wie die Gefahr aussehen muss, die die Zwangslage begründet, wurde durch die Strafgesetzreform im Vergleich zum früheren Recht präzisiert, wenn auch Teile der Problematik nicht klar beantwortet wurden. Das Verweigerungsrecht, das in § 4 Abs. 2 erwähnt wird, verweist u. a. wie erwähnt auf Kapitel 36 § 6 Prozessgesetz und bedeutet dabei nach dem Wortlaut ein präzisiertes allgemeines Recht zur Verweigerung von Aussagen über strafbares und ehrenrühriges Verhalten des geschützten Kreises von Bekundendem und seinen Angehörigen. Ich bin der Ansicht, dass mit strafbarem Verhalten nur ein Verhalten gemeint sein kann, das im positiven Recht mit Strafe bedroht und im übrigen nicht verjährt ist. Die Verpflichtung zur Offenlegung eines verjährten Delikts dürfte zudem mit keiner Gefahr der

Strafverfolgung wegen dieses Delikts kollidieren, und eine Zwangslage wird deshalb ebensowenig entstehen, als wenn die Tat entkriminalisiert worden wäre.

Hervorgehoben werden muss, dass eine Handlung als strafbar und auch als ehrenrührig verstanden werden kann. Ist beides gegeben, kann die letztere Eigenschaft Bestand haben, auch wenn die erstere wegen Verjährung oder Entkriminalisierung entfallen ist.

Die Frage, wie konkret die Gefahr empfunden werden muss, um eine Zwangslage zu konstituieren, wird kaum grössere Schwierigkeiten bereiten. Soll die Voraussetzung des Weigerungsrechts erfüllt sein, muss nach dem Gesetz der Bekundende zur Aussageverweigerung berechtigt gewesen sein. Diese Befugnis hat er nach Kapitel 36 § 6 Prozessgesetz nur, wenn die Bekanntgabe einer Tatsache eine im geschützten Kreis verübte, strafbare oder ehrenrührige Tat offenbaren würde. Der Wortlaut des Gesetzes dürfte keine andere Auslegung erlauben als die, dass die strafbare oder ehrenrührige Handlung wirklich stattgefunden hat. Klar dürfte auch sein, dass der Bekundende in der Regel selbst wissen muss, ob er selbst eine Tat begangen hat oder nicht, auch wenn er wegen Lücken in seiner Erinnerung als Folge von Alkoholgenuß u. dgl. sich fälschlicherweise einreden könnte, dass er eine Tat begangen habe, die er in Wirklichkeit nicht begangen hat.

Wahrscheinlicher wird sein, dass er aus mehr oder weniger guten Gründen ohne wirkliches Wissen vermutet, irgend jemand aus dem geschützten Kreis habe eine strafbare oder ehrenrührige Tat begangen. Fällt ein Verschweigen solcher Vermutungen nicht unter die Voraussetzung des Verweigerungsrechts, so bedeutet das für den Bekundenden kaum einen Nachteil insoweit, als eine solche Tat dennoch nicht in den Bereich des Strafbaren fällt, weil das Verschweigen als irrelevant verstanden werden muss. Sollte das Verbergen einer derartigen Vermutung ohne Wahrheitsgrundlage in einer positiven unwahren Aussage zum Ausdruck kommen, dürfte eine Lösung ebenfalls danach möglich sein, ob Irrelevanz gegeben ist oder nicht.

Die Voraussetzung des Verweigerungsrechtes liegt z. B. in der Person des Zeugen vor, der gemeinschaftlich mit anderen die strafbare oder ehrenrührige Tat begangen hat, über die er vernommen wird, und eine unwahre Angabe macht, obwohl die Unwahrheit über die eigene einschlägige Tat zugleich auch die Unwahrheit über die entsprechenden Taten der Mittäter enthält.

Der Umstand, dass die Voraussetzung des Verweigerungsrechts auch hinsichtlich einer eidlichen Aussage ohne Wahrheitsgehalt gegeben sein

kann, bedeutet nicht, dass die Aussage, sofern sie in anderen Teilen unwahr ist, nicht Gegenstand strafrechtlicher Verfolgung sein kann.

Bei dieser Gelegenheit erörtere ich die sich ergebenden Situationen, wenn z. B. zwei Täter angeklagt und in der ersten Instanz verurteilt werden und anschliessend das Verfahren nur gegen den einen in einer höheren Instanz fortgesetzt wird. Denkbar ist dann, dass der zweite Täter, gegen den das erstinstanzliche Urteil rechtskräftig geworden ist, als Zeuge herangezogen werden kann. Wer rechtskräftig verurteilt ist und in einer Sache gegen seinen Mittäter gehört werden soll, ist zur Eidesleistung verpflichtet und hat kein Recht auf Aussageverweigerung unter Berufung auf die Teilnahme an der Tat, für die er rechtskräftig verurteilt ist, und zwar, weil die Wahrheit, die er durch seine Aussage offenbaren kann, schon bekanntgeworden ist. Betrifft eine Tatsache jedoch eine Tat, die strafbar oder ehrenrührig ist, für die er aber nicht verurteilt ist, liegt insoweit ein Recht auf Aussageverweigerung vor. Die Erfahrung zeigt, dass bei schweren Straftaten ein derartiger Zeuge, der oft selbst erheblich kriminell belastet sein kann, nicht immer vor unwahren Angaben zurückschreckt, um nämlich den Angeklagten zu entlasten. Diese Situation, die erhebliche Schwierigkeiten verursacht, erörtere ich. De lege ferenda schlage ich vor, denjenigen in Strafsachen keinen Eid leisten zu lassen, der in der Sache Partei gewesen ist. Das führt zu der Konsequenz, dass die Aussage eines solchen Zeugen nicht unter Strafdrohung abgegeben wird. Hierfür gebe ich eine nähere Begründung. Ich hebe auch hervor, dass ein Tatbeteiligter so lange in der Sache als Partei betrachtet werden muss, wie er unter Anklage steht, und dann an Zeugenaussagen über die Tat gehindert ist, selbst wenn die Anklage nicht zusammen mit der Anklage gegen andere Tatbeteiligte bearbeitet wird. Ein solcher Beteiligter dürfte jedoch dennoch hin und wieder als Partei im Prozess gegen den Mittäter gehört werden können, selbst wenn die Anklagen nicht zusammen Gegenstand des Verfahrens sind. Diese Ansicht begründe ich im einzelnen.

Danach gehe ich auf die Ehrenrührigkeitsvoraussetzung ein. Für ihre Einführung wurde seinerzeit eine äusserst knappe Begründung gegeben. Der einzige in den Vorarbeiten zur Strafgesetze reform erwähnte Fall ist Untreue in Scheidungssachen. Eine Untersuchung des Begriffes Ehrenrührigkeit im allgemeinen juristischen Sprachgebrauch dürfte kaum etwas zu einer Präzisierung des Begriffes der ehrenrührigen Handlung in Kapitel 36 § 6 Prozessgesetz beitragen. Einige Schlüsse sind aber möglich. Das in der Gesetzesvorschrift gewährte Recht auf Aussageverweigerung betrifft nach dem Wortlaut die Offenbarung einer Handlung. Daraus kann meiner Meinung nach geschlossen werden, dass das Aussageverweigerungsrecht

nicht Angaben über eine Eigenschaft, z. B. eine ehrenrührige Eigenschaft des Charakters umfasst, was jedoch andererseits meist ausserhalb des Beweisthemas liegen dürfte. Eine Durchsicht der Rechtsprechung ergibt hier eine sehr zurückhaltende Entscheidungspraxis der Gerichte. Man kann nur sagen, dass der Begriff ehrenrührige Handlung nur so ausgelegt worden ist, dass Unzuchtsfälle, die nicht strafbar waren, von ihm erfasst werden.

Bei D ist zu vermerken, dass sich aus dem Rechtsquellenmaterial kein Unterschied in der Beurteilung der Zwangslage nach § 4 Abs. 2 zwischen dem Fall der positiv unwahren Angabe einerseits und dem Fall des Verschweigens andererseits ergibt.

Danach diskutiere ich die unter E beschriebene Situation. Zusammenfassend ist zu vermerken, dass allein der Umstand, dass der Bekundende zur Verweigerung der Aussage berechtigt war, sich aber dennoch in einem Fall geäußert hat, in dem er die eigene Vernehmung nicht selbst angeboten hatte, die Straffreiheit bei Zwangslagen nicht einschränkt. Der durch die Strafgesetzbuchreform bestätigte Grundsatz der Straffreiheit bei Zwangslagen geht ja auch davon aus, dass der Bekundende sich der Vernehmung unterzieht und dabei eine unvollständige oder auf andere Weise unwahre Aussage abgibt, statt sich auf sein Aussageverweigerungsrecht zu berufen. Der Umstand, dass der Bekundende nicht über sein Verweigerungsrecht belehrt wird, dürfte noch am ehesten zu einer Verstärkung des Zwangslagenmomentes in der Beurteilung führen.

Bei F meine ich, wie näher ausgeführt wird, dass sich bestimmte Situationen ergeben, in denen die Voraussetzung der angemessenen Entschuldigung und deshalb Straffreiheit nicht gegeben sein dürfte. Diese Situationen bezeichne ich mit a–h:

- a. Die unwahre Aussage erscheint geeignet, einen Unschuldigen dem Verdacht des Begehens einer Straftat (oder einer ehrenrührigen Handlung) auszusetzen (oder ihm einen anderen wesentlichen Schaden zuzufügen).
- b. Die unwahre Aussage erscheint als Glied des ursprünglich strafbaren Verhaltens. Für den Vernommenen bestand schon bei der Begehung der Straftat Grund zu der Annahme, dass er in der Sache unter Eid vernommen werden würde.
- c. Der Bekundende selbst ruft die Zwangslage hervor, in der die unwahre Aussage gemacht wird, indem er Massnahmen ergreift, die zu seiner Vernehmung führen.
- d. Die unwahre Aussage erscheint als Teil eines Planes, in einer zivilrechtlichen Sache eigene Interessen zu verfolgen.

e. Der Bekundende ist bei der Wahrung seiner eigenen Interessen so weit gegangen, dass er über die eigene unwahre Aussage hinaus einen Dritten zur Begehung eines Meineides anstiftet.

In den Fällen a–e ist leicht zu beobachten, dass Interessenkollisionen entstehen zwischen einerseits dem Individuum-Meineidstäter und andererseits der Gesellschaft. Die Gesellschaft siegt selbst dann, wenn das Individuum starke, wenn auch kaum ausschliesslich vertretbare Motive für eine Verhaltensweise haben kann. Man kann es also als legitim verstehen, nur den gegen sich selbst oder einen Nahestehenden gerichteten Verdacht einer Straftat oder ehrenrührigen Handlung abzuwehren zu wollen; im Hinblick auf allgemeine Interessen berechtigt das aber nicht dazu, die Schuld an einer Straftat auf andere abzuschieben, andere zu schädigen oder auf andere Weise eigene Interessen auf Kosten anderer zu verfolgen.

f. Zu erwarten ist, dass die Kenntnis einer ehrenrührigen Handlung im Hinblick auf das Verhalten des Gerichts und sonstige Umstände wahrscheinlich keine schädliche Verbreitung erhalten wird.

Anders als die Fälle a und b, bei denen es in erster Linie um Straftaten geht, betrifft der Fall f nur die ehrenrührige Handlung. Erhält das Wissen um die ehrenrührige Handlung keine schädliche Verbreitung, dürfte die Zwangslage, in der sich der Bekundende befindet, auf entsprechende Weise ihre Schärfe verlieren.

g. Ein Bekundender, der als Partei geladen worden war, ist prozessual falsch als Zeuge vernommen worden; sein Interesse am Ausgang der Sache war allerdings unbedeutet. Hier hat das geringe Gewicht des Interesses die Entschuldbarkeit seiner unwahren Aussage aufgehoben, die ihr sonst als Folge des prozessualen Fehlers zugekommen wäre.

h. Eindeutig hat der Bekundende selbst die Situation nicht als Zwangslage aufgefasst.

Man kann also zwei Fallgruppen unterscheiden, in denen die Voraussetzung der angemessenen Entschuldigung als nicht gegeben angesehen worden ist. Bei der einen Fallgruppe bestehen recht starke subjektive, teilweise vertretbare Interessen des Bekundenden, eine unwahre Bekundung zu machen, während den Interessen der Gesellschaft andererseits grösseres und letztlich entscheidendes Gewicht beigemessen wird. Bei der zweiten Gruppe sind solche teilweise vertretbaren subjektiven Gründe nur in geringem Umfang oder gar nicht festzustellen, und eine Zwangslage entsteht nicht.

Unter G werden Situationen besprochen, in denen die Voraussetzungen des Rechts zur Aussageverweigerung und der angemessenen Entschuldigung als gegeben angesehen worden sind und damit Straffreiheit vorgelegen hat. Ich erwähne, dass man als wegweisenden Gesichtspunkt eine Bemerkung des Lagråd, der seinerzeit den Reformgesetzentwurf zu prüfen hatte, verwenden kann, die in etwa der später geschaffenen Voraussetzung der angemessenen Entschuldigung entspricht. Der Lagråd hielt eine Straffreiheit für motiviert, wenn die Tat *nur* die Abwehr eines Verdachts der Beteiligung an einer Tat, der sich gegen den Bekundenden oder eine ihm nahestehende Person richtete, betraf. Anschliessend stelle ich diese Bemerkung des Lagråd in ein Verhältnis zu den Situationen a–h und die Erwägungen in einigen neueren Entscheidungen, u. a. in dem wichtigen Fall NJA 1972 s. 532, in dem eine angemessene Entschuldigung vorlag. Die Untersuchung der Situation G gestattet wenige eindeutige Schlüsse. Man wird festhalten können, dass jedenfalls dann, wenn die unwahre Bekundung *nur* gemacht wird, um sich selbst oder Nahestehende der Verfolgung wegen einer Straftat oder wegen der Beteiligung an einer Straftat zu entziehen, Straffreiheit das Ergebnis ist. Ebenso wird Straffreiheit sinnvollerweise zu gewähren sein, wenn die unwahre Bekundung nur gemacht wird, um zu vermeiden, dass eine eigene, in bestimmten sexuellen Hinsichten ehrenrührige Handlung – oder eine entsprechende Handlung eines Nahestehenden – *bekanntgemacht wird* und Kenntnis dieser Handlung *allgemeiner verbreitet* wird. Eine andere Sache ist, dass sich zeigen kann, dass die Rechtsprechung in Zukunft möglicherweise eine weniger restriktive Haltung einnehmen kann.

Aus Bemerkungen in den Motiven Zur Reform ergibt sich, dass andere Situationen vorliegen können, in denen z. B. subjektiv verstandene Zwangslagen gegeben sein können, die strafmildernd, wenn auch nicht ganz strafbefreiend wirken können. Diese Situationen werden bei H untersucht. Ich weise hier darauf hin, dass das schwedische Recht, das bei den Meineidsdelikten sogar die Geldstrafe als Strafform zulässt, ausserhalb der Schranken von Kapitel 15 § 4 Abs. 2 Kriminalgesetzbuch bei der Strafzumessung eine Bewertung von Handlungen gestattet, die zwar nicht straffrei bleiben, aber von Gegebenheiten verursacht sein können, die als Zwangslagen aufgefasst werden können. Es sind Fälle bekannt, in denen als mildernd betrachtet worden ist, dass der Bekundende sich irrtümlich in eine Zwangslage versetzt gesehen hat, weil er sich früher auf eine Weise verhalten hatte, die er als Straftat aufgefasst hatte, und dass er eine unwahre Bekundung abgegeben hat, um sein Verhalten nicht bekanntwerden zu lassen. Auch die Art der Zwangslage, die eintreten kann, wenn eine un-

wahre Bekundung unter Druck des Anstifters gemacht wird, kann gelegentlich als mildernder Umstand aufgefasst werden.

Citerad litteratur

Lagförslag, betänkanden m.m. och rättsfall som åberopas citeras utom i angivna fall med bruk av gängse förkortningar eller citatförklaringar. Artiklar i tidskrifter och samlingsverk som åberopas citeras med angivande av författarnamn, tidskriftens namn och årgång alt. samlingsverkets titel. Åberopas ett verk av en eller flera författare citeras arbetet om annat ej anges endast med författarnamn. Åberopas flera verk av en författare citeras dessa med bruk av angivna citatförklaringar.

LAGFÖRSLAG, BETÄNKANDEN M.M.

Lagförslag i Carl den niondes tid. Utg. av F.A. Dahlgren med inledning av J.J. Nordström. Stockholm 1864. Cit. Dahlgren.

Åtgärder för lagförbättring 1633–1665. Utg. af S.J. Wahlberg. Uppsala 1877–78. Cit. Wahlberg.

Kongl. Stadgar (Förordningar) Bref och Resolutioner. Ifrån år 1528 in till 1701. Ang. Justitiae- och Executionsärender. . . Utg. av J. Schmedeman. Stockholm 1706. Cit. Schmedeman.

Förarbetena till Sveriges Rikes Lag 1686–1736. Efter offentligt uppdrag utg. af Wilhelm Sjögren. 2. Lagkommissionens protokoll 1694–1711. Uppsala 1901. Cit. Sjögren.

Sveriges Rikes Lag Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734. Stockholm 1736. Cit. Sveriges Rikes Lag, 1736 års utgåva.

Förslag till Allmän Criminallag. (Avgivet av Lagkommittén.) Stockholm 1832. Cit. Förslag till Allmän Criminallag.

Om Lag-Committeens förslag till Allmän Criminal-Lag. Betänkande, afg. af Juridiska Faculteten och Philosophiae Professorerne vid Upsala Universitet. Tidskriften Skandia. Årg. 1. Uppsala 1833. Cit. Betänkandet Skandia.

Tablå innefattande jämförelse mellan Lag-Committeens Förslag till Allmän Criminallag och den nu gällande. Sthlm. 1841. Cit. Lag-Committeens tablå.

Förslag till Straff-Balk, avgivet av Lagberedningen. Stockholm 1844. Cit. Förslag till Straffbalk.

Motiver för Förslag till Straff-Balk, avgivet av Lagberedningen. Stockholm 1848. Cit. Motiver för Förslag till Straff-Balk.

Riksdagshandlingar, Riksdagen 1862—63. Lagutskottets betänkande 1862—63 nr 35. Cit. Lagutskottets betänkande 1862—63 nr 35.

Riksdagshandlingar, Riksdagen 1862—63. Protokoll hållet öfver ett Justitieärende uti Kungl. Maj:ts Högsta Domstol den 30 april 1862. Cit. HD:s protokoll den 30 april 1862.

SOU 1925:22. Thyré J.C.W. Förfalskningsbrotten. Förberedande utkast till strafflag. Speciella delen VI. Lund 1925.

SOU 1926:32. Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning. Andra delen rättegången i brottmål. Stockholm 1926.

SOU 1926:33. Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning. Tredje delen rättegången i tvistemål. Stockholm 1926.

SOU 1929:26. Thyré J.C.W. Falsk förklaring. Falsk angivelse m.m. Förberedande utkast till strafflag. Speciella delen VIII. Lund 1929.

SOU 1938:43. Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk. I Lagtext. Stockholm 1938.

SOU 1938:44. Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk. II Motiv m.m. Stockholm 1938.

SOU 1940:20. Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om förmögenhetsbrott. Stockholm 1940.

SOU 1941:7. Förslag till rättegångsbalk av Kungl. Maj:t den 14 februari 1941 godkänt såsom grundval för processlagberedningens fortsatta verksamhet. Stockholm 1941.

Första särskilda utskottets utlåtande nr 2. Bihang till riksdagens protokoll 1942. 11 saml. 1 avd. Nr 2, s. 121 f. Cit. Första särskilda utskottet. Protokoll 1942.

Straffrättskommitténs protokoll o.a. material år 1940–1944. Riksarkivet (otryckt). Vol. 14–27. Komm. nr. 798 (otryckt). Cit. SRK prot.

SOU 1944:69. Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten. Stockholm 1945.

Prop 1948:80. Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i strafflagen m.m.; given Stockholms slott den 20 februari 1948.

SOU 1953:14. Förslag till brottsbalk. Avgivet av straffrättskommittén. Stockholm 1953.

Prop 1962:10. Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till brottsbalk; given Stockholms slott den 15 december 1961.

Entwurf eines Strafgesetzbuches (StGB). E 1960 mit Begründung. Deutscher Bundestag. 4. Wahlperiode Drucksache 1 V/650. Bonn 1962. Cit. E 1962.

Model Penal Code. Proposed Official Draft. July 30, 1962. Philadelphia 1962. Cit. Model Penal Code.

Entwurf eines amerikanischen Musterstrafgesetzbuches vom 4. Mai 1962. Übersetzt, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Dr. Richard M. Honig. Professor an der Universität Göttingen. Berlin 1965. Cit. Entwurf Honig.

Study Draft of a new Federal Criminal Code (Title 18, United States Code). The National Commission on Reform of Federal Criminal Laws. Washington 1970. Cit. Study Draft.

SOU 1972:36. Samhälle och trossamfund. Slutbetänkande. 1968 års beredning om stat och kyrka 3.

Criminal Law Revision Committee. Eleventh report. Evidence (General). London 1972. Cit. Revision Committee.

Prop 1973:30. Kungl. Maj:ts proposition med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m.m.; given den 16 februari 1973.

Ds Ju 1973:8. Straffmätning. Rapport om en expertundersökning av straffmättingspraxis. Mened, stöld och grov stöld.

Prop 1974:95. Kungl. Maj:ts proposition med förslag till lag om nordisk vittnesplikt m.m.; given den 26 april 1974.

Prop 1975/76: 64. Regeringens proposition med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m.m. beslutad den 30 oktober 1975.

Ds Ju 1975:1. Vissa ändringar i rättegångsbalken m.m.

Ds Ju 1976:8. Översyn av rättegångsförfarandet vid allmän domstol.

Dir 1977:10. Kommittédirektiv. Översyn av rättegångsförfarandet vid allmän domstol.

JO:s ämbetsberättelse 1953. Cit. JO 1953.

JO:s ämbetsberättelse 1954. Cit. JO 1954.

JO:s ämbetsberättelse 1957. Cit. JO 1957.

JO:s ämbetsberättelse 1972. Cit. JO 1972.

JO:s ämbetsberättelse 1974. Cit. JO 1974.

ANNAN CITERAD LITTERATUR

Abrahamsson P. Swerikes Rijkets Lands-Lag / etc. nu å nyo andra gången med Anmärckningar uplagd. Stockholm 1726. Cit. Abrahamsson.

Afzelius I. Om parts ed såsom processuelt institut. Uppsala 1879.

Agge I. Bidrag till läran om förfalskningsbrotten, företrädesvis enligt gällande svensk rätt. Stockholm 1941. Cit. Agge Förfalskningsbrotten.

— Mened såsom lagstiftningsproblem. NTfS 1942. Cit. Agge Mened NTfS 1942.

— Straffrättens allmänna del. Föreläsningar. Andra häftet. Stockholm 1961. Tredje häftet, tredje tryckningen. Stockholm 1970. Cit. Agge SAD II, III.

Alexanderson N., Bäärnhielm G., Lawski S., Matz S. Lärobok i rättskunskap för blivande landsfiskaler. IV Processrätt 1–2. Lund 1927. Cit. Matz-Bäärnhielm.

Almquist J.E. Karl den IX och den mosaiska rätten. Lychnos 1942. Cit. Almquist Karl IX.

— Med hand å bok. SvJT 1937. Cit. Almquist Med hand å bok SvJT 1937.

— Svensk rättshistoria I. Processrättens historia. 3 uppl. Stockholm 1975. Cit. Almquist Processrätt.

v Amira K. Die germanischen Todesstrafen. Untersuchungen zur Rechts- und Religionsgeschichte. München 1922. Cit. v Amira Todesstrafen.

— Grundriss des Germanischen Rechts. 3. Aufl. Strassbourg 1913. Cit. v Amira Grundriss.

- Andenæs J. Alminnelig strafferett. 2 utg. Oslo 1974. Cit. Andenæs Alminnelig strafferett.
- Spesiell strafferett. Av strafferettens spesielle del, 2 utg. Oslo-Bergen-Tromsø 1971. Cit. Andenæs Spesiell strafferett.
 - Straffbar unnlatelse. Et bidrag til strafferettsdogmatikken. Oslo 1942. Cit. Andenæs Unnlatelse.
 - Straffeprosessen i første instans. 3 oppl. Oslo 1977. Cit. Andenæs Straffeprosessen.
- Anners E. Europas rättshistoria Några huvudlinjer. Del 1. Stockholm 1971. Cit. Anners Huvudlinjer.
- Svensk straffrättshistoria. Del 1. 2 uppl. Stockholm 1973. Cit. Anners Straffrättshistoria.
- Austin J.L. How to do things with words. Oxford 1962. Cit. Austin How to do things with words.
- Philosophical papers. Oxford 1961. Cit. Austin Philosophical papers.
- Beccaria C.B. Afhandling om brott och straff. Stockholm 1770.
- Beckman Nat. Äldre Västgötalagen översatt och förklarad. Uppsala 1924.
- Beckman N., Holmberg C., Hult B., Strahl I., Brottsbalken jämte förklaringar. Bd I. Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m. 4 uppl. Stockholm 1974. Cit. BrB Kom I 4.
- Brottsbalken jämte förklaringar. Bd II. Brotten mot allmänheten och staten m.m. 3 uppl. Stockholm 1973. Cit. BrB Kom II 3.
- Beckman N., Bergendal R., Strahl I. Strafflagen jämte förklaringar till den nya lagstiftningen om brott mot staten och allmänheten. 2 uppl. Stockholm 1957. Cit. BSA.
- Beet W.E. Se Encyclopaedia of Religion and Ethics.
- Bergendal R. Lärobok i rättskunskap för blivande landsfiskaler. III. Straffrätt. 2 uppl. Lund 1928.
- Berman H.J. Soviet Criminal Law and Procedure. Cambridge, Massachusetts 1966.
- Berner A.F. Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. 8. Aufl. Leipzig 1876.
- Binding K. Lehrbuch des Gemeinen Deutschen Strafrechts Besonderer Teil. Band 2. I. 2. Aufl. Leipzig 1904.

- Bourguignon M.C., Royer-Collard M.P., Les codes Français avec la conférence des articles entre eux. Paris 1846. Cit. Bourguignon, Royer-Collard Code Pénal.
- Broomé G. Bidrag till besvarande af frågan: Hvad bör ett vittne få förtiga? NJA II 1877. Cit. Broomé NJA II 1877.
- Bruns H-J. Die Grenzen der eidlichen Wahrheitspflicht des Zeugen, insbesondere bei Tonbandaufnahmen über unwichtige Aussagen im Strafprozess. Goltammer's Archiv für Strafrecht 1960. Cit. Bruns Goltammer's Archiv 1960.
- Carlén R. Kommentar öfver Strafflagen. Stockholm 1866.
- Carlquist E. Studier i den äldre svenska bevisrättens utveckling med särskild hänsyn till institutet erkännande. Lund 1918.
- Cars T. Ett kumulationsproblem. Cit. Cars SvJT 1956.
- Çelebi M. Du faux témoignage spécialement en droit suisse. Neuchatel 1950.
- Cross R., Jones P.A. An introduction to criminal law. 7 ed. London 1972. Cit. Cross-Jones.
- Dahlgren F.A. Se Lagförslag i Carl den niondes tid.
- Eichman E.-Mörsdorf K. Lehrbuch des Kirchenrecht auf Grund des Codex Juris Canonici, III, 9. Aufl. Paderborn 1959. Cit. Eichman-Mörsdorf.
- Ekelöf P.O. Rättegång Första häftet, 3 uppl. Stockholm 1970. Cit. Ekelöf Rättegång I.
- Rättegång Fjärde häftet, 3 uppl. Stockholm 1973. Cit. Ekelöf Rättegång IV.
- Elwin G. Om menedsansvar och vittnes rätt att yttra sig. TSA 1976. Cit. Elwin TSA 1976.
- Encyklopaedia of Religion and Ethics, edited by J. Hastings. Vol IX. Edinburgh 1917. Cit. Encyklopaedia of Religion and Ethics.
- Engströmer T. Vittnesbeviset. Reglerna för dess värdering i svensk ordinarie process. Uppsala 1911.
- Ericsson G.J.V. Den kanoniska rätten och äldre Västgötalagens kyrkobalk. En jämförande studie. Lund 1967.
- v Eyben W.E. red. Proceduren. Forberedelse og gennemførelse. København 1969. Cit. v Eyben.

- v Feuerbach A. Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts Mit vielen Anmerkungen und Zusatzparagraphen und mit einer vergleichenden Darstellung der Fortbildung des Strafrechts durch die neuen Gesetzgebungen herausgegeben von Dr. C.J.A. Mittermaier. 13. Ausgabe. Giessen 1840. Cit. Feuerbach Lehrbuch.
- Flintberg A.J. Lagfarenhets Bibliotek. 4. Stockholm 1801.
- Forsman J. Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver de särskilda brotten enligt strafflagen af den 19 december 1889. Tredje afdelningen. Brotten mot statens rättsgebit. 4 uppl. Helsingfors 1938. Cit. Forsman.
- Goos C. Den danske Strafferets specielle Del, 3, Kjøbenhavn 1896.
- Goyet F. Droit pénal spécial. 8 ed. par M. Rousselet, P. Arpaillange och J. Patin. Paris 1972. Cit. Goyet.
- Greve F., Unmack Larsen B., Lindegaard P. Kommenteret straffelov. Speciel del. Københav 1975. Cit. Greve.
- Guldborg H.-Bergendal R. Kommentar till ärvdabalken del II. 2 uppl. Stockholm 1962.
- Gärde N., Engströmer T., Strandberg T., Söderlund E. Nya rättegångsbalken jämte lagen om dess införande. Med kommentar. Stockholm 1949. Cit. Gärde.
- Hagströmer J. Svensk straffrätt. Föreläsningar. Första bandet. Uppsala 1901–1905. Cit. Hagströmer I.
- Straffrätt. Speciella delen (2) Anteckningar från Professor Hagströmers föreläsningar. V T 97 (Övertryck). Cit. Hagströmer II 2.
- Harris' Criminal Law. 22 ed. by I. Mc Lean and P. Norrish. London 1973. Cit. Harris.
- His R. Das Strafrecht des deutschen Mittelalters. Zweiter Teil: Die einzelnen Verbrechen. Weimar 1935.
- Hjärne H. Om den fornsvenska nämnden enligt landskaps-, stads- och landslagarne. Första afdelningen. Uppsala 1872.
- Holmbäck Å.-Wessén E. Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning. Lund 1962. Cit. Holmbäck-Wessén Magnus Erikssons landslag.

- Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Andra serien: Dalalagen och Västmannalagen. Uppsala 1936. Cit. Holmbäck-Wessén Dalalagen—Västmannalagen.
- Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen. Uppsala 1940. Cit. Holmbäck-Wessén Södermannalagen—Hälsingelagen.
- Femte serien: Äldre Västgöotalagen, Yngre Västgöotalagen, Smålandslagens Kyrkobalk och Bjärköarätten. Uppsala 1946. Cit. Holmbäck-Wessén Västgöotalagarna—Smålandslagen.
- Hurwitz S. Den danske kriminalret. Speciel del. 5 udg. København 1970.
- Inger G. Das Geständnis in der schwedischen Prozessrechtsgeschichte, I. Bis zur Gründung des Svea Hofgerichts 1614. Lund 1976.
- Jacobsen J.H. Dokumentforbrydelserne. Med særligt henblik paa nogle nyere love og straffelovsudkast. Kjøbenhavn 1927.
- Jareborg N. Handling och uppsåt. En undersökning rörande doluslärans underlag. Stockholm 1969.
- Jägerskiöld S. Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige under den yngre landslagens tid. Lund 1963.
- Kallenberg E. Svensk civilprocessrätt. Andra bandet II. Lund 1928. Cit. Kallenberg Civilprocessrätt 2 II.
- Andra bandet IV. Lund 1931. Cit. Kallenberg Civilprocessrätt 2 IV.
- Andra bandet V. Lund 1933. Cit. Kallenberg Civilprocessrätt 2 V.
- Karnovs lovsamling med kommentar under redaktion av Stephan Hurwitz & W.E. von Eyben, band 2, 8 udg. København 1973. Cit. Karnov.
- Kennys' Outlines of criminal law by J.W.C. Turner. 19 ed. Cambridge 1966. Cit. Kennys .
- Kjerschow P. Almindelig borgerlig straffelov af 22. Mai 1902, utgitt med kommentar. Oslo 1930.
- Kjöllerström S. Gud och Sveriges lag under reformationstiden. En kyrkorättslig studie. Lund 1957.
- Kloot C. Then Swenska Lagfarenheetz Spegel. Göteborg 1676.
- Krabbe O.H. Borgerlig Straffelov af 15. April 1930 utgivet med Kommentarer af Oluf H. Krabbe. 4:e udg. København 1947.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, band 3, artiklarna edgärdsman och edsformular. Malmö 1958. Cit. Kulturhistoriskt lexikon.
- Lambert L. Traité de droit pénal spécial. Paris 1968.

- Lárusson O. Se Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.
- Lauterburg W. Die Eidesdelikte. Historisch-kritische Studie mit besonderer Beziehung auf das Strafrecht der Schweiz. Bern 1886.
- Liepmann M. Einfache Beleidigung. Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts. Besonderer Teil. Band 4. Berlin 1906.
- Lindblad J.C. Speciella delen af Svenska – Criminal Rätten. Efter J.C. Lindblad (otryckt).
- v Liszt F.E. Die falsche Aussage vor Gericht oder öffentlicher Behörde nach deutschem und österreichischem Recht. Graz 1877. Cit. Liszt Die falsche Aussage.
- Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. 25. Aufl. bes. von E. Schmidt. Berlin und Leipzig 1927. Cit. Liszt Lehrbuch.
- Meineid und falsches Zeugnis. Wien 1876. Cit. Liszt Meineid.
- Löfmarck M. Om urkundsförfalskning. Stockholm 1971.
- Löwe-Rosenberg. (Dünnebier H., Gollwitzer W., Kohlhaas M., Sarstedt W., Schäfer K.) Die Strafprozessordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz, Band 1, 22. Aufl. Berlin 1971. Cit. Löwe-Rosenberg Die Strafprozessordnung.
- Malmström Å. Rättsutvecklingen 1736–1809. Minnesskrift ägnad 1734 års lag. I. Stockholm 1934. Cit. Malmström Minnesskrift.
- Martin J.C. The Criminal Code of Canada. Toronto 1955.
- Matz S., Bäärnhielm G. Se Alexanderson.
- Maurach R. Deutsches Strafrecht. Bes. Teil. Ein Lehrbuch. 5. Aufl. Karlsruhe 1969.
- Merkel A. Kriminalistische Abhandlungen, II. Die Lehre vom strafbaren Betrüge. Erste Abtheilung. Die Entwicklung des Thatbestandes. Leipzig 1867.
- Mittermaier C.J.A. Ueber den Meineid nach dem gemeinen Rechte und den Bestimmungen der neuesten Strafgesetzbücher. N. Archiv des Criminalrechts 1818. Cit. Mittermaier.
- Munktel H. Mose lag och svensk rättsutveckling. Några huvuddrag. Lychnos 1936. Cit. Munktel, Lychnos 1936.
- Till förfalskningsbrottens historia. Minnesskrift ägnad 1734 års lag, II. Stockholm 1934. Cit. Munktel Minnesskrift.

- Nauman Chr. Om vittnesbevisningen enligt svensk lag m.m. Kommentarer och anmärkningar. Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning, 1875—77. Cit. Naumans tidskrift 18. .
- Nehrman D. Inledning till Then Swenska Jurisprudentiam Criminales efter Sweriges Rikes Lag och Stadgar. Stockholm-Uppsala 1756. Cit. Nehrman Jurisprudentiam Criminales.
- Inledning till Then Swenska Processum Civilem. Stockholm och Upsala 1751 (2 uppl.). Cit. Nehrman Processum Civilem.
- Nelson A. Rätt och ära. Studier i svensk straffrätt. Uppsala 1950.
- Nielsen H. Se Kulturhistoriskt lexikon.
- Nordström J.G. Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia; Efter de äldre Lagerne till sednare hälften af sjuttonde seklet. Andra Afdelningen. Helsingfors 1840.
- Nytt Juridiskt Arkiv Avd II. Tidskrift för lagstiftning m.m. 1876—, grundat av G.B.A. Holm. Cit. NJA II.
- Olin G. Några blad ur det svenska straffsystemets historia. Minnesskrift ägnad 1734 års lag. II. Stockholm 1934. Cit. Olin Minnesskrift.
- Olivecrona K. Rättsordningen. Idéer och fakta. Lund 1966. Cit. Olivecrona Rättsordningen.
- Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien, åttonde bandet. Lund 1926. Cit. Akademiens ordbok band 8.
- Paillard R.A. Le témoignage en justice. Etude psychologique et judiciaire. Genève 1962.
- Phipson on Evidence. By J.H. Buzzard, R.D. Amlot, S. Mitchell. 11 ed. London 1970. Cit. Phipson.
- Plöchl. V.M. Geschichte des Kirchenrechts. Band II. Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055 bis 1517. Wien 1955.
- Rittler Th. Lehrbuch des österreichischen Strafrechte, zweiter Band. Besonderer Teil. 2 Aufl. Wien 1962.
- Riz R. (red.) Il Codice Penale Italiano — Das italienische Strafgesetzbuch. Berlin 1969.
- Rothblatt H.B. Handbook of evidence for criminal trials. New York 1965. Cit. Rothblatt.
- Russel On Crime. 11 ed. by J.W.C. Turner. Vol. 1. London 1958. Cit. Russel.

- Rålamb C. *Observationes juris practicae. Thet är Åthskillige Påminnelser uthi Rättegångs Saker . . .* Stockholm 1679.
- Schlyter C.J. *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Vol. IV. Samling af Sweriges Gamla Lagar. Fjerde bandet. Södermannalagen. Lund 1838. Cit. Schlyter Södermannalagen.*
- *Glossarium ad corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar. Lund 1877. Cit. Schlyter Ordbok.*
- Schmedeman J. *Se Kongl. Stadgar . . .*
- Schmidt C. *Juridiskt Arkif Utgifvet af Carl Schmidt. Sjuttonde bandet. Christianstad 1846–1847. Tjugofemte bandet. Christianstad 1852–1853. Cit. Schmidt 17, 25.*
- Schmidt Eb. *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege. 3. Aufl. Göttingen 1965. Cit. Schmidt Eb. Einführung.*
- Schmidt G. *Die Richterregeln des Olaus Petri. Ihre Bedeutung im allgemeinen und für die Entwicklung des schwedischen Strafprozessrechts von 14. bis 16. Jahrhundert. Göttingen 1966. Cit. Schmidt G. Richterregeln.*
- Schneider E. *Über den Begriff der »Aussage« in §§ 153, 154 StGB. Golt-dammers' Archiv für Strafrecht 1956. Cit. Schneider Golt-dammers' Archiv 1956.*
- Schultz E. *Probleme der Strafbarkeit des Meineids nach geltendem und künftigem Recht. Berlin 1970.*
- Schwander V. *Das schweizerische Strafgesetzbuch unter besonderer Berücksichtigung der bundesgerichtlichen Praxis. 2. Aufl. Zürich 1964.*
- v Schwerin C.-Thieme H. *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte. 4. Aufl. Berlin-München 1950.*
- Schönke A.-Schröder H. *Strafgesetzbuch. Kommentar. 17. neubearbeitete Auflage. München 1974. Cit. Schönke-Schröder.*
- Sjögren W. *Se Förarbetena till Sveriges Rikes Lag.*
- Skeie J. *Den norske Strafferett. II. Spec. del. 2 utg. Oslo 1946.*
- Stjernberg N. *Strafflagen Kap. 8, 12 och 13. Föreläsningar av professor Nils Stjernberg, Stockholms Högskolas Juridiska Förenings Kompendier Nr 50. Stockholm 1934. Cit. Stjernberg.*

- Strahl I. Allmän straffrätt i vad angår brotten. Lund 1976. Cit. Strahl Allmän straffrätt.
- Svensk rättspraxis. Straffrätt 1939–1943. SvJT 1945 s. 48. Cit. Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1945.
 - Svensk rättspraxis. Straffrätt 1944–1947. SvJT 1949 s. 169. Cit. Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1949.
 - Svensk rättspraxis. Straffrätt 1948–1952. SvJT 1953 s. 552. Cit. Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1953.
 - Svensk rättspraxis. Straffrätt 1959–1962. SvJT 1964 s. 84. Cit. Strahl Svensk rättspraxis SvJT 1964.
 - Till frågan om rättsvillfarelses betydelse i straffrätten. SvJT 1962. Cit. Strahl Rättsvillfarelses betydelse SvJT 1962.
- Stratenwerth G. Schweizerisches Strafrecht. Besonderer Teil II. Bern 1974.
- Ström B. Fråga om vittnesplikt. TSA 1962. Cit. Ström TSA 1962.
- Svenska Akademien. Se Ordbok.
- Tamm D.-Jørgensen J.V. Dansk retshistorie i hovedpunkter fra Landskapslovene till Ørsted, II. Oversikt over retsudviklingen. København 1975.
- Thornstedt H. Jag brände mina böcker . . . några frågor rörande undertryckande av urkund enligt SL 12:4. SvJT 1952. Cit. Thornstedt Jag brände mina böcker . . . SvJT 1952.
- Legalitet och teleologisk metod i straffrätten. Festskrift tillägnad Nils Herlitz. Stockholm 1955. Cit. Thornstedt Festskrift Herlitz.
 - Om rättsvillfarelse. En straffrättslig undersökning. Stockholm 1956. Cit. Thornstedt Om rättsvillfarelse.
- Thyrén J.C.W. Förfalskningsbrotten med särskilt afseende på det objektiva requisitet vid förfalskning af handlingar enligt gällande svensk straffrätt. Lund 1895. Cit. Thyrén Förfalskningsbrotten.
- Förmögenhetsbrotten. Andra delen. Förberedande utkast till strafflag. Speciella delen IV. Lund 1922. Cit. Thyrén Speciella delen IV.
 - Principerna för en strafflagsreform. II. Brottsbegreppets objektiva sida. Lund 1912. Cit. Thyrén Principerna II.
 - Se även SOU 1925:22 och SOU 1929:26.
- Torp C. Den danske strafferets almindelige del. København 1905.
- Trankell A. Vittnespsykologins arbetsmetoder. Stockholm 1963.

- Waaben K. Det kriminelle forsætt. 2 opl. København 1973.
- Wahlberg S.J. Se Åtgärder för lagförbättring 1633–1665.
- Wedberg B. Karl XII på justitietronen. Stockholm 1944.
- Welamson L. Konkurs. 5:e uppl. Stockholm 1976. Cit. Welamson Konkurs.
- Svensk rättspraxis. Civil- och straffprocessrätt 1948–1952. SvJT 1953.
Cit. Welamson Svensk rättspraxis SvJT 1953.
 - Svensk rättspraxis. Civil- och straffprocessrätt. 1968–1972. SvJT 1977.
Cit. Welamson Svensk rättspraxis SvJT 1977.
- Welzel H. Das Deutsche Strafrecht. Eine systematische Darstellung. 11. Aufl. Berlin 1969.
- Wennberg S. Förskingring. Uppsala 1977.
- Wijk B. Om mened enligt gällande svensk rätt. Lund 1895.
- Wilda W.E. Das Strafrecht der Germanen, Geschichte des deutschen Strafrechts. Halle 1842.
- Vouin R. Droit pénal spécial, tome 1, 3 éd. Paris 1971.
- Zipf H. Die Problematik des Meineides innerhalb der Aussagedelikte. Festschrift für Reinhart Maurach. Karlsruhe 1972. Cit. Zipf Festschrift Maurach.

ÅBEROPADE RÄTTSFALL M.M.

<i>Sverige</i>	<i>Sida i framställningen</i>
NJA 1876 s. 393	19, 140
1878 s. 328	78
1883 s. 103	19
1888 s. 21	19, 46, 129, 136, 137, 138, 147, 149, 165, 179, 202
1889 s. 198	129, 136, 137, 138, 147, 149, 165, 179, 202
1889 s. 423	122
1890 s. 366	46, 129, 136, 138, 149, 165, 179, 202
1892 s. 76	46, 139, 144, 147, 172, 202
1894 s. 409	46, 138, 149, 165, 179
1902 s. 243	46, 147, 151, 152, 165, 194
1903 s. 522	122
1905 s. 235	78, 79, 80, 81
1906 s. 419	69
1913 s. 438	149
1916 s. 451	46, 144, 150, 163, 165, 168, 172, 173, 191, 192, 194, 205
1918 s. 517	46, 147, 165, 179
1919 s. 336	46, 147, 150, 165, 179
1923 B 671	49, 123
1924 B 187	81
1924 s. 233	46, 147, 148, 165
1929 B 755	81
1930 s. 29	144, 173, 191, 192, 194
1930 s. 124	81
1937 s. 370	145, 151, 173, 191, 192, 194, 205
1938 B 349	121
1938 s. 456	103, 118
1939 s. 363	67, 81
1945 s. 349	82
1945 s. 623	46, 148, 150, 152, 209
1947 s. 140	151, 153, 163, 168, 191, 192, 194, 205, 209
1947 s. 273	146, 153, 176
1947 s. 565	103, 104, 118, 177
1948 B 1019	181, 211
1950 C 642	124
1950 C 687	42, 117
1951 B 28	40, 117, 121, 123
1951 C 305	118, 122, 123

NJA	1952 s. 262	179, 186, 187, 190, 195, 197, 198, 202, 206, 210
	1953 C 29	186
	1953 C 240	117, 123, 126
	1953 C 525	186
	1953 C 668	186
	1953 C 822	109, 123
	1955 C 393	186, 195
	1956 B 7	109, 114, 117, 119, 123, 126
	1956 C 598	117, 123, 186
	1956 C 872	179
	1957 C 347	186, 198, 209
	1957 C 855	198, 207, 209, 210
	1958 C 21	84, 203
	1958 C 353	117
	1958 C 897	126, 127
	1958 C 1067	186, 196
	1959 C 490	42, 121
	1959 C 537	117, 119
	1959 s. 639	124, 126
	1959 C 1058	196
	1960 s. 210	73, 74, 176, 190, 199, 203, 207
	1960 C 613	163
	1960 C 990	109, 117
	1961 s. 68	119
	1961 C 867	83, 127
	1962 C 653	194, 205
	1962 C 833	117, 196, 199
	1963 s. 377	74, 75, 197, 206
	1963 C 910	186
	1966 B 26	64, 117, 127
	1966 C 742	186
	1967 C 141	194
	1969 C 888	84, 203
	1969 C 925	186
	1969 C 1299	117
	1971 B 23	118, 186
HD	1971 B 27	195
NJA	1972 s. 532	55, 128, 170, 178, 179, 180, 181, 162, 190, 201, 204, 205, 238
HD	1972 B 1090	83

NJA	1973 B 24	128, 182
HD	1973 B 854	84, 203
NJA	1974 s. 643	184
HD	1976 B 1884	119

SvJT	1951 rf. s. 262	40
	1957 rf. s. 17	183
	1973 rf. s. 19	174
	1975 rf. s. 14	175
	1975 rf. s. 67	174

Hovrätten för Övre Norrland dom

I:B 48/1950.	123
--------------	-----

Svea Hovrätt dom VI:B 43/1951.	121
--------------------------------	-----

Stockholms rådhusrätt, avd. 10, dom DB 346/1952.	195
---	-----

Hovrätten för Nedre Norrland dom

II:B 74/1956.	209
---------------	-----

Svea Hovrätt dom I:B 147/1969.	83
--------------------------------	----

Svea Hovrätt, avd. 3, dom DB 1/1975.	175, 206, 210
--------------------------------------	---------------

RÅ AD 1407-73	183
---------------	-----

RÅ AD 1216-74	122
---------------	-----

HD:s akter i mål nr 471/1947	
B 68/1960	
B 57/1963	
B 436/1973	

Norge

Rt	1908 s. 623	187
	1927 s. 390	155,187
	1934 s. 55	56
	1940 s. 42	77
	1958 s. 276	187

Danmark

UfR	1952 s. 711 H	105
	1967 s. 488 H	105

Frankrike

Cass	10 novembre 1954, Bull., nr 566	107
Cass	27 janvier 1960, B 49	43
Cass	11 avril 1964, B 112	107, 159

Schweiz

BGE	1949 IV 69 f.	106
-----	---------------	-----

Tyskland

BGH	den 24 oktober 1955 8 s. 301	23
-----	------------------------------	----

Sakregister

Sifferbeteckningen hänvisar till respektive sida i framställningen

A

Absoluta jäv 130
Abstrakt fara 25
Advokat 176
Aktelse 155
Alkoholmissbruk 178
Alkoholpåverkat vittne 118 f., 122
Allgemeines Güterabwägungsprinzip 124
Allmänna inhabilitetsgrunder se Abso-
luta jäv
Allmänna tilliten se Publica fides
Amerikansk rätt 35, 56, 63, 106 f.,
154, 158 f.
Angreppsobjekt 7, 11, 19, 25, 30
Anhörig se Närstående
Anstiftan till mened 5, 196 f., 200,
204, 210 f.
Anställningsförhållande 130
Assertorisk ed 6, 75 ff., 100 f.
Ateist 67
Atypiska situationer 89, 91 f., 128,
140, 173, 192
Aussage, ordets betydelse 35
Aussagegegenstand 40 ff.
Aussagenotstand 129, 157
Avkriminaliserat brott 177 f.
Avkriminalisering, synpunkter de lege
ferenda 184
Avliden gärningsman 177
Avliden, beskyllning om brott av 150
Avslutning se Handlingens enhet. Kon-
summation

B

Bagatellfall 119, 120
Barn se Underårig
Barnmorska 132
Bedrägeri 13, 16 f., 99
Bedömning se Erfarenhetssats
Befälhavare 74, 197
Bekräftelseed 6
se även Assertorisk ed
Bekräftelseform 6, 35, 59–84, 96 f.
Betrug se Bedrägeri
Betydelse se Relevans
Betydelselöshet se Irrelevans
Betydelselös utsaga, subjektiv uppfattning
därom 113, 123
Betänketid före vittnesmål 194
Beweisbeschluss 105, 120
Bevisfaktum 36, 38, 45, 96 f., 102, 104,
116, 119 ff., 184
Bevismaterial 116, 119
Bevismedel 59 f., 111
Bevistema 36 ff., 42, 45, 48 f., 92 f., 101 f.,
108, 115 f., 119 ff.
Bevisupptagning 36
Bevisvärdering 36, 45, 125, 184
Bilpassagerare 184
Borgenärsed se Ed
Bouppteckningsed se Ed
Brottslig och vanärande handling 159, 166,
169, 176 ff., 182 f., 193, 200

C

Crimen falsi 12, 99
Culpöst förtigande 36, 45 f.

D

Dansk rätt 9, 21 f., 34, 55 ff., 61, 67, 80, 101, 104 f., 154 ff., 166
Delaktighet i brott se Medgärningsman
Deposition, ordets betydelse 35
Domare 72, 132
Domared 59

E

Ed dess form 6, 32, 65–71
– dess verkan 63–71, 75
– sanningsförsäkran, relationen 5 f.
– borgenärsed 60, 76, 118 f., 172
– bouppteckningsed 37, 39, 60, 75 f., 95, 118 f., 124, 144 f., 150, 172
– fyllnadsed 60
– krigsmans ed 12
– laga ed 32
– partsed 59
– sakkunniged 71, 75
– utmättningsed 60, 118 f.
– vid sjöförklaring 60, 75
– vittnesed 39, 48, 53, 60, 65, 71, 75, 102, 110 f.
– väremålsed 60, 122
Edgärdsman 53
Edsformulär 9, 62–71, 76
Edsrekvisit 29, 59 ff.
Edstema 6, 37, 39, 45, 84, 92, 95, 99 f., 110, 112, 119
Eftergiven ed 32
Effektbrott 85
Eidesbruch – promissorisk ed, relationen 23
Engelsk rätt 23 f., 35, 56 f., 63, 65, 86, 94, 106 f., 114, 124, 126 f., 154, 158 f.,
Erfarenhetssats 44
Exkusationsrätt 128, 178, 181 f.

F

Factum probandum se Bevistema
Factum probans se Bevisfaktum
Fals 13
se även Falsum
Falsche uneidliche Aussage 22 f.

Falsches Zeugnis 23

Falsk 50 ff.

se även Osann

Falsk angivelse 26, 86 f., 133

Falsk förklaring 58, 154 f.

Falsk förklaring 143

Falsk tillvitelse 110

Falskt vittnesbörd 10, 18, 50, 52

Falsum 8, 12 ff., 51 f., 86

Falsum testimonium se Falskt vittnesbörd

Familjemässig 174 f.

Faux témoignage 24, 107, 159

Finsk rätt 21 f., 66 f., 76, 86, 154, 156

Forklaring 34

Formell lagtypicitet 90

Formkrav 29

Fransk rätt 21, 24, 35, 43, 47, 79, 94, 107, 154, 159

Fri bevisprövning 65, 108

Frivilligt tillbakaträdande se Tillbakaträdande

Fruktan 210 f.

Fullbordan se Konsumtion

Fullständighetskravet 47 f., 84

Fyllnadsed se Ed

Förberedelse till mened 5

Förfalskning 19

Förmildrande omständigheter 73, 94, 143, 148, 152 f., 169, 207–211

se även Ringa brott

Förmögenhetsförlust 142, 146

Förnekande 34, 110, 117, 121

Försvare 72

Försäkran av part se Sanningsförsäkran

Försök till mened 77

Förtalsbrott 129

Förtigande 5, 15, 29, 31, 45–50, 54, 72, 99, 110, 116, 119–122, 142, 148, 160, 162 f., 179

Förtigande av omständighet utom bevisstemat 122

Förvillande frågor 116

Föräldrar 132, 173

G

Generalfragen se Generaliaförklaringar

Generaliaförklaringar 100 f., 104, 106, 113 f.

Grovt brott 5, 88
Gäldenärsed se Ed, Bouppteckningsed
Gärning 6
Gärningsman 6

H

Handhabning der Rechtspflege 20
se även Statens judiciella funktion
Handling, begreppet 29 ff.
Handlingens effekt 29, 85 ff.
Handlingens enhet 79–83, 93
se även Handlingens innehåll
Handlingens innehåll 36 ff., 92 f.
se även Handlingens enhet
Handlingens uttrycksformer 33 f.
Handlingsbrott 85, 87 f.
Handlingsdelikt se Handlingsbrott
Handlingssubjekt 30
Handlingsskyldighet 47
Handlingssåtagande 47
Heder och samvete 61, 70 f.
Hjälpfaktum 37, 102 f., 114, 118, 121 f.

I

Iakttagelse 26, 54, 97
Identitet 100
Identitet, verkan av falsk sådan 101 f.
Immateriellt objekt 7
Indicium 37, 85, 96, 102, 118, 121
Inkompetenta vittnen se Tystnadsplikt
Insikt 117, 121
Intresse se Skyddsintresse
Intressekollision 89, 129, 141, 200
Irrelevans 49 f., 89–127, 179
se även Betydelselös utsaga, subjektiv uppfattning därom
Irrelevansproblematiken se Irrelevans
Italiensk rätt 22, 24

J

Justering 80, 82
Jäv 130 ff., 152, 174, 194
se även Absoluta jäv. Speciella jäv

K

Kallelse 120
Kanonisk rätt 8 ff., 58
Konkurs 144 f.
Konsthandlare 172
Konsumtion 29, 75–84
Kristendomsundervisning 67
Kurator 176
Känsla 54, 97

L

Laga ed 59 f., 68 ff.
Legal bevisteori 65, 95
Legalitetsprincipen 16, 92, 140
Lex Cornelia de falsis 20
Liten betydelse se Ringa brott
se även Förmildrande omständigheter
Läkare 132, 171 f., 176
Löftesed 6, 22
se även Promissorisk ed

M

Materiality 106 f., 124
Materiell typicitet 89 f., 141
Medgärningsman 138 f., 146, 176, 179,
181 ff.,
Medhjälp till mened 5
Meineid – assertorisk ed, relationen 22
Mened, begreppet 6
Mentalitet 118
Minnesbild 26, 42, 117, 120, 179
Minnesluckor 179
Misstag se Rättegångsfel
Misstag vid relevansbedömningen 123
Misstanke se Obestämd misstanke
Misstanke väckt till följd av vägran 189 f.,
204
Mosaisk rätt 11 f., 15
Motstridiga uppgifter 84
Målet 109
Målsägande 72 f., 176

N

Nedsatta iakttagelse- och minnesfunktioner 122
se även Alkoholpåverkat vittne
Nordisk vittnesplikt 27, 71
Norsk rätt 22, 34 f., 39, 48, 56 ff.,
77, 84, 104, 124, 154 ff., 166, 176,
187, 199
Närstående 74, 129, 133 ff., 139 ff.,
146, 161, 163, 165, 167, 170 ff.
Närståendes brott 133, 136, 141, 170,
176 f.

O

Oaktsamhet 5, 99
Obehörighet att vittna 197
Obestämd misstanke 121, 170, 181
Obetydligt intresse 142, 199, 201
Objektiva edsteorin 44, 53 ff.
Objektiv intressekollision 141, 177
Objektivt sakförhållande 41, 54, 97,
117, 169
Objektiva straffrihetsgrunder 90, 92,
122 f.
Obligationsinnehav 103
Offentligrättsligt intresse 132, 140
se även Publica fides, Rättssäkerhet,
Statens judiciella funktion
Oförstånd 160
Ombudsmannaskap 131
Oro 160
se även Subjektivt tvångsläge
Osanningsrekvisitet 29, 32, 50–58,
93, 116 f.
Osann – osanning, begreppet 29, 50
se även Falsk
Osann partsutsaga 6, 26
Osant påstående om sexuellt umgänge
194
Osann utsaga i flera instanser 84, 203 f.
Oskyldig 87, 163 f., 168, 191, 193,
200
Otrohet se Äktenskapsbrott
Otukt som begrepp 187
Ovarsam utsaga 6, 71
Ovänskap 130

P

Part hörd under sanningsförsäkran 6, 170
Part hörd som vittne se Rättegångsfel
Partsed se Ed
Penitens 10
Performativer, performativa imperativ 63 ff.,
70
Performatöriska imperativ se Performativer,
performativa imperativ
Perjurium 10, 12
Perjury 23 f., 56, 106
Politisk uppfattning 185
Positiv handling 5, 29, 36–45, 49, 93
Positiv osann utsaga 5, 45 ff., 72, 142, 148,
160, 162 f., 179
Positiv utsaga 34–47, 54, 110, 116 ff.
Positiv utsaga – förtigande relationen 45 ff.,
110 ff., 119 ff., 148, 160, 189
Preskriberat brott 147, 177 f., 201
Privat intresse 132
Processföremålet 109
Processuellt fel se Rättegångsfel
Promissorisk ed 6, 22, 75 ff., 101
Prostitution 186
Präst 132, 141, 176
Psyiskt sjuk se Rubbad själsverksamhet
Publica fides 8, 16 ff., 25, 27, 52, 85, 99
Påverkan 210 f.

R

Rechtsgut 7, 22 f., 27, 100
Rechtspflege 22
Relevans 49, 95, 97, 104, 117 ff., 122 ff.,
130 f., 142
Relevansprövning 122 ff.,
Ringa brott 5, 114, 120
se även Förmildrande omständigheter
Romersk rätt 20
Rubbad själsverksamhet 74
Rättegångsfel, tystnadspliktig hörd 74,
176 f., närstående hörd 74
– part hörd på ed som vittne 72 f., 176,
190, 199, 201, 203, 206
se även Uraktlåten underrättelse om rätt
till vägran, och Obehörighet att vittna
Rättelse 80

Rättsstridighet se Materiell typicitet
 Rättssäkerhet 163, 168, 191
 se även Statens judiciella funktion
 Rättstillämpning 93, 128
 Rättstillfärelse 208 f.
 Rätt till vägran 142, 149, 159–165,
 167, 173, 175–179, 181 ff., 192
 Rätt till vägran rekvisitet, begreppet
 159–165
 Rätt till vägran, ingen underrättelse
 därom se Uraktlåten underrättelse
 om rätt till vägran
 Röja, uttrycket 201
 Röjande av brottslig eller vanärande
 handling 169, 182
 se även Rätt till vägran

S

Saken 38, 97 f., 102, 108 ff., 115,
 124 ff.
 Sakens utgång 124 ff
 Sakkunnig 6, 43 f., 84, 97, 170 ff.
 Sakkunniged se Ed
 Sakkunnigutsaga 6, 43 f., 97
 Sakkunnigt vittne 44
 Sammanboende 174 f.
 Sandhedsformaning 58, 61
 Sanningsförsäkran 6, 32, 38, 60, 71,
 92 f., 195
 – ed 6
 – på egen begäran 195
 – förhör under 6, 38, 92 f., 195
 Sanningsplikt 18, 48, 71, 91, 108, 110,
 115, 119, 128 f., 135, 160, 172
 Schweizisk rätt 23, 41, 47, 55, 105,
 114, 209
 Sexuell bestående förbindelse 186
 Sexuell tillfällig förbindelse 186
 Sigtet (Siktet) 154 ff.
 Sjöförklaring se Ed
 Skada 12 ff., 85 ff., 132, 135, 193,
 200
 Skriftlig ed 33
 Skyddsintresse 7, 23, 27, 73
 Skyddsobjekt 7, 23, 27 f.
 Skyldskap 130 f., 140, 160

Skälig ursäkt 89, 91, 128, 164, 167 f., 173,
 191 ff.
 Skälig ursäkt rekvisitet, begreppet 164,
 167 f., 191–207
 – föreligger ej. Sammanfattning 200 f.
 – föreligger. Sammanfattning 207
 Smekningar 186
 Sovjetisk rätt 24
 Speciella inhabilitetsgrunder se Speciella jäv
 Speciella jäv 130
 Statement, ordets betydelse 35
 Statens judiciella funktion 8, 21 ff., 25 ff.,
 59, 85, 140, 203
 se även Handhabung der Rechtspflege.
 Offentligrättsligt intresse. Rättssäkerhet
 Strafffrihet 90 ff., 94, 100, 120, 122, 128 f.,
 134, 136 ff., 141, 143, 160, 163, 167 f.,
 192, 201–207
 Straffhot 61
 Straffnedsättning se Förmildrande omstän-
 digheter, Ringa brott
 Straffsatser 5
 Stämpling till mened 5
 Stängda dörrar, utsaga inom 198, 201 f.
 Subjektiva edsteorin 54 ff
 Subjektivt intresse 140
 se även Subjektivt tvångsläge
 Subjektiv mened 57, 169
 se även Subjektiva edsteorin
 Subjektiva rekvisit 5, 120
 Subjektiva strafffrihetsgrunder 90, 92
 Subjektivt tvångsläge 141 f., 147, 201,
 208 f.
 se även Tvångsläge, Förmildrande om-
 ständigheter, Oro
 Svågerlag 131, 140, 173
 Syskon 132, 173
 Sysselsättning 100 ff., 113 f.

T

Talion 14, 18, 86 f.
 Tatbestand 16
 Tatsache 40 ff., 97, 120
 Testamente 151
 Tillbakaträdande 5, 18, 75, 81, 91
 Tilltalads mentalitet 103

Tilltro 104

Tjänsteplikt 160, 176, 210

Trolovad 174 f.

Trosbekännelse 67

Trovärdighet 103, 118, 122

Tvekan om omständighet faller inom
bevis temat 122

Twisten 109

Tvångsläge (Tvångssituation) 48, 89,
128–211

– Riktlinjer för analysen därav 142 f.,
se även Subjektivt tvångsläge

Tvångslägesproblematiken se Tvångsläge

Tvångssituation se Tvångsläge

Tysk rätt 9, 18 ff., 35 f., 40 ff., 47 f.,
53 ff., 63, 67 ff., 73, 75 ff., 79, 81,
86, 94, 101 ff., 105 ff., 116, 120,
123, 125, 129, 154, 156 f., 169 f.,
177, 196, 211

Tystnadsplikt 74, 141, 176 f., 190
se även Rättegångsfel

U

Underlåtenhet 5, 29, 31 f., 36, 45 ff.
se även Förtigande

Underlåtenhetens innehåll 45 ff.

Underårig 74, 173

Uppgift, begreppet se Utsagobegreppet

Uppgift – utsaga se Utsaga – Uppgift

Uppgiftslämnare 5

Uraktlåten underrättelse om rätt till
vägran 148 f., 189 f., 198, 206 f.

Ursäkt se Skälig ursäkt

Utan betydelse se Irrelevans

Utmättningsed se Ed

Utsaga – Uppgift, relationen 5, 34
se även Förnekande, Förtigande,
Positiv utsaga

Utsaga av part under sanningsförsäkran
– vittnesutsaga, relationen 6

Utsaga av sakkunnig se Sakkunnigutsaga
Utsaga, relationen muntlig – skriftlig
sådan 33

Utsagans effekt se Handlingens effekt

Utsagans enhet se Handlingens enhet

Utsagans innehåll se Handlingens innehåll

Utsagobegreppet 29 ff.

V

Vanära 134, 142, 146, 166, 185, 194

Vanärande handling 136, 141, 159, 163,
166, 169, 176–179, 185 f., 198, 200,
207

Vanärande karaktärsegenskap eller åsikt
185

Verkliga förhållandet se Objektivt sakför-
hållande

Vittne alkoholpåverkat se Alkoholpåverkat
vittne

Vittnesbörs se Vittnesutsaga

Vittnes delaktighet i brott se Medgärnings-
man

Vittnesed se Ed

Vittneinhabilitet 14

Vittnesjäv se Jäv

Vittnes kallelse se Kallelse

Vittnesmål se Vittnesutsaga

Vittnes namn 101

Vittnesplikt 40, 97, 120, 130 ff., 136,
140, 171, 184, 190

Vittnes trovärdighet se Trovärdighet

Vittnesutsagans innehåll 36 ff., 92 f.

Vittnesutsaga – utsaga av part under san-
ningsförsäkran, relationen 6

Vägran att avlägga ed eller besvara fråga 35

Värdeomdöme 41, 44

Värjemålsed se Ed

Y

Yrke se Sysselsättning

Yrkeshemlighet 188 f.

Yttrandevägran se Rätt till vägran

Z

Zwangsläge 129

Å

Åklagare 72

Ålder 100 ff., 113 f.

Åtal 92, 122

Återkallelse se Tillbakaträdande

Ä

Äktenskapsbrott 164, 166, 185 ff., 203

Ämbetsman 141

Ära 146, 185

se även Vanära, Vanärande handling

Ärelöshet 14

Ö

Österrikisk rätt se Tysk rätt

Övertygelse 42, 54, 97

GUSTAF LAURENTZ

OM MENED

I denna bok lämnar författaren en utförlig redogörelse för menedsbrottet i svensk rätt samt redovisar dess historiska utveckling. Någon motsvarande framställning har inte tidigare utgivits. Huvudvikten lägges författaren vid redovisningen av de objektiva huvudrekvisiten i Brottsbalken kap. 15:1 samt de betydelsefulla och svårtolkade reglerna i 15:4 angående de särskilda fall då det inte skall domas till ansvar vid menedsbrott.

Boken är rikligt försedd med hänvisningar till lagförarbeten och rättspraxis och är därför mycket värdefull för varje praktiskt verksam jurist.

GUSTAF LAGERBIELKE

OM MENED

I denna bok lämnar författaren en utförlig redogörelse för menedsbrottet i svensk rätt samt redovisar dess historiska utveckling. Någon motsvarande framställning har inte tidigare utgivits. Huvudvikten lägger författaren vid redovisningen av de objektiva huvudrekvisiten i Brottsbalken kap. 15:1 samt de betydelsefulla och svårtolkade reglerna i 15:4 angående de särskilda fall då det inte skall dömas till ansvar vid menedsbrott.

Boken är rikligt försedd med hänvisningar till lagförarbeten och rättspraxis och är därför mycket värdefull för varje praktiskt verksam jurist.

NORSTEDTS

ISBN 91-1-787671-0